

પ્રેમ વેલી-પત્રા!

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૧૧૨૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગ્રેગોરિયન ૧૮૫૧

વિષય ૨૦૩

પ્રેમઘેલી-પત્રા.

લેખક અને પ્રકાશક.

મમનલાલ મગનલાલ પંડ્યા.

આ પુસ્તક મમનલાલ મગનલાલ પંડ્યાએ લખીને “માણેક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ” ૨૬૭ ગ્રાંટરોડ મુંબાઈમાં છાપ્યું છે
ને ત્યાંથીજ પોતાને માટે પ્રગટ કર્યું છે.

શંભત ૧૯૭૬.

મુંબઈ.

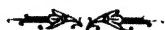
સને ૧૯૨૩.

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ મંથાલય
સમઢાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

આ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૮૬૭ નાં ૨૫ માં આકટની રૂઢે રેજીસ્ટર
કરાવ્યું છે માટે તેના રચનારની તેમજ તેના પ્રગટ કરનારની
રજા વગર કોઈને તે છાપી પ્રગટ કરવાનો હકક નથી.

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખતાં મને ઘણો આનન્દ થાય છે. તેના યુવાન લેખકની એ પ્રથમ કૃતિ છે. ઉપરાંત તેના લેખક એક અંગત સ્નેહી છે, જેમને નજર આગળ નાનપણથી મોટા થતા દેખ્યા છે. પોતાની નજર આગળ ઉછરેલા સ્નેહી સ્વજનને લેખકની એક અમૂલ્ય આકર્ષણવતી શ્રેણીમાં પ્રથમ પદ સુકતાં જોતાં કેને આનન્દ નહીં થાય ?

નવલકથાનુ આપણું સાહિત્ય વિસ્તૃત છે પરંતુ શિષ્ટ નવલકથાઓ આપણા સાહિત્યમાં ગણી ગાંઠી છે. આજ કાલ નવલકથાને નામે લખાતાં ટાયલાંમાંની આ નવલકથા એક નથી. કંટાળો ઉપજે તેવાં લાંબાં વ્યાખ્યાનો, નિરસ સંવાદો કે નીચ વૃત્તિઓ ઉતેજે તેવાં વસ્તુ અને પ્રસંગોનાં વર્ણનો તેમાં નથી. તેની વાર્તા આકર્ષક છે અને પ્રેમ, શૌર્ય, ધર્મભાવ વિગેરે ઉચ્ચ ભાવોને અવલંબીને રચાઈ છે. નવલકથાના ક્ષેત્રમાં પ્રથમ પ્રયાસ છતાં લેખક આવી સારી અને શિષ્ટ લખવાની કસોટી દાખવી શક્યા છે તે જોઈ ઘણો આનન્દ થાય છે. પ્રથમ પ્રયાસની છાયા તેમની કૃતિમાં છેક અજાણી રહે તે અસ્વાભાવિક છે. કવચિત્ શબ્દ અને વાક્ય

બંધારણમાં વિચિત્ર ક્ષતિઓ આવી ગયોલી જણાય છે. પરંતુ તે છતાં, તેમની ભાષા અને આલેખના સાધારણ નવલકથાઓની ભાષા અને આલેખના કરતાં ઘણી વધારે શિષ્ટ અને ચઢીઆતી છે; જ્યારે જે સફળતાથી તેમની વાતનિ રસ તેઓ જમાવી શક્યા છે અને પાને પાને વધારે ચઢાવી શક્યા છે તે ખરેખર, ધન્ય-વાદને પાત્ર છે. વાર્તાને મોગલ શહેનશાહ અકબરના સમયમાં મુંડી તેને અર્ધ ઐતિહાસિક સ્વરૂપ આપેલું છે, જે તેની આકર્ષકતામાં સારો વધારો કરે છે. તે સાથે કુશળતાથી, વાર્તાના લેખકે, એક ઉપવાર્તા રૂપે, હિન્દુ સંસારનો એક વિકટ પ્રશ્ન-વિધવા જીવનનો,- ચર્ચેલો છે, અને તે સંબંધી કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ કરેલી છે. એકંદરે વાર્તા અમને ઘણી પસંદ આવી છે અને તેના લેખકને ગુજરાતી સાહિત્યના નવલકથાના લેખકોની શ્રેણીમાં અભિનન્દન સાથે આવકાર આપીએ છીએ. છેવટે એટલું ઇચ્છીએ છીએ કે ગુજરાતી નવલકથાના સાહિત્યની સેવા કરવાનો વાર્તાના લેખકનો આ પ્રથમ પ્રયાસ છેલ્લોજ નહી રહે.

મુંબઈ	}	રંજિતલાલ હ. પંડ્યા,
તા. ૧૯-૧૦-૨૩.		
		ખાર-એટ-લો.

લેખકના બે બોલ.

આજ કાલ ઘણી નવલકથાઓ બહાર પડે છે ને તેને ઐતિહાસીક નવલકથાનું તોરવંતુ નામ અપાય છે પણ ખરી રીતે જોતાં તેમાં ખરી બનેલી વાર્તાનું ખુનજ થાય છે. તેનાં કરતાં જો ઐતિહાસીક વસ્તુ લઈ તેને આજ કાલને અનુસરતિ નવલકથા લખવામાં આવે તો તેમાં કાંઈપણ વાંધો આવે તેમ નથી. ફક્ત સત્ય ઘટનાવલંબીની ઐતિહાસીક વાર્તા છે એવું જણાવવાની કાંઈપણ જરૂર નથી. આ વાર્તાની અંદર રાજપુતાનાના વીર ક્ષત્રિયોની બહાદુરીનું થોડુંક વર્ણન છે, પણ તેનો મોટો ભાગ આજકાલના જમાનાને અનુસરીને યોજવામાં આવેલો છે. એટલે આ વાર્તાને હું ઐતિહાસિક નવલકથાનું નામ આપતો નથી. પહેલાંના વખતમાં રાજપુતોએ કુસંપથી પોતાની માતૃભૂમિ ગુમાવી ને પરતંત્રમાં સપડાયા તેવીજ રીતે હાલ આપણે કુસંપથી એકબીજા સાથે લડી રહ્યા છીએ. હિંદના લડાયક યુગમાં સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિને ને પોતાના બાંધવોને સ્વદેશના કાર્ય માટે કેવી મદદ કરતિ હતિ તેનો આજેહુબ ચીતાર આપવાનો આ નવલકથામાં થોડો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ ચોપડીમાં કદાચ ભૂલો રહિ ગઇ હોય ને
કદાચ કોઇ જગ્યાએ નિરૂપસ જણાય તો તેની હું ક્ષમા
માગી ને મ્હારા આ પહેલા પ્રયાસને ઉત્તેજન મલસે
એવી આશા રાખું છું.

મુંબઇ, તા. ૧૬-૧૦-૨૩.

લિ.

ગુજરાતિ સાહિત્યનો સેવક,

ગમનલાલ મ. પંડ્યા.

અ નુ ક મ ળિ કા .

	પૃષ્ઠ.
પ્રકરણ ૧ લું વેરની પ્રતિજ્ઞા	૧
„ ૨ જીં પ્રેમઘેલી પ્રણયીની	૧૩
„ ૩ જીં મોહિત થયેલું પતંગીઉં	૩૩
„ ૪ થું વીરની વીરતા	૪૪
„ ૫ મું પુરૂષ વેશમાં પ્રમદા ...	૫૫
„ ૬ કું દુર્ગા જીતવાનાં કાંકાં	૬૪
„ ૭ મું મદદ માટે કહેણુ	૭૧
„ ૮ મું દુઃખી જહેનની જુદારે બાઈ	૮૬
„ ૯ મું પ્રતિજ્ઞાનું પાલન	૧૦૮
„ ૧૦ મું પ્રતિજ્ઞા ને તોપખાનાનો નાશ	૧૩૮
„ ૧૧ મું અણધારી આકૃત	૧૫૦
„ ૧૨ મું પ્રણય બંધન	૧૭૩
„ ૧૩ મું શત્રુ પક્ષમાં હોવાનો આરોપ	૧૮૮
„ ૧૪ મું પિંજર મુક્ત પક્ષીઓ	૧૯૮
„ ૧૫ મું સુલેહનું કહેણુ	૨૦૮
„ ૧૬ મું ફતના સંદેશા વિષે મસલત	૨૨૮
„ ૧૭ મું પ્રપંચ સામે પ્રપંચ	૨૩૭
„ ૧૮ મું અરિકંદના સૈન્યનાં પરાક્રમ	૨૪૭
„ ૧૯ મું અરિકંદના સૈન્યનાં પરાક્રમ (ચાલુ).૨૫૬	

પ્રકરણ ૨૦ મું	રઘુવીરસિંહનું જળરૂં સાહસ	૨૬૩
„ ૨૧ મું	નાગૌરનો યથાવ	૨૭૭
„ ૨૨ મું	હર્ષદેવી પત્તા	૨૮૨
„ ૨૩ મું	રઘુવીરનું મરણ	૨૮૮
„ ૨૪ મું	વિજય દરબાર	૨૯૬
„ ૨૫ મું	અરિકંઠની મહારાણી....	૩૧૫
„ ૨૬ મું	રઘુવીર આશ્રમ	૩૨૮

પ્રેમઘેલી-પત્રા.

પ્રકરણ ૧ લું.

—:૦:—

વેરની પ્રતિજ્ઞા.

હિન્દુસ્તાનમાં જે સમયે મોગલ શહેનશાહનો સુર્ય મધાનહનો તાપ તપાવી રહ્યો હતો, તે સમયે આપણી વાર્તાની શરૂઆત થાય છે.

મહાન ઠયાળુ અને સર્વ લોક પ્રત્યે પ્રેમ રાખનાર પ્રતાપી અકબરશાહ દિલ્હીની ગાંધી ઉપર બિરાજ માન હતો. તેના શૌર્યનાં અને ન્યાયનાં સર્વે સ્થળે વખાણુથતાં હતાં; મોગલ શહેનશાહત તેના અમલમાં પૂર્ણ જ્યોતિથી પ્રકાશી રહ્યું હતું. આવે વખતે કે જ્યારે મોગલ શહેનશાહી સર્વ પ્રજા આનંદ વૈભવમાં રચી પચી રહી હતી, ત્યારે રાજપૂતાનાની દક્ષિણે આવેલા નાગાર નામના શહેરમાં લીલો અને લુટારાઓ ત્રાસ ચલાવી રહ્યા હતા. આ નાના રાજ્યનો રાજા દિલિપસિંહ મોગલ સમ્રાટ અકબરને ખંડણી ભરતો હતો. દિલિપસિંહ જોકે નાના રાજ્યનો રાજા હતો, છતાં તેની શૂરવીરતા માટે સૌ લોકો

પ્રસંશા કરતા હતા. તેની ઉંમર આશરે ૬૦-૭૦ વર્ષની હતી. તેની આંખોનો ચમકાટ શત્રુને કાંઈ અજબ રીતે ખીવડાવતો હતો. તેનું કસાયલું અંગ ભલભલા બહાદુર સૈનિકોને શરમાવતું હતું. તેની ભરાવદાર મૂછ તેની વિકાળતામાં વધારો કરતા હતા. તે આવેા બહાદુર વીર છતાં તેનાથી લુટારાઓને કાંઈ પણ થઈ શકતું નહોતું.

ઘણાંક વખત વિચાર કર્યા પછી તેણે મોગલ સમ્રાટ અકબર ઉપર મદદ માટે કેટલાક પત્ર લખ્યા પણ તે બધું ફોકટ ગયું. એટલે રામને અત્યંત પશ્ચા-તાપ થવા લાગ્યો કે “મેં ક્યાં મોગલ સમ્રાટ સાથે મિત્રતા કરી કે જ્યારે મારે સહાયની જરૂર છે તે વખતે મદદ મલતી નથી ?” જે વખતે ભૂખ લાગી હોય તે વખતે ખાવાનું આપે નહીં ને વખત ગયા બાદ ખાવાનું આપે તે શા કામનું ?

તેને મોગલ સમ્રાટનાં સંબંધમાં ઘણી લુચ્ચાઈ જણાવા લાગી પરંતુ હવે તે સંબંધી વિચારો કરવા નકામા હતા.

કેટલાક દિવસો અને રાત્રિઓ વિચારો કરી ચિંતામાં પસાર કર્યા પછી અંતે મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે અરિકંદના વીર રૂદ્રસિંહને એક સવિસ્તર પત્ર લખવો અને તેમાં એક વૃદ્ધ રજપુત બંન્ધુને મદદ

કરવા માગણી કરવી. આ વિચાર અમલમાં મુકી એક પત્ર લખ્યો ને તેમાં પોતાના તમામ વિચારો ને સંયોગો વર્ણવ્યા, તેણે લખ્યું કે એક પરદેશી રાજ્ય કે જે હંમેશાં પોતાનાજ સ્વાર્થમાં લચીપચી રહેલું છે તેની મીત્રતા કર્યાથી બહલામાં હાસ્યનો પડથો પડે છે, તેના કરતાં પોતાનાજ દેશ બંધુની મદદ લેવી એજ વધારે ઉત્તમ છે! મહારા રાજ્યમાં લુટારા ઓના એટલો બધો ત્રાસ છે અને તે લોકોએ ગરીબ રૈયતને લુટીને બહુ મીલકત એકઠી કરેલી છે માટે ભીલ લોકોને હરાવવાથી તેમનો ધન ભંડાર પ્રાપ્ત થશે તો તેમાંથી આપણે અડધો અડધ સરખે ભાગે વહેંચી લઈશું.

આવી વિગત સહિત તેણે બીજી અનેક લાલચો લખી જણાવી પરંતુ વાંચક! રૂદ્રસિંહ એવી લાલચોથી લલચાય તેમ નહોતું! કેવલ પોતાના એક અસહાય બંધુને દુઃખથી ઘેરાયલો જોઈ, પોતાની ફરજ બજાવવી એવો વીચાર કરી પોતાના સૈન્ય સાથે નાગૌર તરફ જવા તૈયાર થયો. રૂદ્રસિંહની ચુકિતથી અને પ્રાબલ્યથી ભીલ લોકોને નસાડી મુક્યા, તેઓને, ખરેખર પોતાનું સર્વસ્વ તણ નાશી જવું પડ્યું.

બહાદુર સરકારોએ તેમની રહેવાની જગાએ ટુકડીઓ—લશ્કરી માણસોને રાત દિવસ પહેરો ભરવા સૂચના કરી.

આમ લગભગ ૧૫-૨૦ દિવસમાં એક બીલનું નિશાન ત્યાં રહ્યું નહિ, પોતાના બળથી ને પોતાના સૈન્યના બાહુબળના પરાક્રમ સાથે તેણે વિજય મેળવ્યો. નાગૌર નરેશને પોતાના તરફથી કંઈપણ મહેનત લડાઈમાં કરવી પડી ન હતી. નાગૌરાધિપતિ દિલીપસિંહ આ બીલ લુટારાઓને નસાડી મુક્યાની વાત કાને પડતાંઘણોજ ખુશ ખુશ થઈ ગયો !

પરંતુ દિલીપસિંહે વિચાર કરી અરીકંદના ક્ષાત્ર બંધુ રૂદ્રસિંહને સાથે લઈને તેઓને રહેવાનાં રહેઠાણો ફરી ફરી તપાસવા લાગ્યા, ગુફાઓ ઝાડીઓ પહાડની તલેટીઓ ઇત્યાદી દરેકમાં તેઓનો વાસો હતો. તેમાં હજારો લોકોના નાના મોટા ગરીબોનો માલ લુંટી લાવી મુકેલો હતો. તે જોઈ અરીકંદના ક્ષાત્રબંધુ રૂદ્રસિંહ જોઈને મન સાથે વિચારમાં મશગુલ પડી ગયો.

હો ! હો ! હે પ્રભુ ! આ ધનનો હવે ગરીબ અપંગ મનુષ્યોના ઉપયોગમાં વપરાયતો સારું. એમ વિચારોના વમળમાં પડ્યો પડ્યો આખમાં આસું ભરાઈ આવ્યાં પરંતુ કેઈ દેખે નહીં તેમ આસું લુછવા લાગ્યો.

દિલીપસિંહ મનનો મેલોને જરા લોભી હતો. તે ક્ષત્રિ ધર્મ જાણતો હતો પણ ધન દેખી તેનું મન લલચાઈ ગયું. જેમ મહામુનિયો કેટલીક વખત ધન દેખી ક્યારે ભંડારમાં મુકું એવા વિચારથી ચલીત થાય છે તેમ તેની બુદ્ધી પણ ફરી ગઈ.

એટલે તેની મ્હોંની આકૃતી દેખી રૂદ્રસિંહ તેના વિચારો સમજી ગયો. ત્યારબાદ બોલ્યો; “નરેશ.” તમારે આ ધનથી જરાપણુ લોભાવું જોઈએ નહીં? ~~એ ધન~~ તમારા તથા આસપાસના રાજ્યોમાંથી કે નાના ગામોમાંથી નિર્દોષ માણસો રસ્તામાં જતા આવતા ત્યારે તેઓનાપર ઝપાઝપી કરી લુંટી લીધેલો છે. તેઓ કદાચ આનાકાની કરે અથવા ના આપે તો પોતાની તરવારો તથા તીર કામઠાંનો સ્વાદ ચખાડતા, એવી ચુકિતથી છુપાઈ રહેતા, કે નિર્દોષ મનુષ્યોને ખબર પણુ પડે નહીં.

ના જીવે સ્ત્રી કે પુરૂષ ! તેઓને ન ઉપજે દયા કે ન ઉપજતો બ્રાતૃપ્રેમ, એવા નિર્દય લોકો લુંટારાઓ એ અનેક કુમાર્ગોએ એકઠા કરેલા ધન ઉપર આપણે રૂઢીપાત કરવો એ શું વાજબી લાગે છે? મને તો તે ધન દેખી કાંઈ મોહ કે કંઈજ ઇચ્છા થતી નથી. છતાં મારા વિચારો જણાવું છું કે એ ધન ગરીબો અપંગો તેમ અનાથ બાળકોના શિક્ષણના ઉચ્ચોગમાં આવે એવી વ્યવસ્થા આપણે કરવી જોઈએ.

પરંતુ વાંચકવૃંદ ? “આ મેલા મનનો દિલ્લીપસિંહ બોલ્યો કે તમને ક્યાં પુછું છું કે તમારો વીચાર આ ધન દેખી શું કરવાનો છે? મારો સવાલ એટલોજ હતો કે આ લીલ લુંટારાઓને નસાડી મુકશો તો એ ધન અર્ધો અર્ધ લાગે આપણે વેંહેચી લઈશું. મારા

પ્રદેશમાંથી નીકળ્યું, એટલે એ ધન માફે છે. તમારે વચ્ચે પડવું નહીં.”

રૂદ્રસિંહ આ વાક્યો સાંભળી ખેદ અને ગુસ્સાથી ધ્રુજી ઉઠ્યો, પરંતુ તેણે પોતાના વિચારો હજી જણાવવા એમ વિચારી બોલ્યો, “દીલીપસિંહ ! મહારાજા ! હજી સમજો, વિચારો ?” તે ગુસ્સે થઈને બોલ્યો.

“હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં છો. તેથી સત્યની સાચી શીખમાં ને ભક્તિમાં મનને રોકી, પરમાત્માને રાજી રાખી સત્યથી ચાલો. જેવું રોપશો તેવું જ ફળ પામશો. એ તો અચુકજ છે, પછી મકાઈના બીજની વાવણી કરી, મોતી મેળવવાની હોંશ પુરી કેવી રીતે પાડશે ? મનમાં બીજને એમ દેખાડવા માંગતા હો કે હું નીતીથી ચાલું છું પરંતુ ચાલતા વખતમાં જ્યારે તમે બળવાન હતા, “જેરમાં તેમજ પૈસામાં” તે વેળા કોઈપર સારાસારી રાખી નથી. ને તે છતાં તમે મદદ માંગી ! એટલે એક ક્ષાત્ર બંધુ તરીકે મેં કામ બજાવી આપ્યું, માટે આમાંથી ધર્મ દાનમાં ધન કાઢવું જોઈએ.”

દીલીપ—વધારે બોલવા તેમ કશું સાંભળવા હું માંગતો નથી.

રૂદ્રસિંહ....વધારે ગુસ્સાભેર બોલ્યો, “શું ત્યારે આ ધન દેખી દાઢ ડબકી છે ?”

દિલિપ—અલબત્ત એમ થવું જ જોઈએ ? વચ્ચે માથું

મારવાની જરૂર નથી. હું એ ધન હાલ તારા દેખતાંજ મારા ભંડારમાં મોકલાવી આપું છું.

રૂઢ—એક ક્ષત્રિય કુલભૂષણ નૃપના શ્રીમુખથી આવા શબ્દો સાંભળી મનને બહુ દુઃખ થાય છે. એ ધન તમારા પ્રદેશમાંથી નીકળ્યું માટે તમારું છે ખરું, પણ તમારા ભંડારમાં મુકાવી તેનો શો ઉપયોગ કરશો?

દિલિપ—ફાવશે તેમ કરીશું. એની ચિન્તા કરવાની ને વિચારો ચલાવવાની તમને જરૂરજ નથી.

એટલા શબ્દો કહી તેણે પોતાના પ્રધાનને બોલાવી હુકમ કર્યો કે, આ બધું ધન આપણા ભંડારમાં સંભાળીને મુકાવી દે. અને થોડા ભાગનું રૂઢસિંહજીના જે લશ્કરીઓએ આપણને સહાય આપી છે તેમને આપો.

રૂઢસિંહને આ શબ્દોથી બહુજ ઝાળ ચઢી લાલ-ચોળ તપી તે બોલ્યો, “શું દિલિપસિંહ, મારા સૈન્યના માણસો તો ત્યાં હતાજ નહીં, કેમ? આ શબ્દો આપ બહુ સારા બોલો છો.તમે લખ્યા પ્રમાણે ને કબુલાતની સસ્તે અર્ધોઅર્ધ ભાગનું ધન આપવાનો વિવેક વિચાર કરતાજ નથી, પણ જાણે મેં તમને જરા પણ મદદ નહીં કરી હોય તેમ આપ મહારાજા બોલો છો! એ શું તમારા જેવા વૃદ્ધ મહારાજાને શોભે છે?”

દિલિપ—તમે કાંઈ નથી કર્યું એમ મારાથી કેમ કહેવાય ? પણ મારાં માણસો કાંઈ તમારા લશ્કરી માણસો કરતાં કમ નથી; તેમણે ભીલ લૂટારાઓને નસાડવામાં મદદ કરી છે, ને બરાબર શૂરતા બટલાવી છે, અને તેટલા માટેજ મેં તેમની પ્રશંસા કરી છે. સાચી વાતમાં તમારે ચીડાઈ ગુસ્સો બટલાવવાનું કારણ નથી.

રૂદ્ર—વાહ ! આપે આ તો બહુ ઉત્તમ વાક્યો કહ્યાં. દિલિપસીંહ, આ ઉપરથી તમારો વીચાર હું સમજું છું. તમે એમ કહેવા માગો છો કે મહેં તેમ અમારા સૈન્યે કાંઈજ બહાદુરી બટલાવી નથી. તમારા પત્ર ઉપરથી વૃદ્ધ મહારાજને મદદ કરવી તે ક્ષત્રીયોનો ધર્મ છે એવા વીચારથી હું ખાસ હોંશીયાર સૈન્યને લઈને આવ્યો હતો, છતાં જણાવો છો કે “જોઈ તમારા સૈન્યની શૂરતા ?” આ વાક્યો તમારા જેવા ક્ષાત્રવીરને શું બોલવા ઘટે છે ? તમે મહારાજ કઈ આંખોએ જોયું ? સ્વાર્થની આંખે કે આ તમારા દેહની આંખે ? છતાં હું આપને જણાવી દઉં છું કે આ ધન મારે જોઈતું નહોતું પણ તમારાં કટુ વચનોની ખાતર અને તમારી શરત પ્રમાણે મહારો અડધો અર્ધ ભાગનું ધન આપી દો ! હું કાંઈ એને મહારા ભંડારમાં મુકવાનો નથી, પરંતુ ગરીબો, અપંગો તથા અનાથોનાં બાળકોને શિક્ષણના ઉપયોગમાં વહેંચી નાંખનાર છું.

આપે મહારા માણસોના કરેલા અપમાન બદલ હું આપને જતા પહેલાં જણાવું છું કે આપે એ વચન પાછાં ખેંચી લેવાં.

એક ક્ષત્રીયનું તેના મ્હેં ઉપર કરવામાં આવેલું અપમાન તે કદી પણ સહન કરી શકેજ નહીં, અને એવા અપમાન બદલ કાં તો જાન ખુવે કે જાન લે. પરંતુ આપ એક ધૃધ હોવાથી મહારા વડીલ તુલ્ય છે અને તેથી હું કાંઈ વધુ ન કહેતાં આપના અપમાન-કારક શબ્દો પાછા ખેંચી લેવાની નમ્ર વીનંતી કરી કહું છું.”

પોતાના રાજ્યમાં વાઘ તુલ્ય સ્વચ્છંદી બનેલો ઘરડો દિલિપસિંહ બોલ્યો, “રૂદ્રસિંહજી ! હવે મેહરબાની કરીને વધુ વીવેચન ન કરતાં તમારે ગરીબોમાં વહેંચવા ધન જોઈતું હોય તો હું તે ધનમાંથી અર્ધો અર્ધ આપવા માગતો નથી.” ત્યારપછી પાછો તે ગુસ્સામાં બોલ્યો.

“મારાં માણસોને હું ચાહે તો મહારા મહેલમાં નચાવું, કે છાપરે બેસાડું અને ચાહે તો હું તેના દુકડા કરૂં કે રમાડું, તેઓ ગમે તેવા પણ મહારા લશ્કરના માણસો છે ! પરંતુ તેમાં ખીજને બોલવાનું પ્રયોજન શું ?

રૂદ્રસિંહજી—હવે તમારો આજ છેવટનો જવાબ છે ? દિલીપસિંહજી—હા. એકવાર નહી, પણ સાડા

સત્તર વાર એજ જવાબ છે. હવે તમે શું કહેવા માગો છો? જે કહેવું હોય તે સત્તર જણાવી દો?

રૂદ્રસિંહજી—ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે:—

“ગરજ સરે વૈદ વેરી.” વાહ! વાહ!

દિલીપસીંહજી હું હવે એક ક્ષત્રિય વીર છું તે ધ્યાનમાં રાખજો. હું મારી સદાની સાથી મારી વફાદાર તલવારના ચવિત્ર સોગન ખાઈને જણવું છું કે હું આનું વેર લઈશ. મહારાજ વૃદ્ધ થયા, એટલે ગત ગમ, ‘સાઠે બુદ્ધિ નાહી’ તમારાં ધોળાં પળીયાંમાં ધુળ પડી. હજી ચેતવું હોય તો ચેતો, નહીતર વૈર લઈશ, બસ હવે હું વધુ કહેવા માગતો નથી, ક્ષત્રિયોમાં અનં તે પણ આપનાં જેવા વૃદ્ધ ક્ષત્રિયોમાં આવો હડહડતો કલી પ્રવેશસે એવી મેં સ્વપ્ન પણ આશા રાખી નહોતી. હરિ! હરિ! દુનીયામાં કેવા ગરજવાળા સ્વાર્થી માણસો પડ્યા છે. ‘ગરજે ગઘેડાને ખાપ કહે; તેમાં નોજ આ મહારાજ છે. દિલીપસીંહ! હજી કંઈ પણ વીચાર આવે છે. હજી તમે એમ ધારેશો નહિ કે એક કામ થયું એટલે પત્યું. હજી અનેક વાર મારી તમારે જરૂર પડશે; અને તે વખતે તમારી શી દશા આવશે તેનો મનમાં ખ્યાલ કરજો.” રૂદ્રસિંહ બોલતાં બોલતાં એકદમ ગુસ્સે થયો ને તેનું ક્ષાત્રાતેજ એકદમ જલકી ઉઠ્યું, તે આવેશમાં બોલ્યો,

“ પરંતું એટલું ધ્યાનમાં રાખજો ને હૃદયમાં યાદ રાખજો. કે આની આ જગ્યાએજ હું તમારા ઉદ્ધત વચનો માટે તમને ઠંડ આપત પરંતું ઓ વૃદ્ધ ક્ષત્રિય બન્ધુ? હું તમને એટલી સહનતા રાખી માફ કરું છું. અને વખત આવશે ત્યારે હું વૈર લઇશ, લઇશ, ને લઇશિજ ?”

નથી પરવા જીવન ધનની, અમારું વેર લેવાને,
અમારા શીર સાટે, તમારું શીર લેવાને.
તહગારા ખાયલા શબ્દો, સુણી અંતર મહીં ખટકે,
જરા હોય ધર્મ અંતરમાં ધરો શીર અમ તણે ચરણે.

જેમ દુર્યોધનની સભામાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વીછી કરવા ગયા, અને ત્યાં અપશબ્દોથી તેમણે અનેક ક્રોધ ભરેલાં વચનો સહ્યાં; અને વીરાટ સ્વરૂપ ધારી સર્વ સભાને ધ્રુજવી હતી. તેમજ રૂદ્રસિંહનાં વચનોથી સર્વ સભાના પ્રધાન સેનાપતી ઇત્યાદિ દરેક મનુષ્યોને થરથરાટ ઉપજવા લાગ્યો.

દિલિપસિંહની પાછળ એક ક્રોધ ભરી દ્રષ્ટી નાખી રૂદ્રસિંહ પોતાનાં માણસો સાથે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

રૂદ્રસિંહ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ રાજ્ય મહેલની ખાબુ આગળથી પોતાના સૈન્ય સાથે જતો હતો, તેવામા અચાનક રૂદ્રસિંહની નજર રાજ્ય મહેલની જરાક આઘેની ખારી ઉપર પડી; તેમાં એક સોળ વર્ષની રૂપ રૂપનો

અવતાર ગોરી સુંદરી પોતાની દાસીઓ સાથે વાત કરતી હતી. પરંતુ રૂદ્રસિંહનો ઘોડો તે બારી નીચેથી જતો હતો, એટલામાં તેના ઉપર તેજ બારીમાંથી જાત જાતનાં શુભાખ અને ચંપાના ફુલની વૃષ્ટી થઈ. તેનીજ સાથે રૂદ્રસિંહે બારી સામે દ્રષ્ટી કરી તે દરમ્યાન તે સુંદરી અને રૂદ્રસિંહને તારા મૈત્રક થયાં અને પ્રેમની ગાંઠ બંધાઈ.

કાંઈ અજબ જાદુના ખેલની માફક રૂદ્રસિંહના દીલમાં પ્રેમ પ્રકટયો. તેણે પુનઃ ઉચે નજર કરી. સુંદરીને રૂદ્રસિંહની આંખો મળી ને હૃદય હસ્યાં.

રૂદ્રસિંહ તે રંભા તુલ્ય રમણીનું સ્નેહાંકીત હાસ્યથી ભરેલું સુખ જોઈ વીચાર કરવા લાગ્યો, કે આ દુનીઆની અંદર રંભા અને ઉર્વશીનું રૂપ પણ વીસરાવે એવી સ્વરૂપવાન રમણીઓ હજી પણ છે. તે મનમાંજ વીચારવા લાગ્યો કે,

કેવી સુકોમળ સુંદરી, કેવું મધુરું હાસ્ય છે !
નજરો નજર મીલાવવાથી, હૃદયમાં ઉત્પાત છે !

સુવર્ણની પ્રતિમા સમી, સ્નેહાલ બાળા શું દિસે !
આ પ્રેમધેલી પ્રણયીનિ હા ! ભાગ્યમાં કેને હશે !

લજ્જાળું સુંદરીએ તરતજ હાસ્ય વદન નીચું કરી દીધું, પણ નીચું મોં રાખ્યા છતાં રૂદ્રસિંહ તરફ

જોતી રહી હતી. મનમાં મલકાતી કે રાજ્યવીર સાથે પ્રેમની ગાંઠ જોડાય. મનમાં આવા વીચારો કરતી બહારથી સખી સાથે વાત કરતાં અટકી ગઈ. રાજવાડાની ચતુર દાસીઓ આ ચેનચાળા તરત સમજી ગઈ.

જતાં જતાં રૂદ્રસિંહ પોતાનું દીલ આ સુંદરીને આપતો ગયો; અને આ નવજવાન કન્યા પણ પ્રેમ-રસથી ભીંજી ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમઘેલી પ્રણયીની.

જેઠ માસ વ્યતીત થવાની તૈયારીમાં હતો. મંદ મંદ વૃષ્ટી કોઈ કોઈ ગામોમાં કે શહેરોમાં થવા લાગી હતી. હરીયાળી ભુમી અને લીલાં વૃક્ષ ઉપર અનેક વીધ કોમળ કુસુમો ખીલ્યાં હતાં, વારંવાર રસ્તે જતાં મનુષ્યોનાં મન આનંદથી તોડવા લલચાવનાં. પક્ષીઓને પણ તેથી હર્ષ થતો, તેઓ એકથી બીજાં વૃક્ષો ઉપર અને બીજાથી ત્રીજા ઉપર બેસી કલોલ કરતાં હતાં. જમરો પુલની સુકોમલ જાત જાતની પાંખડીઓ ઉપર પોતાનાં નાનુક ડોકાં નમાવી પોતાની નાનકડી શુદ્ધો તેમાં મધ માટે ઘાલતા હતા. વનમાં

પશુઓ વર્ષાદ પડતાં આમ તેમ દોડા દોડી કરતાં હતાં; આવી વન લીલા થઈ રહેલી હતી ત્યારે ઉપવનો કે જ્યાં માળી લોકો પોતપોતાની કારીગરીથી બીન્ન બીન્ન પ્રકારનાં ઝાડને વર્ષા ઋતુની શરૂઆતથી જાત જાતના છોડવાઓ વાવી એક સરખી રીતે તેમની ગોઠવણી કરવા લાગી ગયેલા હતા. આમ વન લીલીને દેખાવ ઘણોજ મનોહર થઈ રહેલો હતો.

બાગમાં નાનાં નાનાં ત્રિકોણકાર કે કમળ પુષ્પના કે ચોરસ ક્યારાઓ બનાવી તેમાં ગુલાબ, ચંપો, બીઈ, જીંદ, મોગરો, કેતકી, બોરસલી કરેણનાં સુર્યમુખી ઇત્યાદી પુષ્પોનાં ઝાડ કે કુડાં ગોઠવી આખો બાગ પુલોથી મગ-મગાટ બનાવી મુકેલો હતો. તે સુંદર બગીચામાં બેસવાને વાસ્તે સુંદર બેઠકો થોડા થોડા અંતરે ગોઠવી દીધેલી હતી. તે બાગ એટલો તો સુંદર હતો કે ગ્રામ્ય ઋતુની અંદર પણ ઠંડા પવનની લહરીઆ આવી બેસનારને ફરનારના જીવને અત્યંત આદહાદ આપતો હતો.

એવા આનંદ દાયક દિવસોમાં આ મોટા બગીચામાં સખીઓનું એક મંડળ આનંદે ફરતું આપણી નજરે પડે છે. તેમાં આશરે સોળ સત્તર વરસની ઉંમરની મુઝાઓ હતી. એક બાજુ બગીચાનો સુંદર દેખાવ, પુષ્પોની વાસનાનો મધમધાટ, અને ખીજ બાજુ આ ઘુઘરીવાળીઓનો ધમધમાટ, બીજા અંસરોઓએ દેવગ

માંથી ઉતરી આવીને બાગને પાવન કર્યો હોય એવો લાગતો હતો. પરન્તુ જરાબર નિહાળીને જોતાં તેમાં એક ભારે કીંમતી શણગાર વાળી મુઘા જોવામાં આવતી હતી જે સર્વથી વધુ લાવણ્યવતી દેખાતી હતી. તેની સામું જોતાંજ જાણે ઈંદ્રાણીજ અપ્સરાઓની સાથે આવી ના હોય એમ અનુમાન થઈ જતું ! માંહો માંહે હાસ્ય વિનોદ કરતી, વાતોના તડાકા મારતી આમથી તેમ ચારે બાજુ ફરતી જોવામાં આવતી હતી. થોડી વાર લગી તો રમત ગમતમાં તેમણે પોતાનો વખત પસાર કર્યો પરંતુ બાગમાં ચારે તરફ ફરવાનું મન થતાં તેઓ ફરવા લાગી. જ્યાં ત્યાં જુદી જુદી જાતનાં ઝાડ અને નાના નાના પુલના છોડવાઓ જોવામાં આવતા ત્યાં થોડી થોડી વાર ઉભી રહી નીહાળીને જોતી; અને તેમની ઉપરનાં રંગ બેરંગી ગુલાબ ચપો જાઈ વીગેરે પુલના ગુણોનું વાદ ગાતી હતી. કૈક પુષ્પો સુંઘતી, જુદાં ગુલાબને પોતાના કોમળ હસ્તથી તોડી સખીઓને સુંઘાડતી હતી. પાછી તે પુલો સુંઘતાંનું વીવેચન કરી હાસ્ય કરતી; આમ ચાલતી ચાલતી તેઓ આગળ ને પાછળ મંડળની નાયિકાને વાંટી રહેતી સહુ સખીઓ બાગની વચ્ચે વચ્ચે આવેલા એક પુવારામાંથી પાણીની શેરોની ધારાઓ ઉડતી હતી તે જોવા થોભી. બધી સખીઓ સાથે પુવારાની આસપાસ બાળા ફરતી હતી. પરન્તુ, આ શણગાર

પહેરી સબ્જ થયેલી ખાંકડા પર જઈ બેઠી એટલે સર્વ સખીઓ ખાંકડાની આબુખાબુ વીંટળાઈ વળી. તે ખાંકડા પર બેઠી. તે વખતે જાણે થાકી ગઈ હોય તેમ બેચેન સ્થિતીમાં બેઠેલી હોય ને વીચારના તરંગો મન સાથે ચલાવી રહી હતી. આથી સર્વ સખીઓ વીચારમાં પડી ગઈ. પરંતુ તેમાંની એક સખી મશકરી કરી આમ બોલી.

“પત્તા બા ! આજ શા વીચારો ચલાવી રહ્યાં છો; કંઈ ઉડા વીચારમાં મશગુલ બની ગયાં હો એમ લાગે છે. કંઈ મદનનાં તીર વાગ્યાં છે !”

ખીજી સખી બોલી, “ખરૂં છે. અમે બધાં વાતો ને ઠઠું મશકરીઓ ચલાવી રહ્યાં છીએ તેમાં વચ્ચે આપ જરા પણ બોલતાં નથી. અને બધું મુગે મ્હોએ સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરી વીચારો ચલાવ્યાં કરો છો. મને એમ થયું કે લાવ હું પુછું ! પણ હવડે વીચારનો અંત લાવશે ? કહો શું છે બા ! શા માટે આવા તરંગો ચલાવો છો ? જણાવો તો ખરાં ! બોલો મારાં કુંવરીબા ! બોલો, આપ શું ઉદાસીમાં છો ?”

પત્તા વિશેષ ઉદાસીનતાથી કંટાળતી હોય તેવા રૂપમાં બોલી કે, બહુ શા કારણથી આમ થાય છે તે સમજાતું નથી. મને આજે લગારે ચેન પડતું નથી.

શૈલવતી નામની એક સખી બોલી, કે આ સુંદર

બાગમાં આપણે કુદરતના માળીની કારીગરીનું સંપ્રદુસ્થાન
જેવા આવ્યાં છીએ. કેવાં મળનાં નાના નાના છોડને
પુલો શોભી રહ્યાં છે. તેની પાછળ જાત જાતની પથ-
રની કાંકરી સફેદ કડકા રંગીત કાચના ગોઠવવામાં
આવ્યા છે. વેલો લાત લાતની દેખાય છે. શું તે તમને
નથી ગમતું? તેનાથી તમને જરા શાન્તી મલતી નથી?

વાસ સુવાસીત પુષ્પનો અમ હૃદયને રંજીત કરે,
ખીલેલ સુંદર મોગરા વળી શ્વેત પુષ્પો શું દીસે?
અંતર મહીં આરામ થાયે પવનની લહરી થકી!
તેવે સમય ઉદાસ કાં? અમ સ્નેહ અંકીત સુંદરી?

પન્ના—નહીં, કેાણુ જાણુ માફ હૃદય ધડક ધડક
થયાં કરે છે. કાંઈ માઠા સમાચાર આવવાના હોય તેમ
મનમાં વારંવાર વીચારો આવ્યા કરે છે અને બહુ
ખરાબ વીચારોના તરંગો અને તર્કો થયા કરે છે. હે
પ્રભુ? આમ કેમ થાય છે તે હું સમજતી નથી. આ
બગીચામાં ફુલ સુંઘતાં મને કંપારી આવે છે. આ બુલ-
બુલ, મેના, પોપટ, મોર, આદીના ટહુકાર મને મીઠા
મધુરા લાગવાને બદલે કર્કશ લાગે છે. પવનની લહ-
રીઓ મને મધુરી અને ઠંડી લાગવાને બદલે જાણુ
દીલમાં અગન અગનના લડકા ઉઠાડતી હોય એમ લાગે છે.
પવનના સુસવાટા મારા કાન પાસેથી પસાર થતાં એવી
કમિના તેમાંથી નીકળે છે કે બીજું કંઈજ સંભળાતું

ના હોય તેમ લાગે છે. હૃદયમાં કાંઈ અજબ અશાંતી થાય છે. હું પોતે જાણી શકતી નથી કે આજે શા માટે મ્હારું મન બેચેન થયા કરે છે ! મ્હારી ખહેનો ! મારા મનની સ્થિતી આવી હોવાથી હું તો મુઝાઈ ગઈ છું, મને કંઈ ચેન પડતું નથી.

એક બટક બોલી સખી બોલી કે “કુંવરીબા ! આ ગુલાબ શું તમને મોહક નથી લાગતું ? જુઓ તો ખરાં કુંવરીબા ! લો તમારા હાથમાં ! તેમ બોલી ગુલાબનું ફુલ ધર્યું, જુઓ તેની કળીઓની લાલાશ જાણે બળતા અગ્નિમાંથી બહાર ના કાઢ્યું હોય એવી લાગે છે કે નહિ ?

પન્ના—જા, જા, બધું એ ફુલ.

શૈલવતી—ત્યારે કુંવરીબા ! તમને શું ગમે છે ? બોલો ! મારાં વહાલાં બોલો ! ચાલો અમે એક સુંદર ગરબો ગાઈએ.

પન્ના—ગાઈ જુઓ.

તુર્તજ બગીચામાં ફુવારાથી લગાર દૂર એક સુંદર બંગલો હતો; તેમાં જાત જાતનાં ફરનીચરો વિગેરે ગોઠવ્યાં હતાં, તે બંગલામાંથી બે ચાર સખીઓ જઈને વીણા અને મૃદંગ લઈ આવી. શૈલવતીએ વીણા હાથમાં લીધી અને મધુમતી નામની એક અન્ય

સખીએ મૃદંગ લીધું. ધીમે ધીમે મૃદંગ અને વીણા એક તાલ થયાં એટલે બન્ને જણીઓએ પોતાના મૃદુ કેકિલ સ્વરથી એક સુંદર ગાયન લલકાર્યું. ખરે તેનું વર્ણન અશક્ય છે. કેવો મજનો સ્વર! અત્રે લખી શકાય એમ ન હોવાથી તેનો ખ્યાલ આપવો અમને મુશ્કેલ લાગે છે, પરંતુ ટુંકામાં એટલું કે એ ગાયન સારામાં સારું હતું. પરંતુ એ ગાયનથી પત્તાનો ઉદ્વેગ ઘટવાને બદલે ઘણોજ વધી પડ્યો. એક વ્યગ્રચીત્તવાળી નીરાશ મનથી બેઠેલી સુંદરીનો જીવ વધારે ઉદ્વેગ થયો એટલે ગાયન અધુરું મૂકી દેવામાં આવ્યું, મૃદંગ વીણા આદી દુર કરવાં પડ્યાં.”

શૈલ—ખડેન! આપને ત્યારે શું ગમશે? આપ જણાવો! મન આનંદ માટે આ બધી ખટપટ અમે કર્યા કરીએ છીએ ને તમે આમ વીચારો ચલાવો છો, તમને શેમાં આનંદ લાગશે?

પન્ના—એકાંતમાં.

આવા શબ્દો સાંભળી બધી સખીઓ હવે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. પરંતુ શૈલવતી સર્વની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. પન્નાએ પોતાની આંખના અણુસારે તેને ઉભાં રહેવા સ્થાનમાં સમજણ પાડી એટલે શૈલવતી પન્નાના ખભા ઉપર હાથ મુકી ધીરે ધીરે સુંદરી સાથે ચાલતાં કહેવા લાગી કે બહેની! તું એક-

હમ મનમાં શા માટે મુંઝાય છે? તારૂં મન બ્રમીત થઈ ગયું હોય તેમ મને લાગે છે.

પન્ના બેલી કે, સખી! હું દુઃખી, એક વાતના વીચારમાં નથી, પરંતુ જે ત્રણ જાતના વીચારો ગંભીર હોવાથી મનમાં મુંઝાઈ છે. એક બાબુ સુબો પ્રીરોઝ-શાહ કીલ્લાને ઘેરો ઘાલીને પડ્યો છે. બીજી બાબુ પીતાએ એક ખરો મીત્ર, સારો પરાક્રમી બળવાન મીત્ર ખોયો છે અને બહાલી સખી! (શરમાઈને ધીમેથી) એજ પરાક્રમી બળવાને મારૂં મન હરણ કરી લીધું છે. બહેન! પીતાને હવે કોઈ પરાક્રમી રાજપુત વીર મદદ કરે તેમ નથી. પિતાને કોઈ સહાય કરે તેવું રહ્યું નથી. બંધુ અકબરશાહ માટે લડવા ગયો છે.

દ્વિરોઝશાહ પિતાને મદદ વગરના છે એમ ધારી તે બે હલ્લો કરી હરાવે તો આપણી બધાંની શી ગતી! મારા મનની ચિંતા મનમાજ રહેવાની.

શૈલ—તમારૂં મન કુંવરીબા મુંઝાય એ સ્વ-ભાવિક છે. પણ ધીરજ રાખો. આ તમારી ત્રણે બાબતો એવી છે કે દુર થઈ શકશે. “ઉતાવળે આંખા ના પાકે,” “ધીરજનાં ફળ મીઠાં,” મ્હારી બહેન! ‘ઉતાવળા સો બાવરા,’ “ધીરા સો ગંભીર.” તે વાક્ય પ્રયોગ સત્ય છે. કુંવરીબા મારૂં મન સાક્ષી પૂરે છે કે શાંતિથી વિધ્નો પસાર થાય તેમ લાગે છે.

પન્ના—શી રીતે ?

શૈલ—જુઓ, આપણે કિલ્લો ઘણા વખતનો જુનો પુરાતન કાળનો છે, તેની ભીંતો બહુ જાડી મજબુત છે, પાયા પથ્થરના બળે વાર લોંચમાં નાંખેલા છે ને પથ્થરની ઉંચી ભીંતો છે. દુશ્મનો જ્યાં લગી આપણા ખાનગી અંદરના રસ્તા જાણે નહીં ત્યાં લગી ચુનાની એક કાંકરી કે પથ્થરનો એક કડકો પણ તેઓ ખેરવી કે ઉખાડી શકે તેમ નથી.

બીજું રાજાજીએ મહારાણા રૂદ્રસિંહ સાથે ખોટી તકરાર કરી ભવિષ્ય બગાડ્યું જ્યારથી મહારા જાણવામાં આવ્યું છે, ત્યારથી કુંવરીબા, તમારા જેટલોજ મને પણ ઉદ્વેગ થાય છે. તે તકરાર થવાનું કારણ પણ હું જાણું છું. પિતાજી અપશબ્દો બોલી ગયા. પરંતુ તમારું મન તેણે હરણ કર્યું ને તમને લાગે તેવુંજ તેના હૃદયને લાગે. એ વાસ્તવિક રીતે જણાય. શુદ્ધ ક્ષત્રિયવીર છે ને પરાક્રમી મહારાણા જાતેજ મન લેતો ગયો ને તેનું મન આપતો ગયો તેથી હું રાજી છું. પ્રેમીઓનું હૃદય મલી ગયેલું છે તો પછી તહમારા જેવી એક ક્ષત્રીય કુળભૂષણ મહિલા તેના જેવા એક વીર પ્રેમીને પોતાના રક્ષણને વાસ્તે ધારે ત્યારે બોલાવી શકે છે.

મનમાં લગાર શું ચાઓ નહીં. પ્રભુ જે કરે છે તે

સારા માટેજ. સારો શુભ પ્રસંગ એવો આવશે કે તમારી સાથે પિતાજી એજ રૂદ્રસિંહ મહારાણા સાથે લગ્ન કરી સર્વ વાતે સુખી થશે.

પન્ના—સખી! તું કેવળ મહારા મનને શાંત પાડવા ગમે તેમ બોલ પરન્તુ દેખીતી રીતે એ આ જીંદગીમાં શુભ પ્રસંગના દીવસો આવે તેમ માફ અંતઃકરણ કબુલ કરતું નથી.

પિતા કદાચ એ ક્ષત્રિય વીરને નમતાઈ આપશે તોપણ મહારાણા રૂદ્રસિંહજી તેમનું વેણ હવે રાખશે નહીં. મને લાગતું નથી, કારણકે તેમનું અપમાન સર્વ સભા દેખતાં થયું છે, હવે એ મને ચોગ્ય લાગતું નથી, એ કદી બનશેજ નહીં.

શૈલ—તે અપમાન સહન કરી લેશે, ને કાંઈ બનાવ બન્યોજ નથી એમ માનશે, તમે અત્યંત સ્નેહને પ્રેમ સહીત સારો એક પત્ર લખશો તો એમના અંતઃકરણમાં કયા ઉપજયા વગર રહેશે નહીં, તમારા પ્રત્યે જરૂર પ્રેમનો પ્રભાવ ઘણો છે તે જરૂર અમી વરસાવશે મહારા બહેન! ધીરાં પડો રસીલી બહેન! મનમાં સળુરી રાખો, હિમ્મતથી મોટા મોટા મહામુનિયોએ તપ કર્યાં છે. સતિયોગ્ય સત્ય વાક્યથી અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખી મોટાં કાર્ય કર્યાં છે; તમે પણ અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખો ને પ્રેમ સહિત વિનય ભર્યો પત્ર લખો !

પન્ના—પ્રિય સખી ? તારી બુદ્ધિ છે. મહારાણા રૂદ્રસિંહ પરાક્રમી એમ ના સમજે. પ્રાણીઓ ભાઈ માને ને વાણીઆ તો ઢીલી ઘેંસ જેવા કે સ્ત્રીઓ જરા કર-ગરીને બે આંસુ પાડ્યાં એટલે માની દે ! કે હશે આટલી વિનંતીવાળું વચન બોલે છે તેથી પોતાનો ટેક, માન આખરૂ જવા દો. આતો એક સિંહ જેવા બળવાન પરાક્રમી રાજવીર છે ! કદાપી ધારો કે મહારા જેવી હજારો તેની સન્મુખ કાલાવાલા કરી વિનવે પણ કદી આ કાને સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાંખે. એક પોતાની ફરજ તરીકે પોતાના સૈન્ય સાથે આવે ને તિરસ્કાર ખમી પાછા જાય તે શું મહારા પત્રને માન્ય રાખે ? ધારો કે હું તેમની સમક્ષ જાઉં. આંસુની ધારાઓ ચલાવું. કાલાવાલા કરી વિનંતી કરું ! પણ આ વિચારો તરંગી કઠોર લાગણીવાળા છે. તેણે થોડો-વાર વિચાર કર્યો ને પાછું ચાલું કર્યું કે તુ બરાબર સમજી નથી. એ વર્તન કઠોર નથી પણ શુદ્ધ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ એ છે. હું તો એમજ કહું છું ને પ્રભુની સ્તુતિ કરૂં છું કે તે પોતાનું અપ-માન બુદ્ધિ જશે તો હું તેમને મારા મન મન્દિરમાંથી જરાએ દૂર નહીં કરૂં. એમનું હૃદય મૂકતા ગયા છે, તેમ મનોમન સાક્ષી પૂરે છે. પોતાના મનને સામા પ્રત્યે જેવી લાગણી રહેલી હોય તેવીજ સામાના મનમાં; પણ

ખહેન હવે માહરો અનુરાગ ઘટતો નથી વધ્યા કરે છે. પ્રભુ એવો શુભ દિવસ જલદી દેખાડે. આ હૃદય એમને મલવા તલસે છે.

શૈલ—ખહેન હાલમાં આ વિચારો મુલતવી રાખો. નહીંતર તેમાં ચિત્ત લમ્બ્યાં કરશે તો ગાંડાં બનશે, મારાં કુંવરીબા ! મારાં ખહેન ચાલો આ વિચાર દુર મૂકી દો ? ચાલો ચિત્રાલયમાં કે જ્યાં આજ નવાં નવાં ચિત્રો જ્યપૂરથી આવેલાં છે. બરાબર ગોઠવાઈ ગયાં છે કે નહિ તે જોવામાં ગમ્મત પડશે ને મનને આનંદ મળશે.

પન્ના—સખી, મને ત્યાં પણ ગમવાનું નથી. જ્યાં લગી આ ચિન્તામાંથી મુક્ત નહીં થાઉં ત્યાં લગી મને કશું ગમવાનું કે પસંદ પડવાનું નથી. તે છતાં ચાલ તારો આગ્રહ છે તો ચાલ ! એમ કરતાં કાંઈ ફેર લાગે તો ?

શૈલ—આનંદ પડશે. તમારા મનમાં સ્થિરતા રાખો; ચાલો મારી સાથે. પછી બન્ને સખીઓ ચિત્રાલય તરફ ચાલવા લાગી. બગીચાના આડા અવળા રસ્તાઓમાંથી પસાર થઈને અતે એક મોટા ચોગાનમાં થઈ વિશાળ દિવાનખાનામાં ગઈ જ્યાં શૈલવતી કહેતી હતી કે હજી બરાબર ચિત્રો ગોઠવાઈ રહ્યાં નથી.

દિલીપસીંહના અમાત્યની દેખરેખ આગળ ચિત્રો

ગોઠવાતાં હતાં. આશરે બે ત્રણેકજ બાકી રહ્યાં હતાં. બન્ને સખીઓને જોઈને અમાત્ય એક ખુરશી ઉપર બેઠેલા હતા તે ત્યાંથી ઉભા થયા અને વિનયથી બોલ્યા કે પધારો બહેન પધારો ! ત્યાર પછી તેણે ચીત્રો દેખાડવા શરૂ કર્યાં.

જુઓ આ મેવાડની સંધ્યા અને ચિતોડનો અરૂણોદય ! આ બેજ ચિત્રો ટાંગવાનાં હવે બાકી રહેલાં છે. બન્ને સામ સામાં ટાંગવાનાં છે. એટલે હવે વધુ વાર નહીં લાગે. આ અન્ય બીજાં ચિત્રો જુઓ, કેવાં ગોઠવાયાં છે ? તમારી રસજ્ઞતાનો અમને લાભ તો આપો ?

પન્ના—સુવર્ણસિંહ ! તમારા જેવા હોંશીયાર જ્યાં વસતા હોય તેવાઓથી ચિત્રો સારાંજ ગોઠવાય. આખા નાગૌર રાજ્યની વ્યવસ્થા કરનાર કારીગર સારામાં સારી તમારા જેવી આટલાં બધાં ચિત્રોની વ્યવસ્થા નજ કરી શકે ? તમે હોંશીયાર રહ્યા એટલે તમારાથીજ બની શકે ?

સુવર્ણસિંહ—બહેન, કેમ ભૂલ્યાં ? મોટાં મોટાં રાજ્યોની દીવાની કરનારાઓ કે ખુદ રાજ્યો ચલાવનારાઓનાં ઘરમાં તો હંમેશાં બધું ઠેકાણું વગરનું અને પોલખ પોલખ હોય છે. તેઓના ઘરમાં અને તેવા મોટા અમલદારોને ત્યાં ખુશામતીખા હોય છે. તેઓને

ધરતું બાનજ હોતું નથી. ને ધરમાં બેઠરકારીથી બસા-બર વ્યવસ્થા કરી શકતાં નથી.

પન્ના—બધે કંઈ એવું બને તેવું મને લાગતું નથી. ઘણાં બન્ને બાળતોમાં હોંશીયારીથી ધરમાં તેમ રાજ્યદ્વારી કામમાં સારી રીતે ચલાવી શકે છે.

સુવર્ણસિંહ—બહેન, ત્હમારું કહેવું ખરું છે પણ રાજ્ય ચલાવવામાં જેટલી સચ્ચાઈની જરૂર છે તેટલીજ તેની અંદર ખટપટ છે. ગમે તેટલો ધર્માત્મા રાજા હશે તો તે પોતે ખટપટ નહિ કરે પણ ત્હેના પ્રધાનો સરદારો અને રાજ્યની બીજી વ્યક્તિઓ ખટપટ કર્યા કરે છે. કેટલીક વખત રાજ્ય ચલાવવામાં ખટપટનો અને બુઠનો આશ્રય લેવો પડે છે. પરંતુ છેવટે કહેવત પ્રમાણે ધર્મનોજ જય થાય છે.

પત્રા—તમે જો બધું ખરું કહેતા અને કરતા હો તો કહો એક શુદ્ધ ક્ષત્રિય મહારાજા સાથે વઢી બગાડવું એ સારું કર્યું કે ? સુવર્ણસિંહ આ વાક્ય પરથી સમજી ગયો કે મહારાજા દિલીપસિંહે રૂદ્રસિંહનું સલાવચ્ચે કરેલું અપમાન કુંવરીજીને ગમતું નથી; તેથી આ વાતમાં ને વાતમાં તેણે મને કહી સંભળાવ્યું, છતાં વાત દબાવા ખાતર કહ્યું કે, બહેન; હોય રાજ-કાજનાં કામ એવાં અટપટાં હોય છે. એમાં તમે કાંઈ એમ ધારતાં હો કે અપમાન કરવાથી તકરાર વધુ

વધશે પણ તેમ થવા નહી પામે; એમાં તમારો હેતુ રહેલો હોય તેમ સમજાય છે,

પન્ના—હું બધું સારી રીતે સમજું છું. અને પિતાશ્રીએ કરેલા અપમાનની સર્વ વાતથી વાકેફ છું. કદાચ તમે આ બાબતમાં નારાજ પણ હશે; પરંતુ તમારા રાજ્યને જે કર્યું તે તમે સ્વીકાર્યું. આવી અંધ નીમકહલાલીથીજ તમે ખોટો બચાવ કર્યો છે, હું વધારે કહેવા માગતી નથી. પણ વાતમાંથી વાત કાઢી પુછ્યું હતું. તમારી આવી રાજકાજની ખટપટમાં હું પડતી નથી. પણ તહમારા જેવા સમજી માણસોએ ન્યાય રીતીથી રાજ્ય ચલાવવું એજ સારી વાત છે ! અને પન્ના બોલી રહ્યા પછી વિચાર કરી તેણે પન્નાને પોતાનો અભિપ્રાય કહ્યો. તેમાં તેને કબુલ કરવું પડ્યું કે મહારાજાએ રૂદ્રસિંહ સાથે તકરાર કરવામાં મોટામાં મોટી ભુલ કરી છે. તેણે અશ્વાસન આપ્યું કે મહારાજાને બનતા પ્રયત્નથી હું સમજાવી સદલાહ સંપમાં ઉતરે તેમ કરીશ. કારણ એ ઝગડો મને પસંદ નથી. રૂદ્રસિંહની બહાદુરીથી આ રાજ્યને પરદેશી રાજ્યના હુમલાથી બચવાના લાભો છે.

થોડી વારમાં તકતાઓ બરાબર ચિત્રાલયમાં ગોઠવાઈ રહ્યા. અને તેણે ત્યાં આગળથી રજા લીધી.

તેના ગયા પછી પન્નાએ શૈલવતી પાસે કબુલ

કર્તુ' કે સુવર્ણસિંહનાં છેલ્લા વચનોથી મને બહુ સંતોષ મળ્યો છે. હવે ધીમે ધીમે આ બે સખીઓએ મખ-ખલથી જડેલી ભોંતોવાળા દિવાનખાનામાં ટાંગવામાં આવેલી અનેક વિધ વિધ જાતની છબીઓ એકે એકે જોવા માંડી. એક બાબુએ જંગલના બાગોના, જુદા જુદા રસ્તાઓ, ખીણો, પહાડો, મોટા મોટા ડુંગરો, નદીઓ, મોટા મોટા ધોધ, વહેતા ઝરાઓ અને એવાજ કુદરતના દેખાવોનાં ચિત્રો ટાંગવામાં આવેલાં હતાં. ત્યાંથી તેમણે જોવાની શરૂઆત કરી: ત્યાર પછી હિંદુ પૌરાણિક ચિત્રો જેમાં રામાયણ, મહાભારત તેમ જ શ્રીમદ્ભાગવતમાંના જુદા જુદા સ્કંધોમાંના ચિત્રો, કૃષ્ણ લીલાના જુદા જુદા પ્રસંગો ઇત્યાદિ વિવિધ દેખાવો ચિતરવામાં આવ્યા હતા, ત્યાર બાદ ક્ષત્રિયોની બહા-દુરીના પ્રસંગો જોવામાં આવ્યાં, મહારાણા પ્રતાપ, તેની પહેલાંના અન્ય રાજાઓ અને તેની પછીના નૃપાળોની હારકટાર ટાંગવામાં આવી હતી. એ સર્વ મૃત રાજાઓની તસ્વીરો હતી. તેમની નીચે એ વીર રજપુતોનાં ટુંકાં જીવન ચરિત્રો, જન્મ અને અવસાનની મિતિઓ તથા શી રીતે મરણ થયાં. એ સર્વ બીનાઓ ટુંકમાં વર્ણવી હતી. બીજી બાબુ સતી પદ્મિણી વગેરે ક્ષત્રીય કુલબૂધ જાહેરાતોનાં ચિત્રો હતાં.

ત્યાર પછી જુદી જુદી લડાઈના દેખાવો હતા.

અને ત્યાર પછી વર્તમાન વખતના ભૂમાલોનાં ચિત્રો આવતાં હતાં, આ પ્રમાણે ચિત્રાલયમાંના ચિત્રોની ગોઠવણી કરવામાં આવી હતી. ધીમે ધીમે બન્ને સખીઓ હરેક તસ્વીરો જોતી ને વાતો કરતી આમ તેમ આનંદથી ફરતી હતી.

જેમ ઉપાની સખી ચિત્રલેખાએ અનેકવાર અનેક લોકો, પોતાની દીવ્ય શક્તિથી ચિત્રી ઉપાને બતલાવ્યા હતા, પરંતુ તેણી સર્વને પસંદ કરી શકતી નહોતી. પ્રેમઘેલી ઉપાએ આખરે અનીરૂઢની પ્રતિકૃતી પસંદ કરી હતી તેમ સર્વ ચિત્રો બાત બાતનાં જોતાં જોતાં જ્યાં પન્નાનાં હૃદયને ઠારનાર રૂઢિસિંહની છબી આવી કે તે બાળા ખમચી, અને દિડમૂઠ બની ઉભી રહી. વીચારમાં-વીસ્મય અવસ્થામાં તેની સામુંજ જોઈ રહી. તેને રૂઢિસિંહની મોટી ભવ્ય છબી મહારાણીની આકૃતી સમાન તેને લાગવા માંડી. તેના કાનમાં પ્રેમથી વાતો કરતી હોય તેમ જણાવા લાગી પરંતુ પન્નાનાં નેત્રો જાણે બંધ થવાની તૈયારીમાં હોય તેમ જાત્રો કાંઈક શીથીલતા ધારણ કરવા લાગ્યાં, અને ખરે, જો પાસે શૈલવતીએ સમયસૂચકતાથી એક કોચ ખસેડયો નહોતો તો પન્ના ભૂમિ ઉપરજ પડવાની હતી. કોચમાં પડ્યા પછી તે જાણે પોતાના પ્રણય સ્વામિને બોલાવતી હોય તેમ બેજાન સ્થિતિમાં બ્રમણમાં લાંબા લાંબા

હાથ કરવા લાગી, 'આવો, આવો મારા પ્રિયતમ નાથ હું તમારું રટણ કર્યા કરું છું. મને તણ દેશે તો તમારું સારું નહીં થાય. તમને એક સ્ત્રી હત્યા લાગશે ક્ષત્રિય ટેક વ્યર્થ ગણાશે આવો, હવે તલસાવો નહીં.'

તેણી થોડીવાર બેભાન અવસ્થામાં પડી 'ને તેવીજ સ્થિતિમાં બોલવા લાગી:

હમારો દેહ દીધો છતાં દીલો દીધાં નહિ;
આપ્યો પ્રણય છતાં પ્રણયીની હું ના થઈ.
શું કરું! વિરહની વેદનાઓથી હૃદય મારું બહુ ધડકે,
છતાં ઓકુર મમ પ્રાણેશ દિલે કાં શાન્તિ પાડે છે.
તમારા પ્રેમ માટે જીવનનું બલ્લીદાન દીધું છે,
છતાં કંઈ રહેમ ના આવે તો જીવતર ધુલ જેવું છે.

ધન દેખીને ચિત્ત ચળાવનાર મારા પિતા ઉપર જ્યારે મારો રોષ નથી ત્યારે મારો સ્વીકાર નહીં કરો! આવો, આવો, આ વિયોગ સહન થતો નથી. મારાં માતા પિતાને તમારી ખાતર હું છોડી દઉં; કારણ કે દુનિયામાં તમારા વગર મને અન્યાશ્રય નથી. હું મારા મનથી હૃદય આ દેહ આપને આપી ચુકી છું. તમે રૂપ, ગુણ, શૌર્ય, રોષ, હયા, અને પ્રમાણિક પણામાં એક શુદ્ધ ક્ષત્રિય વીર છો, આવો આવો, તલસાવો નહીં. તમારી આશાએજ આ જીવન ટકાવી

રહેલી છું, ઝટ આવો, ઝટ આવો, કરી પછાડો મારી બેભાન સ્થિતિમાં પડી.

શૈલે ધીમેથી એક દાસીને બોલાવી ગુલાબજળ મંગાવી તેના મગજ પર પોતાં મુકવા માંડ્યા ને વૈદ-રાજને બોલાવી મંગાવ્યા.

વૈદે તપાસી કહ્યું કે, આ કુંવરીજીના મનની સ્થિતિના વિચારોએ એની આ સ્થિતિ કરેલી છે. ગુલાબજળ મુક્યાં કરો !

તેના ગયા પછી થોડી વારે પન્ના બોલી, હાશ, આખરે કેવા આવ્યા, હવે એમજ આવજો હો, શૂરવીર; આ દેહ હવે તમારોજ છે અને આ જન્મમાં મારા પિતા, માતા, ભાઈ કે કોઈ પણ ભાંડું ગમે તે કરશે, પણ હું મારા નિશ્ચયમાંથી ફરનાર નથી.

પાછું થોડીવાર બોલવાનું બંધ પડી ગયું; શૈલે પાછું ગુલાબજળના બાટલા મંગાવી પન્નાના આખા શરીર ઉપર ઘણે ખર ઠેકાણે છાંટ છાંટ કરી તેને સુધ રહેવા કહ્યું. આમ થોડો વખત નિંદ્રા લીધી હોય ને જાગ્રત થાય તેમ પન્ના પાછી એકદમ સફાળી બેબા-કળી બની ઉઠી, “ક્યાં ગયા ? શૈલવતી નથી સાંભળતી ! બારણાં શા માટે ઉઘાડાં મુક્યાં, બેયુ ? મને છેતરીને નાસી ગયા, જા જા હવે જલદી બોલાવી લાવ, લે તને ધન્યામ આપું.”

શૈલ—બહેન બા ? આ કેવળ તમારી જોડી બ્રમણ છે, આપણા રાજ્યમાંના આપણા જગીયામાંના ચિત્રાલયમાં આપણે જયપુરનાં ચિત્રો જોવા આવેલાં છીએ. અહીં કોઈએ આંધું નથી તેમ ગયું પણ નથી. તમે શાન્ત થાવો, ધીમે ધીમે તમારા મનની હોંશ પુરી થશે. જુઓને બહેન ! અમારું આપણને હમણાંજ કહી ગયા, એ બધું શું તમે ભૂલી ગયાં. ઉઠો પાણી પીઓ.

પત્તાને શુદ્ધિ આવી, કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતી બહીલી રાધાની સમાન પોતાની દશા થઈ હશે, એમ તેને લાગ્યું અને છતાં સ્વપ્નમાં પોતે મનગમતાં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકી, એ વિચારે કાંઈક આનંદિત થઈ બોલી, “શૈલવતી, ચાલ હવે આપણા ભુવનમાં જઈએ.” રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં શૈલવતીએ પન્નાને તેણે કરેલા પ્રેમના આળાની સવિસ્તર હકીકત કહી અને સ્નેહભર્યા ઠપકો આપ્યો.

લલ્લજી બાળા વધારે લલ્લિજત થઈ, પરન્તુ મનમાં મલકાતી બધું સાંભળી રહી. પ્રેમીઓની વાર્તા સાંભળી કેને હર્ષ ના થાય.

પ્રકરણ ૩ જી.

—:૦:—

મોહિત થયેલું પતંગીઉં.

સૂર્ય ભગવાન પોતાના આહલાદ પૂર્ણ વદનથી નીલ આકાશમાં ઝંળકી રહ્યા છે. અલેદ દુર્ગ નાગૌર ઉપર નોખતના ડંકા વાગી રહ્યા છે. ધ્વજ પતાકા ફડફડ ઉડી જોનારને આનંદ આપે છે.

આમ છતાં નાગૌર ઉપર અકબરના એક સુબા પ્રીરાઝશાહે ઘેરો ઘાલેલો હોવાથી પ્રજાવર્ગમાંનું કોઈ બહાર નીકળી શકતું નથી. શહેરમાં બહુ ઘણી વસ્તી હોય એમ જણાવા લાગ્યું હતું. લોકોની અવરજવર સવારથી થઈ ચુકી છે, પોત પોતાનાં કામો ચલાવી રહ્યાં હતાં. કેટલીક સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા બંધ છે તો કેટલીક મન્દિરોમાં ધકકા ખાતાં આવજા ચલાવી રહી છે. નાનાં છોકરાં રમતો રમી દોડાદોડી કરે છે. ભગવાનની ખુબી જુદી જુદી વર્ણવવી મુશ્કેલ છે.

એવે સમયે શહેરના કીલ્લાની અંદર પાસેના વિશાળ ચોગાનમાં એક મોટો સુંદર દરવાજો બાંધવામાં આવેલો આપણી નજરે પડે છે. તેની મધ્યે એક મોટું સિંહાસન છે. નીચે સુંદર જાજમે પાથરેલી છે, તેના પર ગાલીચા, તકીયા પડ્યા છે. બહાર સીપાઈઓની હાર કટારો ઉભેલી જોવામાં આવે છે. શહેરના રાજના

ભાયાતો તથા અન્ય અમલદારો એકેએક આવતા જણાવા લાગ્યા છે. થોડા વખતમાં ઘણા ખરા આવી પહોંચ્યા છે. કીલ્લામાંથી આઠનો ઘંટાનાદ થતાં મહારાજ દિલિપસિંહ એક ઘોડા ઉપર બેસીને આવી પહોંચ્યા. તેઓની મુખમુદ્રા ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે તેઓ અત્યારે ગહન ચિંતામાં ડુબી ગયા છે.

ધીમેથી ઉતરીને હથીયારો નમાવી ઉભેલા સૈની-કોની વચમાં થઈ તેમણે દરવાજાના સામું મુખ્ય દ્વાર તરફ જવા માંડ્યું. તેઓ અંદર ગયા કે અંદરના સર્વ ગૃહસ્થોએ ઉઠીને નમન કર્યું. ગંભિરાકૃતિ વાળા દિલિપસિંહ મહારાજ પોતાના સિંહાસન ઉપર જઈ બીરાજ્યા પછી તરત બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“ મહારા બહાદુર અને શાણા સરદારો ને ભાયાતો ! તમારા સર્વના બાણવામાં હશે કે હાલનો પ્રસંગ દીવસે દીવસે ઘણો કઠીણ આવી લાગ્યો છે. જો કે આપણી સેના પુરતી છે, તથાપિ આપણે કીલ્લામાં હોવાથી બહારની સહાય આપણને વેળાસર અને યોગ્ય પ્રકારે મળી શકશે કે નહીં, તેમ વારંવાર વીચારે. થવાથી આજે તમને સલાહ લેવા બોલાવ્યા છે. પરંતુ વીરો ! એમ મુશ્કેલીમાં શું ચવાયા કરવું એ મને નકામું લાગવાથી આજ મહેં તમારો સર્વનો અભીપ્રાય બાણવા આ ખાસ દરબાર લાગ્યો છે. વસ્તુસ્થિતિ તમે સર્વ બાણો છે.

તો હવે મને આશા છે કે મારા વીચારોને સખળ અને ઉચ્ચાશાયી બનાવવામાં તમે મને સંપૂર્ણ સહાય હરેક પ્રકારે આપશો. આટલું બોલ્યા પછી તેણે સભામાં ચોતરફ દ્રષ્ટી ફેરવી. પોતાના બહાદુર સરદારોને એકઠા મળેલા બોધ તેનું હૃદય અત્યંત આનંદ પામ્યું અને તે બોલ્યો.

તમે સર્વ જણા બાણો છો કે આનંદ, વૈભવ સર્વને તણ માતૃભૂમીના રક્ષણાર્થ અનેક આપત્તિઓ-ઓમાં દુઃખો સહન કરવાં અને શત્રુને હઠાવવા, એ આપણો ધર્મ છે. આપણે ક્ષત્રીયો બીતા રહીએ તે રજપૂતોના નામને કલંક લાગે, ને જનેતાની કુખ લજવાય, પરંતુ જો કળથી કામ થાય તો નાહક સાહસ કરવો એ અવીચારી કૃત્ય ગણાય!

પ્રીરોજશાહે આપણને પજવણી કરી કંઈ કંઈ બાત બાતનાં કૃત્યો કરવા માંડયાં છે. આપણાં શહેરમાં કંઈ પણ ગામડાં તરફથી માલ આવવા દેતા નથી, તે તમે બધા બાણી, શકયા છો, કોઈ અજ્ઞાન રહ્યા નથી.

વળી કોઈને બહાર હરવા ફરવા જવા દેતા નથી. પ્રભુ! પ્રભુ! હવે સાહ્ય કરો ને બળ આપો. એ તો સારું છે કે આપણા ગુપ્ત દરવાજાઓ આપણને આ વખતે બહુજ ઉપયોગી થઈ પડયા છે.

આપણા મુખ્ય દરવાજાઓ ખુલ્લા હોય તો

આપણને ઘણીજ સુગમતા પડે, તે તમે જાણી શકો તેમ છે. મહારા વીરો ! મારે તમને સૂચના આપવાની જરૂર માત્ર એટલી છે કે હવે કીલ્લા બહાર નીકળવું કે નહિ ? યાહોમ કરીને ઝપલાવીશું તો વીજયસુંદરી એની હાથે પાછળ પાછળ આવશે. પરંતુ એવું કૃત્ય કરી એકદમ સાહસ કરવા જેવી સ્થિતિમાં ઉતરવાનું આપણને કારણ નથી. “ઉતાવળા સો બાવરા, ધીરા સો ગંભીર ?” જેટલું ધીરજથી થાય ત્યાં લગી સાહસ ના કરવું. સભા મંડપ એકદમ શાંત હતો. સર્વે જણા રાજાનાં વચનો શન્તિથી સાંભળતા હતા. દર પળે તેઓની ધીરજ ખુટતી જતી હતી.

મોટા મોટા અગ્નિ કુંડમાં એક પતંગીઉ ઉડતું ઉડતું ત્યાં આગળ આવે તો મર્ણુ પામે. એ નિઃસદેહ છે. એવી રીતે વીપુલ યવનઢલ સામે આપણે જઈ શકીએ તો આપણી ખુદારી થયા વીના રહે નહી. એમ માફ માનવું છે. તોપણ વીરનરો ! આપણે ડરી જવાનું કારણ નથી. હિમ્મત હારવાની જરૂર નથી, આપણા પ્રારબ્ધમાં જશરેખા હશે તો આપણો વિજય થશે. તેમ ધારી દ્યો, પણ વિજય મેળવવા માટે આપણે કળથી યુક્તિ-ઓથી એવી અજમાયસ કરવી કે કોઈને હાની ના થાય, એકથી બે લતા, તમે મારા વીરનરો મને એવી કોઈ

રીતે સૂચનાઓ આપો કે આપણું સર્વેનું રક્ષણ થાય; અને વીજ્ય પ્રાપ્ત કરી ડંકા નીશાને પાછા ફરીએ.

મહારાણા દીલીપસીંહ એટલું કહી શાન્ત થયા. ને સર્વ બાયાતોને સરદારો સામું જોયું ને તેમનો અભિપ્રાય દર્શાવવા કહ્યું.

પ્રધાન મંત્રીએ પછી કહ્યું કે મહારાણાજી ! મારી નમ્ર વીનંતી એ છે કે આપણાં અને શત્રુઓનાં દળોની ગણતરી કરવી જોઈએ.

“કેમ સેનાપતીજી !— તમે શું ધારો છો ? તમારા વીચારો મહારાણાને જણાવો” સેનાપતીએ કહ્યું કે મને એટલી ખબર મલી છે કે શત્રુઓનું ઘણું મોટું સૈન્ય છે. આપણા કીલ્લામાંનું લશ્કર તેના ચોથા ભાગનું પણ નથી એ દેખીતી રીતે જણાય છે. આપણે ઘણા કમનસીબ છીએ. હવે દેવી સહાય થાય તોજ આમાં આપણે વીજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ માફ માનવું છે. ત્યારપછી ખીજ સરદારે જણાવ્યું કે,

“મહારાજા રાજાઓને આપણે પત્રો વીવેકસર લખીએ, ને મદદ માગીએ, તો શું તેઓ આપણને સહાય નહીં કરે ? પત્રો લખવાનું ઠીક ન લાગે તો આપણા ખાસ હુતો મોકલાવીએ”.

મહારાણા દીલીપસીંહ—પણ એવા કીયા રાજાઓ

છે કે જે મને મદદે આવી શકે તે પ્રથમ જણવો. માયાપુરને મહારાજા મયાસીંહ, ચીતોડનો લક્ષ્મણ સીંહ વીગેરે રાજાઓ જો ધારે ને સૈન્ય સાથે આવી મદદ કરે તો આપણે વીજ્ય મેળવી શકીએ. હું તો એટલી ખાતરી પૂર્વક જણાવી દઉં છું કે જેમ ભીલ છુટારાઓને મહાત કરવા રૂદ્રસીંહ આપણને સૈન્ય સાથે મદદ આપી હતી તેમજ આ વખતે મયાસીંહ કે મહારાજા લક્ષ્મણસીંહની આપણને સૈન્ય સાથે મદદ મલવી જોઈએ.

પ્રધાને વીચારપૂર્વક અરીકંદના મહારાજા રૂદ્રસીંહનું નામ અત્રે લીધું ન હતું, કારણ કે, તે સારી રીતે સમજતો હતો કે મહારાજા દીલીપસીંહ ગુસ્સે થશે.

પરંતુ મહારાજા દીલીપસીંહને વીચારમાં ને વીચારમાં અત્યારેજ અરીકંદના રૂદ્રસીંહ સાંભળી આવ્યા. પરંતુ અપમાન કારક શબ્દો બોલેલા એટલે સમજી ગયા હતા કે ખરી ક્ષાલ શક્તિ વાળો નરેશ તેજ વીર હતો. પણ સાહસ કરી અપશબ્દો કહેલા તે આંખ આગળ તાજા દેખાવા લાગ્યા. રૂદ્રસિંહની ગાળતમાં થોડોવાર વિચાર કર્યા પછી તેણે જણાવ્યું કે રાજપુતાના જે બહાદુર ક્ષત્રિયો છે તેમને સત્વર બોલાવવા. અને આપણા રનેહી રાજાઓ તરફ આપણા ખાસ દુતો જલદી મોકલાવી

આપો. અને તેઓ તુર્તજ બહારથી હુમલો લાવે એવી સૂચના બરાબર આપી હતો સાથે કહેણ મોકલો.

સેનાપતી—મહારાજશ્રી! તેઓ કદાચ ગઢલો માગશે માટે તેનો આપણે પ્રથમથી વીચાર કરી મુકવો, એ અમને ઠીક લાગે છે.

દીલીપ—મારા રાજ્ય અને રક્ષણાર્થ જોઇતા ધન શીવાય તેઓ જે કાંઇ માગશે તે હું આપીશ કદાચ તેઓ મહારો કુંવરો પત્તાની માગણી કરશે અથવા તો મારી ભત્રીજી શૈલવતીની માગણી કરશે તો તે રૂપ રૂપની રભા જેવી ગુણવતી અને રૂપાળી છે તો તે પણ આપીશ. માટે પ્રધાનજી! તમો તેઓ મહારાજ મયા-સીંહ અને ચિતોડનો લક્ષ્મણસીંહ બન્ને રાજાઓને વીન-યથી પત્રો લખી હોંશીયાર માણસો સાથે મોકલાવી આપો.

પ્રધાન—જેવી આપની આજ્ઞા,

આ પ્રમાણે સૂચનાપત્રો લખવાના વીચારો થયા બાદ થોડીવારે સભાજનો પોતાના મનમાં વીચારો ચલાવી રહ્યાં હતા પરંતુ એટલામાં ત્યાં સામંતસિંહ નામનો આજ રાજ્યનો એક દૂત આવી કહેવા લાગ્યો કે, મહારાજશ્રી! આપને એક વાતની ખાતમી મળવાથી સૂચના આપવા આગ્યો છું કે, શ્રીરાજશાહના લશ્કરમાં સર્વ જણા ખાનગીમાં એવી વાતો ચલાવે છે

કે આજકાલ તેઓ આપણો કીલ્લો સુરંગ ફેડીને ઉરાડી મુકવાની ગોઠવણો કરે છે. સુરંગ ફેડવા જોઈતાં સાધનો માટે હુકમો અપાઈ ગયા છે, એ ખાતરી મળવાથી આપની હજુર તે જણાવવા આવ્યો છું.

આ વાત સાંભળતાં મહારાણા એકદમ બેચેન થઈ ગયા. જાણે તોપનો ગોળો ફુટે ને નાનાં બાળકો સજડ થઈ જાય તેમ મહારાણા દિલ્લિપસિંહને થઈ ગયું. અફસોસ કરતા તે પોતાનું માથું સિંહાસનના હાથા ઉપર મુકી મૌન ધારણ કરી બેઠા.

આ બનાવ દેખી દરબારમાં શોક ફેલાયો અને આ અણુધારી ખબરથી સર્વ ચિંતાતુર બની ગયા. કોઈનાથી મહારાણાને આશ્વાસન અપાયું નહીં.

પરંતુ થોડા વખત પછી એક વીર સૈનીકે હિંમત ધરી સલા વચ્ચે વચ્ચે આવી આશ્વાસન આપતાં જણાવી દીધું કે મહારાજશ્રી કૃપાત્રુ દીલીપસિંહજી, હું આપનાં સૈન્યમાં એક માસથી જોડાયો છું. તે આપ નામદાર જાણો છો, હું આપને ત્યાં સૈન્યમાં જોડાયો તે દરમિયાન આપને જણાવ્યું હતું કે હું કાંઈક આપને ખરા કામ વખતે સહાય કરી અદ્ભુત કાર્ય કરી ખતલાવી સંતોષ ઉપજાવીશ. આજ આપે આજ્ઞા આપો તો હું એ કાર્ય કરી ખતલાવી જણાવવાનો સમય આવેલો જોઈ છે. આપની જો ઇચ્છા હોય તો જણાવી દો!

આજ રાતના ૧૨ ને ટકોરે 'સુખા કિરોઝશાહતુ' માથું ઘડથી જુદું કરી આપના આગળ લાવી હાઝર કરે. યવન સેનાનો એ નાયક કપાઈ જતાં સર્વ સૈન્ય ગભરાટમાં પડતાં નાશભાગ થઈ ક્યાં એ પલાય-માન થઈ જશે. થોડાવાર પછી તે પાછો બોલ્યો કે કદાચ તેમ થવા નહીં પામે, ને સામા વધારે થશે તો ગુપ્ત માર્ગથી આપણું સૈન્ય બહાર કાઢી આપણે તેમની ઉપર ભાલાઓનો તથા તરવારોનો મારો ચલાવી તે લોકોને ઘાસની માફક કાપી નાંખીશું. આપ ક્ષત્રિય કુલભુષણ છે તેથી હિમત રાખી રબા આપો, પ્રભુ આપણને સર્વ રીતે સહાય કરશે તેમ પ્રાર્થના કરો દયાળુ મહારાણાશ્રી! આટલું બોલી ક્ષત્રિયવીર ઉભો રહ્યો.

દીલીપસીંહ મહારાણા આ વીરની સામું બેઠો રહ્યા તો તેમને તેની આંખોમાં કાંઈક અજબ ચમત્કારી તેજ જણાવા લાગ્યું. આ વીર નાગૌરનો રહેવાસી નહોતો, પણ દુરનો પરદેશી હતો, યા હેતુથી આ સૈન્યમાં બેડાઈ ગયો હતો, તેનું કારણ કેાઈ સમજી શકતું નહોતું.

તે ક્ષત્રિય વીર ઘણાજ અંગમાં કસાયેલો લાગતો હતો. તેના મુખ ઉપરનું તેજ કહી આપતું હતું કે તે એક રાજ્યપુત્ર હોવો બેઠ્યો. મહારાણાએ વીચાર કરી કેટલીક સૂચના આપી કહ્યું કે, ભલે બે આ કામ ઘણી

રાજા ખુશીથી પાસ ઉતારશે. તો તમને આ રાજ્યમાં મોટી પદવી આપીશ.

વીરનર—નહીંજી. મને મોટી પદવી આપો કિંવા ના આપો તેની જરા પણ દરકાર નથી. હું આ કામ ઘણું ઉત્સાહપૂર્વક કરી આપું ને પરિપૂર્ણ થાય તો તેના બદલા તરીકે મેળવવાનો મારો ઉદ્દેશ કંઈ બીજોજ છે.

મહા—તે શું છે ?

વીરનર—પ્રથમ મને અભય વચન મળવું જોઈએ, કે હું જે માગણી કરું તે ગમે તેવી વિચિત્ર હોય તોપણ તે માટે આપે જરા પણ કોપાયમાન થઈ અપશબ્દો કહેવા નહીં.

મહા—કબુલ છે !

વીરનર—તો હું તે પ્રધાનજીને ખાનગી રીતે સૂચના કરીશ. તેઓશ્રી આપને જરૂર વીદીત કરશે,

મહા—બહુ સારું.

વીરનરે પ્રધાનજીને કાનમાં કંઈક જણાવ્યું. પ્રધાન સાંભળી એકવાર સ્તબ્ધ થઈ ગયો. છતાં શાંન્તિ ધરી મહારાણા પાસે જઈ વિનયથી આ વીરનરની ખાનગી માગણી બહેર કરી.

મહારાણાએ થોડી વાર મૌન રહી વીચાર કરી જણાવ્યું, કે, વીરતાપૂર્વક જો તું આ કામ સમય પ્રમાણે

પરીપુર્ણ કરી બતલાવીશ તો તારી માગણીથી પણ તને વધુ આપીશું.

વીરનર આ શબ્દો સાંભળી મનમાં ખુશ થયો. પણ ઉપરથી ગંભીરતા દેખાંડી. પ્રધાન તથા સભાસદો મહારાણાના શબ્દો ને વીરનરની હોંશીયારી જોઇ વિચારમાં પડ્યા.

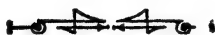
દિલ્લિપ—મારા શત્રુનો સંહાર કરનારને વિજય પ્રાપ્ત કરી બતલાવનારને હું મારી પુત્રી પન્ના અને સાથે અડધો અર્ધ રાજ્ય આપીશ. તેમાં કાંઇ મેં વીશેષ ક્યું કહેવાશે નહિ. કેમકે મારે કાંઇ રાજપુત્ર ન હોવાથી રાજ્ય પુત્રીનેજ જશે. ભલે એ સૈનિક કોઇ સામાન્ય રજપૂત હો કે તે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કુલનો હો પણ તેને એ બક્ષીસ તેના ઉત્તમ અને વીરતાવાળા કાર્ય માટે આપીશું. ના આપીએ તેમ બનેજ નહી ને ભૂલાયજ નહી ! છતાં આ વીરનરે એવું પૂરવાર કરી આપવા કહ્યું છે કે પોતે એક સામાન્ય રજપૂત નથી. પણ એક રાજવંશી છે. તેની આંખો ને મ્હોંના તેજ પરથી લાગે છે પરંતુ તે તે વખતે સમજાવીશું; “ભલે વીરનર ભલે ? સમય આવે રાજવીર જણાવશે, મારા શત્રુને તમે સહારશે અને તેને પકડી મારી પાસે જીવતો લાવી હાજર કરશે. ને પોતાનો દેશ- રાજ્ય વીગેરે સાંપીત કરી બતલાવશે,

તો મહારી પુત્રી મેળવવાની તથા અર્ધા અર્ધા રાજ્ય મેળવવાની તમે જે માગણી કરેલી છે તે આપવા હું કબુલ છું. કાંઈ પણ સંકેત વગર તેમ કરીશ, કેમ પ્રધાનશ્રી ?

પ્રધાન—મહારાણા, આ વીર નર તેજસ્વી કોઈ ઉંચ કુળનો છે તેમાં શક નથી. તમે તેની માંગણીની કબુલતા પ્રમાણે આપશો તેમાં આપ પાછળથી પસ્તાશો નહીં. આપને યોદ્યું પાળવું પડશે.

મહારાજ—ના મારે તે માગણી પ્રમાણે આપવાનુંજ તેમાં જરાએ આનાકાની કરવાની નથી.

થોડીવાર વિચારો કરી દરબાર વિસર્જન થયો અને આશ્ચર્યમાં ડુબેલા દરબારીઓ ધીમે ધીમે વેરાવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

—:૦:—

વીરની વીરતા.

અંદ્રના વિરહથી સંતાપિત થયેલી નિશા પોતાનું કમલવદન પોતાના હાથે યુગલથી ઢાંકીને ચોક્ અને ચિંતામાં લીન થયેલી હોવાથી આજ જગતમાં અધકાર આસ થઈ ગયો હતો.

કમનસીએ આજ ચંદ્ર દર્શન જરાપણુ થાય તેમ નહી હોવાથી નિશાદેવી પોતાનું મ્હોં ઉંચું કરી વીચારામાં લીન થઇગઇ હતી. જગતમાં પ્રકાશનો આભાસ આવે એ બનવા જેવું નહોતું. પરીણામે લોકોને ઉભાસ મેળવવા માટે દીવાઓ ઠેર ઠેર કરવા પડ્યા હતા. પરન્તુ કેટલાક મનુષ્યો એવા કંબુસાઈ ભરેલા હોય છે કે અંધકારમાં પડ્યા રહે, પથારીમાં પડ્યા આમથી તેમ આળોટયા કરે પણ દીવો કરે નહિ.

કૃષ્ણતામાં ભયાનકતા સામિલ થઇ હતી. અને જંગલ જેવા નિર્જન પ્રદેશમાં આ બન્ને સખીઓએ મહા ત્રાસ ફેલાવ્યો હતો.

એવે પ્રસંગે નાગૌરદુર્ગની આસપાસ પડેલી મુગલ સેના તરફ એક શ્યામ આકૃતિ ઘણીજ ધીમે ધીમે અને સાવચેતીથી જતી જણાવા લાગી.

સેનાની આસપાસ થોડે અંતરે ચારે બાજુ તરફ સંત્રીઓ પહેરો ભરવા માટે રાખવામાં આવ્યા હતા. કેાઈ સંત્રી ધ્યાન રાખી ખેરો ભરતો જણાય તો કેાઈક સંત્રી ઝાડને ઓથે ઉભો ઉભો ઉંઘનાં ઝોકાં ખાય ને કેાઈ સાવ નિંદ્રા દેવીને આધીન થઇ જાય. જરાક ખડખડાટ થાય, કે તે ચમકતો ને ચારે બાજુ જોતો. પછી પાછો એજ સ્થિતિમાં પડતો. જે આકૃતિ આ સેના તરફ ધીમે ધીમે આવતી હતી તે પાછળ જણાવેલી સ્થિતિવાળા કેાઈક સંત્રીને શોધવા લાગી.

પરંતુ થોડીવાર આમ તેમ જોતાં સારા શુકનથી નિકળેલાને એક બિલ્લુ હાથ લાગ્યો. ઝડપથી તે આકૃતિ ઝડ આગળ જોકાં ખાતા સંત્રી આગળ ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી અને તેની પાસે જઈ ધીરથી તેના નાક આગળ કાંઈક પદાર્થ ધર્યો એટલે તે સંત્રીને એક બે છોક આવી કે તરત સંત્રી નિંદ્રા-દેવીથી ઘસઘસાટ ઉંઘમાં પડ્યો.

આકૃતિ આગળ વધી.

આ આકૃતિ બીજી કોઈજ નહીં, પણ પેલો વીરનર રજપૂત હતો કે જેણે ફિરોજશાહને મારવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું અને તેને મરેલો કે જીવતો દિલિપસિંહના સન્મુખ ધરવાનો હતો.

સંત્રીને નિંદ્રાદેવીમાં નાંખ્યો પણ તેણે સુંઘાડેલો પદાર્થ જેમ જેમ તેનું ઝેર તેના શરીર ઉપર અસર કરવા લાગ્યું તેમતેમ તેણે પ્રભુના દરબારનો રસ્તો કાપવા માંડ્યો. સદા માટે નિંદ્રાદેવીને આધીન થયો. પ્રભુને ત્યાં તેનો આત્મા ચાલ્યો ગયો ? આવી રીતે જરા દુર જઈને સંત્રી બીજો ઉલ્લો ઉલ્લો જોખાં ખાતો હતો, તેને પણ તેવીજ રીતે કંઈ યુક્તિ અજમાયશ કરી. ઝેરી પદાર્થ તેના નાક આગળ જેવો ધર્યો તેવોજ તે જમીનપર પડ્યો. આ ચપલ વીર નર ત્યાંથી ધીમે ધીમે છાવ-ણીમાંના ઘણા તંબુઓ પસાર કરવા લાગ્યો. અંતે

છાવણીમાંના વચલા મોટા તંબુઓ તેના જોવામાં આવ્યા. તેમાં જવા માટે થોડો વિચાર કરીને ધાર્યું કે મોટા ત્રણ તંબુઓમાં વચલો જે મધ્યે છે તેમાંજ એક સુળાનો પ્રધાનનો ને સેનાપતિનો હશે, એમ ધારીને વચલા તંબુમાં જવાનો વિચાર કર્યો પણ તેની આગળ પાછળ એક સંત્રી પહેરો ભરતો હતો, અંતે આને પણ માર્યા વગર અંદર જવાય તેમ નથી આમ ધારીને તેણે પોતાનો ‘છીંકણીઓ’ પદાર્થ બહાર કાઢ્યો, સંત્રી જરાક ફરતો ફરતો તંબુના પાછળ ભાગ તરફ આવી લાગ્યો, કે જ્યાં આ યુવક ઉભો હતો. ત્યાં આગળ તેણે છીંકણી જરા ભોંયપર છાંટી, કે તુર્તજ સંત્રીનો પગ પડતાં તેને અસર થઈ; આ સંત્રી પણ પડ્યો. ને સાથે તેનો પડવાનો અવાજ થયો તો થયો, પણ પડતી વખતે તેના મોંમાંથી અચાનક તીણી બૂમ નિસરી ગઈ. પાસેના તંબુનો સંત્રી સફાળો ઉઠી તે જોવા લાગ્યો,

આ વીર રજપૂત પોતાની ખરી હીંમત એકત્ર કરી પ્રભુનું નામ દઈને દેવીની સહાયતા માગી. હે દેવો તું મારું રક્ષણ કરજે. પછી તેણે મધ્યસ્થ તંબુમાં ધીમે ધીમે અંદર જવા માંડ્યું.

તંબુમાં ધીમે ધીમે જતાંજ તેણે જોયું કે બિછાનામાં એક આકૃતિ ભર નીંદ્રામાં સુતેલી હતી. મંદમંદ હીપ જ્યોતિનો પ્રકાશ તંબુમાં ફેલાઈ રહ્યો હતો, ધીમે

ધીમે ચારે બાજુ તંબુમાં ફરતાં જોયું કે જુદા જુદા પોષાકો અને જોઈતાં શસ્ત્રો ખીંટીઓ ઉપર ટીંગાડેલાં હતાં. વખત કટોકટ પાસે આવેલો હતો એટલે વીરનરે પોતાની તીક્ષ્ણ તરવારથી બીજાનામાં પડેલી આકૃતિનું માથું ઘડથી છુટું કરી નાંખ્યું, લાલાશ અને પીળાશના મોશ્વિત રંગવાળા દીપપ્રકાશમાં લોહી વહેતું મસ્તક પોતાના હાથમાં લઈ ઉભેલો વીરનર એક પ્રચંડ રાક્ષસ જેવો જણાવા લાગ્યો.

એક વાર તેણે એ માથું જોઈ ‘સંતોષ પુર્વક કામ થયું’ માન્યું અને પોતાનું મહત્ કાર્ય પાર પડ્યું તે માટે મનમાં દેવીનો કંઈક ઉપકાર માન્યો તથા મંદ હાસ્ય કર્યું. પરંતુ એ વીચારે મુલતવી રાખી મસ્તક એક ફમાલમાં બાંધ્યું, અને પહેલાં તો તે તંબુ બહાર નીકળ્યો નહીં. પણ ધીરે રહીને એક બાજુથી જરા તંબુમાં ફાટ હતી તેમાંથી બહાર જોયું, જે સંત્રીને તેણે પાછળથી મારી નાખ્યો હતો તેની આસપાસ ચાર પાંચ ઉઘાડી તરવારવાળા સીપાઈઓ ઉભા ઉભા કાંઈ માંહોમોહો વાતો કરી રહ્યા હતા. જે રીતે તે છાવણીમાં આવ્યો હતો તે રીતે હવે તેનાથી છાવણીની બહાર જવાય તેમ નહતું. કેમકે સીપાઈઓ થોડીવારમાં બહુ ધાંધલ કરી મુકશે. તેણે બધું બરાબર જોઈ લીધું; તે જો દોડી બચ તોપણ કોઈની નજરે પડે અને પોતાનો

જન ખોવાનો પ્રસંગ આવે તેથી તેના મનમાં જરા ગુંચવણ થઈ. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, હવે ક્યાં થઈને જવું. ને કયે માર્ગે છાવણીમાંથી બહાર નીકળી જવું!

થોડી વાર વિચાર કરી એક નવો ખુટટો ઉઠાવ્યો. પોતાના હાથમાં જે મસ્તક બાંધી લીધું હતું તે જમીન પર મુકી તેણે ખીંટીઓ ઉપર લટકતા પોષાકમાંથી એક પોષાક પહેરી લીધો, અને તાંબુમાંની બત્તી મોટી કરી તાંબુનું બિછાનું ધીરે ધીરે સળગાવ્યું.

હિંદુ રીત મુજબ જેમ ચિતા ખડકી અગ્નિદાહ દે તેમ આ બિછાનામાં પડેલી મૃત આકૃતિની ચિતા તેણે ચેતાવી દીધી. બીછાનું ભડભડાટ સળગવા લાગ્યું. પછી તાંબુમાંનો એક પોષાક પણ સળગાવી દીધો, અને એ પછી બહાર નીકળતાંજ “આગ આગ” એવી ખુમોના પોકારો પાડતો તે રસ્તે પડ્યો.

તે તો આડીજ બાજુ તરફ જઈ નાસવા લાગ્યો છાવણીના મધ્યસ્થ તાંબુમાં આગના ભડકાઓ ને ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા. તેની પાસે ઉભેલા સિપાઈઓ પણ હાંફાહાંફા થઈ ગયા.

“કેઈ આગ ખુઝાવો, આગ ખુઝાવો” એમ ખુમા-ખુમ પાડવા લાગ્યા. છાવણીના બીજા સૈનિકો આ અકસ્માતથી બચત થઈ ગયા.

વાંચક ! શું ત્યારે આ વીર રજપુત પોતાના કામમાં પ્રતેહ પામ્યો ? ને અતે તે ફિરોઝશાહને મારી શક્યો ? અને એ રીતે નાગૌર રાજ્યની પુત્રી અત્યારે મેળવી શક્યો ! અત્યારે તો વાંચકને એમજ જણાશે. તેના પોષાકે છાવણીના અન્ય સંત્રીઓને ભુલાવે ખવાડ્યો ને તે જ્યાં જવા લાગ્યો ત્યાં જવા દીધો. પોષાક પરથી તે પણ છાવણીનો સંત્રી હોય તેમ જણાવા લાગ્યું.

ફિરોઝશાહની છાવણીમાં આગ આગના ભડકા જણાવા લાગ્યા, સૌ કોઈ ખુમો પાડી રહ્યા હતા. ઘણી ખુમોથી છાવણીનાં અને તંખુના સર્વે સંત્રીઓ ભેગા થઈ ગયા ને નિદ્રામાથી જાગત થઈ આગ તરફ જવા લાગ્યા. ત્રણ તંખુઓ મોટા ને સારા છાવણી વચ્ચે વચ્ચે અમલદારો ના હોય એમ અનુમાનપરથી જણાઈ આવતું હતું.

પરંતુ જે આગલા પાછલા તંખુમાંથી જે આકૃતિઓ બહાર આવી, તેમાંની એકે પોતાના ઘણાજ મોટા અવાજે એક સંત્રીને બોલાવી કહ્યું કે 'બા, બા, એક દમ પાંચ સાત બીજા સીપાઇઓને જલદી અહીં બોલાવી લાવ.' આ હુકમથી ત્યાં આગલ હાજર રહેલા સર્વે સિપાઇઓ આવી લાગ્યા.

આગ ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી. અંધારી

રાત્રી હોવાથી તેનો દેખાવ કાંઈ ઓરજ લયંકર લાગતો હતો. બધા સૈનીકોને ચિંતા પેડી કે જે આગ વધશે તો પોતાના નાના નાના તંબુઓને પણ અગ્નિદેવ ભસ્મિ ભૂત કરશે.

એક સરદારે હુકમ કર્યો કે, આ આગવાળા તંબુમાં ધીરેથી જાઓ અને તેમાં સેનાપતિ જીવે છે કે મોતને શરણ થયો છે તેની તપાસ કરી આવો. સેનાપતિના તંબુમાં આમ અચાનક આગ કેમ લાગી? કંઈ દગો થયો હોય તેવું લાગે છે!

વઝીર—હુજુર સાહેબ ! બધી તપાસ જલદી કરું છું. આગ જુઝાવવા માટે તંબુ પર પાણીના બળે બંબ છોડી મુક્યા ને જે ચાર સીપાઈઓ અંદર જવા લાગ્યા.

થોડીવારમાં એક જણ રૂમાલે બાંધેલું કાંઈક લઈને તંબુમાંથી બહાર આવ્યો અને લાવીને વઝીરના હાથમાં મૂકી દીધું, રૂમાલ છોડતાંજ વઝીર એકદમ ગભરાટ ભર્યો બોલી ઉઠ્યો કે, હુજુર, દગો દગો, આપણા સેનાપતિનું જૂન થયું છે.

બાદશાહે : હેં ! શી રીતે ?

તે પછી પેલા તંબુમાં પેઠેલા ૪-૫ જણ ટોળે મળેલા સિપાઈમાંનો એક ત્યાં હાજર થયો અને તેણે જણાવી દીધું કે, નામદાર સરકાર ! આગ આગની

બુમો પકડતાં પહેલાં સેનાપતિ સાહેબના તંબુના પહેરા-
વાળાનું બુન પશુ થઈ ગયું હતું. એ વાત જાણી અમે
તપાસ કરવાની તજવીજ કરતા હતા ત્યાં તો આગ
લાગી, અને તેમાંથી સેનાપતિ સાહેબનો પોષાકવાળો
એક પુરૂષ બહાર નીકળી, 'આગ આગ'ની બુમો મારવા
લાગ્યો; અમે બધાએ તે વખતે જાણ્યું કે સેનાપતિ
સાહેબ પોતેજ છે ને બુમો મારે છે, માટે હમે તેને
ન પકડતાં જવા દીધો.

એ પછી ધીમે ધીમે તપાસ કરતાં સૌથી પ્રથમ
મરાઠા સંત્રીનો હેવાલ બાદશાહને કાને આવ્યો,
કેઈક બહમાસે ત્રણ ચાર બુનો કરી છેવટે આગ લગાડી
સેનાપતિના વેષમાં પોષાક ધારણ કરી સીપાઈઓને
બૂલથાપમાં નાંખી ચાલતી પકડી છે, એમ તપાસ
કરતાં સાબિત થઈ ગયું.

આ બધી બીના સાંભળતાંજ બાદશાહ બહુજ
ગુસ્સે થઈ ગયો. ગુસ્સાથી તેનું અંગ કંપવા લાગ્યું.
આવા લગઈ વખતના કટોકટ વખતે તે પોતાના
સૈન્યાધિપતિનું બુન થયેલું હોવાથી અને તે પશુ
છાવણીના મધ્ય ભાગમાં હોવાથી તેનો ગુસ્સો દરપળે
વધતો જતો હતો. તે પોતાના સંત્રીઓ, સૈનીકો, અને
અમલદારો વગેરે ઉપર તો એવો ગુસ્સો ભરાયો કે
જો પાસે બંદુક કે, નાગી તલવાર હોત તો જરૂર તે
વખતે કોઈનું બુન કરી નાંખત.

આખરે આગ બુઝાઈ ગઈ અને સેનાપતિનું ઘડ તેમાં બળીને ખાખ થઈ ગયાના સમાચાર બાદશાહને આપવામાં આવ્યા.

એ પછી થોડી વારે શાહી છાવણીમાંથી ઘોડેસ્વારો મજકુર બદમાશની તપાસ કરવા બહાર પડ્યા, તેઓ બધા જુદી જુદી દિશાઓ તરફ સરખે હિસ્સે વહેંચાઈ ગયા. પુર્વ દિશાવાળી ટુકડીને સેનાપતિનો જે પોશાક પહેરી ગયલો તે તેજ રસ્તામાં પડેલો મળી આવ્યો, તે સાથે એક ચીઠ્ઠી પણ લખેલી હતી.

“એક ક્ષત્રિય વીર કે જે એકલોજ મધ્ય રાત્રિના સમયે તમારી છાવણીના મધ્ય ભાગમાં આવી તમારી આંખોમાં ધુળ નાખી આગ લગાડી ગયો છે તેને જહાન કે પાતાળમાં ખોળશે! પણ તમારી તાકાત નથી કે તેને તમે એક આંગળી પણ અડકાડી શકો! જે તહમારામાં હવે જરા પણ હમારી ક્ષત્રિયોની બહાદુરીનો વીચાર હોય તો મુંગા મુંગા એકદમ ઘેરો ઉઠાવી ચાલ્યા જાવ! નહિં તો મહારા જેવા સેંકડો વીરો નાગૌર દુર્ગમાં પડેલા છે! આ ચીઠ્ઠી વાંચી પ્રીરોઝશાહ એકદમ ગુસ્સે થયો અને તે કંગાળ રાજપુતની તપાસ અર્થે ચારે બાજુ માણસો દોડાવ્યા!

ખરે, હતુ પણ તેમજ! આ વીરનરને શાહી છાવણીમાંથી દીઠે તો કોઈ ઓળખતું ન હોતું. વળી

તે જ્યારે આખું મેદાન પસાર કરી ઘણે દુર નીકળી ગયો હતો, એટલે પકડાય તેમ પણ નહતું.

ઘોડેસ્વારો બહાર પડ્યા પણ તરત તેમને લાગ્યું કે ખુની હાલમાં જલદી પકડાય તેમ નથી. મુશ્કેલીને કેટલાક સ્થિપાઇયો વિચાર કરવા લાગ્યા. કેટલાક તપાસ કરીને અને કોઈ બીકને લીધે તપાસ નહિ કરતાં એમને એમ થાકીને પાછા ફર્યા.

નાગૌર રાજ્યમાં આ વાર્તાની ખબર જાસુસો મારફતે જણાઇ ગઇ હતી.

દિલ્લિપસિંહને આ વાતની ખબર પડતાં આશ્ચર્ય લાગ્યું. આવા સાહસનું બીડું ઝડપનાર કોઈ વીર રજપૂત હોવો જોઇએ. તેણે રમખાણ કરી તાંબુમાં આગ લગાડી વગેરે સર્વ વાત બાળી તથા સાંભળી તે ખુશ થયો, તે ઉપરાંત તેનું એ બાબત તરફ લક્ષ ગયું કે શત્રુ હવે વધારે ઉશ્કેરાશે, કારણ કે, વચલા તાંબુમાં સુખો હોવો જોઇએ તેને બદલે સેનાપતિ કેમ મરાયો. તેણે દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં જણાયું કે સુખાએ પોતાના બચાવ વાસ્તેજ તાંબુ બદલ્યો હશે. પણ આ બધું કરનાર કોણ છે તે તેને મુદ્દલ સમજ પડી નહીં.

નાગૌર રાજ્યને પણ હજી એ વીર નરના કંઈજ પાકા ખબર મળ્યા નહોતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

—:૦:—

પુરૂષ વેશમાં પ્રમદા ?

અઘોર અંધારી રાત્રિના પ્રસંગે કે જે વખતે સમગ્ર સૃષ્ટિપર અંધારૂ થઇ રહેલું હતું અને કોઇ કોઇને જોઇ શકે એમ નહોતું. ન દેખાય પુરૂષ કે ના દેખાય સ્ત્રી. અંધકારથી રાત ઘેરાયલી જણાતી હતી, તે સયયે નાગૌરના કિલ્લામાંથી કાળા ઝંખા-ઓમાં વીંટળાયલી ત્રણ આકૃતિઓ બહાર નીકળી અને ધીમે ધીમે આગળ ચાલવા લાગી. ત્રણે આકૃતિઓ માંથી કોઇ બોલતું નહતું. એકની પાછળ બીજે અને બીજાની પાછલ ત્રીજે એમ તેઓ ચાલવા લાગ્યાં.

નાગૌરના કિલ્લાના એક ગુપ્તદ્વારમાંથી આ ત્રણે આકૃતિઓ નીકળેલી હોવાથી મુસલમાન સૈન્યવાળાને ખબર પડી નહીં. એ આકૃતિઓમાંની પહેલી આકૃતિ એક છોકરવાદ નાની ઉંમરની હતી. અને બીજી બે આકૃતિઓ મોટા માણસોના જેવી જણાતી હતી.

ધીમે ધીમે તેઓ એક બે માઇલ ચાલી ગયાં હશે. ત્યાં તો પવનના સુસવાટા ઝપાટાબંધ આવવા લાગ્યા, વિજળીઓ થવા લાગી. અને ઘનઘોર વાદળાં ચઢી આવી ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યાં કડકકડ કડાકાને ભારે ભડાકા થઈ રહ્યા. તેઓ ઉભાં રહી મોહોમોહો

વાતચીતો કરવાં લાગ્યાં. તેમણે હિંમત ધરી પાછું આગળ ચાલવું જારી રાખ્યું. વિજળીઓના ચમકારા એક રીતે ઉપયોગી પણ થઈ પડ્યા, કારણકે તેથી આગળ ચાલવાનો રસ્તો સહેલાઈથી જોઈ શકાતો હતો.

મેઘરાજને એ પણ ગમ્યું નહીં. તેમણે ગગનમાં કડાકા લડાકા સાથે પોતાના આગમનની ચેતવણી આપી. વરસાદ આવવાનાં ચિન્હ તે પછી જણાવા લાગ્યાં. લોકોએ ઘરમાં ભરાઈ રહેવું જોઈએ તેને બદલે આ ત્રણે આકૃતિઓ બાણે દરકાર ન કરતી હોય તેમ સત્વર આગળ ચાલવા લાગી. મેઘરાજને હાડોહાડ ગુસ્સો જણાવા લાગ્યો. એકદમ તે આંખો મીચી ઝાપટા સાથે ઝાપટાં પૃથ્વીપર નાંખવા લાગ્યો.

આમ ઘણો વરસાદ પડવાથી ત્રણે જણાને હવે કહિં પણ જગ્યાએ ઉભાં રહેવાની જરૂર જણાવા લાગી.

વિજળીનો એક વધુ ચમકાર થતાં થોડે દૂર એક મોટું વડનું ઝાડ ઘટાવાળું જોવામાં આવ્યું. ત્રણે જણાં તેની તળે જઈ ઉભાં રહ્યાં. આમ થોડો વખત ઝાપટાં પડ્યા પછી ધીમે ધીમે વરસાદ પડવા લાગ્યો. આશરે કલાકમાં તો તે તદ્દન બંધ થઈ ગયો.

પછી પાછું આગળ ચાલવાનું તેમણે ચર્ચ કર્યું. થોડે જતાંજ સામેથી અજવાળાનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો. જેમ જેમ સામેથી અજવાળાનો પ્રકાશ પાસે

આવવા લાગ્યો તેમ તેમ તેમના મનમાં ધાસકો પડવા લાગ્યો. ઝોડીવારમાં કોઈ યુમ પાડતા સંભળાયા કે અદ્વાહો અકબર ! જલદી અહીં આવો.

પેલાં ત્રણ જણ વધારે ગભરાવા લાગ્યાં. એક જણ તેમાંનું બોલી ઉઠ્યું કે બહેન ! આતો મુસલમાન કે પઠાણ હોય ? કદાચ ફિરોઝશાહને મદદ કરવા માટે વધારે સૈન્યની ટુકડીઓ જતી હશે ?

નાની આકૃતિએ જવાબ આપ્યો-આપણે સાહસ કરીશું તો નકકી સપાટામાં આવી જઈશું; માટે હવે કળથી કામ સાધી લો.

એ લોકો પાસે મશાલો છે એટલે આપણે જ્યાં સંતાઈ જઈશું ત્યાંથી તેઓ આપણને બોળી કાઢશે. પરંતુ તમારી હિંમત હોય તો ચાલો આ વડનું ઝાડ મોટી ઘટાવાળું છે, તેનાપર ચઢી જઈ ડાળીઓમાં ભરાઈ બેસીએ.

એક આકૃતિએ કહ્યું-કે હમે તેમ કરીશું. પણ બા ! તમે કેવી રીતે ચઢી શકશો ?

નાની આકૃતિએ કહ્યું કે હું પણ ચઢી શકીશ. હું રજપુત કુળની એક બાળા છું ને મને ચઢવું મુશ્કેલ નથી. હું તો બહેન એટલે સુધી હિંમત ધરું છું કે આપણે ઉપર ચઢીએ ને એ લોકો કદાચ આપણને

ચઢતાં જુવે તો તેમની નજર ચુકાવી દઉં, તે છતાં “નજર પડે તો” તેમની વચ્ચે પડીને હું મ્હારી આ નાની કટારી વડે બે ચાર કે જેટલા મરાય એટલાં માણસને મારીને મરૂં, તેની મને દરકાર નથી. હું મ્હારા જીવની દરકાર કરૂં તેવી નથી. હવે વાત કરવાનો વખત નથી. ચાલો ચઢવા માંડો ?

આ ઉપરથી વાંચકવૃંદને જણાઇ આવ્યું હશે કે નાનામાં નાની જે આકૃતિ આપણે કહી તે કેાઇ રજપુત રાજબાળા છે તેમાં સંદેહ નથી, તે પહેલી ઉપર ચઢવા માંડી અને પેલાં બે જણાં તેની પાછલ ચઢવા માંડયાં. તેઓ ઉપર ચઢ્યાને થોડીવાર થઇ હશે કે તરતજ બળતી મથાલોવાળું પેલું ટોળું ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યું. આશરે સોએક માણસોનું તે ટોળું હશે. તેઓ મોગલ સીપાઇઓ હતા, અને તેઓની વચ્ચે વચ્ચે તેમની ટોળીનો સરદાર ઘોડેસ્વાર થયેલો હતો.

તે ટોળીનો લગભગ પોણા ભાગ એ વડના ઝાડ નીચેથી પસાર થયો, પણ પાછળના બે ચાર લશ્કરીઓ જવાના બાકી રહ્યા હતા તેટલામાં કંઇ ખખડાટ થયો, પેલી ત્રણ જણીઓ તેથી ચોંકી, સઠથી છેલ્લા સિપાઇએ ઉંચું જોયું ને મથાલવાળાને જીમ મારી બોલાવ્યો, ને વાત કરવા માંડી, લગભગ પાંચ સાત મીનીટ આમ તેમ જોયા પછી તેણે “અલ્લાહો—અકબર”ની જીમ પાડી.

આ બુમો તેમણે પોતાના સાથીઓને પાછા બોલાવવા માટે પાડી હતી, તે ટોળામાંથી પાંચ-સાત જણા જલદી ત્યાં આગળ દોડી આવ્યા, તે સિપાઇએ કહ્યું.

‘દેખો ઉપર કોઈ આદમી હય. કયો કે મંચને ખડખડ અવાજ સુણા હૈ, ઓર દેખો. ઓ કુચ્છ કાલા-કાલા દિખતે હય.

તે રાજપુત બાળાઓ તેઓનું ભાષણ સાંભળી એકદમ ચમકી ઉઠી ને બોલી ઉઠી કે હે જગતજનની હવે ત્હારોજ આશરો છે, અત્યાર સુધી મહાન સતિઓને ત્હારોજ આશરો હતો તેવોજ અમારે ત્હારોજ છે, દુઃખની વખતે છેહ દઈ તું અમારા કૌમાર-વ્રતને તથા ક્ષત્રિય ધર્મને પતિત ના કરીશ !

આ ત્રણે આકૃતિઓ સામે પાંચ સાત જણા વડના ઝાડપર ચઢવા લાગ્યા. હવે શું કરવું ?

તે બાળાઓ કદાચ નીચે ભુશકા મારે તોયે કાળના મોંમાં પડે તેમ હતું, અને ઉપર બેસી રહે તોયે કાળના મોંમાં સપડાવાનું હતું. હવે બે આકૃતિઓ મનમાં ગુંથાવા લાગી અને દેવીની સ્હાય માગવા લાગી.

પણ જે નાની આકૃતિ પેલી રજપુત કન્યા હતી તેનું લેળું કંઈ ખસી જાય તેમ નહોતું. જ્યાં તે સંતાઈ ગઈ હતી ત્યાં કોઈ પણ સૈન્યનો માણસ ઉભેલો નહીં હતો. તોયે ધુળ હતી અને કદાચ જમીન કંઠણ

હોય તોએ શું થઇ ગયું ? તેણીએ તો એકદમ ભુરકે. માર્યે અને પડવાથી લગીરવાર કળ ચઢી તેટલામાં સૈન્યના માણસોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાવા માંડ્યું. તે છતાં હિંમત એકઠી કરી મૂઠીઓ વાળી દોડવા માંડ્યું.

ખીબા બે જણાં જેમાંથી કોઈએ હેઠળ પડતું નહોતું નાંખ્યું તેઓ સપડાઇ ગયાં; તેમને હેઠલ ઉતારવામાં આવ્યાં. કેટલાક સૈન્યના માણસો નાની આકૃતી દોડી જતી હતી, તેની પાછળ જવા લાગ્યા. તે હીમ્મતવાન સ્ત્રી ગમે તેટલું પણ અબલા હતી. એક તો હેઠળ પડવાથી તેણીને થોડું વાગ્યું હતું છતાં બેસ-બેસ દોડી જતી હતી.

ખીબું દોડવાથી બહુ દૂર ગઇ તેથી થાકી ગઇ. તે આગળ ન જતાં જરા ઉભી રહી. સૈન્યના માણસો મશાલોવાળા હોવાથી તેની પાસે આવી પહોંચતાં તેણીએ પોતાનો ઝબસો કાઢી નાંખ્યો. અને તેઓને અંબીર સાદે કહેવા લાગી. ‘હું તમારી સાથે આવું છું. પણ મને કોઈ અડકશે નહીં. અને જો અડકશે તો હું કાંતો બે ચાર જણને મારીશ કે કાંતો બે મરીશ. અને સ્ત્રી હત્યા તમને લાગશે માટે સખૂરી રાખો, દૂર ખસો. હું અત્યારે પુરૂષ વેષમાં છું છતાં એક શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી છું. તહમારા જેવા નર પીશાચીના હાથે અડકવા કરતાં હું મરણને વધારે પસંદ કરીશ,

માટે જો તહુમારા જીવનનું ભલું ઇચ્છતા હોવ તો એક-દમ પાછળ હટો.

તેણીનું આવું શૂરાતન ભરેલું બોલવું સાંભલી ને તે સીપાઇઓ કાંઈ પણ બોલ્યા નહીં. ત્યાર પછ એક જણા ગુસ્સે થઈને બોલ્યો કે કાયકુ દોડતીથી ! અબ અબ દોડને ? કયું ? નહી દોડતી ? તેરેકું અડકે નહી તો કયા તેરી પુબ કરે ! ચલો પકડો પકડલો બિરાદરો, ઇસ ઔરતકું લે ચલો ! અપને સરદારકો પાસે ઇન્ને આપનકું બહોત તકલીફ દીયા હય.

આ શૂરીબાળાના એ શબ્દો સાંભળતાં બહુજ ક્રોધ ચઢ્યો. તેનું મોં લાલ લાલ થઈ ગયું. તેની પાસે એક નાની કટાર હતી તેમજ એક તરવાર પણ હતી. તેણે તરવાર કાઢી અને સામે જઈ બોલી કે, લ્યો. ત્યારે મને મારો અને ત્યાર પછી અડકો. જ્યાં લગી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં લગી પકડનાર કોણ છે ? તેમ કરી તરવાર ખુલ્લી કરી તે રાજપુત રમણી ઉભી રહી.

“તમારી તાકાદ શી છે ને કેટલી છે કે તમે મને અડકી શકો. એટલું બોલી અટકી નહી પરંતુ ત્વરાથી, જરાક દુર ઉભેલા મશાલવાળા સીપાઇના માથામાં એક ઝાટકો મારી તેને પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યો, મશાલવાળો પૃથ્વીપર પડતાં તેની મશાલ પણ તેની સામે પડી અને હોલવાઈ ગઈ અને અધકાર છવાઈ ગયો.

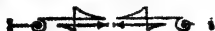
આ બાળાએ અંધારાનો બરાબર લાલ લઇ લીધો ને પોતાનાથી બને એટલી ઝડપથી તે એક આડે રસ્તે દોડવા લાગી. અંધકાર પુષ્કળ હતો. રસ્તો પણ ચોખ્ખો ચાલવાનો જણાતો નહોતો. છતાં તે બાળાએ દોડવું ઘણી ઝડપથી ચાલું રાખ્યું. દુર્ભાગ્યે કહીએ કે સુભાગ્યે એક ખાડો આવ્યો અને તેમાં તેનો પગ ખસવાથી પડી ગઇ. ખાડો બહુ ઉંડો નહોતો. તેમ તેમાં કાંટા કે પથ્થર કિંવા કીચડ નહતો. પુષ્કળ ઝીણી રેતી પડેલી હતી; આ બાળાએ તે ખાડામાંથી તરત બહાર નીકલવાનો વીચાર મુલતવી રાખ્યો.

પેલી બાળુએ સીપાઇઓએ થોડીવારમાં મશાલ ચેતાવી અને નાઠેલી બાળાને શોધવા સીપાઇઓએ તેને પગલે રસ્તો લીધો. એક સીપાઇએ સૂચના કરી કે કદાચ તે બાળા આડે અવળે માર્ગે નાડી હશે માટે એક બીજી મશાલ ચેતાવી આડા અવળા માર્ગે પણ તપાસવાની જરૂર છે “પણ બીજી મશાલનું ઠેકાણું નહતું. તેમનો સરદાર સાથે હતો તેથી સીપાઇઓએ પાસેના આડા અવળા માર્ગે જોયા પણ છેવટે થાકી ગયા. એક પુરવાટે જોળવા નિકળેલા તેથી હવે વધુ તપાસવાની ખંત કે મનનો ઉત્સાહ ઠંડાં પડી ગયાં ને આડા અવળા રસ્તા હવે ન જોતાં સીધે રસ્તે ધામે ધીમે ચાલવા લાગ્યા. લગભગ બે માઇલ લગી આશ્ચર્ય આવ્યા પણ શોધ બ્યર્થ

ગઈ. પેલી બાળા હાથ લાગી નહી. આ વખતે કેટલાક સીપાઈને આળસ આંચું ને કેટલાક થાકી ગયા કોઈક બેપરવા જેવા બની ગયા ને એકે કહ્યું ‘‘બિરાદરો હું તો એમ માનું છું કે એ બાળા જંગલની બાણીતી હોવી જોઈએ. તેઓ ચાલતાં ચાલતાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે તેણી લાગ-શોધીને કોઈક ગુફામાં જતી રહી હશે. આપણે પાછા જઈ સરદાર સાહેબને આપણી બધી વાત કરી ને સવારના ફરી તપાસ કરવાનો વીચાર રાખીએ બાકી અત્યારે આપણે ગમે તેટલા રખડીશું પણ આપણું કંઈજ વળવાનું નથી.

બીજાએ કહ્યું કે આપ સચ્ચ કહેતે હો ! ચલો પીછે એકનાં મોતિયાં મરી જતાં બીજો પણ હુકયો અને તેની અસર ત્રીજાને થઈ. વારા ફરતી સીપાઈઓના વીચારો આખી ટુકડીને ઠીક લાગ્યા અને બધા બગાસાં ખાતા ખાતા પાછા ફર્યા. હિંદુસ્થાન જીતવા આવેલા પરદેશીઓએ એક વિર ક્ષત્રી રમણીની બહાદુરી કેવી હોય છે તેનો વીચાર કરતા ને ગાળો આપતા રસ્તો કાપવા લાગ્યા.

જરાક ઝળઝળીઠં થયું ને સવારતો પહોર થવા આંચો ને જ્યાં સૂર્યાનાં કિરણ નીકળવાની તૈયારી થઈ તેવી વખતે આ બાળાએ ખાડામાંથી; બહાર નિસરી જોસ ભેર મૂકીઓ વાળી આગલજ દોડવા માંડ્યું.

પ્રકરણ ૬ કું.

—:૦:—

દુર્ગ જીતવાનાં કાંકાં.

ગુજરાતનો સુબો ફિરોઝશાહ પોતાની છાવણી વચ્ચે પોતાના વિશાળ તાંબુમાં ચાર સલાહકારી સૈનિકો સાથે વિચાર કરતો બેઠેલો હતો. નાગૌર-દુર્ગને કેવી રીતે કબજામાં લેવો તેનો તેઓ વિચાર ચલાવતા હતા.

મહોબતખાં નામના એક અમલદારે કહ્યું કે “જનાબ! કિલ્લા ઉપર સિડીઓ બુકીને ચઢવું મુશ્કેલ છે કારણ કે, ગઈ કાલ રાતના તે બહુ મુશ્કેલી ભર્યું જણાતું હતું.”

ખીજાએ કહ્યું કે ગઈ કાલે રાત્રીના આટલા સંત્રી ઓનો પહેરો-જાપતો હતો છતાં આપણા ચાર આદમીઓ માર્યા ગયા છે. એવા ક્ષત્રીય વીરો સાથે કામ લેવાનું છે.

ફિરોઝશાહ-કેવી રીતે !

મહોબતખાં-હજીર હકીકત એમ બનેલી જણાય છે કે, પાછલી રાતના એક રજપુત જાસુસની મદદથી કિલ્લાપર જવાના એક છુપા રસ્તા આગળ અમો ગયા હતા. લગભગ ૫૦ માણસોનો કાફલો હમોએ સાથે રાખ્યો હતો. એ છુપો રસ્તો તદ્દન નિર્જન હતો. ત્યાં કોઈનો પહેરો હોય એમ જણાતું ન હતું.

કિલ્લાનો એ ભાગ ઘણા જુના પુરાણા મકાન જેવો હતો. એક ખારી તેમાં દેખાતી હતી કે જેમાંથી ઘણી વખત કીલ્લામાંથી છુપી રીતે આવ જાવ થતી હતી. એ ખારી આગળ અમે એક સીડી મૂકીને જે આદમીઓને ઉપર ચઢાવ્યા. તેઓ ખારી વાટે કિલ્લામાં દાખલ થયા. અમે એવો સંકેત કર્યો હતો કે તે માણસોએ અંદર જઈને તપાસ કરી લાવવી પછી વધારે માણસોને સહિસલામતીથી કિલ્લામાં દાખલ કરવા.

લગભગ અડધા કલાક સુધી હમે રાહ જોઈ પણ અંદર ગયેલાઓમાંથી કોઈ ખારી આગલ પાછું આવતું દેખાયું નહીં. આથી એક ત્રીજા માણસને બહુજ સંભાલથી અમે ઉપર ચઢાવ્યા. પણ જેવો તે ખારી નજીક પહોંચ્યો કે તરતજ અંદરથી તેના ઉપર કાંઈક ભારે વજન નાંખવામાં આવ્યું જેથી તે નીચે તુટી પડ્યો. સીડી પણ જમીનપર પડી, અને મજકુર ખારીમાંથી બંદુકની ગોળીઓ “સનનન” કરતી નીચેનાં માણસો ઉપર છુટવા લાગી. ખારીમાં કોઈ માણસ દેખાતાં નહોતાં. તે છતાં પણ ગોળીઓનો વરસાદ થયો જતો હતો. આથી આપણા સૈનિકોમાં ભંગાણ પડ્યું. આ ઝપાઝપીમાં આપણા દશ વીશ સિપાઈઓ તો માર્યા ગયા. એટલે બાકીનાઓની હીંમત ગોળીઓના વરસાદ સામે ચાલી નહિ અને સર્વે જણ નાશીપાસ થઈ પાછા ફર્યા.

ફિરોઝશાહ—“બારીમાંથી જે વજન નાખવામાં આવ્યું હતું તે શું હતું.”

મહોબતખાં—“આપણા સિપાઇઓ નાસીપાસ થયા બાદ એક કલાક પછી મહેં તપાસ કરી તો જણાયું કે, એ વજન તબે તે બારી વાટે અમે મોકલેલા જે માણસોનાં ઘડ અને માથાં પડેલાં હતાં. વધુ તપાસ કરતાં જણાયું કે તેઓના શરીર તરવારથી છુટાંજ કરી નાંખેલાં હતાં; માથાંને એવાં ધુંદી નાખ્યાં હતાં કે જે જોતાંજ કમકમાટી ઉપજે.”

ફિરોઝશાહ—એમ, ત્યારે તો એ રજપૂતો બચ-કર છે. એટલુંજ નહીં પણ લુચ્ચાઇ અને દાવપેચમાં શૂરા છે. ફિકર નહીં. પરંતુ તેઓ એક વચનીને ખરા હોવાથી આપણે તેમને ફસાવી ચક્રીશું! મહોબતખાં હું આપણા માણસોના હાલ હવાલો તો લોકો ઉપર બરોબર બદલો લઈશ.

ત્યારપછી તેને આગનો ખ્યાલ આવતાં વધારે ઉશ્કેરાઇને બોલ્યો કે રજપૂતો કિલ્લાની અંદર ભરાઈ બેસીને પણ જ'પતા નથી, એ આપણે મારા તંબુમાં આગ લગાડનાર અને નાશી છુટનાર બાસુસનાં કામથી બાક્યું છે વળી એ કીલ્લામાં—

એટલામાં બે ત્રણ માણસો હાંફળાફાંફળા ત્યાં દોડત: આવી પહોંચ્યા. તેમાંના એક માણસે કહ્યું.

નામદાર સુખા સાહેબ ? કોઈક રજપૂત સ્ત્રી કીલ્લામાંથી કાળો દરવેશ પહેરીને બહાર નીકળી ગઈ હતી તેને અમે રસ્તામાં પકડી પાડી—

“ક્યાં છે તે હરામબદી, લાંબા લાંબા, સત્તર લાવીને એકદમ ભારી પાસે હાઝર કરી દે.”

શ્રીરામશાહે ઘણા ગુસ્સામાં હાંત કચકચાવતાં અને પૃથ્વી ઉપર પગ પછાડતાં પછાડતાં કહ્યું. જરૂર તે બાળાનો ચોટલો ઝાલી પકડી લાવે. ફરતે કહ્યું, “નહીં હજુર તે બાળા સપાટામાં આવેલી નાશી ગઈ છે. સાહેબ હજી પકડાઈ નથી.”

શ્રીરામશાહ—“તો મુખના સરદાર ? મને તું શું કહેવા આવ્યો બદમાશ ! હરામબદા ! મોકાણના માઠા ખખર મોકલનાર કિયો અછલનો બારદાન છે ? એવો કાફર ઠેાણુ અમલદાર મુવો છે.” ફરતે કંપતા મુજતે અવાજે કહ્યું.

“સરદાર સાહેબ ! એ સ્ત્રી સાથે અમારે બહુજ ઝપાઝપી અને મારામારી થઈ અને પછી તે બાળા અરિકંદના રાજ્ય તરફ નાશી ગઈ. અમારી ટુકડીના સરદાર ઉમરાવખાંએ તેની પાછળ પાંચ સાત માણસો સપાટાબંધ દોડાવી મુક્યાં છે. એ ખખર આપને જણાવવાની ફરજ સમજી સરદાર ઉમરાવખાંએ આપ સાહેબને કહેવા મને મોકલ્યો છે.”

પ્રિયેશશાહ—ના હવે તારૂં કાળું મ્હોં આવા નીરાશા ભરેલા ખબર કહેવા માટે જો કદી ફરીથી લાગ્યો તો મુખ તને તોપને ગોળે ઉરાડી તારો જાન લઈશ. ચાલ્યો જા, તારૂં કાળું મોં લઈને જા.”

દૂત સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો; એટલે પ્રિયેશશાહે કહ્યું, સરદારો જુઓ રજપૂતોની આ બીજી ધાંધલ, આ લોકોને હવે આપણે એકદમ જલદી પાંસરા કરવા જોઈએ—

મહોબતખાંએ અધવચ્ચજ કહ્યું. “જનાબ સુખા સાહેબ, અહમદાબાદ ખાતેનું આપણું તોપખાનું અહીં મંગાવી આ કિલ્લા ઉપર ધડોધડ મોટા ગોળાઓના ખાર કર્યા શિવાય હવે છુટકો નથી—

ઈશાનખાં નામના એક બીજા અમલદારે કહ્યું,

“હુજુર, એ ઉપાય બહુજ સારામાં સારો છે. આપણા તોપખાનામાંના દીવના બાહોશ પોર્ટુગીઝોની બહાદૂરીની કસોટી કરવાનો આ ઠીક વખત મલ્યો છે. આહે તેવા પથ્થરોની દિવાલ તેઓ તોડી નાંખશે અને રજપૂતો જરૂર આપણે તાળે થવા જોઈએ.

પ્રિયેશશાહ—મને પણ એ તમારા વિચાર વ્યાજબી લાગે છે, ઈશાનખાં. તેણે તાબડતોબ આજ્ઞા કરી કે ગોલંદા ઉપરનો એક હુકમ તૈયાર કરો. હું તેમાં સહી સિકકો કરી આપું છું. તમે જાતેજ અહમદા

બાદ જાઓ અને જેમ બને તેમ તાકીદથી આપણું તોપખાનું લાવી હાજર કરો.”

“જેવો આપ હજુરનો હુકમ.”

એમ કરીને ઇશાનખાંચે બરાબર લખી રૂકડો તૈયાર કર્યો ને ફિરોઝશાહે તળે સહી કરી આગીને પોતાનો સુબાગીરીનો સિકકો પણ તેનીપર લગાડ્યો.

ઇશાનખાં કુર્નિશ બજાવીને ત્રણ સલામો ભરીને તાબડતોબ ત્યાંથી રવાના થઇ ગયો.

ફિરોઝશાહને હવે કાંઇક નિરાંત વળી, તે એજ ઉત્સાહમાં હતો કે, આ રજપૂત રાજાની કુંવરી પન્નાના રૂપગુણની જે પ્રશંસા મહેં સાંભળી છે તે સુજબ જો તે સ્વરૂપવતી હશે તો રાજાને તાળે કર્યા બાદ તે રજપૂત બાળા સાથે હું નેકા કરીશ અને તેને મારા જનાનામાં દાખલ કરીશ ને મારી પટ-રાણી બનાવીશ.” આ વાતોને લગતા તરંગો મનમાં ને મનમાં કરતો ને આનંદ પામતો હતો. કેટલીકવાર તે હિડમુદ જેવો બેસી પણ રહેતો, આસપાસના અમલદારોએ તેને વિચારશીલદશામાં બેઠેલા જોઇને સલામો ભરીને જવા માંડ્યું પણ ફિરોઝશાહનું તેમના તરફ ધ્યાનજ ગયું નહીં. તે તો ફક્ત પોતે સાંભળેલી પત્તાની રૂપસુંદરતાનોજ ખ્યાલ કરવા લાગ્યો ને બડબડ્યો:—

હૃદયમાં કાંઈ નથી કીંમત લલે તે હોય ક્ષત્રાણી,
 હૃદય સાથે મિલાવાને દગાથી બલ ધીછાવીશ.
 કદી બે મુખથી વદશે ‘અધમ, પાપી ગધેડો’ છું,
 છતાં તે સુંદરીને મુજ હૃદય સાથે મિલાવીશ હું.

ઓહો—હો! જગતમાં માયાના મોહમાં પુરૂષો
 ખરેખર કેવા સપડાઈ જાય છે, કિરોઝશાહ કેવો અત્યારે
 ખાળાને બેઠ નથી છતાં રૂપવતીનું વર્ણન સાંભળી મોહ
 માંલીન બની ગયો છે. તેનો આ આભાદ દાખલો હતો.

મનુષ્યોનું મન ઘણુંજ ચંચળ હોય છે. તેને પોતાને
 ત્યાં પુષ્કળ સાહેબી હોય, અનેક રીતનાં મુખ હોય તેના
 ઘરમાં ઘણીજ લાવણ્યવતી અનેક પત્નિઓ હોય તેમ
 છતાં તે મૂર્ખ બનીને પરનારના ખ્યારમાં લપટાવાનાં
 પાપી વીચારોમાં રસળે છે.

એ વખતે તે પાપીને ધ્યાનમાં નથી આવતું કે
 ઇતિહાસમાં સેંકડો રાજાઓ પરનારીઓની લલુતા ધરા-
 વવાથી ખુવાર ખુવાર થઈ ગયા છે. કોઈ પોતાનો બન
 પણ ખોઈ બેઠો છે તેવીજ, તેની પોતાની પણ દશા થશે.

રાજા રાવણ, સીતાજીના રૂપમાં મોહ્યાથી આખરે
 જીવ ગુમાવી બેઠો; સિંધરાજે રાણકદેવી જેવી પવિત્ર
 સતીપર નજર કરી સાપિત થઈ સર્વ ગુમાવ્યું, અલ્લા-
 ઉદીને, પદ્મિની લેવા જતાં કુબેલીનો સ્વાદ આખ્યો

આવાં આવાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી ઇતિહાસ સાબીત કરે છે કે એવા પાપીષ્ઠ વીચારો વાળા મનુષ્યનું પ્રભુ ભલું નથી કરતો.

પણ અકકલ ગુમાવી બેઠેલા ફીરોઝશાહને અત્યારે ઇતિહાસ પર નજર નાંખવાની પુરસદજ ક્યાં હતી ?

નાગૌર પતીની રાજકુંવરીને પોતાના જનાનામાં પટરાણી તરીકે દાખલ કરવાની ઇચ્છાએ તેણે નાગૌર દુર્ગપર નાંખેલા ઘેરામાં તે ફતેહમંદ થયો કે નહીં એ આપણે હવે પછી જોઈશું.

પ્રકરણ ૭ મું.

મંદદ મારે કહેણ.

મુસલમાન સીપાઈઓના હાથમાંથી છટકી નીકળેલી બાળા પાછું જોયા વીનાજ અરિંકદને રસ્તે જવા લાગી અકસ્માત પગે ચાલવાથી થાકી જતી હતી. પણ પ્રભુની કુદરત આગળ મનુષ્યોનાથી બની શકતું નહોતું.

તે બાળાને પગે ચાલવાનું બચી બચ એવો એક પ્રસંગ મળ્યો. એક ખેડુતનું ઘાસનું ગાડું એજ રસ્તે થઈને જતું તેના જોવામાં આવ્યું.

ચકોર બાળા તે ગાડાવાળા પાસે જઈ વીનંતિ કરા કહેવા લાગી ભાઈ, તું હિંદુ છે તેથી તને વીનંતી કરી હાથ જોડી કહું છું કે, મને તું મુસલમાન સીપાઈઓના હાથમાંથી બચાવ.”

ગાડાવાળો—“બહેન ક્યાં છે તે સીપાઈઓ ?

બાળા—ભાઈ, તેઓ મારી પાછળ પાછળ દોડયા આવે છે. હાલ વાત કરવાનો જરાપણુ વખત નથી. મારે અરીકદના ઠાકોરને ત્યાં જવું છે. તારા ગાડામાંનું બધું ઘાસ જલદી પૃથ્વી પર નાખી દઈને જો તું મને તેમાં બેસાડી ખુબ ઝડપથી લઈ જઈશ તો ત્યાં જઈને તને સારી રીતે ખુશી કરીશને સારી બક્ષીસ પણ અપાવીશ. મને ત્યાં મૂકીને તું પાછો આવીને તારૂં ઘાસ ખુશીથી લઈ જજે તેમાં કંઈ વાંધા જેવું નથી,

ગાડા—બહેન, તેટલામાં સીપાઈઓ મારૂં ઘાસ ઉપાડી ફેંકી દે તો ?”

બાળા—તારા ઘાસની પુરેપુરી કિંમત હું તને અપાવીશ. હવે બહુ વાર ના કરતાં વાતચીતમાં વખત ગાળીશું તો જરૂર તેઓ આવી પહોંચશે માટે વધુ વાત કરવાની જરૂર નથી ઝટ ચાલ.”

ગાડાવાળાને તેના ઘાસની પુરેપૂરી કિંમત અપવાની જણાવી તેમજ તે ઉપરાંત ઘણી સારી બક્ષીસ

પ્રેમઘેલી-પત્તા.

૭૩

મળવાની આશા આપી, વળી આ બાળાનો દેખાવ જોતાં એક ખાનદાન રાજકુટુંબની બાળાના જેવી તે જણાતી હતી એટલે ગાડાવાળો વધુ બોલ્યો નહિ. તેને લાગ્યું કે આ બાળા કેઈપણ જાતનું કપટ કરે તેવી નથી. ગાડાવાળાને તેના બોલવાપરથી ખાત્રી થઈ, એટલે તેણે તરતજ ઘાસના પુળા ગાડા ઉપરથી નીચે નાંખી દીધા.

આ બાળાને તેમાં બેસાડી તેણે બળદીઆ પૂરપાટ દોડાવી સુકયા.

ગાડાવાળો અરિંકદ નગરનોજ રહેવાશી હતો. તે એ નગરમાં જવાના આડા અવળા બધા રસ્તાઓનો જાણીતો હતો. તેણે મોટા રસ્તામાં ના લેતાં ખેતરોના આડાઅવળા રસ્તામાં ગાડુ ચલાવવા માંડ્યું. પરિણામે મોગલ સિંપાઇઓમાંથી કેઈ પણ તેમની પુઠે જઈ શક્યું નહીં. તે સુકોમાર બાળા કે જે કેઈપણ દીવસ આવા ગાડામાં કે ખરબચડા રસ્તા ઉપર નીકળેલી નહીં, તેથી તેના શરીરને ગાડાના આમ તેમ ઉછળવાથી સખ્ત ઉઝરડા પડ્યા હતા.

બે કલાકના અરસામાં ગાડું અરિંકદ નગરમાં દાખલ થઈ ગયું. બાળા નગરના ઢરવાળા આગલ ગાડામાંથી ઉતરી પડી ને ચાલવા લાગી. ગાડાવાળાને

પોતાની પાછળ પાછળ રાજમહેલ તરફ આવવાનું કહીને તે આગલ આગલ જલદી ચાલવા લાગી.

રાજમહેલના સિંહદ્વાર આગળ જઈને તેણે દરવાનને કહ્યું કે નાગૌર રાજ્યની રાજકન્યા પન્ના કુમારી તરફથી રાજેન્દ્ર રૂદ્રસિંહને એક કહેણ મોકલવાનું છે તે કહેવા બવ. કહો કે રાજકુમારી તરફથી તેમની બહેન કહેવા આવ્યાં છે.

દરવાન અંદર જઈને જરાવારમાં પાછો આવ્યો અને બોલ્યો કે આપ અંદર પધારો.

દરવાનની પાછળ તુરત એક રાજવંશી પોષાક વાળો પુરૂષ ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. તે બાળાને માન સહીત આવકાર દીધો ને બોલ્યો કે બાળા ! આમ પધારો ? આપ રાજકુમારી પન્નાનાં બહેન થાવો છો તો ભલે અંદર દિવાનખાનામાં પધારો આ રાજ્ય તરફથી હું તમારો ઉપકૃત થઈ આભાર માનું છું. જરા આરામ લો ને પછી જે કાંઈ ફરમાશ હોય તે કહેજો અને જો હરકત ના હોય તો હમણાં જણાવો.

રાજવંશી પોષાકવાળો પુરૂષ આગળ જેમ જેમ ચાલવા લાગ્યો તેમ તેની પાછળ આ બાળા ચાલવા લાગી. એટલામાં દરવાજા બહાર જે ગાડાવાળાને ઉભો

રાજ્યો હતો તે મોટે સાદે બોલવા લાગ્યો કે પેલી બાઈ ને બોલાવી લાવો મારા ભાડના પૈસા બાકી છે.

દરવાન—નામદાર! બહાર ગાડાવાળો ભાડના પૈસા માગે છે, બુમો પાડતો ચાલ્યો આવ્યો અંદર જુઓ !

“બાઈ ! મારી મહેનતના પૈસા ?”

રાજવંશી પુરૂષે એ વાત સાંભળતાં પાછું જોયું ને દરવાનને કહ્યું કે ગાડાવાળાને જરાપણુ દમ ન મારતાં પુછી જુઓ કે કેટલા પૈસા આપવાના છે.

રાજવંશી પુરૂષે બાળાને પુછ્યું કે તે આપનો માણસ છે ? એને શું આપવાનું છે ?

બાળા—રસ્તામાં મુસલમાન સ્ત્રીપાછળો મારી પાછળ દોડયા આવતા હતા. મને પકડવા તેમનો વિચાર હતો અંતે હું થાકી ગઈ હતી. આ ગાડાવાળો રસ્તામાં મલવાથી બચવાની ખાતર તેના ગાડામાં બેસીને હું આપની પાસે અહીં આવી છું. તેના ગાડામાં ઘાસની પુળીઓ ભરેલી હતી. તેની કીંમત અને તે ઉપરાંત તેને બક્ષિસ આપવાની છે. તે અંદર આવતાં આપવું રહી ગયું છે ? તેણીને અંદર લઈ જનાર સરદાર બોલ્યો કે દયોબહેન, એને આ બે સોનામહોર આપું તો ચાલશે ?

રાજવંશી પુરૂષે વિચાર કરીને કહ્યું કે, હું

તેની સર્વ રીતે વ્યવસ્થા કરૂં છું. તેણે દરવાનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો ને બે સોના મહોર ઉપરાંત એક પાઘડી આપવા જણાવ્યું. કૌષાધ્યક્ષ પાસે જઈને ગાડાવાળાને કહ્યા પ્રમાણે અપાવો. કૌષાધ્યક્ષને જણાવ્યો કે, તે માણસ ગાડાવાળો છે તેને માન સહિત સર્વ આપ્યો અને ભવિષ્યમાં કૌંઠવાર તેનું કામ પડે કરે તે માટે તેનું નામ, ઠામ, લખી લેજો.

દરવાન સલામ કરીને ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયો.

રાજમહેલમાં જતાંજ બાળાને અંતઃપુરમાં થાક ખાવા સૂચના કરી રાજવંશી પુરૂષે કહ્યું કે હાલ તરત રસ્તાનો થાક લાગેલો હશે, તેથી જરા વિશ્રાંતિ લઈને મુકત થાઓ. એકાદ કલાક પછી જરા શાંતિ મળવે આપનો જે સંદેશો હોય તે કહેજો.

બાળાએ કહ્યું—રાજેશ્રી ! મને જરાપણ વિશ્રાંતિની જરૂર નથી. મારે તો રાજેન્દ્રને હમણાંને હમણાં મળવું છે. સમય ઘણો બારિક આવતો જાય છે ને કામ ઘણુંજ અગત્યનું છે. સત્તર બોલાવો.

રાજવંશી પુરૂષે કહ્યું રાજેન્દ્ર સિવાય અન્ય કોઈને આપનો સંદેશો કહી સકો તેમ નથી ?

બાળા—વાત એમ છે કે પત્તા કુમારી તરફથી હું એક કંઠણ લાવી છું. એ કંઠણ રક્ષાળંધન

તરીકે રાજેન્દ્રને આપવાનું છે. નાગૌરદુર્ગ ઉપર અત્યારે ગુજરાતનો સુબો હુમલો લાગ્યો છે.

રાજા દિલિપસિંહજી પાસે સુબાના સૈન્યને હઠાવવા માટે જોઈએ તેટલું સૈન્ય નથી. જેથી પન્ના કુમારીએ રૂદ્રસિંહજીને મદદ કરવા પધારવા આ કંકણ મોકલ્યું છે.

રાજવંશી પુરૂષ આ સાંભળીવીચારમાં લીન થઈ ગયો. થોડો વિચાર કરી તે જોલ્યો કે ગુજરાતનો સુબો શું એના મગજમાં એમ સમજે છે કે, રજપુતો ખાયલા છે? હજી રજપુતોનાં શહેરો અને કિલ્લાઓ સહજમાં હાથમાં આવે એમ નથી. હજી રજપુતાનામાં શૂરાપણું છે. કંઈ હાથે ચુડીઓ પહેરી નથી બેઠા. બાળા હું હાલને હાલ રાજેન્દ્રને આ વાતની ખબર આપું છું.

બાળા આ છેલ્લા શબ્દોથી પ્રશન્ન થઈ. તેના મનમાં અત્યાર સુધી એ ખ્યાલ નહોતો કે, આ પોતેજ રાજા હશે. બાળાના મનમાં કે કોઈ રાજવંશી છેઅથવા દરબારમાં રાજના દુરના સગા હશે. તેણે કંકણની વાત એ કારણેજ કરી હતી. જો આ રાજા પોતે નથી તો કેણુ છે. એ જાણવા માટે તેણે તરત પુછ્યું કે ત્યારે આપ આપની પીછાણુ કરાવો તો સાફ!

રાજવંશી પુરૂષે તરજ ઉમંગ ભર્યા હસ્તે વહને

જવાબ આપ્યો હા ઘણી ખુશીથી. હું રાજેન્દ્ર રૂદ્રસીંહજીનો નાનોભાઈ છું.”

“આપનું શું નામ ?”

“એક શરતે આપને કહું.”

“અને તે શરત ?”

“જો હું મહારાજાનું નામ જાણખાણ વગેરે આપું તો તમારે પણ તમારું નામ નિવાસ સ્થાન વિગેરેની માહિતી મને આપવી પડશે !”

“તે મારે કળુલ છે.”

“મારું નામ મૃગેન્દ્રસીંહ હવે આપનો વારો આવ્યો.” મૃગેન્દ્રસીંહે બહુજ વિનયથી મીઠાશ સાથે છેલ્લું વાક્ય કહ્યું અને ઉત્સુકતાથી બાળા તરફ નીહાળીને નીચું વદન કરી રહ્યો.

બાળાએ રાજવંશી પુરૂષનું નામ સાંભળ્યું હતું. તે રાજવંશી પુરૂષે રૂદ્રસીંહજી સાથે ઘણીક વખત લડાઈઓમાં ભાગ લીધો હતો અને એક શૂરવીર તરીકે પ્રખ્યાતીમાં નામના મેળવી હતી.

બાળાએ નીચું વદન રાખી જવાબ દીધો કે મારું નામ શૈલવતી.

ત્યારે તો તમે પન્ના કુમારીના કાકાશ્રીનાં પુત્રી કેમ ખરૂંને ? અહો ? શું તમારે બંતે અહીં આવવાની

જરૂર પડી. અરેરે પ્રભુ પણ કેવો નિર્દય છે કે તમારા જેવી કોમળાંગીને આટલી બધી તરફી આપે છે.

કંઈ ફીકર ન કરો, હિંમત રાખો. સળુરીથી સઉ સારાં વાનાં થશે. હું હમણાં મારા વડીલ ભાઈને અહીં મોકલું છું.

એમ કરી મૃગેંદ્રસીંહ તરત રૂંદસીંહજીને શૈલવતીના આગમનની વાત કહેવા ગયો.

શૈલવતી પોતાની સાથે કંકણ લાવી છે અને તે પોતાનેજ માટે પન્ના કુમારી તરફથી આપવા જણાવે છે, એ વાત સાંભળતાંની સાથે રાણો આશ્ચર્ય માંગરક થઈ ગયો.

રજપુતાનામાં કંકણ મોકલવાની પ્રથા એ એક ઐતિહાસીક રીવાજ ગણાતો હતો. જ્યારે કોઈ રાજ્ય ઉપર આક્રમ્ત આવી પડે અને તે રાજ્યને બીજા કોઈ રાજ્યના વીર પુરૂષની સહાયતા માગવાની જરૂર હોય ત્યારે તે રાજ્યની રાજકુમારી તરફથી આવી રીતે વીરનર ઉપર કંકણ મોકલવામાં આવતું હતું.

એ કંકણનો હવે સ્વીકાર તે વીરનરે કરવોજ જોઈએ. એવો એક જાતનો રીવાજ નીચમીત કાઢ્યો હતો, કેમકે જો તેમ ન કરે તો તે બાયલો અને અકુલીન પુરૂષ ગણાય. કંકણ સ્વીકારનાર વીર પુરૂષ, એ પછી રક્ષા બંધ બંધુ તરીકે ગણાતો હતો.

બળેવના દીવસે જેમ રજપૂત સિવાયની અન્ય જાતિઓ દરેક વણિક વ્રાહ્મણ શૂદ્ર ઇત્યાદીમાં એક ખંડેન પોતાના લાઇને રક્ષાબંધન નાળીયેરી પુનમ જેવા દિવસે મોકલે છે તેવુંજ આ રક્ષાબંધન વર્ષના ગમે તે આપ-ત્તિઓના દિવસે મોકલી શકાય છે. કેટલાક તો સોનાનું બનાવી મોકલે છે અને તેના ઉપર કીંમતી રત્નો માણેક વગેરે જડવામાં આવે છે. જેમ એ કંકણ વધારે મૂલ્યવાન તેમ તે મોકલનારનાં કુળ જાતિ માટે સારો અભિપ્રાય પડે છે. અનેક રજ-પૂત રમણીઓએ આવી રીતે પોતાના રાજ્યના બચાવ માટે રજપૂત વીરપુરૂષો ઉપર કંકણો મોકલ્યાનાં ઉદા-હરણો રજપુતાનામાં છે. જ્યારે કંકણનો સ્વીકાર થતો ત્યારે તે મોકલનારને એક રેશમની અથવા તો બનારસી સાડી મોકલાતી અને તે પછી એ વીરપુરૂષ મહદ લઇને તે સ્ત્રીના રક્ષણાર્થે જતો.

રૂદ્રસિંહને દિવિપસિંહ સાથે ઘણી તકરાર આગળ થઇ હતી અંતે તેનાપર વેર લેવાની રૂદ્રસિંહે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે વખતે ક્રોધાવેશનો મનમાં ઉછાળો માર્યા છતાં મન શાન્ત રાખી આ પ્રસંગમાં વિચારે દબાવી મુક્યા.

પન્ના કુમારીએ કંકણ મોકલ્યું તો ખરૂં પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા શી રીતે સિધ્ધ થઇ શકશે. એના

અનેક જાતના વિચારોની મુઝવણ રૂદ્રસિંહના મનમાં ઉપજી. વળી પન્ના કુમારી તરફ તેને એવા ભાવ ઉત્પન્ન થવા પામ્યા હતા, કે જે ભાવ એક ભાઈના જેવા પ્રેમવાળા નહીં હતા. કંઈ જુદીજ દ્રષ્ટિ થઈ હતી. ત્યારે હવે શું કરવું? આશા ભરેલી સુંદરીએ મોકલેલી ચીજનો અસ્વીકાર કરવો? તેમ કર્યાથી તે વિરાગનાને કેવો આઘાત લાગશે?

કંઈક તો સ્વીકારવું જ જોઈએ. જો પોતે નથી સ્વીકારતો તો જગતમાં હાંસીપાત્ર બને છે; ને રજ-પુતોની જાતને ક્લંક લાગે છે. ને તે ઉપરાંત જગતમાં ખાયલો ગણાય છે.

વીરની પ્રતિજ્ઞાની વાત કોઈ જાણે તોપણ તે સ્વભાવીક રીતે આ સમયે વેર ભૂલી જઈને સહાયતા આપવી જ જોઈએ.

સામાન્ય માણસજ જ્યારે એમ કહે ત્યારે પોતે તો એક વીરનર એટલે સાધારણ માણસ કરતાં પણ કાંઈક વધારે પડતું દેખાડી જતલાવવું જોઈએ, અને એવું વિશેષ કાર્ય કરી જતલાવવા રૂદ્રસિંહ તૈયાર થઈ ગયો.

તેણે વેરની પ્રતિજ્ઞાની વાત હાલમાં પડતી મૂકી વિસારી દીધી, કંઈક સ્વીકારવા અને સહાયતા કરવા મનને વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો અને સૌથી વધારે,

એક પ્રેમીજન તરિકે મનના લાવને સદાને માટે તિલાંજલી આપીને બંધુ કૃત્ય કરવા તે કટિબદ્ધ તૈયાર થયો.

શૈલવતીને મલ્યો અને કંકણ સ્વીકારીને ઐતિહાસિક રીવાજ પ્રમાણે અંતઃપુરમાંથી બનારસી સાડી મંગાવીને શૈલવતીના કેમળ હાથમાં મુકતાં મુકતાં કહ્યું, 'લ્યો બહેન પન્નાકુમારીને મહારા તરફથી આશ્વાસન આપતાં કહેજો કે હું સહાયતા કરવા સૈન્ય સહિત જેમ બનશે તેમ તાકીદથી આવી પહોંચું છું. સુખાના સૈન્યને સદાને માટે યમસદનમાં પહોંચાડી દઉં છું. એમ જરૂર જરૂર કહેજો.'

આ શબ્દો બોલતી વખતે રૂદ્રસિંહના મોં ઉપર શૌર્યની લાલાશ ધસી આવી, અને યવનેને યમસદનમાં બાણે તરતજ પોતે મોકલતો હોય, તેમ સ્વભાવિક રીતે તેમનો હાથ કેડે તરવાર બાંધવાની જગ્યા તરફ ગયો—જોકે અત્યારે તેની કેડે કંઈ તરવાર હતી નહીં; પણ જ્યારે એક ક્ષત્રિય વીર ગુસ્સે થાય છે ત્યારે હંમેશાં તેનો હાથ પોતાની વીર સમશેર તરફ જ બાય છે.

હર્ષની લાગણી સહિત અને પ્રભુ તમને સહાય કરે. એવી આશીષ દઈ શૈલવતી વિદાય થવા તૈયાર થઈ.

પણ એજ વખતે મૃગેન્દ્રસિંહ ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. રૂદ્રસિંહે તેને જોતાંજ કહ્યું. નાગૌર રાજ્યના રાણાની પુત્રી પન્ના કુમારી તરફથી આવેલું કંઠણ મેં સ્વીકાર્યું છે, એટલે હવે આપણું કર્તવ્ય તે રાજ્યની મદદે જવાનું છે. રાજ્યના અમલદારો, પ્રધાન સેનાપતિ સર્વને મંત્ર ભુવનમાં લેગા કરવા અને ત્યાં હું થોડા-કજ વખતમાં આવવા નીકળી ચુકીશ.

મૃગેન્દ્રસિંહે કહ્યું કે પુજ્ય વડીલ ખંધુ આપના કહેવા પ્રમાણે હું સર્વ રીતે વ્યવસ્થા કરું છું. પણ માત્ર હું આ વખતે એટલા માટે આવ્યો છું કે આ બાબતે આવા સંકટ સમયે અહીંથી એકલાં જવા દેવાં તે મને ઠીક લાગતું નથી.

કદાચ તેઓ પોતે વિવેકને લીધે આપણને કહેશે નહીં, પણ આપણું કર્તવ્ય શું છે. એ બાબતની વાત ઉપરથી લય ભરેલા સંજોગોમાં અસહ્ય દુઃખો વેડીને આવ્યાં છે. તેમને અહીંથી એકલાં જવા દેવાં, એ મને ઘણુંજ જોખમ ભરેલું લાગી આવે છે.

હં. તો આપણા સૈન્યમાંથી દશ બાર સારા રજપુતોને તેમની સાથે મોકલી આપો. રૂદ્રસિંહે કહ્યું.

યવનોની છાવણી નાગૌરદુર્ગ ખહાર પડાવ નાંખી પડેલી છે. યવન સિપાઈઓ આસપાસ રાત દીવસ ફર ફરે છે. પરંતુ તેમાં આ બાબતની પાછળ કેટલાક

સીપાઈઓ પડયા હતા, તેમની નજર ચુકાવી છેતરીને તેઓ અહીં આવ્યાં છે. આવા સંજોગોમાં દશ બાર માણસોનું ટોળું એક સામટું જતું જોવામાં આવે તો યવન સીપાઈઓ સાથે તેમને ઝપાઝપી થયા વગર રહેજ નહીં. દૈવની ગતીથી એ ઝપાઝપીનું શું પરીણામ કોણ જાણે કેવી રીતનું આવે તે સમજતું નથી. આ બાળાનાં રક્ષણની બાબત પડતી રહે, તેમ મહારા વિચારો થવાથી આપને નમ્ર વિનંતીથી જણાવું છું કે કોઈ એકજ માણસને તેમની સાથે મોકલીશું કે જેથી યવનોની નજર ચુકવીને આ બાળા સાથે નાગૌરદુર્ગમાં સલામતીથી પહોંચવાનું કાર્ય સહેલું થઈ પડે. શૈલવતી અત્રે વચમાં બોલી ઉઠી કે, મને કોઈના રક્ષણની જરૂર નથી. મૃગેન્દ્રસિંહે વચમાંજ જરા હસતું મોં રાખીને કહ્યું કે એ તમારો વિનય છે. પણ એમાં અમે અમારી ફરજ બજાવી ગણાય નહીં. એક સ્ત્રીજનનો વાંકો વાળ થાય તો તે અમારા શુરા હજાર સીપાઈ ઓના મૃત્યુ બરાબર થાય. તેમ થતાં અમારી જનેતાની કુખ લાગે.

રૂદ્રસિંહે વિચાર કરીને કહ્યું કે બંધુ ધન્ય છે તને ! એ વાતથી એક અગત્યની ફરજ તરફ યોગ્ય સમયે તે માંડે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. મેં તને જે કામ થોડા વખત ઉપર સોંપ્યું તેના કરતાં હું તને એક વધારે જરૂરી કામ

સોપું છું. તે એજ કે આ બાળાને અહીંથી સહીસલા-
મત નાગૌરદુર્ગમાં તું જાતેજ પહોંચાડી આવ, તારા
શિવાય આ કામ માટે હું બીજા કોઇને યોગ્ય ધારતો
નથી. દરબારીઓને એકઠા કરીને કેવી રીતે રસ્તો લેવો
તેને માટે હું ગોઠવણ કરી લઇશ.

મૃગેંદ્રસિંહ—આ બાળાને નાગૌરદુર્ગમાં પહોં-
ચાડ્યા પછી હું આપની કયાં આગળ રાહ જાતો
ઉભો રહું ?

રૂદ્રસિંહે થોડોક વખત વિચારના વખતમાં ગોથાં
મારવા લાગ્યા. અંતે વિચારમાંથી મુક્ત થતાં કહ્યું તું
અરિકંદની સરહદ આગળ અમને મલજે, અમે કહાય
બીજે કહી ગયા હોઇશું તોપણ આપણા સૈન્યનો એક
સીપાઈ ત્યાં હાજર રહેશે અને તારે શું કરવું એ
વિષે તને મારા તરફથી સુચના આપશે. જેવી આપ
બંધુની આજ્ઞા મૃગેંદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“હવે તું વગર વિલંબે અહીંથી સત્વર વિદાય થા”
રૂદ્રસિંહે કહ્યું.

એ પછી પોતાના વડીલ બંધુને વંદન કરી
ને મૃગેંદ્રસિંહ, શૈવલતી સાથે અરિકંદના રાજ્ય મહેલ-
માંથી સત્વર વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૮ સુ.

—:૦:—

દુઃખી બહેનની વ્હારે લાઈ

કોઈ બાળાને બળતી બચાવો, રાજન, બાળાને બળતી
બચાવો.

(કવિ ન્હાનાલાલ.)

મધ્ય રાત્રનો બિહામણો સમય થયો છે. સર્વત્ર
શાન્તિમયતા જગત્માં છવાઈ રહી છે. કૃષ્ણપક્ષ હોવાથી
અંધકાર ચારે દિશામાં પ્રસરી રહ્યો છે. આકાશમાં
તોરણાઓ ચમકી રહ્યા છે. કંસારીના “કિર કિર”
અવાજો, વનમાં સિંહાદિ સર્વ પ્રાણીઓના ઘુઘવાટા,
શિયાળવાનાં રૂદન અને નાગૌરદુર્ગ પાસે પડેલી મોગલ
છાવણીમાંના પહેરેગીર સંત્રીઓની જાગૃતિના ચિન્હરૂપે
સંભળાતી યુમો સિવાય ક્યાંયે કોઈ પણ બોલતું
સંભળાતું નથી.

આવા શાન્ત વખતના સમયમાં ભયંકર સમયે
નાગૌરદુર્ગની સરહદમાં આવેલા એક જંગલમાંથી ભય-
ભીત ભરેલી અચાનક એક યુમ સંભળાઈ—

અરે ? કોઈ આવો, બચાવો ?

યુમ ધીમે ધીમે શાન્ત થઈ તે સાથેજ દૂરથી

કોઈએ જોશલેર જવાબ દીધો. “ગલરાશો નહી. બચાવનાર હાજર છે.”

અને જે તરફથી પ્રથમ ખુમ સંભળાઈ હતી, તે તરફ કોઈ ખુબ જોશલેર દોડી જવાનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો.

લગભગ પાંચેક મીનીટના અરસામાં એ ખુમવાળી જગ્યાએ શું શું બન્યું તે આપણે તપાસીએ.

એક સ્ત્રીને એક રજપૂત જાતનો પુરૂષ સતાવી રહ્યો હતો નેતેનાપર બળાત્કાર કરવાની તૈયારીમાં હતો.

પરંતુ તે સ્ત્રીએ પોતાના હાથથી તે પુરૂષના હાથ પકડ્યા હતા. અને પુરૂષ તે હાથ છોડવા માટે ખેંચાખેંચ કરી રહ્યો હતો.

બન્ને વચ્ચે ઘણી રીતે જખરી તકરાર ચાલી રહી હતી. તેવામાં બચાવનાર એક બીજો પુરૂષ તે ઠેકાણે વચ્ચે જઈ પહોંચ્યો.

તેણે પોતાના બાહુબળથી સ્ત્રીને તે પુરૂષના હાથમાંથી છોડાવીને જપાજપીમાંથી મુક્ત કર્યા, પરંતુ તે હુમલો કરનાર રજપૂત જાતનો પુરૂષ હતો તેથી તે તેની સામે જઈ ઉભો રહીને બોલ્યો.

“હુ? તું કોણ મુવો છે. તું આ નિર્જન સ્થળમાં એકલી અટુલી અબજાને સતાવનાર કોણ

પાપી ! સૃષ્ટીમાં આમ તેં કેટલી અબજાને સતાવી સતાવીને રિખાવી હશે. હુષ્ટ કમજાત ? જંગનિયંત કંઈ આંધળો નથી. તેની સર્વ સ્થળે દૃષ્ટિ છે. તારા જેવા હુષ્ટને સ્વધામજ પહોંચાડવા જોઈએ. બોલ. તારે શું કહેવાનું છે ?”

“બા, - બા, મૂર્ખના શિરોમણી, તારે મહારા શિકારની આડે આવવાની જરૂર નથી, હું તારાથી બીને નાશભાગ કરું એવો નથી.”

એમ કહીને તે પુરૂષ તેના ઉપર તલાપ મારવા લાગ્યો. પણ અન્ધારામાં ઘણી તેજ પ્રકાશવાળી મોટી આંખોવાલો આ પુરૂષ પહેલેથીજ જાણતો હતો. તેથી પાછો થોડાં પગલાં ભરતાં હઠવા લાગ્યો, એ બાદ તેણે એક પિસ્તોલનો બહાર તે હુમલો કરનાર તરફ કર્યો જેને પરિણામે “ઓ ? ઓ ?” એટલા શબ્દો સમેત તે પુરૂષ જમીન ઉપર તૂટી પડ્યો.

પિસ્તોલનો બાર આ શાંત સમયે અને વળી નાગૌરની સરહદમાં કે જ્યાં મોગલ સરદારની છાવણી પડી હતી ત્યાં આગળ થયો એટલે તે છાવણીમાંના જાગૃત સત્રીઓને કાને પડ્યા વગર તે અવાજ રહ્યો નહીં ? તરતજ એ અવાજ થઈ રહ્યા બાદ બે ત્રણ અવાજો દૂર-દૂરથી બુમો મારવા લાગ્યા.

“કેન હે ? બાર કિસને ક્રિયા ?”

આ ખૂમરાણુ સાંભળી બચાવનાર પુરૂષે તે સ્ત્રીને કહ્યું કે, હે બાઈ ! તું શી જાતની છે તે કહે ! જો ના કહેવા વીચાર હોય તો હું તને મારી ધર્મની બહેન ગણીશ, અત્યારે વાત કરવાનો સમય નથી કારણકે આ જગ્યા આગળ મુસલમાન લશ્કર પડેલું છે. આપણે વધારે વખત રોકાઈશું તો કદાચ આવી તેઓ ચઢશે. માટે બહેન મારો હાથ ગાલી લ્યો. ચાલો મારી સાથે; અત્યારે જે પળ જાય છે તે સોના જેવી જાય છે.

બાઈ; જો જો દીઠા, પેલા સંત્રીઓ મોટી મોટી મશાલો સાથે આણી તરફ આવે છે. ત્યારપછી તેણી નિશ્વાસ નાખી બોલી.

“ચાલો ભાઈ હું તમારા બોલવાપર વિશ્વાસ રાખું છું. મને દુઃખીયારીને દગો બગો ના દેશો. હું તમારી ધર્મની બહેન છું ને તમે મારા ભાઈ છો પણ દાઝયા પર ડામ ના દેશો.”

તે બાઈએ એમ કહીને પોતાનો હાથ લાંબાવ્યો.

“બાઈ ! તમે ગભરાશો નહી.” એવો ચોખ્ખો જવાબ દઈને તે પુરૂષે તેનો હાથ પકડ્યો અને તેઓએ દોડવા માંડ્યું.

આ પુરૂષે તે બાઈને કહ્યું હતું તે થોડાક વખત માંજ ખડું પડ્યું. આશરે અરધા કલાકના અરસામાં

તેઓ દોડતાં જતાં હતાં. તેની ડાબી બાજુએથી મશાલોનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો,

પુરૂષ તુરત તે બાઈને કહેવા લાગ્યો કે બુઝો પેલી મશાલોનો પ્રકાશ દેખાતો હતો તે જણાવા લાગી છે પરંતુ આપણે ફિકર કરવા જેવું જરાપણ નથી. આપણી દિશા, એલોકોના કરતાં તદ્દન જુદી છે. માટે આપણે જો જરાક વધારે જોસલેર દોડીશું તો તેમના હાથમાં સપડાવાનો વખત કે ધાસ્તી નહીજ રહે,

બન્નેએ જલદી પવનના સપાટા જેમ આવે તેવી રીતે ઘણા વેગથી દોડવાનું ચાલું રાખ્યું. તે બાઈ હવે જેમ હાંફી ગઈ હોય ને થાકથી સજ્જડ થઈ ગઈ હોય એમ તે પુરૂષને દેખાવા લાગ્યું. તે બાઈને પોતાને ખભે જોસવાની સૂચના કરવા લાગ્યો. તે બાઈ અહુજ હા-ના હા-ના કરવા લાગી. પુરૂષે કહ્યું, બહેન ! તમે શા માટે આમ હા-ના હા-ના કરો છે ? આપણે મોત જીવતાના સપાટામાં આમ આનાકાની કરશું તો જરૂર શત્રુઓથી હેરાન હેરાન થઈ જઈશું. મેં તમને એકવાર ખાત્રી આપી છે છતાં પણ તમને મારા પર અવાશ્વાસ શા માટે આવે છે ?

એમ કહીને તે પુરૂષ બરાબર જમીન ઉપર ગોઠણ બર બેસી ગયો અને તે બાઈએ પ્રભુની સ્તુતિ મનમાં

કરીને આખરે હિમ્મત ધારણુ કરી તેના ખભા ઉપર બેસી ગઈ.

વનસ્પતિનો પર્વત ઉંચકી જતા શ્રી હનુમાનજીની પેઠે આ ભીમકાય જેવો બળવાન પુરૂષ ઝડપથી ફેલંગો ભરતો ભરતો ચાલવા લાગ્યો.

અંધારામાં કોણુ જાણુ આ પુરૂષ કેવી રીતે એની તીવ્ર નજરથી જોઈ શકતો હતો કે, અધવચ કંઈપણ ખાડામાં કે ઝાડી જંગલમાંનાં આખરામાં તે પડ્યો નહીં. આવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં બે ચાર માઈલ વટાવતાં આખરે એક મોટા દરવાજા આગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા.

આ દરવાજો ખંધ હતો. તેણુ તે બાઈને પોતાના ખભા ઉપરથી ઉતારી અને તે પછી દરવાજા પાસે જઈ ખોલવા લાગ્યો. “રામસીંગ ! દરવાજો ખોલ.”

અંદરથી એક પુરૂષનો અવાજ આવ્યો “કોણુ ?” એટલે આ પુરૂષે જવાબ દીધો. “ન્યશ્રી રઘુવીર ?” આ શબ્દોએ તરતજ અમત્કાર કર્યો. તરતજ અંદરથી બારણાં ખોલવામાં આવ્યાં.

તે બાઈને કહેવા લાગ્યો “અંદર આવો. જરાપણુ ગભરાશો નહીં.”

બન્ને સાથેજ દરવાજામાં દાખલ થયાં. દરવાજો તેમની પાછળ તુરંત ખંધ થઈ ગયો.

અંદર દાખલ થતાંજ તે બાઈના જોવામાં આવ્યું. કે તે એક મોટું ભવ્ય વિશાળ મંદિર હતું. અંદરના વિશાળ ચોકમાં થઈને તે બાઈને મંદિરની પાછલના ભાગમાં લઈ જવામાં આવી, જ્યાં એક વિશાળ ખંડમાં આ પુરૂષ અને તે બાઈ બંને જણ દાખલ થયાં.

રામસિંગે અગાઉથી જઈને તે ખંડમાં દીવા વિગેરે સગવડતા કરેલી હતી, એટલે તે દીવાનો ઝીણો ઝીણો પ્રકાશ જોઈ શકાતો હતો. તે ખંડ બેસવા ઉઠવાના એક મોટો દિવાનખાના જેવો જણાયો.

ચારે બાજુની ભીંતો ઉપર દેવ દેવીઓની તસ્વીરો ટાંગેલી જોવામાં આવતી હતી. જમિન ઉપર એક મોટો ગાલીચો બિછાવેલો હતો. અને તેના ઉપર બેસવા માટે એક બાજુએ ગાદી તકીયા તેમજ બીજી બાજુએ એક બાકડા, કોચ, ખુરશીઓ વગેરે ગોઠવવામાં આવેલાં હતાં.

ખંડની વચ્ચેવચ્ચ એક મોટો કઠેરાવાળો હીંચકો બાંધવામાં આવ્યો હતો.

તે બાઈએ બરાબર ચારે બાજુ દીવાના ઝીણા અજવાળાથી જોયું. પુરૂષે એક રજપુતને છાજતો પોશાક પહેર્યો હતો. કમ્મરેથી પટ્ટો કાઢીને દુર મૂકતાં તે હિંચકા પર બેસવા જતાં જ્યાં તે બાઈ પુરૂષના સામી

દ્રષ્ટિ કરી જુએ છે ત્યાં અચાનક તેના મોંમાંથી ઉદગાર નીકળી ગયા.

“કોણ ભગિની મહારી રમા ? હો હો કેવો સંજોગ પ્રભુ તારી ગતિને કોઈ કળી શકતું નથી ?”

“કોણ મારો ભાઈ રઘુવીરસીંહ ! કેવો ચમત્કાર ?” બન્ને ભાઈ બહેન મલ્યાં. રજપુતે તેના માથે હાથ મુકતાં કપાળમાં સ્નેહ સૂચક ચૂમી કરી. હિંચકા પર બેસતાં બેસતાં રમા બોલી: “ભાઈ ! ઓ ભાઈ ! આપણા લગભગ આજ દસ વર્ષે મેળાપ થાય છે, આટલાં વર્ષોથી તું શું અહીંજ રહેલો છું. છતાં મને મૂખીને એની બબર મુઠ્ઠાંત પણ પડી નહીં !”

“ના રમા બહેન” રઘુવીરસીંહજી બોલ્યો.

“હું માત્ર બેત્રણ માસથી આ મંદીરમાં આવીને રહ્યો છું. આપણા પુજ્ય પિતાની બગીચાદારી દુષ્ટ મોગલ બાદશાહે ઝપાઝપી કરી કુંટવી લીધા પછી હું ભારત બ્રમણ કરી રહ્યો હતો.

પરંતુ કોઈની પણ મદદ વગર શું કરી શકું ? હું તદ્દન નિઃસહાય થઈ ગયો ? તેથી જેમ તેમ વીચારોના ગોથાં ખાતાં ખાતાં રહ્યો. મારા મનમાં વેરની પ્રતિજ્ઞા લેવાની હતી, પણ તે વીચારો મનમાંજ દબાવી રાખ્યા પડ્યા છે.

જે ચાર માસ ઉપર અહીં આવતાંજ મેં સાબદ્યું કે, નાગૌર રાજ્ય ઉપર અહીં ગુજરાતના સુખાએ હલ્લો કર્યો છે. યવનો સાથે લડવાને સળવળી રહેલા મારા હાથને શાન્તિ આપવા માટે મેં નાગૌર રાજ્યના રાજા પાસેથી ફિરોઝનું માથું મેળવવા માટે માગણી કરી—

“અહા ? થોડાક દીવસ ઉપર રાજ્ય દરબારમાં એક અબાલુયાએ ફિરોઝશાહને મારી નાંખવાને ખીડું ઝડપ્યાની વાત અમારા સાંભળવામાં આવી હતી. શું ભાઈ તે તમે પોતેજ હતા કે ?”

“શું એ કામ કરવા તમે જાતે તૈયાર થયા હતા;” ઘણાજ ઉત્સુકપણે રમાએ પશ્ચ કહ્યો.

હા. તે હુંજ હતો પણ તે કાર્યમાં હું સફળ થવા પામ્યો નહી. એક પ્રસંગ નહી તો ખીજો. હું યવન છાવણીમાંથી નાસી આ મંદીરમાં આવી રહ્યો છું. એ પછી આજ કાંઈ ખીજો લાગ મલે તો તે નહી ચુકવાના વીચારથી હું આ જંગલમાં ચારે તરફ નજર ફેરવી ફરતો હતો. ત્યાં તો મારી પોતાનીજ ભગિનીને કોઈ દુષ્ટના પંઝામાંથી છોડવવાની તક મળી !

“એ દુષ્ટ માણસ નાગૌરનો દરવાન હતો. હું એક અતીશય કમનસીબને ઘણાજ દુઃખ દાયક જેવા સંને-ગો સહન કરતી આજ રાત્રે બહાર આવી હતી.

“ભાઈ.....”

આખમાં આંસુની ધારાઓ ચાલી ને રમા બોલવા લાગી.

“આજ ચાર દીવસથી અનન્ના પણ સખત રીતે સાંસા પડ્યા છે. છેવટે હું આજે આત્મઘાત કરવા માટે આ જંગલમાં આવી લાગી હતી.—”

“હેં ? શું મારી બહેન ? તું આપઘાત કરવા માટે જંગલમાં આવી હતી ? અને શું બહેન ? તું ચાર ચાર દીવસની અત્ર વગર ઉપવાસ કરી રહી હતી. પ્રભુ તારી ગતી ન્યારી છે; ઘડીમાં રાયને રંક બનાવી દે રંકને રાય બનાવી દે. ત્યારપછી તે બેલ્યો કે.

“ઉઠ, ઉઠ, મારી બહેન ઉઠ ? તારો શોક હવે પુરો થયો છે, હવે તું તારા ભાઈના રક્ષણ હેઠળ છે એટલે કોઈની તાકાત નથી કે તુંને કાંઈ પણ કરી શકે. પહેલી તું તારી ક્રુધા શાન્ત કરી લે.”

“તારી ક્રુદ્ધા શાંતિ કરીને પછીથી મને તારું સર્વ રીતે વૃત્તાંત કહી સંભળાવ.”

“ના મહારા ભાઈ પહેલાં મને બધું કહી લેવા દો. મહારા હૃદયનો ભાર ઓછો કરવા દો. ત્યારપછી થીજ મને અન્ન ભાવશે. મારી ભૂખ તરસ સર્વ અત્યારે તો મરી ગઈ છે.” રમાએ કહ્યું.

“સારું બહેન, જેવી તારી ઇચ્છા.”

એમ કહીને રઘુવીરસિંહ તેનું તમામ વૃત્તાંત સાંભળવા માટે તલલીન થઇ તેના મોં સામે જોઇ રહ્યો.

“દશ વર્ષ ઉપર જ્યારે આપણા પૂજ્ય પિતાજીને દેહ પડ્યો.” રમાએ આરંભ કરતાં કહ્યું.

“ત્યારે મોગલ શહેનશાહે આપણી જાગીરદારી લઇ લીધી. તમારાથી તેજ વખતે વિખુટી મને પાડીને તે શહેનશાહના સ્ત્રીપાઇઓ મને ઉચકી દોડી ગયા, તે મૂકી દીલ્લીમાં, મને બરાબર યાદ છે કે એક દિવસ હું બાદશાહી ઝનાનાના ઝરખામાં બેઠી હતી, તે અરસામાં એક રજપુત પોષાક પહેરીને નીચેથી આવ્યો. જતો હતો તે મહારા જોવામાં આવ્યો. મારી આંખ તેની સાથે મળતાંજ તેને આપણા જાતિભાઈ જોઈને મેં ઉભા રહેવાની સૂચના આપી. અને એક પથ્થરના કડકામાં એક ચિઠ્ઠી બાંધીને રજપુતને આપી. એ સ્થાનમાંથી મને છોડવવા વિનંતિ કરી મારી ચિઠ્ઠી વાંચીને તે રજપુત ક્રોધથી રાતો પીળો થઇ ગયો. પરંતુ થોડીકવાર વિચાર કર્યાબાદ તેણે ડુકામાં ફક્ત એટલાજ શબ્દો બોલ્યા.

“આજ રાત્રિના બાર વાગે.”

હું તરત સમજી ગઈ કે, હવે મહારા આ કેદખાનામાંથી મુક્ત થવાનો સમય આવવા લાગ્યો છે. હું

રાત્રિના બાર ક્યારે વાગે તેની રાહ જોયા કરતી હતી. જનાનામાં દશ વાગે બધાં સુવાના રૂમમાં સુઈ ગયાં ત્યારે હું પણ થોડોક વખત ઉગવાનો ઢાંગ કરીને સુઈ રહી, ને જ્યાં આમ બારના બરાબર ટકોરા થતાંજ ધીમે ધીમે પગલે એ ઝડપામાં ગઈ. નીચે એક સીપાઈ પહેરે કરી રહ્યો છે. પણ તેની નજર ઉંચે ઝડપા તરફ જતાંજ તેણે મને ચુપ રહેવાની નિશાની કરી અને પોતાની કમ્મરેથી એક દોરડું કાઢ્યું. તેનો એક છેડો તેણે મારા તરફ બરાબર નજર ટેકવી ફેંક્યો, હું હા-ના' કે કંઈ રકઝક કરવા રહી નહીં, દોરડું એક થાંભલાને બાંધીને હું ધીરે રહીને નીચે સરકવા લાગી. નીચે ઉતરતાંજ તે સીપાઈ બોલ્યો.

“હું તેજ રજપુત છું કે જેને તમે બપોરે આ ઝડપામાં ઉભાં રહી ફેંકેલી ચીઠ્ઠીથી તમને છોડાવવા આવ્યો છું. તમે જરા પણ બીશે નહીં. આ બીજે મારી કને પોષાક છે તે તમે પહેરી લ્યો.”

તે એક મોગલ સીપાઈને છાજે તેમાંનો પોષાક હતો. મેં તરત તે પહેરી લીધો. તે રજપુત બોલ્યો.

“હવે આપણે તફૂન નિર્ભય છીએ. ધીમે ધીમે મહારી પાછળ ચાલ્યાં આવો. મારી સાથે રસ્તામાં એક પણ શબ્દ બોલશો નહીં.”

ચુપાચુપ અમે બંને જણ શહેરના મધ્ય રસ્તે

થઈને ચાલતાં જતાં હતાં. રસ્તામાં હોમોને બીજા મોગલ સીપાઈઓ જ્યાં ત્યાં મલતા ત્યાં એ રજપુત સરકારી બાબતનું કામ જણાવી આગળ ચાલતા જતા હતા. ઘણાખરા સીપાઈઓને ભૂલથાપમાં નાંખીને રજપુત ચાલતો જતો ને સાથે હું પશુ હતી.

આમ ચાલતાં ચાલતાં રસ્તો કાપતાં અમે સહી-સલામત દીલ્હીના દરવાજા બહારજઈ પહોંચ્યાં. જ્યાં એક નીર્જન જંગલમાં એક વાવ પાસે બે ઘોડા બાંધેલા મ્હારા જોવામાં આવ્યા. રજપુતે મને કહ્યું.

“ભુઓ આ ઘોડા મેંજ બાંધેલા છે. તમે જરાક થાક ખાવો, પાણી પીવું હોય તો લાવી આપું. તમે જરાક વિશ્રાંતી લ્યો. એ પછી આપણે તે ઉપર બેસીને ચાલ્યાં જઈએ.”

“આપણે હવે ક્યાં જઈશું.” મહેં રજપુતને પુછ્યું.

“તમે કહો ત્યાં હું તમને પહોંચાડી આવીશ.” એમ રજપુતે કહ્યું.

મેં વીચાર કર્યા કે, હવે મારું સ્થાન ક્યાં છે. ભાઈ તમે તો કેાણુ બાણુ ક્યાંયે હશે અને કદાચ મોગલોએ તમને બંદીવાન પણ કર્યા હોય એમ મેં ધાર્યું. આપણાં બગીરદારીનાં ગામોમાં પણ ક્યાંયે મને આશ્રય મળવો ઘણોજ મુશીબત લાગ્યો, આવા ઘણા

હુઃખી સંભોગો બધા ભોગા થયેલા ભોઈ મેં એ રજ-પુતને પુછ્યું.

“તમે ક્યાંના વતની છો ! અને કિયા રાજકુળને દીપાવી રહ્યા છો ?”

એ રજપુતે શાંતીને વિનયથી કહ્યું.

“હું નાગૌર રાજ્યમાં મદદનીશ સેનાપતી છું. હું ચંદ્રવંશી ક્ષત્રિય છું અને મારું વતન પણ નાગૌરજ છે.”

મેં એજ વખતે ખાસ તે રજપુતને બીજું કંઈ કહ્યું નહીં, અને તેમની સાથેજ મને લઈ જવા કહી દીધું.

એટલે તે રજપુત બાલ્યો.

“મારે દીલ્હીમાં હજી થોડાક દીવસનું કામ બાકી છે. તેથી મારે રહેવું પડે તેમ છે. છતાં પણ તમે ચાલો. નાગૌરમાં એક મારી બહેન છે. તેને ત્યાં તમને સુકીને હું અહીં પાછો સત્વર ચાલ્યો આવીશ.”

હું તેમની સાથે સાથે ગઈ અને તે રજપુત મને નાગૌરમાં સુકીને પાછો દીલ્હી આવી લાગ્યો. એ પછી તે થોડા વખતમાં પાછો ફર્યો અને તેનો પરીચય દીવસે દીવસે વધારે વધવા લાગ્યો. તે એક શુરવીર નર હોવાથી મેં આખરે તેને મારા બરથાર તરીકે મનથી પસંદ

કર્યો. પ્રારબ્ધના સંજોગોથી જેટલું ભાવી હોય તેટલું બન્યા કરે. આ વાતને ઘણાં વર્ષો વહી ગયાં.

હાલ એકાદ વર્ષ ઉપર તેની બહેન ગુજરી ગઈ અને એ પછી તે પણ આજથી છ માસ પૂર્વે સ્વર્ગે સિધાવ્યા ?———”

અહીંજ તે ગળગળી થઈ ગઈ ! તેનાથી થોડાક વખત કાંઈ બોલી શકાયું નહીં. ઝીણાં ઝીણાં આંખ-માંથી પાણીનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં.

રઘુવીરસિંહે એક મોટો નિશ્વાસ નાંખ્યો. પાછાં આંખમાંનાં આંસુ જલદી લહોઈને રમા બોલી, “મહારા વીરા ? એ પછી મારી એવી કઠંગી અવદશા બેઠી કે શું કહું. મરણ વખતે તેમણે મને અગાઉથી સમય સુચકતાથી જણાવ્યું હતું કે નાગૌરમાં એક ગામમાં વણિક શેઠ મદનપાળને ત્યાં મારા રૂ. ૫૦૦ જમા છે તે તું સુખેથી લઈ આવી ગુજરાન ચલાવજે. તેમણે એક ચોપડો જે ખાતાં પાડેલો હતો તે મને આપ્યો હતો. તેજ ચોપડામાં તે શેઠ મદનપાળનું ખાતું પાડેલું હતું. અમારા રૂ. ૫૦૦ તેને ત્યાં જમા હોવાનું તે ઉપરથી સાબિત થતું હતું. પતિના મરણાન્તરે હું શેઠ મદનપાળને ત્યાં ગઈ, અને તે ચોપડો આપીને અમારા રૂ. ૫૦૦ માગ્યા. તેણે મને બીજા ખંડમાં થોડીકવાર બેસાડી. એ બાદ તેણે થોડો વિચાર

કરીને પાછી મને બોલાવી કહ્યું “બાઈ ? તમારા રૂપીઆ-બુપીઆ કાંઈ મારે ત્યાં લહેણા નથી. બુચ્ચો આ ચોપડામાં તમારું ખાતુંજ નથી”

“હું તો સજ્જડ થઈ ગઈ ? શું તમે સાચું કહો છો ? મહેં મારી જાતે તે ખાતું જોયું છે ને ?”

મેં ઘણીજ અભયબીથી કહ્યું.

“બાઈ ? કયાંક સ્વપ્નામાં તમે જોયું હશે. આમ કયાં ગળે પડો છો. એક રૂ. ૫૦૦ રૂપરડીમાં હમારે બુકુ બોલવાતું નથી. બાઈ, મારે ને તમારા ભર-થારને કોઈ જાતની લેવડ દેવડજ નહોતી. છતાં તમારે રૂપીઆ ઉછીના જોઈતા હોય તો કાંઈ અનામત દાગીનો આપી જાઓ એટલે તેના બદલામાં રૂપીઆ તમોને ગીરવી ખાતે લખી આપીશ.”

શેઠ મદનપાળની આવી વાણી સાંભળીને મને બહુજ રગેરગ ક્રોધ વ્યાપી ગયો. મેં ઘણા ઘણા કઠોર શબ્દો કહ્યાં. પણ પછર પેઠે જડવતની માફક તે બેઠો બેઠો સાંભળી રહ્યો.

ન્યારે હું બધું કહી રહી ત્યારે શેઠજી ધીમે રહીને બોલ્યો.

“કેમ બાઈ હજી કાંઈ મને કહેવાનું બાકી છે ” મને એથી તેના ઉપર અથાગ ક્રોધ ચઢ્યો ને મારું મોં લાલ ધુમ થઈ ગયું. પાસે પડેલી એક લોખંડની

લાકડી મારા હાથમાં લઈ તેને મેં કોધમાં ને કોધમાં મારી ને પછી તુરત ઘેર ચાલી આવી. પણ એમાં કંઈ રૂપીઆ મલે ? રૂપીઆ તો ન મલ્યા અને ઘરમાં ખાવા ધાન ખાન પણ કંઈજ હતું નહીં. એથી મને મારા જીવ પર બહુજ મુઝવણ થવા લાગી. જ્યાં સુધી તેમની જાત હતી, ત્યાં સુધી માફે બરાબર બધું સાનુકુળ નહતું હતું. પણ હવે તો દાણાવાળો, ઘીવાળો, કે કોઈ પણ વેપારી પાસે લેવા જઈએ તો ના પાડતો. કોઈ મને ઉધાર માલ આપવા નાજ પાડતું. હું દરિદ્ર અરેરે ? એક દિવસ એવો હતો કે એક મોટા જાગિરદારની પુત્રી કે બોલતામાં હાજી હાજીના પોકાર પડતા. તેની કેવી અધમ અવદશા ” અપાર રૂદન કર્યા બાદ મને માહરા આ શણગારે દાગીના જે હતા, તે વેચવાની બુદ્ધિ પ્રભુએ સુઝાડી. એટલે તે પ્રમાણે એક મોટા બીજા સારા ખાનદાની ગૃહસ્થને ત્યાં મારી ઘણાજ ઉત્સાહ પુર્વક કરાવેલી હીરાકંઠી હતી તેને વેચી નાંખવા વખત પ્રભુએ આણી. હરી ! હરી ! તે હીરાકંઠી વેચી તેના રૂપીઆ ઉપજાવ્યા.

પરંતુ તે પણ ભાઈ કેટલાક દિવસો પહોંચી શકે ? તે પણ જ્યારે થઈ રહ્યા, ત્યારે બીજા દાગીના સેજ સાજ પડેલા તે પણ વેચી નાંખવા વીચાર કરતી હતી

તે હરમ્યાન એક દિવસ એક કુલટા મારે ત્યાં રૂપી-
આની થેલી લઇ આવી અને મને કહેવા લાગી.

“ખહેન ? તમે શા માટે આટલાં બધાં દુઃખી
દુઃખી થાવો છો ? દયો, આ રૂપીઆ અને આનંદ કરો.”
મેં તત્કાળજ પુછ્યું : કે બહેન આ ક્યાંથી લાવ્યાં છો ?”
તે બોલવા લાગી : “આપ બહેનને બીજું તો કોણ
મોકલી શકે ? તમેજ વીચાર કરી જુઓને તમારામાં
જેનો સ્વાર્થ હોય તેસ્તો !”

“આ રૂપીઆથી તમે સુખી થાવ, અને મનને
આનંદ કરી દુઃખી વીચારોનો ત્યાગ કરો અને તેને
મોકલનારને સુખી કરો એટલે બસ.”

તેના આવા અણુઘટતા વાક્યો સાંભલીને મને વિચાર
કરતાં કાંઈક અંદર ભેદ ભરેલું લાગ્યું : એટલે મેં તેને
આંખો લાલચોળ કરી ગુસ્સાથી કહ્યું : “કે દુષ્ટા, તું
શું બોલે છે ? આ બધો બકવાટ શા માટે કરે છે મારામાં
કોનો સ્વાર્થ હોય ? મારે હવે શું સુખ લોગવવાનું
બાકી રહ્યું છે ? બોલ, તું શું કપટ કરી ભેદ ભર્યું
બોલે છે ?”

તે મને ઘણીજ ધીમાશથી આજીજી કરી કહેવા
લાગી,

બા. તમે ઘણાં સમજી ને વિવેક વિચારવાળાં
છો એટલે વધુ શું કહું ?

મને મોકલનાર મહનપાળ શેઠ શિવાય બીજુ કોણ હોય. શેઠ મહનપાળે કહેવડાવ્યું છે કે હજી પણ વધારે રૂપીઆની જરૂર હોય તો મોકલવા તે રાજી છે, તેને ત્યાં કશાની ન્યૂનતા નથી.”

આ શબ્દો મારે કાને પડતાંજ રૂપીઆ ભરેલી કોથલી મેં ખારીમાંથી બહાર ફેંકી દીધી અને તે દુષ્ટાને ઘણું કટુ શબ્દો કહીને છેવટે લાતો મારી મારા ઘરની બહાર કાઢી. તેને મેં ચેતવણી આપી કે-ફરીથી કદી હવે આ ઘરમાં પગ મુક્યો તો તારા પેટમાં કટારી ખોસીને તારૂં મોત લાવ્યા શિવાય હું રહીશ નહીં.”

ભાઈ ! તે ગયા પછી મને ઘણું રડવું આવ્યું. અરેરે ! એક માથાનું છત્ર જતાં એક અબળા ઉપર કેવાં કેવાં દુઃખો પડે છે. દુનિયામાં કહેવત પણ છે કે એક ધણી પોતાનો હોય તો લાખ જેટલી કીમત ગણાય છે ને સંસારમાંથી તે ધણી જાય છે ત્યારે એક વગર રાખનાં થઇ જવાય છે તેજ વિચારો મને આવ્યા. “એક ધણી વડે લાખનાં ને ધણી ના હોય તો રાખનાં” તે મારી આંખો આગળજ કહેવત ખડી થઇ. અબળાનો તે અવતાર છે. દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ ?

હું પ્રભુ, આવાં કષ્ટ ભર્યાં દુઃખ કોઈનાપર નાંખીશ નહીં. ભાઈ ! મારા રૂપીઆ ગયા તેનું મને

કાંઈ લાગ્યું નહીં, પણ તે દુષ્ટે મને અપમાનકારક કહેણ કહેવડાવ્યું કે મારું માથું લમી ગયું. મને તે વખતે એમજ લાગ્યું કે-જગતમાં રહેવું હવે મારે નકામું છે. એ દુષ્ટ માણસે મારી આખરૂં પર હાથ નાંખવા ચત્ત કર્યો એટલાથીજ મારી જનનીની કુખને એળ લાગી એમ મને વારંવાર વિચાર થતા હતા. છેવટે મેં એજ વિચાર કરી આખરે આપઘાત કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આમ બે ચાર દિવસ સુધી શી રીતે કામ લેવું એનો વિચાર કર્યા બાદ છેવટે આજ રાતના હું ઘર બહાર નીકળી પડી. શહેરના દરવાજા આગળ આવી પહોંચતાં એક સીપાઇ ઝોકાં ખાતો બેઠેલો હતો. હું ધીમે પગલે છેક દરવાજાની બારી પાસે ગયો. તે એકદમ ઝમકી ઉઠ્યો ને મને જોઈને તે બોલ્યો. “આટલી અંધારી રાતના કોટ બહાર જવાની કોણ હિંમત કરે છે?”

મહેં કહ્યું “ભાઈ હું એક ઘણા દીવસની ઉપવાસી સ્ત્રી છું; મારે બાધા છં કે આજના મધ્ય રાત્રિએ મંદિરમાં જઈને દેવ દર્શન કરી આવ્યા પછી ખાવું તેથી શહેર બહારના મંદિરમાં જવા નીકળી છું.” જ્યાં આગળથી મેં યુમ પાડી હતી ત્યાં આગળ એક મોટો કુવો હતો. કુવામાં જેવી હું પડવા જતી હતી કે તુરત પાછળથી કોઈકે માહરો હાથ પકડ્યો. પાછી ફરીને જોઉં છું તો તેજ સીપાઇ હતો. તેણે પ્રથમ તો મને બુઝું બોલવા માટે ઘણો ચુસ્તો કરી ઠપકો દીધો. થોડી

વાર પછી તેજ સીપાઇ મુખાંઈ ભરેલાં વેણુ બોલવા લાગ્યો. તેને મેં ધિઃકકારી કાઢ્યો; એટલે તે બળાત્કાર કરવા માટે તૈયાર થયો. મેં પણ તેની સામે ટકકર ઝીલવામાં બાકી રાખી નહીં, છેવટે તે દુષ્ટના પંજામાંથી છટકવાનો કોઇ પણ રસ્તો રહ્યો નહિ ત્યારે મેં ખુમ મારી અને તે પછી તમેજ આવી પહોંચ્યા. આ પછીની વીગત તમે જાણો છોની લાઇ? આ હતભાગી દુઃખીની કર્મકથા મારે મહોંડેજ તને કહેવાને હું કયાં જીવતી રહી. મને બહુજ દુઃખ થાય છે. અરેરે? મેં ઘરમાં આપઘાત કેમ ન કર્યો?”

એમ કહીને રમા તો છાતીફાટ રૂઢન કરવા લાગી. રઘુવીરસિંહે તેને ધીરેથી આશ્વાસન આપતાં કહેવા લાગ્યો! બહેન એ બહેન? હવે તું શાંત થા બહેન ગઇ વાતનો હવે શોક ના કર. હવે તો એ લુચ્ચા બદમાશ મદનપાળને શિક્ષા એવી કરું કે જીવે ત્યાં સુધી યાદ રહે! બહેન પરમાત્માએજ તેટલા પુરતોજ મહારો ને તારો મેળાપ કરાવ્યો છે તેમ સમજ લેશો. તે થોડોવાર રહિ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે એ મદમસ્ત મદનપાળને હવેજ હું ખતલાવી આપું કે એક ક્ષત્રાણીનું જે અપમાન કરેલું અને છુપી રીતે દગો લુચ્ચાઇ રમવી, ઠગવાના ધંધા કરવા, શેઠ થઇ ફરવું ને દુનિયામાં વાહ, વાહ, શેઠજી કહેવડાવે છે તેને તેના કૃત્યની સજા મલવીજ જોઇયે.

એવાં એવાં કૃત્યો કરી સૃષ્ટિમાં જીવતાં રહી શકાતું નથી, હવે એનું નકકી આવતી કાલે મૃત્યુ થવું જ જોઈએ. હવે તારે મુઝાવાનું લેશમાત્ર પણ કરવું નથી. તારા ક્ષત્રિય ભાઈએ કંઈ હાથે ચુડીઓ પહેરી નથી. તેમ ગંજસિંહ જાગીરદારનો પુત્ર કંઈ બાયલા જેવો નથી એ એને બતાવી આપવું જોઈએ.

મારા મરનાર પિતાના સોગન લઈને બહેન કહું છું કે, આ મહારા સાબુત હાથોથી આવતી કાલે મધ્યરાત્રિના જ્યાં ખરા ટકોરા ખારના લાગતા હશે તે અરસામાં હુદ્દ મદનપાળના પ્રાણ જરૂર જશે!—”

હાંત કચકચાવતો, વેર લેવાની ધુનમાંને ધુનમાં મૂઠીઓ વાળીને, તે ઉભો થયો અને પગ પૃથ્વીપર પછાડતો આખા ખંડમાં ફરવા લાગ્યો ને વિચાર કરવા લાગ્યો.

રમા આ બધા વિચારો માઠી જાયાના મુખથી સાંભળી ખુશી ખુશી થઈ ગઈ. પોતાનું અપમાન કરનાર ને હવે પ્રભુ યોગ્ય બદલો અપાવશે, એ વિચારથી તેના હૃદયમાં ઘણોજ સંતોષ ઉપજ્યો.

રઘુવીરસિંહ બોલ્યો. “બહેન હવે તું નિરાંત થઈ તારી ક્રુદ્ધા તૃપ્ત કર, અને પછી સ્વસ્થપણે શાંતિથી નિદ્રા લે. તું એમજ સમજજે કે તારો શત્રુ આ જગતમાંથી અત્યારનોજ વિદાય થયો છે.”

લાઈનાં આવારણાં લઈને બહેન એ ખંડમાંથી અંદરના બીજા ખંડમાં ચાલી ગઈ. રઘુવીરસિંહ એ બાકીની સત્રી વિચારોમાંને વિચારોમાં ગાળતો ઉઘ્યોજ નહીં. ખરા ક્ષત્રિય વીરને નિંદ્રા શાનિ આવે ? પોતાની બહેનને કહેલાં અપમાનનાં બોલો સાંભળી આ દુની-આમાં એવો કયો ભાઈ હશે કે તેનું લોહી નહિં તપી આવે ? તેવાજ હાલ અત્યારે રઘુવીરસિંહના હતા. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે—

જીગરના વૈરનો અગ્નિ ન જુગતાં ન જુગશે,
સાંભળેલા શબ્દ સર્વે ન ભૂલતાં ન ભૂલાશે.
ગમે તે આક્રોશની હું કદી દરકાર ના કરનારહું,
મુજ બહેનનું અપમાન અહા ! ખુનથી વાગીશ હું !

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રતિજ્ઞાનું પાલન !

“સાઈ સમો ના ચુકીએ, ખેલ શત્રુ સેં સાર,
દાવ પડે ના મુકીએ, તુરત ડારીએ માર.
તુરત ડારીએ માર, ચતુર એસી ચતુરાઈ,
સો સો સોગન ખાય, શત્રુ હું હનીએ ભાઈ.”

આ સૃષ્ટિના નિયંતાએ મનુષ્ય પ્રાણીને દિવ્ય ચક્ષુ આપ્યાં નથી, તે એક રીતે સારૂજ કર્યું છે કેમકે જો સકળ સૃષ્ટિમાં સકળજનને એવાં ચક્ષુઓ હોત, તો તેમાંથી કદી શ્રીમંત કે રંકનો, ગુણીજનો કે હર્ષુણીનો અને પુણ્યવાન કે પાપીમાં કંઈજ તફાવત જણાતજ નહીં.

રંક લોકો હમેશાં પોતાનાં દિવ્ય ચક્ષુથી શ્રીમંતોનાં ઘર ખેદાન મેદાન કરી નાંખત.

ગુણવાનને ગુણીજન તરીકે રહેવું ગમત નહીં અને પાપી લોકો પુણ્યવાનનો અયપાત કરીને જગતને પાપમય બનાવી મુકત. પોતાની પરકોઇ આફત કે દુઃખો આવવાની ખગર કોઈને પોતાનાં દિવ્ય ચક્ષુ વડે પડતાંજ તે શત્રુને પહેલેથીજ લોંચ લેગો કરી જડ મૂળથીજ ઉખાડી નાંખત. પોતે એવી હિંસાવૃત્તિમાં સુખ અને આનંદ માનતાં તે હમેશાં તેવાંજ કામ કરી શકતાં હતાં.

અર્થાત્-દિવ્ય ચક્ષુઓ મનુષ્યોને પરમાત્માએ આપ્યાં હોત તો ઘણુંજ દુઃખદાયક નુકશાનકારક થઈ પડત. આથી દીર્ઘ દષ્ટિવાળા તે પરમકૃપાળુ જગકર્તા પતાએ આપણને દિવ્ય ચક્ષુઓ આપ્યાંજ નથી એ બહુજ સારૂ કર્યું છે, એમ કહેવું પડે છે.

જગતમાં ધન સંપત્તિના મદમાં અનેક જાતના પ્રયત્ન, કપટ અને દુષ્ટ કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં આનંદને

સુખ માનનાર નાગૌરના શેઠ મદનપાળની હાકલ આ વાર્તાના સમયે નાગૌરમાં બહુજ વાહ વાગતી હતી, ખુલ્લી રીતે તેના શત્રુ થવું, તેવી કેાઇ મનુષ્યોનામાં હિંમત હતીજ નહીં. જાણે પોતાનો અંત આણવા સમાનજ લાગતું હતું. મનુષ્યો તેનાથી ઘણાજ ડરીને ચાલતા હતા.

કદાચ ભુલેચુકે જો કેાઇને પ્રાતકાળમાં સૌથી વહેલાંમાં વહેલાં ઉઠી પહેલાં મદનપાળ શેઠના મુખાર્વિંદનાં દર્શન થાય તો જરૂર તે દિવસે તેનાં દર્શન કરનારને ભારે નુકસાન થતું હતું એવી માન્યતા હતી. ઘરમાં સ્ત્રીઓ કે સગાં સંબંધી સાથે તકરાર થાય, કે રસ્તામાં ચાલતાં કંઇ ના હોય, તો સાકભાણવાળા સાથે તકરાર થાય કે વેપારમાં ઘણુંજ નુકસાન ભોગવવું પડે તેવા શેઠ મદનપાળના દર્શનનો લાભ મળતો કે નુકસાન તે વાંચકવૃંદ સમજી લેશેજ.

તેની પેઠીએ દશ બાર શુભાસ્તાઓ કામ કરતા હતા, પાંચ સાત નોકરો, ગાડીવાળો વગેરે વગેરે તેને ત્યાં રહેતા હતા. તેનું રહેવાનું મકાન પણ એક રાખના મહેલ જેવું હતું.

તે ઉપરાંત આપણે ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ કેટલીએક કુલટાઓ તેને ત્યાં હુમેશાં બીચ આવ્ય કરી હેરાફેરા ખાઇને તેની ખરાબ નીચ પાશવવૃત્તિને

પોષણ આપતી. જે દુષ્ટ રમા પાસે આવેલી, તેવી આ શેઠ મદનપાળને ત્યાં અનેક જાત આવ્ય કરતી હતી.

તે પોતાના પૈસાના ભેરે કરીને ગરીબ લોકોની વહુ બેટીઓને પોતાની નિચ વૃત્તિ પોષવા માટે પૈસાની લાલચો દેખાડી તેમનાં પાતિવ્રત્યને ભંગ કરતો. કદાચ કોઈ તેની સામે થાય તો પોતાની લાગવગને ભેરે તેઓને ડબાવી દેતો. નાગૌર શહેરમાં આવી રીતે તે દુષ્ટનો ઘણોજ ત્રાસ હતો. સૌંદર્યવાન સ્ત્રીઓ તેને ભેંધને દૂરની દૂરજ રહેતી હતી. કદાચ તેની નજરમાં કોઈ આવી તો તે પોતાના પૈસાને ભેરે તેણીને મેળવવા તજવીજ કરતો હતો.

ખુશામતીઆ મનુષ્યો તેના જેવા દુષ્ટ વિચારો વાળાને ખરી ખોટી વાત સમજાવતા ને તેવી રીતે પોતાનું પોષણ કરતા.

પરંતુ કેટલાક સારાં અને ગુણવાન માણસોને તો શેઠ મદનપાળ ઘણુંજ ધિક્કારથી જોતા હતા. એટલા માટે તેનું નામ ન દેતાં તેના મકાન તરફ સજ્જન માણસો જતા નહીં.

કદાચ ભુલેચુકે સારા ગુણીજનો જો તેનીપર આવા નીચ વર્તણૂકને માટે ઠપકો આપે તો જરૂર તેને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી દુઃખી દુઃખી કરતો, એટલે સારા ગૃહસ્થો મનમાં તેને માટે ખોટો અભિપ્રાય રાખી મનમાંજ સમજી બેસી રહેતા હતા.

નાગૌરના રાજ્યના સાધારણ પ્રકૃતિના અમલદારોને તેને ત્યાં ખુબ મળ પડતી. ખુશામત કરી થોડા ઘણા પૈસા પડાવી લેતા ને પાપી અન્ન પેટમાં નાંખતા:

પરંતુ તે ઘણા ખરા સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્યોને આમ પૈસા આપતા હતા. તેથીજ અદાલતોમાં કોઈ પણ દીવસ શેઠની સામે થનારને ફાવતું નહીં.

સૃષ્ટિમાં આમ હડહડતો કળીયુગના પૂર્ણરીઓ પણ પડયા પડયા પાપી પેટ માટે પ્રપંચો રચો રહયા છે. પરંતુ શેઠ મદનપાળના કબજામાં જ્યારથી રમા તેને તોખે થઈ ન હતી ત્યારથી તેને શહેરમાં પજવણી કરવામાં અંદર ખાનેથી શેઠે દરેક વેપારીઓને સમજાવ્યા. પજવણી બેશુમાર કરવામાં કંઈજ કસુર રાખી નહોતી.

તમામ ગામના વેપારીઓ રમાને ઉધાર માલ આપવાની ના પાડતા તેનું કારણ શેઠની અંદર ખાનેથી પાકી શીખવણી; પરંતુ જગતમાં દરેકને એકની એક સ્થિતિમાં પ્રભુ રાખી શકતો નથી. પણમાં રાય બને પણમાં રંક બને તેમ સૃષ્ટિમાં મનુષ્યોના પ્રારબ્ધના સંજોગથી બન્યાં કરે છે.

પૂર્વના સંજોગથી બે પહેલું સુખ ભોગવીએ છીએ તે વખતે કંઈજ દુઃખીજનોના વિચારોનાં મગજમાં ખ્યાલ પણ કરતા નથી. દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખોમાં ભાગ ન લેતાં ઉલટું તેના પર ધિક્કારનીજ નજરે બુવે

છે, પરંતુ સુખી મનુષ્યો પહેલું સુખ ભોગવી પાછલી સ્થિતિમાં કર્મના સંભોગથી દુઃખો પર દુઃખો પડે છે તે વખતે દુઃખીજનોની વાત યાદ આવે છે. એટલુંજ નહીં પણ દુઃખ સહન થઈ શકે તેટલી હિંમત રહેતી નથી. જગતમાં સુખ દુઃખ કર્મના સંભોગથી જન્મ સાથે બંધાયેલ ગયેલા છે. પણ મૂર્ખ કે જે પૈસાના મદમાં છડેલ થયેલા છે તેઓ છતી આંખે ભેઈ શકતા નથી.

દુનીયામાં સદાકાળ સુખપણુ રહેતું નથી તેમ દુઃખ પણ સદાકાળ રહેતું નથી. સદાએ એની એજ સ્થિતિ રહેતી નથી. ઘડીમાં સ્થળની ઠેકાણે જળ બનાવી દે ને ઘડીમાં જળની ઠેકાણે સ્થળ બનાવી દે, પ્રભુની કળાને કોઈ માનવીઓ સમજી શકતા નથી.

પ્રભુનું નામ શું ? તેજ સમજી શકતા નથી. પાપી મદનપાળના તેજમાં તેના જેવા હલકા અમલદારો એક પાપી પેટ ભરવા ખાતર જીંદગીનું કલંક માથે વહોરી લે છે.

આવા શેઠ આગલ લોભીઆ હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે મરે નહીં. મદનપાળ શેઠની દુષ્ વાસનાથી કેટલાક તેનામાં લપટાઈ ગયા હતા. પરંતુ આવી રીતથી શેઠના હુકમથી ગામમાં સજ્જન મનુષ્યો ત્રાસી ગયા હતા. પરંતુ દરેકના મનમાં એમ હતું કે ગામનો કોઈ “શેરને માથે સવાશેર” મલશે તોજ શેઠ

સીધા થશે. અને ઇચ્છતા હતા કે આ શેઠ કોઇ દિવસ અકસ્માત મોતને શરણે થાય તો સાડું

જગતમાં સૃષ્ટિના દાતાને ત્યાંતો નિયમજ હોય છે. પણ મનુષ્યો સ્વાર્થી આખોએ જોનારને તે નિયમોની સહાકાળ ખબર રહેતી નથી.

શેઠની સામેનાં ધિક્કાર ઘણાજ તિરસ્કારી બની ગયેલો રઘુવીરસિંહ પોતાની બહેન રમાના અસહ્ય અપમાનથી હાડોહાડ ક્રોધી બની ગયો હતો, ને શેઠના લોહીનો ખાસુ બની ગયો હતો. મારું કે મરું પણ શેઠને તો દેખાડી આપું કે ક્ષત્રિયાણીનું અપમાન કરનારને માથે, જગતમાં શેરને માથે સવાશેર એ કહેવત વાળા પૃથ્વીમાં પણ પડ્યા છે.

એક રાત્રી તથા એક આખા દિવસના વિચારો કરીને તેણે શેઠને કેવી રીતે મોતને શર્ણુ મોકલી દેવો તેને લગતા વિચારો કરી એક મન સાથે યોજના ઘડી કાઢી હતી.

સાંયકાળ પડતાં તેણે મંદિરના દ્વારપાળ રામસિંગને બોલાવી સર્વ રીતે સૂચના આપી કે,

હું આજે જરૂરના કામે સાંજનો પાછો બહાર બહુ છું. આ મારો બહેન રમા મારી ગેરહાજરીમાં અહીંજ રહેનાર છે. તો તેને કોઇ રીતની ખાવા પીવાની બાબતમાં હરકત ના પહોંચે

તેમ બીજી કોઈ રીતે હેરાન થાય નહીં તેની ખાસ સંભાળ રાખવા જણાવું છું. તુ મારો વિશ્વાસું છે. માટે કાંઈ પણ દગો ફટકો રમી દુશ્મનો કાઢી શકે નહીં. માટે ચેતવી ને સૂચના કરતો બહિં છું કે બરાબર સંભાળ રાખજે; મારા આખ્યા બાદ જો મારી બહેન તારા વિષે જો સારો અભિપ્રાય આપશે તો હું તને સારી બક્ષિસ આપી ખુશ કરીશ.

રામસિંગે તેને બરાબર રમા બહેનના સંરક્ષણ કરવાની ચોકસ રીતે ખાત્રી પુર્વક જણાવ્યું કે રઘુવીર-સિંહ આપ નામદાર સુખેથી કામમાં ફતેહ મેળવી આવે. રમાની બાબતમાં નિશ્ચય રહી કાર્ય કરે. ત્યાર બાદ રમા બહેન પાસેથી શુભાવિશ મેળવીને રઘુવીર સિંહ પોતાની બગલમાં એક નાની પોટકી તથા કેડના પટામાં એક ધારવાળી નાની કટારી સહિત મંન્દિરમાંથી વિદાય થયો.

રસ્તામાં તેણે પોતાનાં ખરાં રજપૂતશાહી કપડાં ઉતારી જુનાં ફાટેલાં તુટેલાં ઘણાજ ગાભા જેવાં એક ગરીબ કઠીયારાનાં કપડાં પહેરી લીધાં. અને એટલુંજ નહીં, પરંતુ રસ્તામાં ચાલતે ચાલતે, અહીં તહીંથી આડી આખરાં, સળખડાં સુકકાં પાદડાં વગેરે એકઠાં કરીને એક મોટો ભારો બનાવી પોતાને માથે મુક્યો.

આ નવીન વેષ સજવાનું કારણ એટલુંજ હતું કે

નાગૌરના દરવાજામાં આવા હરરોજના ગરીબ ભુખે મરતા ધંધાધારી લોકો સિવાય બીજા કોઈને સાંચકાળ થયા પછી અંદર પેસવા દેવામાં આવતા ન હતા. તેથીજ આ રઘુવીરસિંહને વેષ બદલવાની જરૂર પડી હતી.

એ કદાચ કોઈને ખાસ જરૂરી અગત્યના કારણસર અંદર જવું હોય તો પોતાની ઓળખાણના નામ-કામ વગેરે આપવાં પડતાં. શહેરનો કોઈ માણસ તેને બરોબર રીતે આબરૂદાર તરીકે, ઓળખાવે તથા તેના સારા વર્તનની જામીનગીરી આપે તોજ તેને દરવાજાની અંદર દાખલ કરવામાં આવતો. નાગૌર દુર્ગ બહાર શત્રુ પડેલો હોવાથી આવી રીતની ચોકસાઈ કરવામાં આવે એ ગેર-વ્યાજખી ગણાતું નહીં.

પ્રજા અને રાજ્યના હિત ખાતર આવી રીતે ચોકસાઈની આડે કોઈનાથી આવી શકાતું નહીં. ખેડુતો, રખારીઓ, કઠીયારાઓ વગેરે મહેનતું ગરીબ મનુષ્યો માટે ખાસ ચોકસાઈ હતી નહીં.

કેમકે તે લોકોનું દરરોજનું ગુજરાન સવારથી સાંજ સુધી કામ કરીને પેદા કરતા. તે લોકોનું કામકાજ જંગલમાં લાકડાની કેટલાક ભારીઓ માથે મુકીને વેચવાની તેવા લોકોને રાજાએ તેવાજ મહેનતું માટે સાધારણ રીતે છુટ મુકી હતી. ને હમેશાં રાત દિવસના જનાર આવનારની દરવાનને ખબર હતી.

આ બધી બાબતોની સમયસૂચકતા રઘુવીરસિંહ જાણતો હોવાથી તેણે કઠીયારાનો વેષ અગાઉથી દરવાજા આગળ આવતાં પહેલાંજ પહેરી લીધો હતો. જ્યાં નાગૌર દુર્ગના દરવાજા તરફ આવી પહોંચતાંજ તે થાકી ગયો હોય એવો ડાળ કરી ધીમે ધીમે ચાલી આવી લાગ્યો !

દરવાજા સાયંકાળથીજ બંધ થયેલો હતો. દરવાજાની નાની બારી જવા આવવા માટે ઉઘાડી રાખેલી જણાવા લાગી. તેણે ધીરે સ્વરે ખુમ મારી.

જમાદાર સાહેબ દરવાજા ઉગાડશે.”

કોણ છે !”

એમ દરવાજાની અંદરના લાગમાંથી અવાજ આવતાં દરવાજા બારી આગળ આવ્યો અને બારીમાંથી તેણે બહાર ડોકીઉં કાઢ્યું.

“એતો હું લલાજી કઠીયારો ન ઓળખ્યો ભાઈ-શાબ ! પણ હાં.....તમે તો ખીજ છો. મારા રાજના ઓળખીતા જમાદાર ક્યાં ગયા ?

“તું રાજ આવ જા કરે છે ? ઉભો રહે દરવાજા ખોલું છું.”

એમ કહીને દરવાજા દરવાજા ખોલ્યો. દરવાજામાં પેસતાંની સાથે થાકી ગયેલો ડાલ દેખાડતાની સાથે

માથેના ભારો લઈને નીચે નાંખીને કે હાથ દેતો દેતો કઠીયારો ખોલ્યો.

જમાદાર શાયખ ? શું કરું ભઈશાખ ? હુમે ગરીબ માણસ આ વૈતરાથી તો રોજ ભઈશાહ એવો કંટાળી જઈ છું કે ન પુછો વાત.

જમાદાર શાહેખ ? છંદગી વૈતરામાં પેટ માટે કાઢી પ્રભુ જગદાતાને હમારી ગરીબ માણસને પેટમાટે વૈતરાં કરાવી કરાવીને થાકી જઈએ તોપણ જગદાતા દયા નથી કરતા. શું પુર્વના સંજોગો આવા હોય ! જમાદાર શાહેખ ! ભાવીમાં વૈતરાં લખાવ્યાં છે તે કરીએ છીએ. નહિં તો સારો વખત ના જોઈએ. ત્યાર પછી તે થોડાવાર વિસામો ખાતો હોય તેવો ડોળ કરીને ખોલ્યો કે આપને અફીણની આદત છે કે ?

પેલા કાલવાળા જમાદાર શાહેખ ક્યાં ગયા છે ? મારે ને એમને અફીણની હુમેશાંની મ્હોખત. રોજ સાંજના આવું ત્યારે બે ઘડી અહીં બેસું ને ભઈશાખ ! એ તો એવા ભલા માણસ હતા કે મારી સાથે આખા શહેરના નવીન સમાચાર જે જે બનતા તે લાંબી લાંબી વાતો કરી મને સમજાવતા. જરાપણ અંતરપટ ન રાખે તમામ વાત કરી વાકેફ કરતા. તે ક્યાં ગયા છે ?

એ તો ગઈ કાલનો ક્યાંક નાસી ગયો છે.

શું તમે કહો છો મહેરબાન! કાલ સાંજે તો અહીંજ હતા.

અરે! ભૂલ્યો? તે તો આજ સવારના તે જણાયો નથી. હું એને ઘેરે પણ જોઈ આવ્યો એની બાઈડીને પુછતાં તેના નામનાં છાજ્યાં લે છે, કે મુવો પીટયો કહ્યા વગર ક્યાં ભાગી ગયો; તેના નામનાં છાજ્યાં લઈને રોવા લાગી. આપણે શું કરીએ જ્યાં ગયા હશે ત્યાંથી આવશે નહિતર ભોગ તેની બાઈડીના આપણે ક્યાં તપાસ કરીએ ?

જમાદાર શાહેબ? તમે કહો કે ના કહો? પણ તે જમાદાર બહુ સારો માણસ હોં ભઈશાબ? કોણ જાણે ભાગી ગયો હશે? તમે મને એક જવાબ ના દીધો અફીણનું કેમ? જરા લેશો? લ્યો લ્યો” જરા મઝા પડશે.

ના-ના-ભલાજી? મને અફીણની જરાપણ ટેવ નથી.”

ઓય? ઓય? થઈ રહ્યું. ખીજે ક્યાંથી મેગવીશ. શું કરું ભાઈશાબ. ત્યારે ખેસો જમાદાર શાયબ રાંમ, રામ, એમ કહીને તેણે લાકડાં ઝાખરાંનો ભારો ભોંય પરથી ઓટલા ઉપર મુક્યો અને ત્યાંથી પોતાના માથે ચઢાવ્યો.

જમાદારે કહ્યું અલ્યા તારું નામ શું કહ્યું તે હું તો ભુલીજ ગયો.

“મારૂં નામ લલાણ કઠીયારો, લઈશાખ !”

અરે ! લલાણ ! આજ પેલા અરે ઓદ્યા ગામના ઉતાર શેઠ મદનપાણને ત્યાં કંઈ ઉબણી છે. ત્યાંથી તને તારૂં નસિબ હશે તો કોઈ અફીણુ આપનાર મલી આવશે, જા, જા, જલદી જઈ પાંચ ત્યાં અફીણીયા ઘણા ગાંભ ગગડાવનારા હશે ?”

મદનપાણ હેઠ કેની ? આ મહારી ભારી પણ ત્યારે તો આજ ને આજ ત્યાં ખપી જવાની જમાદાર શાહેખ ! હું ઝપઝપ ત્યાં જઈ પહોંચુ છું.”

તે જમાદારને છેતરવા માટે મનમાં મલકાયો.

રઘુવીરસિંહ આમ તેમ વાતચિતના ગપાટા મારી ને ત્યાંથી રસ્તે પડ્યો.

આ બાબુ મદનપાણ શેઠને ત્યાં આજે તેની વરસ ગાંઠ હોવાથી ગામના લોકોને ઉબણી મળી હતી. કિલ્લા બહાર મોગલ સૈન્ય પડેલું હોવા છતાં પ્રજા અંદરથી પ્યોતાનાં મંગલ કાર્યો કરી રહી હતી, કેમકે રાણા દિલીપસિંહે લોકોને શાંતિથી રહેવાનો અને પ્રજાને દૈનિક કામકાજમાં કોઈ રીતે અંતરાય નહીં પડે એવી ખાત્રી આપનારો ઢઢેરો ફેરવ્યો હતો. મોગલ લોકોનું સૈન્ય પડેલું હોવા છતાં પ્રજા આનંદથી પોતાનાં મંગલકાર્યો કરી રહી હતી કેમકે રાણા દિલીપસિંહે લોકોને શાંતિથી

રહેવાનો અને પ્રભાનાં દૈનિક કામકાજમાં કોઈ રીતે અંતરાય નહીં પડે એવી ખાત્રી આપનારો ઢંઢેરો મોગલ લોકોના સૈન્યે પડાવ નાંખ્યો ત્યાર-થીજ પીટાવી દીધો હતો.

મહનપાળે આજે પોતાની વર્ષગાંઠ નિમિત્ત રંગ-રાગ ઉડાવવામાં કંઈજ કસર રાખી જણાતી ન હતી. આજ રાત્રિના શહેરના ગવૈયાઓ અને ગાનારીયોનો જલસો તેણે પોતાને ત્યાં રાખ્યો હતો. જલસાનો ટાઈમ રાતના નવ વાગતાં શરૂ કરવાનો હતો. અને તે પહેલાં તેણે ઉભાણીનું બધું કામ બરાબર ખલાસ કરી દેવાની સુચના અગ્રેસરોને આપી તે તેના વિચારોમાંથી મુક્ત થયો હતો.

પોતાના ઘર પાસે એક મોટો વિશાળ મંડપ તેણે સારી રીતે યોગાનમાં બંધાવ્યો હતો, અને તેમાં પ્રભાને જરાપણ સંકોચ વગર આવવાનું આમંત્રણ કયું હતું. સ્ત્રીઓ માટે બેસવા કરવાની તેણે ખાસ અલગ બુદ્દીજ ગોઠવણ રાખી હતી. તેને ત્યાં રોજ આવતાં જતાં ખુશામતીઆં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના આગ્રહથી તેણે આ બધી વધારા પુરતી નાચરંગની ધામધુમ કરી હતી; પણ તેને કુદરતી રીતે ક્યાં બબર હતી કે, “તેનો કાળ આજ સાંજનોજ આ શહેરમાં પ્રવેશી ચુક્યો છે ?”

આમના લોકોએ ખરી ઉલટથી ઉભાણીમાં સર્વ

ત્રીઓ ને પુરૂષોએ ભાગ લીધો હતો. આ પ્રસંગોએ થતા કોલાહલ દોડધામ ધમાચકડી વગેરે બધું નવ વાગ્યાની અંદર ખલાસ થઈ ગયું હતું.

હવે જલસાને લગતી સર્વ રીતે તૈયારીઓ થવા માંડી, શેઠ મદનપાળ તો પોતાની મોટી મોટી મુછોએ હાથ ફેરવતો ને અકકડ કપડાંમાં સજ્જ થયેલો, કોલર, નેકટાઈ વગેરેનો ભાર પહેરી, અગર તેલ કુલેલ વિગેરે સુગંધિત પદાર્થોથી મધમઘાટ તેના શરીર ઉપર છવાઈ ગયો હતો. પોતાના મોંમાં કસ્તુરીની ગોળીઓ પાનમાં મેળવી આવતો ઘડીમાં આમ તેમ હુકમો કરતો ફરતો હતો. ઘડીકમાં ઘરમાં જતો, ઘડીમાં બહાર આવતો, અને વળી ઘડીકમાં મંડપના દરવાજા આગલ આવતાં અમલદારોને હસ્તે મોંઘે આવો પધારો કરી સ્વાગત આપવા જતો હતો. તો વળી ઘડીકમાં ગાદી તકીયા ઉપર બેસીને આબુખાબુ બેઠેલાઓ સાથે કંઈ કંઈ હાસ્ય વિનોદની વાતોચિતો કરતો પરંતુ મનને શાન્તિથી કંઈપણ એક સ્થિરતાથી બેસી શકાતું નહીં. મન ભમ્યાં કરે તેવી રીતે મદન શેઠ મંડપમાં આમથા તેમ પાછો ઉભો થતો. સહુ સભાના લોક મંડપમાં આવેલા તેટલાજ તેની વાહ વાહ કરી વખાણ કરતા હતા.

શેઠજી, હો હો આજ આપે તસ્તી લીધી. વાહ હો બહુ સારું કર્યું તેમ લોકો કહે ને શેઠજી તો મનમાં

ખુબ મકલાતો—પણ એ બધો વખત ઘણું ભાગે જ્યાં સ્ત્રીઓની ખાસ જુદી બેઠક રાખી હતી ત્યાં આગળ વધુ ને વધુ વખત ઉભા રહી અને પોતાની મોટી મુછોએ હાથ ફેરવીને કાંઇક કાંઇક બાબતો બોલી ઘર-માંના સ્ત્રી નોકરને ધમકાવતો અને બધી સ્ત્રીઓને બરાબર બેઠકો આપવા બતે તસ્તી લેતો હતો.

કેટલીક ભલી સ્ત્રીઓ લોભા મનનીને એમ લાગતું કે આ કેવો ભલો શેઠ છે કે બતેજ સ્ત્રીઓને આવકાર સાહિત કહે છે કે પધારો !

પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ કે જે તેની વિષય વાસનાંને લોભ થઇ પડેલી હતી તેઓને તેનો આ પ્રમાણેનો ખોટો ડોલ જોઇ મનમાં ને મનમાં તેને ધીકારવા લાગી. કેટલીક કુલટાઓ તેનો આવો ભય જોઇ ખુશી થવા લાગી. કે તેની આવી સાહ્યબી જોઇ વિચારમાં પડેલી નાની પણ સુંદર કુમારીકાઓ આગલ જતાં તેઓના હાથમાં આવશે.

પણ મદનપાળ શેઠની પ્રખ્યાતિ નાગૌર દુર્ગમાં ભાગ્યેજ કોઇ નહિં જાણતું હશે. પણ તેના સ્વભાવથી ધણા જનો તરતજ સમજી જતા કે પરનારીઓમાં ચિન્ત ભભાવનાર આ મુર્ખ શેઠ પોતાની નફરુદાઈ ને લુચ્ચાઈનું સાફ સ્વરૂપ આપવા કેવી જાતના ખોટા ડોલ કરી રહ્યો છે ?

આશરે સાડા નવ વાગે જલસો શરૂ થયો. પ્રારંભમાં એક ગવૈયાએ પ્રભુ ભક્તિ કરી અને તે પછી સંસારને લગતું ગાયન ગાઇ સંભળાવ્યું. ત્યાર બાદ એક ગાનારી નાયકાએ કન્ઢૈયાને લગતું એક ગીત ગાયું અને તે સાથે નૃત્ય કરી બતાવ્યાવ્યું; હવે ધીમે ધીમે સંગીતની મોજ ભમતી ગઇ ને ગાયનનો સૂર થર સૂર સંભળાવવા લાગ્યા.

વાહ ! વાહ ! ચલનેદો ! એમ શોખીનોના મુખમાંથી શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા; પરંતુ એકાદ કલાકનો જ્યાં સમય વ્યતીત થયો હશે એટલામાં શેઠને ચટપટી થવા લાગી ને ઉભા થઇ ગયા. પોતાને જેમ ખુબ પરસેવો થયો હોય ને ગરમીથી મુક્ત થઇને પવનની ઢોરો ખાવા મન થઇ આવ્યું હોય તેમ પોતાના ભવ્ય વિશાળ મહેલ જેવા મકાનના ચોથા માળની અગાશીમાં થોડીક છુટી હવામાં ફરી આવવા માટે ઘરની અંદર ગયા.

તેમના મકાનના પહેલા માળના દિવાનખાના બહાર આવેલા એક દાદર આગળથી બીજા માળમાં જવાતું હતું. એ દાદર ઉપર ચઢતાં સહજ દિવાનખાનામાં તેમણે આમ તેમ ચક્ષુ વડે નજર ફેરવવા માંડી તો એક દેખાવથી તેઓ મનમાં ચમક્યા.

એ દેખાવ શો હતો ?

સામેના કાંચ ઉપર એક સુંદરી બિરાજેલી હતી તેણે ધુંધટ તાણેલો હતો, અને શેઠને જોતાંજ પોતાના કરકંકણનો ખખડાટ કરતી તે તેમને અંદર આવવા માટે સાનથી સમજાવતી હોય તેમ ઇશારત કરી ! શેઠના જેવા એક વિષય લાલસાના કીડાને આથી વધારે શું જોઈએ ! એક એકાંત ને બીજું નવચૌવના સુંદરી !

પરંતુ કોઈ પણ માનવી જેમ પાકેલું આમ્રફળ જોઈને તે લેવા માટે એક કુધાતુર થયેલો લલચાય, કે આકાંક્ષમાં ચમકી રહેલો ચંદ્રમાં જોઈને એક નાનુ બાળક તે લેવા ધાય, અને અરણ્યમાં દુરદુર મૃગતૃષ્ણિકાનો ચમકાટ જોઈને જેમ એક તરસ્યુ તે તરફ દોડે તેમજ શેઠ તેના તરફ જલહી ચાલતાં ચાલતાં, મનમાં હરખાતો હરખાતો તે સ્ત્રી જ્યાં જોડેલી હતી તે કાંચ પાસે જઈ પહોંચ્યા. શેઠને પાસે આવેલા જાણી જરા ઉંચી થઈને વળી પાછી સોડીઉં વાળીને જેમ ઓંસગાતી શરમાતી હોય તેમ કરવા લાગી ને પાછો ધુંધટ મોહેથી ઘણોજ નીચો તાણીને તે કાચના છેડા ઉપરના હાથાને ઝાલી પકડીને એક બાજુ ખેડી.

“અહા ! ઇશ્વરે શું સ્વરૂપ નિર્માણ કરેલું છે. હે સ્વર્ગની પરી ! જરા તમારા આ સેવક સામે નજર કરો !” આમ શેઠે હસ્તાં હસ્તાં પુછવા માંડ્યું. મનમાં ને મનમાં હરખી જઈ ખોદ્યો કે સુંદરી હાથે કરીને

સ્નેહ કરવા આવ્યાં છે તો શા માટે શરમાવો છો.
પ્રેમીને રીઝાવવાની આ રીત ના હોય ?

અરે મૂર્ખના સરદાર, આમ ખુદલા દિવાનખાનામાં
અકકલને શું કામ વેચે છે ! જરાક શરમ તો રાખો !
તે સુંદરીએ તીણાને ઝીણા ઝીણા મધુર સ્વરે કહ્યું.
“સુંદરી, શા માટે મ્હારા જેવા ત્હમારા ઉપર મોહી
પડેલા પતંગીઆને આમ હીણો છો ! સુંદરી ! આમ
ના થાય ! ત્હમે મ્હનેજ મળવા આવેલા હો તેમ લાગે
છે. મ્હારા ઉપર પ્રેમ રાખશે તો છુંદગીનું સર્વ
સુખ તમોને મલશે, જો તમે છેવટે મ્હારી વિનંતીઓને
તુચ્છકારશે તો તેના પરિણામમાં ત્હમારા ઉપર જોર
જીલમ થશે ! માટે હે સુકુપાર સ્ત્રી સમજો, આ પ્રેમીને
ત્હમારા માધુર્ય બરેલા સુખથી ચુંબનોનો સ્વાદ ચખાડો.

તેનું આવું અવીવેકી બોલવું સાંભળી તે એક
વાધણની માફક છેડાઇ પડીને બોલી કે હે દુષ્ટ ત્હારા
જેવા કામાંધને શીક્ષા કરવાજ ઇશ્વરે મ્હને અહિં
મોકલી છે. અત્યાર સુધીમાં ત્હેં કેટલીએ નિર્દોષ બાળા-
ઓને આવી રીતે છુપી બોલાવી મંગાવી બ્રષ્ટ કરીછે.

તેણીનું આવું ઠસ્સાદાર બોલવું સાંભળી મદન-
પાલ તો ઠંડોજ થઇ ગયો. તે સુંદરી જેમ જેમ વધારે
ગુસ્સે થઇ તેમ તેમ મદનપાલને તેનામાં અપૂર્વ
સૌન્દર્ય જણાવા લાગ્યું. એટલી તો ખરી વાત છે
કે જ્યારે સૌન્દર્યવાન સ્ત્રીનો ચહેરો કાંધના આ

વેશથી ભરેલો હોય ત્યારે ત્હેનામાં અજબ મોહકતાને સૌન્દર્યતા દીપી ઉઠે છે.

થોડીવાર રહીને તે સુંદરી બાબુના ખંડમાં જવાને ઉડી.

શેઠ તે સ્ત્રીની પાછળ પાછળ અંદર ગયા. તે ખંડમાં દીવાબતીને પુર્ણ પ્રકાશ હતો, એક બાબુ શેઠને બેસવા માટે ગાદીયા ગાદી તકીયા તેમ તેમને લખવાનો સામન અને ચોપડા પડ્યા હતા. ગાદી તકીઆની આગળ એક સમચોરસ સુંદર શોભીતું નાનું ટેબલ હતું, અને બેસવાની ઠેકાણેથી જરા દુર મદનપાળ શેઠની તિબેરી મૂકેલી જણાતી હતી. સામી બાબુ એક મોટું કિનારી ચિત્રાવેલું કબાટ હતું, જેમાં કેટલાંક જરૂરયાતી કાગલો, ચોપડા, વગેરે વગેરે હતું, જેથી કરીને કબાટનાં કાચનાં બારણામાંથી અબજુયા હોય તો પણ તે જોઈ શકાતું હતું.

શેઠજી આ ખંડમાં બેસીને હુન્નિશાં પોતાનું ખાનગી વ્યવહારીક લેવડ-દેવડ વગેરેનું કામકાજ કરતા હતા. એ ખંડમાં પેસતાંજ શેઠ તે સુંદરીના વસ્ત્રનેા છેડા અલવા ગયા એટલે એક ઝટપટ મારીને તે છોડાવી નાંખીને તે સ્ત્રી બોલી.

“અરે તમે કંઈ બાન વગરના છો કે શું ? આમ નક્કટાઇ વેડા જવા દો ? જરા બારણાં તો વાસસો કે નહીં.”

મહનપાલે તરતજ તેના હુકમ મુજબ કર્યું.
“હવે કહેશો કે ક્યાંથી આપ પધાર્યા ?” તેણે પુછ્યું.

“શેઠજી પેલા ગાદી તકીયા પર આપ જરા બિરાજો પછી જે જે કહેવાનું છે તે કહું છું.” મહન-પાળ પોતાની પાઘડી માથા ઉપરથી ઉતારીને લેરવી દીધી, તેમજ ખેસ અને બદન ખીટીએ લેરવ્યાં; મોહ-મુગ્ધ મહનપાલ તેના કહેવા પ્રમાણે બેસી ગયો.

“અહા, હા ? આજ ઈશ્વરે મને કેવો આભારી કર્યો છે.”

“તું” બરાબર તારી વરસગાંઠના ઉત્સાહના દિવસેજ તેના ધામમાં તારાં પાપનો એકરાર કરવા જઇ પહોંચશે.”

એમ બોલતાંજ તે સુંદરી એકદમ શેઠજી પાસે જતાંજ વિકરાળ રૂપે તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠી. એક હાથે તેની ગર્દન દબાવતાં ને બીજા હાથમાં કટાર રાખીને તે કટાર તેની છાતીમાં ભોંકવાની તૈયારી કરી; તેણીએ શેઠજીના હાથ બન્ને પોતાના પગ નીચે સળજડ દબાવી દીધા કે જેથી કરીને તેના હાથ વતી કાંઈ પણ રીતે જોર થઇ શકે નહીં ?

અરે ! અરે ! આ.....રે.....દ.....ગો.....”

હવે તે સુંદરીએ પોતાનો ઘુંઘટ કાઢી નાંખ્યો,

અને કહેવા લાગી. કે “શેઠજી! હવે જોઈ લે, ઓ નર-
ધમ! પાપી દુષ્ટ! લે. લે. જો જો! માફ ખરૂં સ્વરૂપ!
મોહયો ને હવે ખરાખર? શેઠજી હવે જીવંતગીમાં તું
મોહી રહ્યો. વાહ! વાહ! ભોલી સોચોને ફસાવનાર
શેઠ શું આજ ત્હારી બહાદુરી કે? આજેજ ત્હને ત્હારા
કૃત્યનો બદલો મલશે. હવે સાચું ખોલી દે? મહનનિશ
સેનાપતિની સ્ત્રી રમાના તારી પાસે કેટલાક રૂપીઆ
માગતા જમે છે! પાપીષ્ટ? એ સ્ત્રીની પાસે અપમાન
કારક માગણી કરવા માટે તેં એક વૃધ્ધ કુલટાને મોકલી
હતી કે નહીં? જે જે વાત બની હોય તે કહી દે, નહી-
તર જોઈ આ કટારી! તેમ કરી હાથ ઉગામી કહેવા
લાગ્યો કે, લોકી દઈશ લે જો! જો! જોતો કેમ નથી.
આ કટાર તારા પેટમાં! ખોલ, ખોલ, કેમ ચૂપકીદી
પકડી શું જોઈ રહ્યો છે, નહીતર આ કટારથી તારા પ્રાણ
લઈશ.”

ધુંધટ કાઢી નાંખ્યા પછી આ સુન્દરીનો અવાજ
પુરૂષના જેવો બડો નીકળ્યો હતો એટલુંજ નહીં પણ તેને
હવે મૂછો પણ જણાવા લાગી. તેથી તે પુરૂષજ છે તેમ
જણાવા લાગ્યું. અને ખોટો પ્રપચ રચીને દગાથીજ સ્ત્રીના
વેષ લઈને કોઈ આવેલ છે એમ હવે તે નરપીશાચને
થતું હતું. તેણે મહનપાલનો ખરો ખુલાસો મેળવવા માટે
તેની ગર્હન ઉપરનો હાથ જરા નરમ કર્યો એટલે આ

શેઠ એકદમ બુમ મારવાની કોશીશ કરી પણ તેનાથી વધુ બોલી શકાયું નહીં. તેની ગર્દન વધારે વધારે ગુંગળાઈ જાય, એવા જોરથી દબાવાઈ અને કટારની અણી તેની છાતીને અડકવા લાગી. તે સુંદરીના વેશમાં આવેલા માણસે કહ્યું કે બોલ ? સાચી વાત બોલ ! નહીતર નરકની સીડી પર ચડવાને મુદ્દલ વખત રહ્યો નથી એમ કહ્યું. મદનપાળ ? કહ્યા શિવાયજ તું મરી જવું વધારે પસંદ કરે છે. ખરી વાત કહી દે ? ને નજ કહેવું હોય ને ખૂમો પાડીને તારે માણસોની મદદ માગવી છે કેમ ?

લે ? લે ? હુંજ પોતે તારી મરજી પ્રમાણે મોતને શર્ણુ નાંખું છું ! જમદુતો જો તને તેડવા તૈયાર થઈ ઉભા છે ? જોઈ લે ? તેમ કરીને કટારની જે ધારવાળી અણી તેણે શેઠની છાતી ઉપર ફેરવવા માંડી અને જરા વિશેષ ગર્દન પકડેલી હતી તેને વધુ દબાણ કર્યું. મદનપાળ ગભરાયો ને સર્વ વાત કહી દેવા જણાવ્યું, એટલે ગર્દનવાળો હાથ આ પુરૂષે જરા નરમ કર્યો. પણ છાતી આગળથી દુર ન થતાં કટાર તો છાતી આગળથી જરા પણ દુર કરી નહીં.

“સેતાનના સાથી ! બોલ બોલ ? રમાના કેટલા રૂપીઆ તારી પાસે અનામત પડેલા છે.”

“આ બધી બનાવટી વાત છે તે કોણ છે તે પણ હું જોળખતો નથી !”

હજી પણ તું જૂઠું બોલે છે. મોતના પંજમાં પડ્યો છું તે છતાં આવી હરામી? બોલ સાચું?”

“મહારી પાસે કાંઈ પણ નથી.”

“શું નથી” તે પુરૂષે પાછું પુછ્યું. “હજી જુઠું બોલે છે. પાંચસો રૂપીઆ પુરા છે કે નહીં?” એમ કહેતાંજ આ પુરૂષે શેઠની કમ્બરમાં એક સળજડ મૂકી લગાવી દીધી. અને જ્યાં બીજી લગાવવા જાય છે ત્યાં શેઠ કહ્યું. “ઓહ? છે. છે.” “તો લાવ્ય વ્યાજ સાથે ગણી પાછા આપી દે. ત્હારી તીજેરીની કુંચીઓ એકદમ મારે સ્વાધીન કર!”

“કુંચીઓ મારી પાસે નથી.”

“નથી? શું હજી નથી કુંચીઓ!” તેમ કરીને ગર્દન પર જોરથી તેને દબાવી ને કટારવાલો હાથ ઉઠાવી કરીને બાજુમાં ખીંટીએ બદન લેરવેલું હતું તે આ પુરૂષે તરત નીચે ખેંચી પાડ્યું. હાથમાંની કટાર જરા દુર મુકીને તેણે બદનનાં ખિરસાં તપાસવા માંડ્યાં અનાયાસેજ તેમાંથી એક મુખબલની કોથલી હાથ આવી.

કોથલીની અંદર શું છે? તે જોવુંજ જોઈએ. એમ વીચારીને તે કોથલી ખોલવા માટે તેણે એક ચુકિત કરી. પોતાના ડાબા હાથમાં તેણે કોથલી ઝાલી હતી. કોથળીનું મોઢું તેણે પોતાના મ્હોં અને હાંતવતી પકડી

રાખ્યું. અને ડાબા હાથમાં તેણે તેની આસપાસના જે દોરો ખાંધેલો હતો તે કાઢી નાંખ્યો ? બાદ તેણે ગાદી ઉપરજ કોથલી ખાલી કરી તો જણાયું કે તેમાં ઘણીજ સોના મહોરો હતી. પંદર રૂપીઆની એક સોના મહોરને હિસાબે તેણે કુલ ચોત્રીસ સોના મહોરો લીધી. અને બાકીની કોથલીમાં ભરીને કોથલી તેણે ગાદી નીચે મુકી દીધી. કુલ એકંદર ચોત્રીસ મહોરોના રૂપીઆ પાંચસો ને દસ થયા. તે મેં લીધા છે. દસ રૂપીઆ હું વ્યાજના ઉપલક ગણું છું. માહરે બરાબર હિસાબની કંઈ પણ જરૂર નથી. ઉપલકું થોડા મદ્યા તેટલાજ ખસ છે. હવે તારી તિબેરીની કુંચોઓને વધાવી ખાજે ?

વારૂ ! ચાલો એક વાતનો નિવેડો આવી ગયો ? હવે ખીજી વાત ! બોલો શેઠ ? તમે રમાની અપમાન કારક આગણી કરવા માટે એક વૃદ્ધ કુલટાને મોકલી ન હતી કે ?

“ઓ.....ઓ.....” એમ કહેતાં તેણે માથું ધુણાવીને નકારમાંજ જવાબ દીધો.

“અરે શેઠ મરતી વખતે પણ ખોટું બોલો છો ! મહેં ભતેજ જોયું છે કે તમે પરનારીઓને દેખીને હેવાન જેવો બની બાજો છો. તને તારી મા ખહેનો ના જહી કે એક લાચાર વિધવા તે પ્રત્યે લાજ શરમ અને તારા બાપાંદાદાની આબરૂ પર પાણી ફેરવવાનું કહેણ મોકલ્યું !

અરે ઓ હુ? એનો બદલો તો હજી બાકી છે તેનો તો હું તને જરૂર બદલો આપીશ. કોઈ પણ જાતનો આરો તારો હવે રહ્યોજ નથી. હું તને પ્રાર્થના કરવા શિવાય બીજો વધું વખત આપી શકતો નથી. માત્ર પાંચજ ક્ષણ અને એ બાદ હવે તારે આ જગતમાંથી સદાને માટે જવુંજ પડશે.”

તેણે ગર્દન ઉપરનો હાથ જરા નરમ કર્યો અને કટાર મૂકેલી પાછી હાથમાં લીધી અને એકીટશે તેના મોં સામું જોઈ રહ્યો.

તેનો જીવ ગુંગળાવવાથી થોડોક વખત મુકત થતાં થોડે કહ્યું. કે “હવે મને માફ કર મારી ભુલ થઈ”

“શેની તારી ભૂલ.”

એટલે થોડે જવાબ આપ્યો કે મેં તેની બરાબર કસોટી કરવા માટેજ કહેણું મોકલ્યું હતું.

“બોલ. બોલ. ત્હેં રમાની કસોટી કરતાં તને તે પવિત્ર રીતે માણુમ પડી તો તેના રૂપીઆ પાછા કેમ ન સાંપ્યા? તેની પાસે ત્હેં માફી કેમ ન માગી! મલિન દૃઢ્યવાળા મહનપાળ! મને સ્ત્રી વેષમાં જોઈને તું અંબઈ જઈ ચેનચાળા કરતો હતો, અને જે બકબકારો મનમાં આવ્યો તેમ કરવામાં પાછી વાલી ક્યાં જોયું હતું. મ્હેં તારી તે પરથી પરીક્ષા કરીજ લીધી છે. તું પવિત્ર

આચરણવાળો પુરૂષ નથી તે નથીજ ? તારા જેવા જગતમાં ભાર રૂપ પુરૂષોનું જીવન શા માટે હોવું જોઈએ ? તારી માતાને પેટ તું પથથર પડ્યો હોત તો સારું થાત, કે જેથી ધોળીને ધોવાના કામમાં પણ આવી શકત, બસ, સંભારી લે શ્રી સ્વામને હવે તને હું વધુ વખત આ જગતમાં રાખી શકતો નથી.”

એટલામાં એ ખંડની પાછલી બારી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી તે બારીપર એક બુકાની બાંધેલો, માથે ફાળોઉ, ટુંકી બાંધેલાળું બદન અને ટુંકો ઢીંચણ જેટલો સુરવાળ પહેર્યો હતો એવા વેષવાળો કાળો શાહી જેવો પુરૂષ અંદર તેજ ખંડમાં કુદકો મારીને દાખલ થઈ ગયો. તેના મોંમાં ખાવરીઉ હતું, હાથમાં એક ભારી છરો હતો. ખભે એક ઝોળી લટકાવેલી જણાતી હતી. એ ઉપરથી તે કોઈ બદમાશ ચોર જેવો હોય, તેમ સ્પષ્ટ સાબિત થતું હતું.

મદનપાળની છાતીપર ચઢી બેઠેલા પુરૂષનું તેના પર ધ્યાન ગયું. આ માણસ આજના જલસાનો લાભ લઈને ચોરી કરવા આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

કાળા શાહી જેવો પુરૂષ દાખલ થતાંજ તેણે એક ઝાટકો માર્યો. જે માણસ મદનપાળની છાતી ઉપર ચઢી બેઠેલો હતો તેને ઉઠાડવા યત્ન કર્યો. તેણે તે ચોરની સાથે ઉઠીને જરા ઝપાઝપી કરી. ને તે

પુરૂષ જરા દુર ખસીને બોલ્યો કે જેટલું લેવાય તેટલું લે. તું ચોર છું. બહમાશ લુટારાનો સાથી છું, તું જલસાનો લાભ બાણી ચોરી કરે છે તે હું બાણું છું. બલે હવે મારું કામ પુરું થયું છે. હું હવે જઈશ. તું અને મદનપાળ તમારું ફેડી લેજો.”

એટલામાં આ પુરૂષના બાહુપાસમાંથી છુટા થયેલા શેઠે મોટેથી બુમરાણ કરી મૂક્યું.

“ચોર.....ચોર.....કેઈ.....આવો—”

એટલે ચોર આ બુમરાણ થવાથી તે શેઠને મારવા તુટી પડ્યો અને તેના પેટમાંજ તેણે પોતાનો છરો હતો તેજ લોકી દીધો.

અરેરે ? એક બાબુ મદનપાળ શેઠના પ્રાણ બચ છે. અને પેલી બાબુ સ્ત્રીના વેષનો પુરૂષ, ચોરવાળી ખુલ્લી ખારીમાંથી ઝડપથી પસાર થઈ ચાલ્યો બચ છે.

શેઠનો અવાજ જરા બહાર સંભળાયો કે તરતજ બારણાં આગળ લોકો આવી પહોંચ્યા હતા, અને બોલો ? બોલો ? એમ કરી બુમ પાડવા માંડી.

બહારથી બુમો ઘણીજ પડી. બારણાનો ખડખડાટ ઘણોજ થઈ રહ્યો. ચોર ઘણોજ હિમ્મતવાન પુરૂષ પકાણુ જેવો હતો, તેણે લોકોના બહારના ફેંકાલાહલની લેશ પણ દરકાર કરી નહીં. તેણે તો મદનપાળના મૃત શરીરની ઝડતી લેવા માંડી. તેના ગળામાં એક સુંદર સોનાનો અછોડો હતો, તે ચોરે કાઢી પોતાની બોળીમાં

નાંખ્યો ? તેનાં ખિસ્સાં તપાસ્યાં તો કુચ્છીઓનું કુમખું મસ્યું. બચંકર હાસ્ય તેના મોંપર છવાઈ રહ્યું હતું. તેની નજર એક ક્ષણ અખડાવતાં ખારણું તરફ ગઈ તે તરતજ તે તિબેરીને કુચ્છીઓ લગાડવા લાગ્યો.

ખારણું બહારના લોકો જોરમાં ખડખડાવતા હતા. તેઓએ ખારણું તોડવા ઠરાવજ કીધો હતો.

નસિબના સંજોગે તિબેરીને એક કુચ્છી લાગી ને એકદમ ઉઘડી ગઈ. ચોર અંદરના પૈસા જોઈ થોડીવાર વિસ્મય પામ્યો.

પુષ્કળ નાણાંની થેલીઓ તેમાં પડેલી હતી. ચોરે તો ઝડપથી બે ચાર થેલીઓ પોતાની ઝોળીમાં નાંખી. તેટલામાં તો ખારણામાં એક મોટો ચીરાડો પડ્યો. બીજા એક ઘાએ એક ચપાટ ઉખાડી કાઢી.

“અંદર ચોર છે, તિબેરી ફેડેલી છે, હવે એકદમ ખારણું લાંગી નાંખો ” એમ બહારના લોકો ખુમે પાડવા લાગ્યા. તેઓએ વધારે જોરથી ખારણું તોડવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. ખારણાની ફાટમાંથી જોતાં તેઓને લાગ્યું કે ચોર તો પાછલા ખારીએથી નાસી છુટ્યો છે.

કેટલાકો પાછા એકદમ નીચે ઉતરી ગયા ને ઘરની પછવાડેના બાગમાં જઈ પહોંચ્યા કે કઠાચ ત્યાં પકડાચ પણ ચોર તો ક્યારનેએ નાસી ગયો હતો. ખારણા મહા મહેનતે તોડી પાડીને સૌ અંદર ગયાં.

ચહેરનો કાટવાળ હાંજ હતો. શેઠને ચતાપાટ જમીન ઉપર પડેલા ભેંધને સૌ વિસ્મિત થયા.

તેઓની નાડી તપાસતાં તેમજ હૃદયના ધબકારા ચાલે છે કે નહિ તે તપાસતાં તેઓ આ હુનીઆમાંથી કુચ કરી ગએલા જણાયા.

બસ થઈ ચુક્યું ! આ પૃથ્વીપર ભારરૂપ થઈ પડેલો નરવીર પોતાના કર્મની સજા ભોગવવા પ્રભુના હરબારમાં પહોંચી ગએલો હતો.

જલસો જલસાની બાબુએ રહેા અને વિવાહ-માંથી વરસી માફક સંગીત વાદ્ય અને આનંદને ઠેકાણે રૂઢન કદપાંત અને શોક પ્રસરી રહ્યો.

લાખોની મિલકતવાળો શ્રીમંત પોતાની બધીએ સંપત્તિ અહીંજ છોડીને માત્ર પુણ્ય પાપનાં પોટલાં પોતાની સાથે લઈને ચાલતો થયો.

લોકોએ પોતાને કાંચું તેમ હવે અભિપ્રાય આપ્યો તેનું ધારેલું કશું વળ્યું નહી. અને તેથીજ એ કહેવું ખરૂં ઠરે છે કે—

મોલતી.

(મરાઠી સાખી)

“લાખો કાંકાં મારે મુરખ પણ ધાર્યું ધણીનું થાય.
પડ્યાં રહે ઘરબાર જગત્માં જીવ લઈ ભય જમરાય.
સમજ નર તેથી તું પુણ્ય કાર્યનું ભાથું લેને બાંધીનું,”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રતિજ્ઞા ને તોપખાનાનો નાશ !

“કંચન હતો આ દેશને પાછો ફરી કંચન થશે.”

(શયદા.)

અરિકન્દના સીમા પ્રાંત ઉપર પ્રાતઃકાળમાં સૈન્યની તૈયારીઓ થઈ રહી છે. ને તરવારોનો ખણ-ખણાટ અને ઘોડાઓનો હમહમાટ અને સૈનિકના હાસ્યના સ્વરો અહીં તહીં સંભળાયા કરે છે. શહેરના વૃદ્ધ ને શહેરની નવયૌવના સુંદરીઓ પોતાના પતિ-ઓને ને ભાઈઓને વિદાયગીરી આપવા શહેરના મધ્ય ભાગમાં હસ્તે ચહેરે ઉભેલી છે.

તે ખાબુના સર્વે ક્ષત્રિય વિરો પોતાના રાજાને રણુંગણમાં જતો જોઈ તેની પડખે ઉભા રહેવા નવાં શસ્ત્રોથી સુસજ્જિત થઈ દરબારગઢને આંગણે ઉભા રહ્યા છે. શહેરના સર્વ માણસો કે જેઓ લડવાને અશક્ત હતા તેઓ પોતાના રાજાને લશ્કર સાથે જોવા શહેરની મધ્ય ભાગમાં એકઠા થાય છે. ક્ષત્રિય વીરો પણ પોતપોતાના સગાં સ્નેહિઓને મળી આનંદથી રસ્તાપર આમથી તેમ ફરે છે. આવા લડાઈના વખ-તમાં તેઓની સ્ત્રીઓ તેમજ ભગિનીઓ આનંદથી

સ્વદેશના રક્ષણ માટે તેઓને રજા આપે છે. કેટલીક નવોદાઓ કે જેઓએ પરણ્યા પછી પતીની એકે અદ્ય સમયજ રહેલી હતી તેઓ પોતાના મનમાં ગમે તેટલું પતિવિયોગનું દુઃખ થતું હશે છતાં પણ સ્વદેશ અને સ્વતાંત્રતા ખાતર તેઓને લડવા જવાની રજા આપે છે. કેટલીક વીરાંગનાઓએ તો એટલે મુખી કહ્યું હતું કે જો પાછા આવો તો શત્રુને મારીનેજ આવજો નહિં તો અમારા હૃદયમાં તમારે વાસ્તે જરા પણ જગ્યા નથી. આખા શહેરની સર્વ બાળાઓ સર્વ સૈનિકોને પુષ્પના હારોથી વધાવતી હતી. દરેક સૈનિકના મુખપર હર્ષનું હસ્તુ પથરાઈ રહેલું હતું.

હરઘડી છાતી કાઢીને, મૂછોપર હાથ નાખીને હથીયાર તરફ નજર કરીને તો ઘડીકમાં તરવારની મૂઠ પર હાથ મૂકીને કિંવા ઘોડાને થાળડીને તેઓ પોતાનામાં હિમ્મત, શૌર્ય અને આત્મ શ્રદ્ધા હોવાનું વારં-વાર સૂચવી રહ્યા છે.

સૈનિકો અને લોકોનાં આ સંકેત વિનિમયમાં થોડોક કાલ વીત્યો હશે તેવામાં દુરથી યુમ સંભળાઈ.
“મહારાજ રૂદ્રસિંહને ઘણી ખમા.”

સૈનિકોની બે દુકડીઓ બનાવી દેવામાં આવી અને એક જમણી બાજુએ તથા બીજી ડાબી બાજુએ હારદોર હાથી રહી. આ બન્ને દુકડીઓની વચ્ચેવચ્ચ

મહારાજા રૂદ્રસિંહને મોખરે જવા દેવાનો માર્ગ કરી દીધો.

જરિયાનના સુંદર પોષાકમાં સજ્જ થયેલો, કપાલમાં કુકુંભ ટીલડીથી અને કંઠમાં સુગંધી ગુલાબ બુધ ચંપાના પુષ્પહારથી શોભતો એક લબ્ધ અશ્વની ઉપર ચઢેલો અરિકંઠનો સૌન્દર્યવાન, શૂરવીર, અને યુવાન મહારાજા રૂદ્રસિંહ પોતાના અંગત રસાલાના સૈનિકો સહિત સૈન્યે છોડેલા વચગાલાના રસ્તામાંથી પસાર થવા લાગ્યા. રણદુર્ગુભિ ને ઠંકા વાગવા લાગ્યા, નિશાન ઉંચે ફરફરવા લાગ્યા, સૈન્યના સિપાઇઓએ હુથીયારો નમાવીને માન આપ્યું. મહારાજાએ સૈનિકો તરફ પ્રતિભા યુક્ત અને ગંભીર દ્રષ્ટિ કરી ને ધીમે ધીમે પોતાના અશ્વને ચલાવતો સૈન્યની વચમાં ચાલતો ચાલતો બધાની મોખરે આવી ઉભો.

તરતજ સૈનિકો ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા. અને પ્રત્યેક ટુકડીઓવાળા એક પછી એક મહારાજાના ઘોડા સામે હારદોર ઉભા રહ્યા.

રૂદ્રસિંહે ગંભીર અને મીઠઠા મધુરા સ્વરે સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

હે ક્ષત્રિય કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા વીરો, આજે ત્હમારી જીંદગીનો એક સરસમાં સરસ દહાડો છે. ત્હમારા જાત બાઈઓને બચાવવાનો આ અણુમોલ પ્રસંગ

છે. યાદ કરો કે ત્હમારી ઉપર પરદેશીઓના હુમલા યાદ કરો. ત્હમારા બાપદાદાનાં પરાક્રમો પણ યાદ કરો.. મોગલોના હાથે બ્રહ્મ થએલી આપણી જન્મ ભૂમિને સદાને માટે સ્વતંત્ર કરવા હૃદયમાં ઉત્સાહ રાખો. મહારાણા પ્રતાપની બહાદુરી અને શૌર્યતા હૃદયમાં રાખી શત્રુઓને નસાડવા તત્પર બનો. હે મહારા બંધુઓ, ત્હમારી જન્મ ભૂમિના રક્ષણ માટે ત્હમારા પોતાનાજ બાહુબળ પર શ્રદ્ધા રાખી શત્રુને નસાડવાના કાર્યમાં તત્પર બનો ! જો તમને ત્હમારા પોતાનાજ બાહુબળમાં આત્મ શ્રદ્ધા હોય તો પછી મોગલોના ગમે તેટલા સૈન્યની સામે ટક્કર જીતવા તમે સામર્થવાન થસો એમાં લેશ પણ શંકા નથી. આપણી કુલદેવી માતા ભવાની આપણા આ કાર્યમાં મદદ કરશે. મહારા વિરો હિંમતથી શત્રુઓને નસાડો, કદાચ લડાઈમાં આપણે માર્યા જઈશું તો સ્વર્ગનાં દવાર આપણે વાસ્તે ખુલ્લાં છે ને ત્યાં અપ્સરાઓ આપણને હર્ષથી વધાવવા કુલોના દાર લઈને ઉભેલી છે.”

આ પ્રમાણે બોલીને તેણે જુસ્સામાં પોતાની તરવાર ખેંચીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે હે માતા ભવાની, આજે ત્હારા પુત્રો ત્હારા દુશ્મનની સામે જાય છે. તો તેમને મદદ કરજે. આજથી હું પણ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે જ્યાં સુધી મહારા શરીરમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી શત્રુઓ સામે લડીશ. ને જ્યાં સુધી આખા રાજપુતાનાને સ્વતંત્ર

નહિં કરું ત્યાં સુધી મ્હારી તરવારને હું કોઈ પણ દિવસ મ્યાનમાં મુકીશ નહિં. માટે હે ભવાળી તું નિશ્ચીંત રહેજે.

હમારાં જીવન અર્પીશું હમારા દેશને માટે,
હમારાં સ્નેહિ હોમીશું સ્વાતંત્ર્યને માટે,
જે માટીથી પેદા થયા તે માટીમાં જશું મળી,
દેશ સેવા કાજ, રણ યજ્ઞમાં ધ્રુમશું અમે.

હમારાં બાળ બચ્ચાંને સ્વાતંત્ર્ય શીખવીશું હમે,
સ્વાતંત્ર્ય ખાતે તેમનું બલીદાન પણ દઈશું હમે.

પરદેશીઓના ત્રાસથી અમ દેશ મુકતી પામશે,
તે કાર્ય કરવાં જો કદાપી જીવનનો નાશજ થશે.

“અમારું અમારા માટે” એ સૂત્ર કદી ભુલશું નહિં,
તે સૂત્ર શીખવવા ફરી આ દેશમાં અવતરશું અમે.

પોતાના મહારાણાની આલીષણ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી સર્વ સૈનિકોનાં હૃદયમાં એકદમ શરાતન ભરાઈ ગયું અને તેઓ પણ પોતાની માતૃભુમિને બચાવવા એવીજ પ્રતિજ્ઞા કરી. તેઓએ જવાબમાં પોતાની શમશેરા બહાર કાઢી અને “મહારાજ રૂદ્રસિંહનો જય” એમ પોકાર કર્યો.

તેઓના પોકારોથી આસ્માન અને જમીન ધ્રુજ ઉઠ્યાં ! ઠંકાનો મોટો ગડગડાટ થઈ રહ્યો. હુંદલ

ભેરથી વાગવા લાગ્યાં અને સૈન્યે કુચ કરી ચાલવા માંડ્યું.

એ સમયનો દેખાવ અને પ્રતિષ્ઠા જોઈને સૈનિકોને વિદાય કરવા આવેલા લોકોનાં ટોળાંમાં પણ એક જાતની અજબ શૌર્યભરી લાગણી ફેલાઈ ગઈ. સૌના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, મહારાણાશ્રીની હિંમત અને શૌર્યતા ક્ષત્રિયોને જરૂર વિજય અપાવશે.

હુર્ષ અને ઉત્સાહ ભરેલી લાગણીઓથી સૈન્ય રક્ષકો માંહોમાંહે વાત કરતા વિખરાયા અને સૈન્યે આગળ ને આગળ ચાલવા માંડ્યું. મહારાણાના સર્વ સૈનિકો પોતાના દેશના રક્ષણ માટે શહેરની મધ્યમાંથી દરવાજા આગળ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં તેઓ ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિઓ થવા લાગી. સર્વ સૈનિકોને શહેરના વૃદ્ધ મનુષ્યો શૂરાતન ચઢાવવા લાગ્યા. નવયૌવના વિરાંગનાઓ હુર્ષથી તેમને વિદાયગીરી આપવા લાગી. સૈનિકો પોતાને મળતા ઉત્સાહથી ઘણાજ હુર્ષમાં આવી ગયા ને શત્રુને મારવાનો ઉત્સાહ વધતો ગયો.

અરિકન્દની સીમા પુરી થતાં ત્યાં એક ચોકી આવતી હતી. આ ચોકી રૂદ્રસિંહ તરફથી સરહદના રક્ષણાર્થે રાખવામાં આવી હતી. અહીં જલિમસિંહ નામના એક હવાલદારને અગાઉથી આપેલી સુચનાઓ મુજબ મૃગેન્દ્રસિંહની વાટ જોવા માટે રૂદ્રસિંહે ફર-

માન્યું હતું. તે પ્રમાણે તે હવાલદાર રોકાયો અને સૈન્ય આગળ વધ્યું.

માર્ગમાં જયસિંહ નામના સેનાધિપતિએ રૂદ્ર-સિંહને કહ્યું.

“મહારાણ્યાશ્રીને જય થાઓ. મોગલોની સેના આપણા કરતાં લગભગ ત્રણ ગણી છે એ આપશ્રી જાણો છો. યુધ્ધના નિયમે પ્રમાણે ઓછા સૈન્યવાળાઓ પ્રારંભમાં પ્રગટ યુધ્ધ ન કરતાં કળ અને લેદથી શત્રુને પરાસ્ત કરવાનો યત્નો કરે તો તે અધર્મ્ય નથી જણાતું ? તેથી મહારી એવી વિનંતી છે કે, હાલ તુરત આપણે આખા સૈન્યને કંઈ ગુપ્ત જગ્યાએ રાખવું, અને મુસલમાન સૈન્યની આસપાસ જામુસો રાખીને કિલ્લાની અંદર જવા માટે આપણને કોઈ રીતનો રસ્તો મળે તેમ છે કે નહીં તેની ખરાખર રીતે તપાસ કરવી. કિલ્લાની અંદર પેઠા એટલે શત્રુના ભાર નથી કે આપણા મરણીઆ સૈનિકોને તે હંકારી શકે. રૂદ્રસિંહે વિચાર કરવામાં થોડો ઘણો વખત ગાલ્યા બાદ વિભ્યસિંહની સૂચનાને અનુમતિ આપી અને નાગૌર દુર્ગની હદમાં ક્યાં આગળ રજપુત સૈન્યને છુપું રાખવું તેની તપાસ માટે બે શૂરવીર અને ચપળ જામુસોને મોકલવા તૈયાર કર્યા. એટલામાં એક રજપુત ઘોડેસ્વાર આવીને રાણાને નમન કરીને બોલ્યો.

મહારાણ્યાનો જય થાઓ. શત્રુએ ગુજરાતમાંથી

પોતાનું તોપખાનું નાગૌર દુર્ગનો કિલ્લો તોડવા માટે મંગાવ્યું છે. એ તોપખાનું ધીમે ધીમે નાગૌર દુર્ગના માર્ગમાં જતું જણાય છે—

રૂદ્રસિંહ, “એના રક્ષણ માટે કેટલાં માણસો છે ?”

બસુસ, “મહારાજ તેના રક્ષણ વાસ્તે બહુજ થોડા સીપાઈઓ છે. એમાંના ઘણાક તો કેવળ બેદરકારીથી ઠકા મશ્કરી કરતા અને બાણે કેટલાક તો દારૂની ધુનમાં હોય તેમ ગમે તેવો લવારો કરતા જણાય છે.”

વિજયસિંહે અધવચ્ચમાંજ પુછ્યું,

“તો મહારાણાશ્રીને મારી ખાસ વિનતી છે કે, એ તોપખાનું હસ્તગત કરવાની આપે મને પરવાનગી આપવી. હું શૂરા બસો સૈનિકો સાથે આ બહાદુર બસુસની સાથે બહુ ધું અને સર્વને કેદ કરી આપની આગળ લાવું છું.”

બસુસે કહ્યું “હા કૃપાળુ ! એ ઉપાય બરાબર છે એ તોપખાનું નાગૌર દુર્ગના કિલ્લા ઉપર અજમાવવામાં આવશે તો નાગૌર દુર્ગની રંક અને નિરપરાધી પ્રજાની પાયમાલી સમજવી. મેં જોયું છે કે તોપખાના પર તોપચીઓ વિદેશી ગોરા લોકો છે. તેઓ તોપોમાંથી ગોળા છોડવાના કામમાં બહુજ પ્રવીણ જણાય છે. તેઓને કેદ કરવાની અત્યારે ઘણીજ જરૂર છે.”

રૂદ્રસિંહ મહારાણાએ હુકમ આપ્યો, “એ કામને માટે બહાદુર વિજયસિંહ, આપણા સૈન્યમાંથી માણસો

સહિત તમે જલદી પહોંચો અને લગવાન એકલિંગ-
જીની કૃપાથી વિજય કરીને પાછા સત્વર આજ જગ્યાએ
આવો ! અમે અહીંજ કામ ચલાઉં છાવણી નાંખીશું.”

વિજયસિંહ પોતાને મળેલી આજ્ઞા શિરસાવંધ
ગણીને રજપુત જાસુસ સાથે ઘોડેસ્વાર સૈનિકો સહિત
તોપખાનું સર કરવા ગયો.

જાસુસ આ સૈનિકોને એક ખીણના મેઢાં આગલ
લઈ ગયો. એ ખીણ લગભગ ૨૦૦૦ ફુટ લાંબી
હતી. નાગૌર દુર્ગના માર્ગ તરફના ખીણના મેઢાં
આગલ અડધા સ્વારોને ને ખીજી બાજુના મેઢાં તરફ
અડધા મોકલવામાં આવ્યા કે જેથી ખીણમાં દાખલ
થયા પછી અડકે પાસથી તોપખાનાને પસાર થવાનો
અવકાશજ રહે નહી. વિજયસિંહ પોંતે નાગૌર દુર્ગવાળા
મુખ આગલ તોપખાનાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

થોડાક સમય વ્યતીત થતાં મુખાનું તોપખાનું
જણાવા લાગ્યું. મોટી મોટી તોપોને બળદો જોડેલા
હતા. તોપોની આગળ થોડાક ઘોડેસ્વારો જણાતા હતા.
વિજયસિંહે પાછલા મુખ આગળ ગયેલા ઘોડેસ્વારોને
એવી સૂચના આપી હતી કે તેઓ પોતાને સ્થાને
પહોંચીને થત્રુ ઉપર તુટી પડવા માટે તૈયાર થઈ જાયો.
એટલે રણશિંગડું વગાડીને ખખર આપવી કે જેથી
સામું રણશિંગડું વગાડીને આ બાબુથી તૈયાર રહેલા
સૈનિકો તોપખાના ઉપર તુટી પડે.

તોપખાનું ખીણના મધ્ય ભાગમાં આવ્યું હશે એટલામાં વિજયસિંહની સૂચના પ્રમાણે રણશિંગડું કુકાર્યું. અને તેનો પ્રતિ ઉત્તર અપાવીને વિજયસિંહે પોતાના ઘોડેસ્વારોને તોપખાના ઉપર તૂટી પડવાનો હુકમ આપ્યો.

ખીણ બાબુના સૈનિકો પણ તોપખાના ઉપર તૂટી પડ્યા અને બેકામ મોગલો ઉપર આ રજપુતોએ એક સામટો ઘસારો કરવાથી તેઓ પ્રથમ તો ઘણાજ ગભરાઈ ગયા. પણ પછીથી થોડીકજ વારમાં તેઓ અપા-અપીમાં સામેલ થયા. મોગલ સ્વારોએ પોતાની બંદુકો માંથી ગોળીબાર કરવા માંડ્યા. રજપુત સ્વારોએ તીર કામટાંનો ઘણો સારો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. વિજયસિંહે આશરે વીસ જણની મદદથી સૌથી પહેલી ચોંટ પોર્ટુ-ગીઝ ગાલંદાને ઉપર લગાવી; તેને બચ હતો કે, જો એ લોકો છુટા રહેશે તો તોપોમાંથી ગોળા છોડવા માંડશે. તેણે હિંમત ભેર ઘસારો કરીને ગાલંદાનેનેજ હત-પ્રાણ કરવા માંડ્યા.

લગભગ થોડાજ વખતમાં તો આ તોપખાનાના સંરક્ષણાર્થ આવેલાઓમાંથી એક પણ માણસ ગુજરાતના સુબાને ખબર કહેવા માટે જીવતો રહેવા પામ્યો નહીં. તોપખાનાના બળદોમાંથી કેટલાકને તીર વાઝ્યાં હતાં. એટલે એવા જખમી બળદોથી કામ લેવાને બદલે રજપુતોએ બધાજ બળદોને છુટા કરીને ખીણ બહાર

દોડાવી મૂક્યા. આ મૂંઝાં પ્રાણીઓ પણ સમય, સ્થલ અને સંજોગ પિછાની શકે છે તેઓ પણ પોતાની સ્થિતિ સમજી ચારે બાજુ દોડી ગયા. એ પછી રજ-પુતોએ “હર હર મહાદેવ” એવી ગગનલેહી ગર્જનાઓ કરી મુકી. હવે તોપખાનાનું શું કરવું એ સવાલ વિચ્ય-સિંહ આગળ ખડો થયો.

તોપખાનું વાપરવાનો પ્રસંગ પોતાને માટે આવ-વાનો નથી એમ નક્કી કરીને તેણે ખીણ બહાર તે તોષી પોતાના સૈનિકો મારફત ધસડાવી. ઘણા ઘણા મજબૂત કઢાવર ખાંધાના શરીરના સૈનિકો એ તોપો ખેંચવાના કામે લાગી ગયા. અને જેમ “ઝાઝી ડીડીઓ સાપને તાણે” તેવીજ તોપોની અત થઈ. બધા સૈનિકો લેગા મળીને આ મોટી મોટી વજનદાર તોપોવાળું તોપખાનું ખીણ બહાર લાવી મૂક્યું.

ખીણથી થોડે દુર એક તળાવ હતું. એ તળાવ આગળ મજકુર તોપો લઈ જવામાં આવી, અને તેમાં ખીલાઓ ઠાકીને કોઇથી તે ઉપડી કે વાપરી પણ શકાય નહીં એવી છિન્ન બિન્ન હાલતમાં કરી નાંખી ને મોટા તળાવમાં “હર હર મહાદેવ”ના ધ્વનિ સાથે પધ-રાવી દેવામાં આવી.

રજપુત સૈન્યમાંના આશરે આઠ-દશ માણસો ધવાયા હતા; એ ધવાયલાઓને સાથે લઈને રજપુત

સૈન્ય પોતાની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યું. રૂદ્રસિંહને જ્યારે તોપખાતું છિન્ન બિન્ન કરી નાંખ્યાની ખબર કહેવામાં આવી ત્યારે તે ઘણોજ ખુશી થયો. તે જોલ્યો કે જ્યારે ભોગલ સુખાને કાને આ વાત પહોંચશે ત્યારે તેને પોતાનો જમણો હાથ તૂટી પડવા જેટલુંજ દુઃખ થશે એમ તેણે માની લીધું. અને એ માનસુખ ખરુંજ હતું; કારણ કે, હવે તેને નાગૌરદુર્ગનો કિલ્લો હસ્તગત કરવાનો ખીજો કોઈપણ રસ્તો રહ્યો ન હતો. ત્યારેજ ફિરૌઝશાહે પોતાના તોપખાના ઉપર માટી મદાર બાંધીને તે મંગાવ્યું હતું. માનવીની જે એકજ વસ્તુ ઉપર અંતિમ ઘણી આશા ઠરેલી હોય છે તે જ્યારે તેજ વસ્તુ એકદમ લય પામે છે, ત્યારે તેના મનમાં ઘણોજ સખ્ત આઘાત થઈ જાય છે.

ગુજરાતનો સુખો હવે પોતાના અમાનુષિક અને ઘાતકી વિચારોને અમલમાં મુકી શકશે નહીં. નાગૌરમાં વસતી નિરપરાધી ધંધાદારી કિંવા બિન ધંધાદારી સર્વ જાતની વસ્તી ઉપર હવે અચ્ચાનક માતરૂપ તરવાર ઝડપ મતી રહેશે નહીં એ વિચારોથી રૂદ્રસિંહને ઘણોજ આનંદ થયો; પણ તે આનંદમાં તે એકદમ છલકાઈ ગયો નહીં; કારણ કે, આ તો હજી “પાસેરામાં પહેલી પુષ્પી” હતી હજી તો પોતાનાં સૈન્યથી ત્રણ ગણા ભોગલ સૈન્યને નાગૌરની સરહદ હમીશાને માટે નભાવવાની

બાકી રહી હતી; હજી તો દિલિપસિંહના રાજ્ય ઉપર ફરીથી કદી પણ મોગલો હુમલા નહીં કરે એવી પતિજ્ઞા ગુજરાતના સુબા પાસે લેવડાવવાની હતી. એ બધાં કાર્યો કરીને જ્યારે જ્યારે પોતે વિજય દુર્ગભિ વગડાવી નાગૌર ભય મુક્ત કરે ત્યારેજ તેણે ખરેખરો વિજય મેળવ્યો કહી શકાય.

રૂદ્રશિંહે આથી હાલ તરત વિજયસિંહ અને તેની સાથે ગયેલા સૈનિકોને અભિનંદન આપીને તથા તેમને હજી પણ ઘણાં કામ કરવાનાં બાકી છે તેનો વીચાર કરતા કરતા તેઓએ પોતાની છાવણી ઉઠાવવાનો વિચાર કર્યો ને તે મુજબ ત્યાંથી પ્રયાણ શરૂ કર્યું. વિજય ઘેલા ક્ષત્રિયો શરૂઆતમાં રૂતેહ પામવાથી હર્ષ ઘેલા થઈ ગયા હતા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૧ સુ.

—:૦:—

અણુધારી આફત.

મૃગેન્દ્ર અને શૈલબાળા અરિકન્દથી નીકળી નાગૌર તરફ જવા લાગ્યા. શૈલબાળાએ પુરૂષનો વેષ લીધો હતો એ આપણે આગળ જણાવેલું છે. તેઓ મોગલ સૈનિકોની નજરે ન પડાય, એ હેતુથી નાગૌરદુર્ગ જવાના

મોટા સારા સરિયામ માર્ગે ન જતાં આડા અવળાં ગામડાંઓને રસ્તે રસ્તે થઈને જવા લાગ્યાં. મૃગેન્દ્રસિંહ જાણતા હતા, કે આ રસ્તો લીધો છે તે સરિયામ મોટા રસ્તા કરતાં ઘણાજ લાંબો હતો, કારણ કે તેમને આડા અવળા માર્ગોએથી જવાનું હતું.

સરિયામ માર્ગે તેઓ પહોંચ્યા હોત, તેના કરતાં બે ચાર દિવસ વધારે માર્ગમાં ભાગી જશે, તેમ તેઓ બંને જણ સારી રીતે જાણતાં હતાં, છતાં પણ તેમ કયાં વગર છુટકો નહોતો.

પ્રથમ દિવસે રાત્રી પડવા આવી. ત્યારે તેઓ એક ગામડાંમાં જઈ પહોંચ્યાં. ગામની ભાગોળે એક સારી મોટી ધર્મશાળા હતી, કે તેમાં સારા સદ્ગ્રહસ્થોને ઉતરવાની દરેક રીતે અનુકુળતા પ્રમાણે સાધન હતાં પરંતુ રખેવાળ જરા અફીણી ગાંબીરો હતો. એટલે ધર્મશાળા બરાબર શાફુફ કરેલી જણાતી ન હતી, એટલીજ ધર્મશાળા બંધાવનારની ભૂલ દેખીતી જણાઈ આવે છે. આગળ પાછળ મોટાં મોટાં રાજ્યો રહ્યાં, એટલે અવરનવર ત્યાં જતા આવતા ધર્મશાળામાં ઘણા રાત્રવાસો કરવા ઉતરે છે; તેજ પ્રમાણે આ મૃગેન્દ્રસિંહને શૈલખાળાને પણ રાત્રે એજ ધર્મશાળામાં પડાવ નાંખવો પડ્યો. તેમણે પોતાની સાથે ખાવા માટે કંઈ પણ જાતનું સાધન કે

આવાનું બાથું બાંધેલું ન હતું. તેથી શેલ બાળાએ મૃગેન્દ્રસિંહને કહ્યું કે, પેટની પૂજા કરવાની કાંઈ વ્યવસ્થા કરવાનો ઇરાદો છે કે નહીં ? બધા દેવની લોકો પૂજા કરે ત્યારે આપણે હવે કંઈ પેટની તો કરવી જોઈએ. મૃગેન્દ્રસિંહે હસતાં હસતાં જવાબ દીધો.

“કોઈને પેટની પૂજા કર્યા વગર ચાલે છે. દેવની ના કરે તો ચાલે. હાલના સુધારકો કેટલાક દેવને માનતા પણ નથી. પહેલો ઠેક ને પછી દેવ, તેમ જણા હાલના સુધારકોના મગજમાં પવન બરાઈ ચુક્યા છે. પણ શેલબાળા, તેવા અજ્ઞાની લોકોને ક્યાં ખબર છે કે આગળ આગળ મોટા મહા પુરુષોએ અન્ન વગર અનેક રીતે દુઃખો વેઠી તપ કર્યાં છે. શેલબાળા તમે બેસો, ને પછી કહો કે આપણે શી રીતે જોઈવણ કરીશું.”

મૃગેન્દ્રે જણાવ્યું કે ધર્મશાળાના રખેવાળને હું પુછી જોઉં છું. તે જો આટલામાં તૈયાર સામગ્રી આ ગામમાંથી મળતી હશે ને લાવી આપશે તો આપણને કોઈ પણ જાતની કડાકુટ કરવી નહીંજ પડે.

પણ ધારો કે જો તૈયાર સામગ્રી નાજ મળી શકતી હોય તો હાથે રસોઈ પકવવા માટે બનારમાંથી હું સીધું લાવું તે તમારેજ બનાવવું પડશે.”

શેલબાળા “આપે જે સૂચના કરી તે બરાબર છે,”

આ પ્રમાણે બન્ને જણે મલીને મનસુખો કર્યા પછી મૃગેન્દ્રસિંહ તે ધર્મશાળાના રક્ષક પાસે ગયો. અને પુછપરછ કરવા માંડી પણ રખવાળે સિંધો જવાબ ન દેતાં ઘણાજ બેદરકારી બરેલો જવાબ લીધો કે હમને કંઈ ખબર નથી.

ઘણી વખત એવા સંજોગો આવે છે કે જે વખતે પૈસાની કંજુસાઈ કરી કામની નથી. મૃગેન્દ્રસિંહ આ વાત સારી રીતે સમજતો હતો. તેમાં આવા પ્રસંગો વખતે તો “દામ કરે કામ” એ મૃગેન્દ્રને પહેલેથી સુવિદિત હોવાથી તેણે રખેવાળના હાથમાં કંઈક ચળકતી વસ્તુ મૂકી દીધી; એટલે રખેવાળ હસ્તો હસ્તો કહેવા લાગ્યો, “અહો! મ્હેરબાન સાહેબ? આપ કંઈ મોટા માણસ જણાઓ છો. મારી બેદરકારી માટે માફ કરશો; મ્હેં અફી-ણની ધૂનમાં બેદરકારી વાપરી છે તે માફ કરશો. મેં આપને ઘેનમાં ને ઘેનમાં જવાબ આપ્યો તેથી પ્રથમ આપને જવાબ બરાબર ચોકસ દઈ શક્યો નહોતો. હવે બોલો? આપ સાહેબની શી ફરમાશ છે.”

મૃગેન્દ્રે કહ્યું “આ ગામમાંથી તૈયાર રાંધેલું અન્ન મળી શકશે કે નહિ!”

રખેવાળ “એમ કેમ પુછો છો? અહીં ગામમાં ઘણીએ બ્રાહ્મભણીઆ વીંશીઓ છે. ને સૌથી સારામાં

સારી ને બાણીતી અને પંકાયલી વીશી તો મોહનજી મહારાજની કહેવાય છે. તે વીશીમાં જશે તો સ્વાદીષ્ટ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ખોરાક મલશે. તે વીશી જરા તમે અહીંથી દુર જશે એટલે સામી તરતજ દેખાશે. તે લોકોમાં બાણીતી છે. મહારાજ બહુ સારો ને ભલો માણસ છે. આપના જેવા શ્રીમતો પૈસાદારોનો તો તે ગુલામજ બનીને રહે છે.”

મૃગેન્દ્રને લાગ્યું કે કોઈ જગ્યાએથી તૈયાર રાંધેલું અન્ન અહીં મંગાવવા કરતાં વીશીમાં જઈને જમવું ઉત્તમ છે. પણ તેને વિચાર આવ્યો કે શૈલબાળા સ્ત્રી હોવાથી તેને ત્યાં કપડાં કાઢી બીજેઓના દેખતાં જમવા બેસવું તે શી રીતે ફાવી શકે ? કદાચ વખત છે ને ફેંટો કાઢે તો તેના લાંબા કેશ કદાચ એકદમ જણાઈ આવે; અને ફેંટો પહેરીને પણ જમવા બેસવું એ પણ સારું દેખાય નહીં; જેથી વીશીમાં જઈને જમી આવવું એતો બની શકે તેમ લાગતું જ નથી. આવા વિચારોથી તેણે રખેવાળને ફરીથી બોલાવીને પુછી બોલ્યું કે, “હમને વીશીમાં જમવા જવું પસંદ પડતું નથી. જો ભાઈ, તમે જરા એવી ગોઠવણ હમોને કરી આપો નહીં કે વીશીવાળો જે મહારાજ છે, તે હમારે બન્નેને માટે બે થાળીઓ; અહીંજ બરાબર રીતે આપી બાય ?”

રખેવાળ--“પણુ આપ જાણો છો કે એ મહારાજ ઘણો લોભી છે. અહીં લાવશે ખરો ! પણ નાણું વધારે માગશે. આખરે બ્રાહ્મણની જાત ! માટે વધારે નાણું આપવા ઇચ્છા હોય તો કહો; પૈસા ખરચસો તો કહો તેવી સગવડ મલશે !

મૃગેન્દ્રે--“અરે ? રખેવાળ ! તું નાણું નાણું થું જાંખી રહ્યો છે ? અકેક થાળીની અકેક સોના મહોર માંગશે, તોએ હમારે ફિકર નથી સમજ્યો ? પણ જમણુ અહીંજ આવવું જોઇએ, ને ઘણુંજ સ્વાદિષ્ટ ચોખ્ખું આવે તેની સંભાલ રાખજે.”

રખેવાળ--“ઠીક ત્યારે હું એવી રીતે ગોઠવણુ ખરાબર રીતે કરી આપીશ.”

એમ કહીને રખેવાળ તરત વીશી તરફ ગયો. અને આશરે અરધો કલાક નહી થયો હોય તેટલા અરસામાં લોજનના બે થાળ બે બ્રાહ્મણો પાસે ઉચ્ચકાવીને સાથે ધર્મશાળામાં લાવ્યો.

મૃગેન્દ્રે રખેવાળને ધર્મશાળામાંની એક અલગ ઓરડી પોતાને સાફ ઉંઘાડી આપવાની વિનંતી કરી. જે આ લાલચુ રખેવાળે તરતજ માન્ય કરી તેઓ બન્ને ઓરડીમાં જઈ તેનાં બારણાં અંદરથી ખંધ કરીને જમવા બેઠાં.

જમી લીધા બાદ વીરીવાળાને જે કહેલાં તે યોગ્ય રીતનાં નાણાં ચુકવી આપ્યા બાદ તેના બંને થાળ હતા તે લઈ જવા દીધા, અને આજની રાત આજ સ્થળેજ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

મૃગેન્દ્રસિંહ એક સાચો રજપુત હતો. શૈલબાળા પર તેને ઘણોજ પ્રેમ ઉપજ્યો હતો. અને તે બાણ-તોજ હતો કે તે સુંદરીએ પણ પોતાનો પ્રેમ તેને આપેલો છે. પરંતુ અત્યારના સંજોગોને અનુસરીને તે તેના એક રક્ષકને સ્થાને હતો; જેથી કોઈપણ પ્રકારે તેની અસહાય કિંવા એકાન્ત સ્થિતિનો લાભ લઈને વિવેક મર્યાદાની હદ ઉલ્લંઘવાનું સાહસ કરવું, તેને યોગ્ય લાગ્યું નહીં; તેણે શૈલબાળાને માટે ઓરડાની અંદર સુવાની વ્યવસ્થા બરાબર રીતે કરાવી આપી અને પોતે ઓરડાની બહાર સૂતો.

સવાર પડતાંજ શૈલબાળાએ ઓરડાની બહાર આવીને જોયું તો મૃગેન્દ્રસિંહ તેની સુવાની જગ્યાપર જોવામાં આવ્યો નહીં.

પરંતુ મનમાં વિચાર કરતી હતી કે હમણાં આવશે, આટલામાં ગયા હશે. એટલે હમણાં જરા વારમાં આવી પહોંચશે. એમ મનમાં ધારીને મનને શાન્તિ રાખી તેની આવવાની રાહ જોવા લાગી. આમને આમ અરધો કલાક પસાર થયો પણ તે દેખાયો નહીં. તેણી મનમાં મુંઝાવા લાગી. વધુ એમને એમ

એકાદ કલાક પણ ગયો. ઘણી વખત વાટ જોયા છતાં મૃગેન્દ્ર દેખાયો નહીં એટલે તેણી મનમાં મુઝાઈ ગભરાઈને રોવા લાગી. હે પ્રભૂ! આ અબળપુત્રા દેશમાં સાથે આવી, આવી રીતે મૂકીને તે ક્યાં ગયા હશે! પુરૂષોનાં હૃદય ઘણાં પથ્થર જેવાં હોય છે, શું તેવા નિર્દય હૃદયના આ હશે? શું ત્યારે મને અહીંજ આટલા સુધી મૂકી આવી અધવચ્ચ સ્થિતિમાં એકલી અટુલીને પડતી મૂકીને તે પાછો જતો રહ્યો હશે? ના—ના એમ તો કરે નહીં? તે એક ખરો ક્ષત્રિય છે. ખરો શુરવીર હોય તે અબળાઓને અસહાય હાલ-તમાં પડતી મુકીને તેને દગો દઇને કહી પણ જતો રહેજ નહીં? ત્યારે તે ક્યાં ગયો હશે! અહીં કંઈ કેમ જણાતો નથી? હે પ્રભૂ! પ્રભૂ! તારી ગતીને માનવીઓ કોઇ જાણી શકતા નથી. તેમ અનેકવાર નિશ્વાસો નાંખીને આંસુ સારતી બેઠી હતી. પરંતુ હિંમત રાખી છેવટે મનમાં વિચારો કરીને થાકી તે ઉભી થઈ! તેવામાં ધર્મશાળાનો રખવાળ હતો તે શૈલબાળાની પાસે આવીને પુછવા લાગ્યો.

“બાઈ? પેલા ભાઈ ગયા તેમની સાથે તમે પણ કેમ ગયાં નહીં! તમે શું હજી કેટલા દહાડા અહીં રોકાશો.”

શૈલબાળાના મનમાં આ સવાલોથી મોટી ફાળ

પડી, પણ તેણે પોતાનો ગભરાટ ફફડાટ જરા પણ બહાર જણાવવા દીધો નહીં. અને મન શાંત રાખીને મ્હોં ઠાવકું રાખીને કહ્યું.

“એ ભાઈને જરા વહેલાં જવાતું હતું તેથી તે ગયા. શું મ્હારે માટે કાંઈ તમને સંદેશો કહેતા ગયા છે.”

“હા એમણે એટલું કહ્યું છે કે મારી ચિતા કરશે નહીં.”

“બસ, એટલુંજ કહ્યું છે ! એ શિવાય બીજું કંઈજ નહીં.”

“ના કંઈજ નહીં ? પણ તમે મહારા બીજા સવાલનો જવાબ આપ્યો કેમ નથી. તમે અહીં બાઈ કેટલા દહાડા રોકાશે ?”

“હું !” શૈલબાળાએ કહ્યું “હું હવે એકાદ કલાકમાં અહીંથી જઈશ. કેમ તમે રોકાવવા સંભધી શા માટે પુછ્યું ?”

“અરે ! મેં તો પૈસા માટે પુછેલું, બીજું તે બાઈ હમારે શું કારણ હોય ? આપ વધારે દીવસ રોકાવાનાં હો તો વળી અમારું વધારે પાકે. બે પૈસા વધુ મલે. કેમ બાઈ હવે તો તમો સમજ્યાંને ?”

“રખવાળ તું એ વાતની પ્રીકર રાખીશ નહીં. તમને રાજી કરીનેજ હું અહીંથી પસાર થઈશ.”

શૈલખાળાએ હિંમતથી આ પ્રમાણે કહ્યા પછી રખવાળ ત્યાંથી જતો રહ્યો.

શૈલખાળાને કંઈજ સમજ પડી નહીં કે મૃગેન્દ્ર-સિંહ શા કારણથી જતો રહ્યો; આખરે તેણે અહીંથી ઉઠાંગરી કરવાનો છેવટે ત્રિચાર કર્યો; રખવાળના હાથમાં તેણે થોડાક દામ મુકીને બહારગામ જવા માટે ચાલવા માંડ્યું, થોડેક દુર તે ગઈ હશે એટલામાં એક ઝાડી માંથી કેટલાક માણસોએ તેને દીડી એટલે તુરત નીકળી આવ્યા અને તેઓએ તેણીને ઘેરી લીધી !

શૈલખાળાને નાસવાની જરાપણ તક નહીં આપતાં ચારે બાજુ ઘેરી ઉભા રહી મોંમાં ડુચો માર્યો અને દોરડાંના બંધનથી જકડી લીધી; એ પછી તેને એક કોથળામાં નાંખીને તેઓએ તે જગ્યાએથી ઉઠાવી ચાલતા થયા.

આ મજકુર ગામમાંજ પાછા ફર્યા. અને એક મકાનમાં જઈને તેઓએ તેને એક જોડીમાં લઈ જઈને કોથળામાંથી બહાર કાઢી એ પછી તેમનાંમાંનો એક પુરૂષ બોલ્યો, “અલ્યા ? આતો પુરૂષ વેષનાં કપડાં પહેર્યાં હશે. એતો કેઈ સ્ત્રી જણાય છે. જુઓ ? જુઓ ? ને આ તેનો ફેટો નીકલી ગયો. એટલે તેના લાંબા લાંબા કાળાભર જેવા વાળ જણાઈ આવે છે. અને.... અને.....”

એમ કહીને તેણે તેના મ્હોં ઉપર ચોંટાડેલી જોટી મૂછો ખેંચી એટલે તે તરતજ ઉખડી ગઈ. તેથી તે પુરૂષ જોલ્યો “જોયું ન તેણે જોટી મૂછો ચોંટાડેલી તે પણ ઉખડી ગઈ. બાઈ, તું કોણ છે? શા માટે મરદનો વેષ પહેરી ફર્યા કરે છે?”

“જોલ ? જોલ ? બાઈ,” તેમ કહીને તેના મ્હોમાંનો ડુચો કાઢી નાંખ્યો. પણ દોરડાના બંધનો રહેવા દીધા.

શૈલબાળા તો આ બધા ઓર્ચીતા બનાવોથી ગભરાઈ ગઈ હતી. પરંતુ જ્યારે તેણે પોતાની ચારે બાજુ આ નર રાક્ષસોનું ટોળું ઉભું રહેલું દીકું ત્યારે હવે પોતાના શીયળ રક્ષણની ખાતર હિમ્મત લાવી કહેવા લાગી, હું ગમે તે છું. તમે મને બધા ભેગા થઈ શા માટે કેદ કરી લીધી છે. અને તમે કોણ છો તેનો હમને પહેલો ખુલાસો કરો.”

બધા ભેગા થયેલા નર રાક્ષસો મોટેથી હસી લાગ્યા.

એક જણે કહ્યું, “શું તારે તારી વાતનો ખરો ખુલાસો કરી જણાવવું નથી! તારે અમારો ખુલાસો મેળવવો છે કેમ ખરું ને? બાઈ, હમે કંઈ આજ કાલના નાના કીકલા નથી કે તારા જેવી એક બાઈ જાતથી ડરી જઈએ. લાંબી લાંબી પંચાતો મૂકી તારી

જાત વિગેરે હુમને જણાવી દે. સમજી ?”

શૈલબાળાએ કહ્યું “ચાહે તેમ થશે તો પણ હું કેણુ છું તે તમારું નામઠામ જણ્યા વગર હું કહેવાની નથી.”

“તમે એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે હું એક ક્ષત્રિય બાળા છું ને તમારા જેવા નર પિશાચોની હું તલ ભાર પણ ખીક કે પરવા રાખતી નથી.

આ લોકો વિચારોમાં પડ્યા કે હવે શું કરવું ? તેમણે મસલત ચલાવી જોઈ અને આખરે તે ટોળી-માંના એક જણે કહ્યું, “જોઈએ છીએ કે તું તારા મગજમાં કયાં સુધી રાઈ બરેલી રાખે છે ! તને બુખે તરસે અનેક રીતે દુઃખી દુઃખી કરીશું ; તું તારા મગજમાં જણે ખાંડ ખાતી હશે. પણ બાઈ તું ચાહ રાખજો કે તારામાં અભીમાન બરેલું હશે તેના કરતાં હમારામાં વધારે છે તેટલામાં એક ખીબાએ કહ્યું કે દુનીયામાં શેરને માથે સવાશેર એ કહેવત પ્રમાણે પડેલા છે બાઈ સિધી રીતે જણાવ ! હમારા જેવા જોડે હઠીલાઈ કરેલી મુદલ કામની નથી.

“તમારે જાણવાની સત્તા શી છે નર રાક્ષસો ; તમારા શબ્દોથી હું ડરો જાઉં તેમ નથી.”

એટલે એક જણે કહ્યું કે તે હવડે ઠેકાણે આવે તેમ

લાગતું નથી. એને આ મેડીમાં પુરી ચાલો એટલે દુઃખથી ત્રાસ પામીને તેની હુથેજ કહેશે; માટે સર્વે ચાલો. એમ કહીને તેઓ બધા તે ઓરડીનું બારણું બહારથી બંધ કરી તેને તાળું લગાવીને ચાલતાં થયાં.

પરંતુ આશરે અરધો કલાક વીત્યો હશે એટલામાંજ શૈલબાળાને કાને તે ઓરડીની નીચે જમીન ઉપર ઘાંટાઘાંટા ને બુમો પડતી સાંભળાવવા લાગી. કોઈક માણસ બહુજ ગુસ્સે થઈને જેમ બરાડા પાડતો હોય તેમ સાંભળાયું.

શૈલબાળાને દોરડાના બંધ બાંધેલીજ અવસ્થામાં લોંચ ઉપર નાંખેલી હતી. તેણે પોતાના કાન જમીન સરસા દઈને તે નીચેના બુમ બરાડાના અવાજ એક ચિ-તે સાંભળવા લાગી.

“અરે ઓ દુષ્ટો! મને કયાં ઘસડી લઈ જાઓ છો? પણ યાદ રાખજો કે તમારા આખા ગામના લોકોનો એક દીવસ એવો લાવીશ કે તેઓનો સપાટામાં નાશ કરી નાખીશ”

આ શબ્દોનો અવાજ કંઈક શૈલબાળાએ સાંભળ્યા એટલે બરાબર કાન દઈને સાંભળ્યું, તેણીને લાગ્યું કે તે અવાજ પોતાના પ્રીયતમનોજ હોવો જોઈએ. મૃગેન્દ્ર-સિંહને પણ એ દુષ્ટ લોકો દગા ફટકાથી મારી પેઠેજ

ગઈ કાલે રાતે ઉઠાવી લાવ્યા હશે. તે પોતાની સમીપ હતો—ભલે, કેદી અવસ્થામાં હતો, તોપણ—તેના દિલમાં હિમ્મત આવી, તેણે વિચાર કરી જોયો, ઢગા સામે ઢગો કર્યો હોય. કપટની સામે કપટથી કામ લીધું હોય તો આવા દાખલાઓમાં હમેશાં વહેલો વિજય મળે છે. અહીં જો જોર કર્યાથી નાશ પણ થવાનો ઘણોજ સંભવ જણાય છે, તેથી હવે કંઈક નવી યુક્તિ કરવામાંજ સાર છે.”

આવો ચોકસ વિચાર કરી જોઈને કાંઈક યુક્તિ કરવી કે જેથી પોતાનો છુટકારો જલદી થાય, નીચે બોલાબોલી હજી ચાલુ હતી, તોપણ તે તરફ હવે ઝાઝું પોતાનું ધ્યાન રોકવાની તેણે જરૂર જોઈ નહીં.

તે શાંતીથી થોડીવાર પડી રહી, અને મનમાંજ યુક્તિ ઘડવામાં રોકાઈ કેટલીક વારે તેણે કેવી રીતે કામ પાર પાડવું તેની યોજના વિચાર કરી ઘડી કાઢી.

થોડીવાર પછી નીચેની બુમરાણ ને ઘાંટાઘાંટ બહુ વખત ચાલી નહીં. દીવસના કલાકો એકદમ વહી ગયા અને કેટલીકવાર સુધી જાણે એ મકાનમાં કોઈ માણસજ નથી. એમ શાંતી વ્યાપેલી જણાવા લાગી; આશરે પાંચ-છ કલાક જતા રહ્યા બાદ એક માણસ શલબાળાની ઓરડી ઉગાડી અંદર આવ્યો અને ચારે બાજુ નજર કરીને તે આવનાર માણસ બોલ્યો કે નાદાન બાળા!

તું શા માટે દુઃખી થાય છે ? અમને તારી સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર.”

શૈલખાળાએ કહ્યું. “મહારી હકીકત હું કહું તેથી તમને શો લાભ થવાનો છે, તે તો તમે જણાવો.”

“લાભ તો એજ કે તું કેવી સ્થિતિની બાઈ છે તે અમે જાણી શકીએ. અને તે ઉપરથી તને કેવી શરતે છોડવી એ હમે નક્કી કરી શકીએ.”

શૈલખાળા—“મને છોડવામાં વળી શરતો કરવાની શું હોય ! તમારે પૈસા લેવાના ઠરાવવાના છે કેમ ?”

“એ તો તારી બધી હાલત જાણ્યા બાદ શું કરવું તે કહેવાય.”

શૈલખાળા—વારૂ ત્યારે સરદાર ! મહારી સર્વ હકીકત તમારે સાંભળવી હોય તો મારી બે શરત પહેલી પુરી કરો. મને પહેલું ખાવાનું આપો. હું ઘણા દીવસની ભૂખી છું. તે બાદ તો એન પડે અને બીજી શરત કે મને બા બાંધેલાં દોરડાં છોડી નાંખો. મારું શરીર બહુ સજ્જડ રીતે જકડાઈ ગયું છે. જુઓ, હવે મહારા ઉપર દયા કરો. હું તમને મહારી સર્વ હકીકત તે પછી કહીને તમે કહેશો તેટલા પૈસા આપીશ.”

“એમ કરીને તારે છુટી જવાની હીકમત કરવી છે. એમ તું ના સમજીશ કે તને ખાવાનું આપીએ અને

છોડીએ, એટલે તો બસ—થઈજ ચુક્યું તો ! એમ તો નાજ બને.”

શૈલબાળાએ હવે પોતાની ચુકતીઓનો પહેલો પાસો ફેંક્યો. “અરેરે ? શું તમને કેમજી શરીરની ઓઝોની જરાકે દયા નથી આવતી. પુરૂષોનાં જેવી કઠણ કાયાવાળી સ્ત્રીઓ હોય છે ખરી કે ? સરદાર ? મને હવે લાગે છે કે તમને સ્ત્રીઓ સાથે પુર્વ જન્મનું વેર હશે. જે વખતે સ્ત્રીઓનું દિલ હુભાય તો તે વખતે કેટલાક પોતાના પ્રાણની પણ પરવા નથી કરતા. પોતાના પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર થાય છે એવા એવા રજપુતો ગરાશી જાઓ અને ઠાકોરો આ દેશમાં કંઈક મોબુદ છે તે વખતે તમે આવા કઠણ કાળજના કેમ છો. એ હું હજી સમજી શકતી નથી.” આમ કહીને ઠપકો આપતી હોય તેવી દ્રષ્ટિથી તે તેના મોં સામું જોઈ રહી. તેણીએ એક નયન કટાક્ષ કર્યો.

તે માણસ જરાકવાર વિચારમાં પડ્યો.

શૈલબાળા બોલી “હું એક ગરીબ રજપુત કન્યા છું. પણ મોટા મોટા દરબારીઓ અને રાજ રજવાડાઓ સાથે મારે ઘણાં ઘણાં ઓળખાણ છે સરદાર; તમને એક પલકમાં હું કેાઈ સારા અને મોટા રાજ્યમાંથી માન કીર્તિ અને ધન આહરો તેટલું અપાવી શકીશ. પણ હા ? હવે માહરાથી.....બો.....લાતું.....નથી.

આંખે અંધારાં ઘણાં આવે છે. કંઠ રૂંધાઇ જાય છે. જીવ ચુંથાઇ.....જાય છે.....અરે જો પ્રભુ ? આ દુઃખ ક્યાંથી ?”

આમ કહીને શૈલખાળાએ પોતાની આંખો મીચી લીધી; અને જાણી જોઇને આંખમાં આંસુ આણ્યાં, તેણીએ જોઇજ લીધું હતું કે તે માણસની દૃષ્ટિ તેણીની તરફ મોહથી ખેંચાઈ રહી હતી.

પેલો માણસ તેના સામું એકી ટસે ક્યારનો જોઇજ રહ્યો હતો. તે પોતાના બીજા મિત્રોની સલાહ લેવી કે નહી તેના વિચારમાં પડ્યો હતો.

“તમને પલકમાં કહેશે તેટલું અવાવી શકીશ. સ્ત્રીઓ સાથે તમને પુર્વ જન્મનું વેર હશે ? કેમજી શરીરની સ્ત્રીઓને તમને કંઠણ હૃદયવાલાને હયા નથી ? હે પ્રભૂ પ્રભૂ ?” વગેરે વગેરે ઘણા શબ્દો તેના કાનમાં ગુંજાર કરી રહ્યા હતા. શો ભાગ લેવો, એના સંબંધમાં તેની ગુંચવણ હતી પણ પુરી થઈ નહીં; તે જાણ્યો,

“જાણ ? અમે તો પૈસાના લોભી આદમી રહ્યા. પૈસો એ અમારો પરમેશ્વર. અમારે પહેલી પૈસાની જરૂર જાણ. અમે જૈરાંથી પહીતાજ ચાલીએ છીએ. પણ એમ છતાં તું મને આમ આવા શબ્દો કહી સતાવું તેના કરતાં કાંઈ વધારે લાભ આપવા

તથ્યાર થાય તેની મને કાંઈક ખાત્રી પડે તેમ કરી આપ. બોલ તારું કાંઈ ઘરેણું મને હમણું આપીશ ?

શૈલબાળા હસીને બોલી. “ શું લલા આઠમી ? મ્હેં તમને આટલું બધું કહ્યું તોએ તને ખાત્રી થઈ નહીં, અને છેવટે ઘરેણાંમાંજ તારો જીવ ગયો ? વારું મને છુટી કરી મને લોજન આપશે. તેથી જરા સ્વસ્થ થઈને હું તમને વિસ્તારથી કહીશ કે હું કેાણ છું, અને કેવી લાગવગવાળી સ્ત્રી છું, તે બધું ધીરે ધીરે જણાવીશ.”

“ ઠીક જોજો હોં ! તું ફરી જઈશ નહીં.” એમ કહીને તે માણસે તેના શરીરે બાંધેલાં દોરકાં છોડી નાંખ્યાં

શૈલબાળા—“હા.....હા ?” એમ કહીને છુટકારાની જરા શાંન્તિનો ઉદગાર કાઢ્યો. “હવે મને કાંઈક ખાવાનું લાવી આપો.” શૈલબાળાએ કહ્યું.

તે માણસ યંત્રની પેઠે કાંઈપણ બોલ્યા વિના ત્યાંથી જતો રહ્યો. શૈલબાળાએ તે કેવી વૃત્તિનો છે કેવા પ્રકારનો છે, તે સર્વ રીતે જાણી લીધું. પૈસાને પુજનારો એ માણસ ઘણાજ લોભી છે. પણ કેાઈ જાતના વિકારો વાલો નથી. આમ જોઈને તે કાંઈક ખુશી થઈ. દશેક મીનીટમાં તે એક રાટલો અને ગોળ લઈને આવ્યો.

“બાઈ! ખાવાનું તો આ છે ! એ શિવાય ખીજું કંઈજ નથી.” તે તેને આપતાં બોલ્યો.

શૈલબાળા—કાંઈ ચિંતા નહીં, સ્ટેજ મલ્યાં સો દુધ બસબર વાઈ સરદાર ? મ્હેં તને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે હું માઈ વચન પાળું છું, આ માઈ હાથનું કંકણ લ્યો ! અને મને બસબર અર્ધા કલાક પછી તમે મારી પાસે આવજો, એટલે હું સ્વસ્થ થઈને તમને ઘણી ઘણી બાણવા જેવી અનેક રીતની વાતો કરીશ.” તેણે પોતાના હાથમાંથી કંકણ કાઢી આપ્યું. તે લઈ ખુશી થતો થતો તે માણસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, શૈલબાળાએ હવે તે ઓરડી અંદરથી ખંધ કરી દીધી.

રોટલોને ગોળ ખાવાની તેની જરાપણ વૃત્તિ નહોતી તેથી તે એક કોરણે મૂકી દીધાં. એ પછી ઓરડામાં તેણે આસપાસ નજર નાંખી તો તેના બેવામાં આંચું કે ઓરડાને એકપણ ખારી ન હતી. જમીનમાં પણ ક્યાંયે બળીઉં ન હતું. છાપરાં તરફ તેણે નજર કરી, ઓરડીની દિવાલો તરફ નજર કરી. તેને જણાયું કે છાપડ પોતાની ઉંચાઈથી બમણી ઉંચાઈ જેટલું ઉંચે હતું. એક દીવાલમાં આડાઅવળા બે ત્રણ ખીલા ખોસેલા જણાતા હતા. તેને વિચાર આવ્યો કે એ ખીલાઓ મારફત દીવાલ ઉપર ચઢીને છાપડ ખોલી

નાંખવું, અને તે દ્વારા છાપરા ઉપર ચઢી જઈને બહાર પડવું સહેલાઈથી ઠીક થઈ પડશે.

વખત ખોવામાં હવે સાર નહોતો. પોતાને માથે તેણે ફાળીઉં જલદી વીંટી લીધું. જે દોરડાંથી તેને બંધ બાંધ્યા હતા તે દોરડું તેણે દિવાલના એક ખીલામાં સ્ટકીઉં વાળીને પરોવી લીધું, અને પછી તે ખીલાઓ મારફત દિવાલ ઉપર ચઢવા તૈયાર થઈ. જમિનથી પાંચેક ફીટની ઉંચાઈએ એક ખીલો હતો. અને તેનાથી ઉંચે પણ ત્રાંસી લીટીમાં ત્રણેક ફીટ દૂર એક બીજો ખીલો હતો. શૈલખાળાએ પ્રથમના ખીલામાં દોરડું નાખ્યું દોરડાને વળગીને તે દિવાલે ઓઠંગતાં ઓઠંગતાં પહેલા ખીલા પાસે ગઈ. તેના ઉપર એક પગ મુકીને તરતજ તેણે દોરડું એક હાથમાં મજબુત રીતે પકડી રાખીને બીજો ખીલો બીજા હાથથી પકડી લીધો. તે ખીલા ઉપર દોરડું નાંખીને તે બીજા ખીલા ઉપર ગઈ અને છાપરાની એક વળી તેણે સજ્જડ રીતે પકડી લીધી. ધીમે ધીમે ત્રણેક નળીઆં દુર કર્યાં. અપાટીઆં ભાંગી નાંખ્યાં અને એક મોટું બળીઆ જેવડું બાકું છાપરામાં બનાવી લીધું.

અપગતાથી આ રજપુતાણી પોતાના બીજા હાથે એક બીજી વળી પકડી લઈને શરીરનું સમતોલપણું સાચવી છાપરાની બહાર કુદી પડી !

હવે તે તો જાતે સ્વતંત્રતામાં હતી. પણ તેને પોતાની એકલીનીજ સ્વતંત્રતાથી સંતુષ્ટ થવાનું ન હતું. મૃગેન્દ્રસિંહને તે છોડવવા માગતી હતી. તે ધીમે ધીમે છાપરાનાં નેવાં આગળ ગઈ અને માથું નેવા તરફ રાખીને તે છાપરા ઉપર સુઈ ગઈ. તેણે નીચે જોવા માંડ્યું તો એક નળીનો રસ્તો જણાવા લાગ્યો. તેણીએ ખારીકાઈથી તપાસ કરવા માંડી ને તેને પરિણામે તેની આંખમાં ચમકારો જણાયો. હૃદય વધારે ધડકવા લાગ્યું. એક જાળીઉં નીચેના ઓરડાને હોય એમ તેને અનુમાનથી લાગ્યું, પોતાનું ફાળીઉં તેણે નીચેના લોકડાના થોભીઆને ખાંધું. માથાના વાળનો ખરોખર રીતે અંબોડો ખાંધ્યો; તેણીએ ખિસામાંથી એક રૂમાલ કાઢી તેનાથી માથું ખાંધી લીધું અને પછી ફાળીઆના લટકતા છેડા મારફતે તે ધીમે ધીમે જમીન તરફ સરકવા લાગી. ફાળીઉં ઘણુંજ મોટું હતું એટલે તે જાળીઆ સુધી હરકત વિના જઈ પહોંચી. જાળીઆ પાસે ધીરે જઈ જુએ છે તો તેને લોઢાના શળીઆ હતા.

તેણી તે જાળીઆનાં શળીઆ ઝાલીને અડકડી બેઠી; અંદર મૃગેન્દ્રસિંહ લમણે હાથ દઈને નીચું માથું ઘાલીને ઘણાજ ઉંડા વિચારમાં બેઠેલો હતો. તેણે સિસોટી વગાડીને તેને જાળી પાસે બોલાવ્યો અને કહેવા લાગી.

તમારે છુટા થવું છે કે પડયાં પડયાં વિચારોમાં ગોથાં મારવાં છે?”

“કેણુ ? શૈલ—”

“ચૂપ વાત કરવાનો હાલમાં સમય નથી. આ શળીઆ ઉખાડી નાંખવાનું બળ છે કે નહીં. ! શું આમ નમાલા જેવા ઉંડા વિચાર શૂન્ય ખેસી રહ્યા છે ? જલદી પ્રયત્ન કરો ! એટલામાં હું બજારમાંથી એક છોની હથોડી અથવા કુહાડી પેદા કરી લાવું છું.”

મૃગેન્દ્રસિંહ અત્યાર સુધી ઘણા ઉંડા વિચારો કરી નિશ્વાસો નાંખ્યા કરતો હતો, ને છેવટે નિરાશ થતાં હે પ્રભૂ ! મ્હારી આ સ્થિતિમાં પડયાં પડયાં ક્યાં સુધી સખડવાનું હશે ! પરંતુ હવે જ્યારે એક અબળામાં તેણે ઘણીજ સારી રીતે ચપળતા આવેલી જોઈ અને તે અબળા પોતાને છોડવવા માટે જ્યારે તૈયાર થઈ ગઈ છે એમ તેને ખાત્રીથી લાગ્યું એટલે તેનામાં એક જાતની લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ. “શું એક સ્ત્રી કરતાં પણ હું નપાટ ! ક્યાં ગયું મારું રાક્ષસી બળ ? ક્યાં ગયું મારું ક્ષાત્ર તેજ ? હે એકલિંગજી લગવાન ! હવે તું મને સહાય કર !” એમ મનમાંજ ગણગણીને તેણે જાળીઆના શળીઆ ઉખાડી નાંખવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા; ઉપર અને નીચે જે લાકડાના કડકાઓમાં તે લોઢાના શળીઆ ખેસાડેલા હતા, તે લાકડાના કટ-

કાઓ પાસેજ તેણે બળપુર્વક પોતાનું જોર ઘણીજ સારી રીતે હિમ્મતથી અજમાવ્યું, તેણે પોતાનામાં હતું તેટલા બળનો ઉપયોગ કર્યો. તેમ કરતાં તેનું આખું શરીર પરસેવાથી ભરાઈ ગયું. છેવટે તે પોતાના પ્રયત્નમાં કુ-તેહ પામ્યો.

હવે તેની ખુશાલીનો જરાપણ પાર રહ્યો નહીં તેણે એકદમ બળીને વાટે બહાર પડવું ઉચિત ધાર્યું; અને જેવો તે બહાર પડ્યો કે, પાછળથી કોઈ કે ખુમ મારી, “બદમાશ! નાઠો કે! ઉભો રહે, કેહી હરામખોર, ઉભો રહે.”

ગલીના નાકા આગળ સામેથી શૈલખાળા પણ ઉતાવળી એક કુંહાડી લઈને આવતી જણાઈ. તે શૈલખાળાને એકદમ મલ્યો ને કહ્યું કે તેઓની નાસવાની વાત પકડાઈ ગઈ છે. તેથી તેઓએ એકદમ નાસવા માંડ્યું. શૈલખાળા ઘણીજ હિમ્મતવાલી હોવાથી તેનામાં શૈર્યતા આવી ગઈ. તેઓ એકદમ નાસવા લાગ્યાં. કહેવત છે કે, “રામ રાખે તેને કોણ મારે.”

પ્રકરણ ૧૨ સુ.

—:૦:—

પ્રણય બંધન.

શૈલબાળાએ ઠગારાઓની ટોળીના સરદારને આપેલો અર્ધા કલાકનો અવધિ પુરો થવાની લગભગ હતી, તે વખતે તે સરદાર તેની ચોરડી આગળ ધીમે ધીમે ગયો અને બારણું ઠેલવા લાગ્યો. તો અંદરથી બંધ જણાયું. તેણે તે ખુબ જોરથી હુલમચાવ્યું, ખુબ બળ કરીને હાથવતી ધકેલ્યું, તેને જોરથી લાતો મારી પણ સઘળી મહેનત વ્યર્થ ગઈ. કળથી તેમજ બળથી ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યા. તેણે ખુબોપર ખુબો મારી પણ અંતે નિરાશાજ મળી.

“બાઈ ? એ બાઈ ?” પણ બાઈ અંદર હોય તો જાહેને ? તેને હવે બરાબર રીતે શક પડ્યો કે જરૂર એ બાઈએ દગો કર્યો હોવો જોઈએ. બારણું અંદરથી બંધ હતું અને પોતે અત્યારે એકલો હતો. તેના બીજા બધા સાથીઓ ગામમાં ગયેલા હતા. હવે શું કરવું ?

તેણે મૃગેન્દ્રસિંહની તપાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. કદાચ બેઠેએ મળીને દગો તો નહિ કર્યો હોય !

આથી તેણે તેની ચોરડી ઉઘાડી તો તેમાં મૃગેન્દ્રસિંહ દેખાયો નહીં. જાળીના શલીઆ તોડલા દેખી તેણે જાળી બહાર ડાકું કરી જોયું તો મૃગેન્દ્રને આપણે પાછલા પ્રકરણમાં જણાવેલી ખુમો મારી અને તરતજ તે ખારી વાટે તેની પાછળ બહાર દોડવા લાગ્યો.

મૃગેન્દ્રસિંહે ધીરથી પાછળ જોયું તો પેલો ઠગારો તેની પાછળ ખુબ જોરથી દોડતો જોયો. મૃગેન્દ્રસિંહના મનમાં વેર લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. તેટલામાં ઠગારો આવી પહોંચતાં બન્ને જણ ઘણાજ સખત રીતે લડવા લાગ્યા અને મુકકા મુકકીથી એક બીજાને મહાત કરવા લાગ્યા. મુકકા મુકકી થોડીવાર ચાલ્યા બાદ તેઓ હવે કુસ્તી કરવા લાગ્યા. એકને બીજે નીચે પાડવા યત્ન કરવા લાગ્યે. કદાચ મૃગેન્દ્ર થાકી જાય તો શું કરવું તેનો શૈલબાળાએ હવે સંપૂર્ણ નિશ્ચય કરી લીધો. તેણે પોતાના હાથમાંની કુહાડીનો અગાઉ જાળીઓ તોડવા માટે ઉપયોગ કરવા ધાર્યો હતો કે તેના વડે જાળીમાંનો લાકડાનો ભાગ છોલીને મૃગેન્દ્રસિંહને છુટો કરવો, પણ એ ઉપયોગને બદલે હવે તેણે આ ઠગારાના દેહને તેના આત્મામાંથી તે કુહાડી વડે છુટો કરવાનો વિચાર મન સાથે કર્યો. તેણે તરતજ બન્ને જણા અપાઝખી કરતા હતા ત્યાં આગળ જઈ કુહાડી પોતાના બંને હાથ વતી ઝાલીને ઉંચી કરી. અને તેનો ઘા પોતાના બાહુબળથી

ઠગારાના ખભા ઉપર સજ્જડ લગાવ્યો. એટલે તરતજ તે ચીસ પાડીને જમીનપર તુટી પડ્યો.

મૃગેન્દ્રસિંહ અને શૈલબાળા તેની હાલત હવે શી થઈ તે જોવા માટે જરાપણ ઉભાં રહ્યાં નહીં, અને તે ગલીમાંથી તરત પસાર થયાં, અને ગામના મોટા મોટા રસ્તાઓ જલદી વટાવીને ગામ બહાર નીકળી ગયાં.

તેઓ અને જણે નાગૌરદુર્ગના માર્ગે તરફ હવે જવા માંડ્યું. જંગલો, ખેતરો, અને એક બે બીજાં ગામડાં પસાર કરી તેઓ રાતના લગભગ પ્રથમ પ્રહરે નાગૌરદુર્ગના કિલ્લા પાસે આવી પહોંચ્યાં. માર્ગમાં શૈલબાળાને કેવી રીતે ઠગારાઓએ પકડેલી અને કેવી રીતે છુટી થઈ તેની સર્વ હકીકત મૃગેન્દ્રસિંહને તમામ સવિસ્તર કહી સંભળાવી, અને મૃગેન્દ્રે પોતાને જે જે હકીકતો અનેલી, તે તમામ કહી; કેવી રીતે બેશુષ્ક કરીને ઉપાડી જવામાં આવેલો, વગેરે તમામ વાત કહી સંભળાવી. તેઓ વાતો કરતાં જતાં હોવાથી રસ્તો સહેલાઈથી કપાઈ ગયો.

હવે શૈલબાળાને કશો ભય ન હતો. કિલ્લાનો છુપો દરવાજો કયાં આગળ આવેલો છે તેની ખબર શૈલબાળાને ખરાખર રીતે હતી. મૃગેન્દ્રસિંહ અહીંથીજ હવે છુટો પડવા અને પોતાના ભાઈ રૂદ્રસિંહજીના લશ્કરને

જઈ મલવા માગતો હતો. હવે હું અહીંથી ચાલ્યો જઈશ. હવે તમે તમારી હદમાં આવ્યાં છો ? મહારા ભાઈ રાહ જોતા હશેજ ? એમ કહી તેણે રજા માંગી. પણ શૈલ-બાળાએ તેને ઘણોજ આગ્રહ કર્યો, “ના ! ના ! મારા સમ ! વધુ નહીં, તો એક દીવસ તો તમારે જરૂર રહેવુંજ પડશે. મારી બહેન પન્ના કુમારીને તમારો પરિચય મારે કરાવવોજ જોઈએ. તેઓ તમને જોઈને બહુજ ખુશી થઈ જશે ?” આતો એક બહાનું હતું કારણ કે તેણી તેનાથી છુટી પડવા માગતીજ નહોતી. કારણ કે એવી કંઈ સ્ત્રી હશે કે જે પોતાના પ્રેમીને પોતાનાજ હાથે દુર જવા રજા આપે !

“પણ ભાઈએ મારે માટે ખાસ એક સૈનિકને અરિકન્દની સરહદ આગળ ઉભો રાખ્યો હશે. અને તે પોતે મારી ઘણીજ રાહ જોતા હશે. હું જો જરા મોડો થઈશ તો જરૂર તે મને ઠપકો આપશે.” મૃગેન્દ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“જો કદાચ તમારા ભાઈ રૂદ્રસિંહજી તમને ઠપકો આપે તો કહેજો કે કોઈના શારિરિક બળ સામે હું જીતી શકું છું, પણ મનોબળ આગળ હું લાચાર થઈ જઈ છું ?” શૈલબાળાએ હસીને કહ્યું.

“મારી સામે કોનું મનોબળ ફાવી શકે તેમ છે ?”

“તમારા હૃદયનેજ પુછોને ? મને શું પુછાછે ?”

“એહેં મારા હૃદયને પુછ્યું છે ને મને જવાબ મલ્યો છે કે મારી સામે કોઇનું મનોબળ જીતે તેમ નથી. હ્યો હું તો આ ચાલ્યો ?” તેમ કરી મૃગેન્દ્ર-સિંહે ધીરે ધીરે પાછા ચાલવા માંડ્યું. કિલ્લા પાસે તેઓ હતાં. આસપાસ ઘણુંજ અંધારું હતું—એ અંધારામાં આંખો ચમકાવીને શૈલબાળાએ મૃગેન્દ્ર-સિંહનો હાથ પકડ્યો.

“શૂરા કુમાર, આટલા ળધા અવિનયી ના થાઓ. સમજ્યા કે ! મને સહી સલામતીથી મારા મકાને પહોંચાડ્યા વિના એકલી અટુલી મૂકી જતાં શું તમે શરમાતા નથી ? શું આશ્રિત બાળાને એકલી સુકી જવામાંજ તહુમારી મહત્તા છે !”

શૈલબાળાનો હાથ અત્યારે મૃગેન્દ્રસિંહને અડ-કતાં તેના હૃદયમાં કાંઈ અજળ ઝણકાર થયો હતો. શૈલનાં નયન કટાક્ષોથી તે પ્રથમથીજ ઘાયલ થયો હતો, પણ હવે ત્હોના સુંદર હાથોનો સ્પર્શ થતાં તે વધારે મહાત થયો. તેના મંજુલ શબ્દો તેનાં હૃદયમાં રણકાર કરી રહ્યા. મૃગેન્દ્રસિંહ કે જે પ્રથમ દર્શને શૈલની ઉપર મોહિત થયો હતો તે તેની વિનંતી કેવી રીતે પાછી ઠેલી શકે ! એક બાજુ શત્રુ સામે લડવા જવાની ઉતાવળ હતી બીજી બાજુ એક સુકુમાર સુંદરીનું વચન માન્ય કરવાનું હતું ! છેવટે પ્રણય પ્રેમનીજ જીત થઈ !

“ક્ષત્રિયાણીઓએ આજકાલ પુરૂષોને કાનની ઘુટ પકડાવે એવાં પરાક્રમે કરવા માંડ્યાં છે ! છતાં પણ જો તમારા ઘર પાસેજ તમને બીક લાગે એવું તમારું મન પોતું થઈ ગયું હોય તો ચાલો હું તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું.”

શૈલબાળા હસતી હસતી કયો પણ જવાબ દીધા વીના કિલ્લા તરફ ચાલવા લાગી. અને મૃગેન્દ્રસિંહ તેણે કેમ કાંઈ જવાબ તે વખતે દીધો નહીં. એ માટે મનમાં વિચાર ચક્રીત થતો થતો તેની પાછળ જવા લાગ્યો. અત્યારે તેની આંખોની જ્યોતિ શૈલ હતી ને તેના તેજથી તે તેની પાછળ જવા લાગ્યો.

કિલ્લાની દિવાલ આગળ એક સ્થળે આવી પહોંચતાં શૈલબાળાએ દિવાલને પોતાનો હાથ અરકાડ્યો. એટલે અંદરથી બે મોટા ધબકારા થયા. તેના જવાબમાં શૈલબાળા બોલી,

“મહારાજા.”

એટલે દિવાલમાં એક મોટું જાળી જેવું બારી જેવું નાનું જણાયું ને તેમાંથી નીચા નમીને અંદર બંને જણ સાથે તે બારી વાટે દાખલ થયાં.

એટલે અંદર એક પહેરેગીર ઉભો હતો. તેઓ દાખલ થયાં એટલે તેમના સામે પહેરેગીરે દીવો ધર્યો.

શૈલખાળાને તેણે ઓળખી ને નમન કર્યું અને પુછ્યું,
“આપ સાથે આ યુવાન—”

“એ આપણા હિતસ્વી છે. તેઓ મારી સાથે
આવ્યા છે.”

“પરંતુ તેમને દાખલ કરવાથી મને કોઈપણ રીતે
ઠપકો નહીં મળેને—”

“અરે મુખ છે શું? છુપો શબ્દ તો તને કહી
સંભળાવ્યો, તે મારી સાથેજ આવેલા છે એમ કહ્યા
છતાં પુછે છે? તે આપણા હિતસ્વી રાજ્યવીર છે.
પછી તારે વધારે આનાકાની કરવાની શી જરૂર છે!”
શૈલખાળાએ દમ ભરાવ્યો.

પહેરગીર ચુપ થઈ ગયો, અને શૈલને તેણે પુનઃ
નમન કરી દરવાજો ખંધ કરી દીધો; તેઓ અંદર દાખલ
થઈને રાજમહેલને રસ્તે જવા લાગ્યાં. રસ્તામાં ચાલતાં
ચાલતાં મૃગેન્દ્રસિંહે કહ્યું.

“વાહ સુંદરી! તમે તો ઘણાંજ જખરાં છો હો?”

“પણ તમારા મનોબળ સામે એ બધું નિરર્થક છે?”

શૈલખાળા હસીને બોલી અને તેની સામે જોઈ રહી.
મૃગેન્દ્રસિંહ આ જવાબથી ચકિતજ ગઈ ગયો. તેણે
કિંદલામાં આવતા પહેલાં તેને કહ્યું હતું કે, “તમારું
મન ઘણુંજ પોચું થઈ ગયું હોય તો હું તમારી સાથે

આવીશ.” તે વખતે શૈલબાળાએ જે ચુપકીદી ધારણ કરી હતી તેનો વ્યાજ સાથે અને પોતાને એકકી સામટો ચુપ કરી નાંખે એવો આ હાજર જવાબ હતો. તેણે પોતાના મનોબળની બડાઈ મારી હતી પણ એ મનોબળ અત્યારે તો તે બાળાના પાશમાં જકડાઈ ગયું હતું એટલે તે બડાઈ પણ નિર્થક ઠરી, પરંતુ તેણીના શબ્દોથી તેના હૃદયમાં આનંદ થયો. પોતાની મનોહાસિણી આટલી બધી ચબરાક છે એ જોઈને કીયો ક્ષત્રિય અથવા તો કહો કે કિયો સામાન્ય પુરૂષ પ્રસન્ન થાય નહીં ? હંમેશાં રીવાજ પ્રમાણે પોતે પસંદ કરેલી ચીજ જોઈ દરેક મનુષ્ય આનંદ પામે છે તો આતો એક સુકુમાર સુંદરી ! એક તો તે તેના સૌંદર્યપર મોહિત થએલો હતો ને ખીન્નું દુશ્મનોના હાથમાંથી બહાદુરી કરી તેના પ્રાણ બચાવ્યા હતા. મૃગેન્દ્રસિંહ ખરો રીતે તો તેનાપર દીવાનોજ થઈ ગયો હતો.

“મહાત કરેલા કેદીને ટાંણા મારવા એ શું ક્ષત્રિયાણીનો ધર્મ છે !” તે બોલ્યો.

શૈલ—“એવો કેદી કયાં આગળ છે ?”

“મૃગેન્દ્ર—આ તમારી સમીપ ઉભો છે તે ? સુંદરી ? હવે તો જ્યારે માફ મનોબળ તમારામાં સમાયું છે, ત્યારે મને પોતાને તમારામાં—

“હાં.....હાં.....આતો રાજમાર્ગ છે ! તમારૂં એ જાતનું લાવણુ તો રાજમહેલમાંજ ચોલે.”

શૈલે હસીને જવાબ દીધો અને બાણે પોતે તેના કેહવાનો બધો મર્મ સારી પેઠે સમજી ચુકી હોય તેમ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને જરાક દાખ્યો; એ પછી થોડીકજ વારમાં તેઓ રાજમહેલમાં જઈ પહોંચ્યાં.

શૈલે, રાજકુમારી પન્ના પાસે જઈને રૂદ્રસિંહ તરફથી કકણના સ્વીકારની તથા રિવાજ મુજબ તેનાં તરફથી અપાયેલી બનારસી સાડીની વાત કરીને તે સાડી તેને ભેટ કરી તેણે વધારામાં બહેર કર્યું કે, રૂદ્રસિંહજી પોતાનું સૈન્ય લઈને નીકળી પણ ચુકયા છે અને જે વખત પસાર થાય છે તે દરમિયાન આપણે સાંભલીશું કે તેમણે શત્રુ દળના કુચ્છેકુચ્છા ઉરાડી દીધા છે.

“વાહ બહેન, વાહ ! હું તારો કેટલો બધો આભાર માનું ?” “વધારે તો શું કહું પણ રૂદ્રસિંહજીના નાનાભાઈ મારી સાથે મને અહીં સુધી મુકવા આવેલા છે.”

“બહેન ? શું ત્યારે મને પહેલેથી કેમ એમના આંખાની વાત કહી નહી. અને તેમને તારી સાથેજ મારી પાસે કેમ લાવી નહી.”

“બહેન, એનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતાના

શરીર બળ કરતાં મનોબળ ઉપર ખુબ આધાર રાખે છે. કગારાઓના ગામમાં હું તેમની સાથે પકડાઈ ત્યારે તેમણે લોહાના શળીઆ એક જાળીમાંથી પોતાના શરીર બળ વડે હચમચાવી કાઢી નાંખ્યા અને પોતે છુટા થયા. પણ પોતાના એ શરીર બલની વડાઈ કરવી તે તેમને ગમી નહીં, એટલે અહીં કિંદલા આગલ આવીને તેઓ મનોબલથી પાછા જવા માગતા હતા. મહેં બહુ બહુ કહ્યું પણ તે પાછાજ ચાલ્યા ગયા !”

“અરે વાહ ! આ તું શું બોલે છે ! પહેલાં કહ્યું કે અહીં સુધી તે આવ્યા છે ને પાછી કહે છે કે ચાલ્યા ગયા.”

“હવે આમાં ખરું શું ?” પન્ના કુમારીએ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈને પુછ્યું.

“તમારે ખરું જાણવું હોય તો તેમને પોતાનેજ બોલાવીને પુછી જુઓને જહેન, દ્રઢ મનોબળથી પાછા જવાનું કહીને તેઓ આપણા કિંદલામાં કેાઇની પાછળ લમલા લમતા આવ્યા હશે તો ? મને હજી ખરાબર ખબર નથી કે તેઓ ક્રિયા મનોબળથી આવ્યા હશે ?” આમ કહી શૈલ હસી પડી.

ચતુર પત્તા કુમારી તેના હસવા ઉપરથી તુરત સમજી ગઈ કે શૈલબાળાએ રૂદ્રસિંહજીના નાના ભાઈને

જરૂર પ્રેમબંધનથી જકડી લીધેા હોવો જોઇએ. તેણે શૈલના ગાલ ઉપર બહાલ ભર્યો ધીમો તમાચો લગાવી કહ્યું “મ્હેં તને કંકણ આપવા મોકલી હતી કે આ પ્રેમબંધન માટે ?”

“બહેન ? મને શું કહો છો જે ? એમાં મહારો ગુન્હો કે વાંક—”

“એજ કે બે ભાઇઓને બંધનમાં નાંખ્યા ? વાહ બહેન વાહ ? એકને કંકણ બંધનમાં અને બીજાને—”

“વાહ વળી બીજાને શું ? શેમાં વળી ?”

“વાહ વળી તે એ કે પ્રણય બંધનમાં ?”

સ્વાભાવિક રીતેજ શૈલથી હસી જવાયું, પન્ના કુમારીએ તે પછી એક દાસીને મોકલી મૃગેન્દ્રસિંહને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેને ઘણાજ યોગ્ય વિનય ભર્યા શબ્દોમાં તેના ભાઇ રૂદ્રસિંહજીનો આભાર માન્યો. તેણે ઈચ્છ્યું કે રૂદ્રસિંહજી દુક વખતમાં જય મેળવે અને સૌ રીતે સારા વાનાં થાય.

મૃગેન્દ્રસિંહે ક્ષત્રિયોની કરજ વિષે એક દુકું વિવેચન કર્યું, અને પોતાના ભાઇએ આ કાર્યમાં પોતાનો ધર્મ બજાવવા શિવાય બીજું કંઈજ કર્યું નથી એમ પણ કહ્યું. તે આમ કહેતો હતો એટલે શૈલથી બોલ્યા વિના રહેવાયું નહીં. તેણે કહ્યું, “બહેન

તો કેવળ રૂદ્રસિંહજીનોજ આભાર માન્યો. પણ હું આપનો પણ આભાર માનું છું. આપે મારું રક્ષણ કર્યું, અને મને અહીં સુધી સહી સલામતીથી પોંદ્યાડી એ આભાર હું કદી પણ વિસરી શકીશ નહીં.”

પન્નાએ કહ્યું, “ખરૂં છે. સિંહના બાળ સિંહ સમાંજ હોય. તેમ તમે પણ તમારા વીર બંધુ જેવા દરેક કાર્યમાં કુશળતા વાપરો છો એ વાત બાણી મને ઘણાજ આનંદ થાય છે. માર્ગમાં તમારા ઉપર જે જે વિટંબણાઓ પડી હતી પણ તમે તે તમારા અનુપમ શરીર બળથી દુર કરી મારી બહેનને ઠગારાઓના હાથમાંથી બચાવી માટે હું અને તે બન્ને તમારાં આભારી છીએ.”

“આપે શૈલવતીની પોતાની બહાદુરીની વાત સાંભળી લાગતી નથી. જો તેમણે પોતે છાપરા વાંટે બહાર નીકલી મારામાં ઉત્સાહ પૂર્યો નહોત તો ઠગારાઓના પાશમાંથી હું વખતસર છુટી શક્યો. હોતજ નહી તમારાં બહેને વળી અરિંકન્દ આવતાં આવતાં મોગલ સિપાઇઓને થાપ આપીને પોતાની સમયસૂચકતાની છાપ પણ અમારા ઉપર પાડી છે. એ વખતે તેમણે લીધેલો પુરૂષ વેષ બેઠને ખરેખરે કેાઇ ત્રાહિત તો એમજ સમજે કે તેઓ પુરૂષજ છે સ્ત્રી નથી; પણ માત્ર વેષજ નહી,

પરંતુ તેમનાં કાર્ય જોઈને હું તો એમજ કહું છું કે તેઓ પુરૂષના મોંમાં આંગણાં પકડાવે એવાં બહાદુર અને હિમ્મતવાન છે.”

“તમને ત્યારે એના એ બે ગુણોની ખાત્રી બરાબર થઈ ચુકી છે ને ?” પન્નાએ હવે રમુજ શરૂ કરી.

“મારે નિષ્પક્ષપાતપણે કહેવું જોઈએ કે તેઓ લલલલા પુરૂષોને પણ લજવે એવાં અનેક કાર્ય કરી શકે છે.” શરણ મનથીજ મૃગેન્દ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે તો પુરૂષોનું મનોબળ મારી બહેન શૈલ-બાળા આગળ નિરર્થકજ છેને ?” પન્નાએ કહ્યું.

હવે મૃગેન્દ્રસિંહ સમજ્યો કે આ ટોળ શરૂ થઈ છે ને તેને બનાવવાનો વિચાર તે બંને બાળાઓએ કર્યો છે.

તે શૈલબાળા તરફ જોઈ રહ્યો. શૈલબાળા નીચું જોઈને વક્ર દ્રષ્ટિથી તેના તરફ જોવા લાગી. “આનો જવાબ હું હાલ તુર્ત આપી શકું નહીં.” મૃગેન્દ્રસિંહે વાત ઉડાવવા માટે જવાબ દીધો.

શૈલવંતી—બહેન ? તેમણે તો મને એનો જવાબ એવો આપ્યો હતો કે—

“કોઈની ખાનગી વાત તમારે તેની પરવાનગી વીના કહી દેવી જોઈએ નહીં.” મૃગેન્દ્રસિંહે અધ-વંચમાંજ કહ્યું.

શૈલવતીએ મૃગેન્દ્રસિંહની સામે આવીને અને પન્નાકુમારીની પુઠ કરીને કહ્યું, “એ વાત તો રાજ-માર્ગમાં કહેવાયલી હતી. તમે ચોખ્ખું તે વખતે જણાવ્યું હતું કે——”

આમ કહીને શૈલવતી પન્નાકુમારીને સંબોધવા માટે પાછી ફરી પણ જુએ છે તો પન્ના ત્યાં ન હતી. તે સમજી ગઈ કે જ્ઞેન ખરે સમયે વિદાય થઈ ગયાં છે. એ પ્રણયી જ્યાં એકાંતમાં હોય ત્યાં ત્રાહિત માણસ તેઓને વિમ્નરૂપ થઈ પડે છે.

મૃગેન્દ્રસિંહે હવે વખત જોયો નહીં. તરતજ ઘુંટણ મંડીએ પડીને તે બોલ્યો. “વિરાંગના, તારાં પુનઃ ને પુનઃ વખાણ મારા મુખે એકવાર નહીં પણ સહસ્ત્ર-વાર કરવા હું જાતે તૈયાર છું; કારણ કે હું તારો——”

શૈલખાણાએ પોતાના બંને હાથથી તેને ઉઠાડતાં ઉઠાડતાં કહ્યું. “મારા મનોપ્રદેશમાં રહો, અને આનંદ કરો, ખુશ રહો ને રાખો! હું સદાને માટે તમારી કંકરી થઈને રહીશ.”

હું કીંકરી હું આપની, તમ ચરણની સેવા કરીશ;
મહારી અમોલી જીંદગી, તમ સ્નેહ માટે હું ધરીશ.

જ્યાં હૃદય બને એક છે, જ્યાં પ્રણયનાં સામ્રાજ્ય છે,
અર્પી મ્હને સ્નેહાંજલી, તમ હૃદયથી ઉપકૃત કરો!

વાચકવૃંદ ! અત્રે વિશેષ કહેવું જરૂરનું નથી પણ
આ બંને જણાં એક બીજાને જીંદગી અર્પણ કરી
ચુક્યાં. તેઓ બન્ને એકલા અનેક પ્રકારની
આનંદ ગોષ્ઠિમાં પ્રવૃત્ત હતાં તેવામાં એકદમ એક
દાસી હાંફળી ફાંફળી શૈલવતી પાસે આવીને કહેવા
લાગી.

“બહેન ? એ બહેન ? બાપુ આપને તાકીદે બોલાવે
છે ? કોઈક માણસ કિલ્લામાં છુપાઈ આવ્યો છે અને
તે માણસ તમારી સાથે આવ્યો છે એમ કહે છે. આથી
બાપુ તમારા પર ઘણાજ ગુસ્સે થઈ ગયા છે. તેઓ
કહે છે કે તમે કિલ્લા બહારજ શા માટે ગયાં હતાં.
તેઓ આપને ખુલાસો કરવા હાલ તુરતને તુરતજ
બોલાવે છે.”

શૈલ “શું ? તેઓ ઘણાજ ગુસ્સે છે ?”

દાસી “હા હા ? અત્યંત”

શૈલવતી આ સાંભલી પ્રથમ તો ગુંચવાઈ ગઈ

પણ પછી ધીરેથી દાસીને કહ્યું, “બાપુને કહે કે હું આવું છું.”

મૃગેન્દ્રસિંહને ત્યાં જ બેસાડી તે પત્તા પાસે ધીરજરાખી ગઈ, અને બાપુ પાસે કેવી રીતનો ખુલાસો કરવો તે સંબંધમાં તેની સલાહ લેવા લાગી.

મૃગેન્દ્રસિંહ પણ પોતાના ઉપર શું આક્રમ આવશે તેનો વિચાર કરતો બેસી રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

—:૦:—

ક્ષત્રુ પક્ષમાં હોવાનો અરોપ!

રાત્રિના અગીયાર વાગ્યાનો સુમાર હતો. અહીં તહીં સર્વત્ર અંધકાર ફેલાઈ રહ્યો હતો. નાગૌર શહેરમાં અત્યારે લોકો શાંતિથી સૂઈ ગયાં હતાં, શહેરના કિલ્લા બહાર ભોગલ છાવણીમાં પણ સંત્રીઓ શિવાય કોઈ બગૃત હોય તો તે કિલ્લાની અંદર મહારાજા દિલિપસિંહ અને તેમના પ્રધાન તેમજ પન્ના, શૈલ, મૃગેન્દ્ર, અને એક બે દાસીઓ અને મહારાજાના થોડાક વિશ્વાસુ પરીજનોજ હતા.

મહારાજા કીલ્લાની અંદર પોતાના વીચાર ભુવનમાં બંદીવાન સાથે ઉભો હતો, થોડે દુર દ્વારપાળ ઉભા હતા.

અને મહારાજ કોધથી લાલચોળ થઈ કાંઈક ગંભીર વીચારમાં ઉભા રહ્યા હતા, એટલામાં દાસીએ આવીને સમાચાર આપ્યા કે શૈલમાળા આવે છે.

“પણ કેટલીવાર? કેમ! તારી સાથેજ તે શા માટે આવી નહીં?” મહારાજ હીલીપસીડે પુછ્યું.

દાસી—“તેની મને ખબર નથી.”

“ફરીથી જા! તેને અખઘડી તાખડતોળ સત્વર ખોલાવી લાવ. આ કાંઈ હસવા રમવાના ખેલ કે મશ્કરી સમજવાની નથી?” મહારાજએ હુકમ આપ્યો. શૈલવતી આવી પહોંચતાં પ્રધાને તેને એક આસન ઉપર બેસાડી અને કહ્યું, “જુઓ ખડેન, તમે બરાબર સાચું કહેજો. તમારી એક ન સમજાય એવી વર્તણૂકથી એક મોટો રાજદ્વારી ગોટાળો ઉભો થયો છે.”

“આ બંદીવાનને તમે ઓળખો છો?”

શૈલે તે માણસ સામે જોયું; રજપુત વેષ ધારણ કરેલો એવો તે એક યુવક હતો, તે ચપળ આંખથી શૈલવતી સામે જોઈ રહ્યો હતો.

શૈલે કહ્યું. “ના એને હું ખિલકુલ ઓળખતી નથી.”

“તમે આજે રાત્રે ક્યાંયે બહાર ગયાં હતાં?”

શૈલવતીએ કાંઈપણ જવાબ વાલ્યો નહીં. પ્રધાને પાછું કહ્યું, “જુઓ આમાં જરા પણ ગભરાવાનું કશું

નથી, જે ખરી વાત હોય તે તમારે કહી દેવામાં આના-કાની કરવાની નથી, તમે જાણો છો કે અત્યારે આપણે આપત્તિમાં આવી પડ્યાં છીએ.

શૈલવતી—“તમે મને આડા અવળા સવાલો પુછો તેના ઉત્તર હું શી રીતે દઇ શકું? કંઈ બાબતમાં મારે લીધે તમોને ગુંચવાડો ઉભો થયો છે તે બધું વિસ્તારથી કહો તોજ મારાથી તેના બરાબર જવાબ આપી શકાય?”

મહારાજાએ અત્રે ઘણાજ ગુસ્સે થઇને કહ્યું. “શુ અમે કાંઈ તોરા બંધાયલા છીએ? તું મુખાર્ધિ ભર્યાં કામો કરી આવીને પાછી ઉડતી ગમે તેવા શબ્દો બોલી અમોને સવાલો કરે છે? પ્રધાનના સવાલોના એકદમ જલદી જવાબ આપ?”

મહારાજાના ગુસ્સાથી શૈલવતીને પણ ઘણાજ ગુસ્સો ચઢ્યો. પરજનોના દેખતાં તેનું માન જાળવવામાં પછાત પડેલા આ ક્રોધિષ્ઠ રાજાને તેણે કહ્યું “કાકાશ્રી! હું પણ ક્ષત્રિયાણી છું. હું તમારું બાળક છું એ ખરું, પણ હવે હું ઉમ્મરે પહોંચેલી છું. જે ઘટતા વિવેક સાથે કાંઈ વિશેષ પુછવું હોય તો પુછજો નહિ-તર મારા મ્હોંથી એક પણ શબ્દ તમે સાંભળવા પામશે નહીં. કદાપિ મારા દેહ પર તમે જુદમ વાપરી શકશો પણ મારો આત્મા સ્વતંત્ર છે, એ આપ ભૂલી જશો નહીં.”

મહારાજા દિલીપસિંહ આ જવાબથી ઘણાજ વીચારમાં પડ્યો ને વધારે ક્રોધાયમાન થયો. તે તરવાર પર હાથ નાંખવા જતો હતો; એ જોતાંજ પ્રધાને કહ્યું “બહેન ? હવે તમે જરા શાન્તિ રાખો. આમ આકળાં થવા જેવું અહીં કશુંજ નથી. તમારે અત્યારે રાજા સાહેબની મુશ્કેલીઓ કેવા પ્રકારની છે તે સમજવી જોઈએ. તેમનું મન અત્યારે અનેક રાજ્ય વિગેરે ગુંચવણોમાં ગુંથાયલું છે. અને તેવા વખતે તેમને અનેક પ્રકારની તમારે શાન્તી આપવા બદલ તમે ગુંચવણીમાં નાંખો તે ઠીક નહીં, આવા સંજોગોમાં તેમને શાંતિ ન હોય તે પણ સ્વભાવીક છે. જુઓ, હું તમને એક ટુંકે હકીકત કહી જાઉં છું. આ બંદીવાન કહે છે કે હું એક પ્રતીષ્ઠિત રજપુત સાથે અહીં આવ્યો છું. એ રજપુત આજે આશરે દોઢેક કલાક પર તમારી સાથે અહીં દાખલ થયલો છે. આ માણસ કીલ્લાની અંદર આમતેમ બાથોડીઆં મારતો જોવામાં આવ્યો તેથી એક સૈનીકને શક જવાથી તેને પકડીને અત્રે આણ્યો છે. તેથી અમારે જાણવાનું એ રહે છે કે એ કીચા પ્રતીષ્ઠિત રજપુતની સાથે તે આવ્યો છે? તે શત્રુદળનો જાસુસ છે કે નહીં? અને ત્રીજી વાત એ કે, તમારે પોતાને બહાર જવાની શી જરૂર હતી ?

“હું બહાર ગઈ હતી એમ તમને કહેણું કહ્યું ?”

“આ દ્વારપાળ કહે છે, તે વધુ ખુલાસો કરે છે કે—તમે તમારી સાથે એક રજપુતને લાવેલાં હતાં. વળી તમે સ્ત્રી વેષમાં નહીં, પણ પુરૂષના વેષમાં કપડાં પહેર્યાં હતાં?”

“જો એનું કહેવું દલીલની ખાતર ખરૂંજ માનવામાં આવે તોપણ આ ત્રીજા માણસને અને મારે કાંઈ લેવા દેવા નથી એ આપોઆપ ખુલ્લું થઈ જાય છે?” એમ શૈલવતિએ કહ્યું.

“હા અમે પણ એમજ માનીએ છીએ કે આ માણસ તમારી સાથે તો આવ્યોજ નથી. દ્વારપાલે તેને દાખલ થતાં જોયો પણ નથી પણ કલ્પના કરતાં હું માનું છું કે તમે જે વખતે દાખલ થતાં હશે અને દ્વારપાળ સાથે વાત કરતાં હશે તે વખતનો લાભ લઈને તે ગુપ્તગુપ્ત અંદર દાખલ થઈ ગયો હશે. તમારે દાખલ થતી વખતે જે રકઝક થઈ હતી તે તેણે અમને કહી સંભળાવી છે. બોલો? હવે તમારો આ વાતનો શો ખુલાસો છે. તે બરાબર કહી દેયો?”

“હું બીજો કંઈજ ખુલાસો કરી શકતી નથી. માલ એટલુંજ હું પ્રતિજ્ઞા પુર્વક કહું છું કે આ માણસને હું જાણખતી નથી.”

“પણ તમે શા કારણથી બહાર અને ક્યાં ગયાં

હતાં એ જણાવો; હાલમાં કટાકટીના વખતમાં શું તમે એ ઠીક કર્યું હતું. રાત્રીનો વખત અને તેમાં પણ કેઈ અજાણ્યા માણસ સાથે તમે આપણા કિલ્લામાં છુપા માર્ગથી પ્રવેશ થયાં એ અમને શક ઉપજાવનારું લાગે કે નહીં? પરંતુ હું ધારું છું ને એક વાત મારી ધ્યાનમાં છે કે તમે રાજ્યના હિતાથે અને બાપુજીના ભલા માટે બહાર ગયાં હશો. પણ હવે એ વખત આવ્યો છે કે જ્યારે તમારે શા માટે બહાર જવું પડ્યું તેનો અને તમારા અપરિચિત સાથીનો લેહ અમને જાહેર કરવોજ જોઈએ.”

“જે હું તેમ ના કરું તો?”

“તો તો તને હું જરૂર કેદમાંજ લાગાવી નાંખીશ; તારી સાથેના માણસની પણ એવીજ સ્થિતિ થશે અને આ ત્રીજા માણસને લશ્કરના કાયદા પ્રમાણે ગોળી બહાર કરવામાં આવશે.” મહારાજાએ અધવચ વચ્ચે જવાબ દીધો.

“તો હવે મારો ખુલાસો સાંભળી લ્યો. હું આ રાજ્ય વિરૂદ્ધ કેઈ પણ રીતનાં કાવતરામાં સામેલ નથી. મારી વર્તણૂક વિષે તમે જે જે સાંભળ્યું છે તેથી તમને શક પણ ઉપજે એ બનવા જોગ છે. પણ હું તે નથી; તમે મને કાંઈપણ કરી શકો તેમ નથી. તમે બંને કેઈ પ્રકારની મને શિક્ષા કરશો તે હું

પ્રુશીથી સહન કરવા અત્યારે તૈયાર છું. આથી વધારે એક પણ શબ્દ હવે હું કહી શકતી નથી.”

શૈલવતીએ ખરેખરે પ્રુલાસો કેમ કર્યો નહીં તેનું એક ખાસ કારણ હતું. પન્નાકુમારીએ દિલિપસિંહની મરજી વિરુદ્ધ શૈલવતીને અરિકન્દ મોકલી હતી. અરિકન્દના મહારાણા રૂદ્રસિંહ સાથે દિલિપસિંહને યોડાજ દીવસ ઉપર વેર બંધાયલું હોવાથી દિલિપસિંહને રૂદ્રસિંહની મદદ જોઈતી ન હોતી.

આવી વસ્તુ સ્થિતિમાં જો પન્નાએ શૈલવતીને મોકલ્યાની વાત જાહેર થાય તો દિલીપસિંહ વળી વધારે ક્રોધમાં ગુસ્સા ભર્યા શબ્દો કહે. તે એવા સ્વભાવનો હતો કે પોતાનું હિત સધાયું છે. કે નહીં એ જોવા રહેજ નહી. કદાચ રૂદ્રસિંહ ઉપર ગુસ્સે થઈને તેનું વધારે અપમાન કરે અને તેથી મોગલ શત્રુ ઉપરાંત પાછું દિલીપસિંહને રૂદ્રસિંહ સાથે હાલને હાલ તુરત યુદ્ધમાં ઉતરવું પડેજ. આનું પરીણામ નાગૌરના પતનમાં આવે. આથીજ પત્રા કુમારીએ શૈલવતીને સલાહ આપી હતી. કે કંકણ બંધનને લગતો એક પણ શબ્દ રાખને કહેવો નહી. બાપુજી બહુજ ગુસ્સે થશે તો માત્ર તેને કેદમાં મોકલશે, તેથી બીજી વધારામાં કાંઈ કરી શકશે નહી.

જો ગુપ્ત નહીં કહેવાથી કેદમાં જવું પડે તો ખેલા-

શક જવું એવી પન્ના કુમારીએ શૈલવતીને સલાહ આપી હતી. પાછળથી પોતે છાડાવશે એવી છાતી ઠાકીને હીંમત પણ આપી હતી.

પ્રધાને કહ્યું. “શૈલ એક રજપૂતાણી હોવાની બડાઈ મારો છો પણ આ બંદીવાન કહે છે કે અમે ત્રણે મોગલ છાવણીમાંથી આવીએ છીએ તેનું કેમ ? તેનો શો જવાબ ? શું એક રજપૂતાણીને આ કરવું ઘટે છે કે ? અત્યારે જ્યારે બાપુજી મોગલો સામે યુદ્ધમાં જોડાયેલા છે, ત્યારે તમે તે છાવણીની મુલાકાત લ્યો છો ?”

“એ તકન જુઠું બોલે છે.” શૈલવતીએ કહ્યું.

“તમે તે અમને સાબિત કરી આપો.”

“હાલમાં કેટલાંક ખાસ અગત્યનાં કારણસર હું કોઈપણ રીતની સાબિતી આપી શકું તેમ નથી. મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવા મારી વિનંતી છે.”

“હું દીલગીર છું જ્હેન કે એવી તમારી વિનંતી આ બાબતમાં નિરૂપયોગી થઈ પડે છે, વાર્ડ તમે કાંઈ જીજ્ઞાસુ ગૃહસ્થ સાથે અહીં આવ્યા છો એ તો તમે હવે કયુલ કરો છો ને ?”

“મને તમે નાહક સવાલો પુછો છો. મેં મારો સર્વ રીતનો ખુલાસો કરી દીધો છે. તમને આજે

તે કરો એમ પણ કહી દીધું છે.” શૈલવતીએ હિમ્મતથી કહ્યું.

પ્રધાનજી—“બોલાવો એ માણસને” દિલિપસિંહે તરત હુકમ કર્યો એક દાસીને મોકલીને પ્રધાને મૃગેન્દ્રસિંહને તુરત બોલાવી મંગાવ્યો, તે દરમીયાન દિલિપસિંહ તથા પ્રધાને માંડોમાંડે કેટલીક મસલત કરી લીધી.

મૃગેન્દ્રસિંહ તુરત દાસી સાથે આવી પહોંચ્યો, પ્રધાન તેને બેતાંજ તુરત ઓળખી શક્યો ને મનમાં ચોંક્યો, પણ તે વખતે તરત દિલિપસિંહને કાંઈપણ કહ્યું નહીં, તેમજ પોતે પણ તેને ઓળખે છે એમ પણ જણાવા દીધું નહીં.

“રજપુત? તમે કયા કારણથી ને શા સંબંધોથી આ શહેરમાં દાખલ થયા હતા?”

“મહારાજા?”

“વારૂં હવે તમારે બે બહાર જવું હોય તો શું કરો?” “એજ શબ્દોથી હું બહાર જઈ શકું.”

દિલિપસિંહ તેના આવા શબ્દો સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થયો. હવે તેને કાંઈપણ તપાસતું કારસ કરવાનું જરા પણ ગમતું ન હતું. તેથી તેણે તરત હુકમ કર્યો કે, “પ્રધાનજી, હવે કોઈ બંદની પુછપરછ કરવાની જરૂર નથી. આ બે માણસો બસ હોવા બેઠાં, એમ

તેમની ચાલચલણથી પકડી રીતે ખાત્રી થઈ છે, કે તેઓ ક્ષત્રિય હોવા જોઈએ, પણ મોગલો સાથે મળી ગયેલા હશે. તેઓ આ કીલ્લાનો લેદ જાણવાજ આવેલા હોવા જોઈએ, અને ઓ નાદાન છોકરી? અરેરે! હવે હું તને શું કરું? તું મારી ભત્રીજી છે, જો તેમ ન હોત., તો જરૂર તારી જાત મેં તારા મોંમાંથી બહાર ખેંચાવી કઢાવી હોત.—”

“ત્યારે તો આપનામાં અને મોગલોમાં કશોએ ફરક રહેત નહીં, બાપુજી,” શૈલબાળાએ અધવચ્ચ કહ્યું.

“મુર્ખબાળા? શું તું મારી સાથે આમ પતરાજી કરે છે? મારી સામે થાય છે? આજ કાલની છોકરીઓ કેટલી બધી છકી ગઈ છે, તેનો તું નમુનો છે. પ્રધાનજી, આને પણ એકદમ તાકીદથી કેદીની કેટડીમાં પુરી દો. ભલે તે મારી ભત્રીજી હોય પણ હું હવે મારા કાર્યમાં સગપણ બિલકુલ આડે આવવા દઈશ નહીં.”

મૃગેન્દ્રસિંહ અત્રે કંઈક અધવચ્ચ બોલવા જતો હતો પરંતુ શૈલબાળાએ નાકે આંગળી દઈ સાન કરી તેથી ચુપ રહ્યો. તે મુંઝવણમાં ઘણોજ પડ્યો કે, આમ કેમ. તેણી ખરી વાત બોલવા શા માટે ના પાડે છે તે તે સમજી શક્યો નહીં.

દિલ્લિપસિંહે તે પછી હાથથી ધસારતે આ

લોકોને લઈ જવા જણાવ્યું. અને શૈલવતી, મૃગેન્દ્ર-
સિંહ પ્રત્યે હસતાં હસતાં જોતી તથા હરઘડી નાકપર
આંગળી મુકતી સાનથી સમજાવતી ચાલી.

સિપાઈઓ સાથે એ બધાં કેદખાનામાં ગયાં.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

—:—

પિંજર મૂકત પક્ષીઓ.

નાગૌર રાજ્યનો પ્રધાન સુવર્ણસિંહ એક આણાક્ષ
ખુદ્ધીનો મંત્રી હતો. મહારાજા દિલીપસિંહના વીચાર
ભૂવનમાંથી વીદાય થયા પછી તે લાગલોજ પન્ના કુમારીના
મહેલમાં ગયો.

પરંતુ હવે આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું કે
પ્રધાન પત્તા કુમારીના અરિકંદના મહારાજા પ્રત્યેના
પક્ષપાતથી અબજાનહતો. તેણે મૃગેન્દ્રસિંહને અરિકંદના
રાજ્યના નાનાભાઈ તરીકે ઓળખ્યો, અને શૈલનો
ખુલાસો દુકો અને ગોળ ગોળ હતો એ પણ તેણે
સાંભળ્યો; ઉપરાંત મહારાજા દિલીપસિંહ અને અરિ-
કંદના મહારાજા રૂદ્રસિંહ વચ્ચે અભુજનાવથી પણ તે
સારી રીતે વાકેફગાર હતો, આ બધી બાબતોની સાંકળ
તેણે પોતાના મનમાં જોડી જોઈ, અને તેને તરતજ

લાગ્યું કે જરૂર પન્નાકુમારીજ આ બનાવની સૂત્રધાર છે. તે પડદાની પાછળ રહીને કોઈ એવી ખુશીબંધ દોરી ખેંચી રહી છે કે જેની બાજુ મહારાજાને થવા પામેજ નહીં.

આ બધો ભેદ શો હતા તે બાજુવા અને પોતાના કેટલાક તર્ક ખરા છે કે ખોટા તેની કસોટી કરવા ખાતર તેણે પન્નાકુમારીના મહેલ આગળ આવીને દાસીને કહ્યું કે, “પન્નાકુમારીને ખબર આપો કે તમને પ્રધાનજી મળવા માગે છે.”

દાસીએ શૈલવતી અને મૃગેન્દ્રસિંહને કારા-ગૃહવાસની સજા થયાના સમાચાર પન્નાકુમારીને તરતજ આપ્યા હતા. એ પછી પન્નાકુમારી પાસે પ્રધાનનું આગમન થયું. પન્નાએ પ્રધાનને સારી રીતે આદર સત્કારથી બોલાવ્યો, અને પોતાની સામે બેસવા માટે આસન આપ્યું.

પ્રધાને વાતચિત કરવાની હવે શરૂઆત કરી.

“ખેન! મહારાજા બહુજ કોપે લરાયલા છે.”

પન્નાકુમાર—“કોના ઉપર? મહેં શું તેમનું બગાડેલું છે?”

પ્રધાન—“આપના ઉપર નહીં પરંતુ શૈલવતી ઉપર અને પેલા બે બાસુસો ઉપર,” શૈલવતીએ મોગલ બાવ-

છીમાં જવાનો પ્રપંચ કર્યો એ શું? તે શુતેમને છાજતું હતું? મને ખાત્રી છે કે, તમારી બાણ બહાર તેમ થવા પામ્યું નહીં જ હોય.

પન્ના—“બાપુજી જેવા કોધી મહારાજ છકકડ ખાય એતો બનવા બેગ છે પણ પ્રધાનજી તમારા જેવા દરેક બાબતમાં અનુભવી વિવેકી પણ બે બાપુજીના જેવું જ અનુમાન બાંધે તો પછી હું ખાત્રીથી કહું છું કે— હાલના સમયમાં ખરા ચાણાક્ષ મંત્રીઓ પૃથ્વીના પડમાંથી નિર્મુળજ થઇ ગયા છે.” પ્રધાન મનમાં જરા મંદ મંદ હાસ્ય કરવા લાગ્યો. એટલે આમાં હસવા જેવું તમને શું લાગે છે પ્રધાનજી!” એમ પન્નાકુમારીએ પુછ્યું.

“હસવા જેવું ગણું તો બધું જ છે. અને ન ગણું તો કંઇ જ નથી.”

“પાડાને રોગ અને પખાલીને ડહામ? એવી હાલતમાં હું હસું નહીં તો શું કરું? હું બીજું શું કહું.”

“ત્યારે પ્રધાનજી. શું તમને એમજ લાગે છે કે; આમાં કોઇ બીજી બાબત સંકળાયેલી છે.”

“બહેન? પ્રભુ કૃપાથી મારામાં હજી બુદ્ધિના કાંઇક અમકારા રહ્યા છે ખરા. અરિષ્ટના મૃગેન્દ્રસિંહને બેઠને આમાં શે લેદ છે તેનો મેં થોડોક તર્ક વિચાર પુર્વક કરી મૂક્યો છે.”

“મને તમારા વિશ્વાસમાં લેશો તો હું આ બાબતમાં કાંઈક વિશેષ ખુલાસો કરી બતાવીશ.” ત્યાર પછી તે બોલ્યો કે,

“બાપુજીએ હું ધારું છું કે મૃગેન્દ્રસિંહને જરા પણ ઓળખ્યા હોય એમ મને લાગતું નથી.”

“વારૂં, પ્રધાનજી તમારો આ બાબતનો શો વીચાર છે. કેવી બતનો તર્ક વિર્તાક કરો છો તે અંતઃકરણ પુર્વક મને જણાવો. શું તમે એમ માનો છો કે શેલ સ્વપ્નમાંયે મોગલ છાવણીમાં સંતલશ કરવા બંધ ?” પન્નાએ પુછ્યું.

પ્રધાન—“બહેન ? જરાક વધારે સ્પષ્ટતાથી હું કાંઈ કહું ને મારો વીચાર જણાવું પણ તે માટે મારા ઉપર તમે ગુસ્સે નહીં થાવ એવું તમે મને વચન આપશો ?”

“હા ! હા ઘણીજ ખુશીથી, પ્રધાનજી”

“તો હવે સાંભળો ; મહારા વીચારનો તર્ક આ બાબતમાં એવો છે કે શૂરવીર રણવીર મહારાણા અરિકંદ નરેશને તમે આ કિલ્લાના સંરક્ષણાર્થે શૈલવતી સાથે કહેવડાવ્યું હશે. આ કાર્ય સાધવાનું તમેજ તેને સોંપ્યું હશે. અરિકંદ નરેશે તમારા કહેણનો સ્વીકારજ કર્યો હશે કારણ કે એ ક્ષત્રિય

યુવાન તરફનો તમારો પક્ષપાત મેં એકવાર ચિત્રાલયમાં અનુભવેલો છે. તમે અંતરનો પોકાર કરી ને તેમને કહેણ મોકલ્યુ હશે અને તે ક્ષત્રિયે અવસ્ય તે વાતનો સ્વિકાર કર્યોજ હશે. તેઓ શૈલવતી સાથે અહીં આવતાં, મોગલ છાવણીના કોઈ જાસૂસે ગુપચુપ કિલ્લામાં પ્રવેશી આ બધું ધાંધલ મચાવ્યું છે. કેમ મારો તર્ક ખરો છે કે નહીં!” પ્રધાને છેવટનું કટાક્ષ કરતાં મંદમંદ હાસ્ય કયું.

પન્ના કુમારીએ કહ્યું. “ધન્ય છે. સુવર્ણસિંહજી; તમે અને તમારી બુદ્ધિએ જે તર્ક કર્યો તે વાજબી છે. અત્યારે તો મારી પાસે કાંઈબી સાધન નથી પણ એક બે દિવસમાં હું તમને કહી શકીશ કે આપણા રાજ્યને કેવળ ક્ષત્રિયત્વની ખરી લાગણીથી પ્રેરાઈને બચાવનાર અન્ય વીર કોઈજ નહીં પણ તેજ અરિકન્દ નરેશ છે. તો બહેન તમે નકકી માનજો કે—એ સમયે તમને હું આપો આપ સૌથી પહેલાં મંગલ આશીર્વાદ આપવા આવનાર હઈશ. આ તમારો બુકો સેવક તે વખતે પ્રસન્ન થશે.”

“મત્રીજી! ખરી હકીકત તમે હવે જાણી ચુક્યા છો. મૃગેન્દ્રસિંહજીએ મને સમાચાર આપ્યા છે કે—તેમના લાઇ શત્રુની છાવણી પર હુલ્લો કરવા માટે

ઉપડી ચૂકયા છેજ. હવે આપણે શું કરવું ! પિતાજીને આ સમાચાર અત્યારથી કહેવામાં સાર નથી; જ્યારે અરિંકન્દાધિપતી ખરાખર સંપૂર્ણ વિજયશાલી થઈ અહીં આવશે ત્યારેજ બધી વાતનો સ્કેટ થશે પિતાજી તે વખતે જરૂર તેમના આભારી થશે અને પોતાનો ગુસ્સો જે મનમાં હશે તે તુરત ઉતારી દેશે પણ તે દરમિયાન મૃગેન્દ્રસિંહ અને શૈલને કેદમાં રાખવાથી શો લાભ ?”

“લાભ તો જાણે કાંઈજ નથી. પણ એમને અત્યારે છોડીએ તો પિતાજી વધારે ગુસ્સે થઈ ક્રોધે ભરાય ને પરિણામ સાફ ના આવે તેમ માફ ધારવું થાય છે. પછી તમારી મરજીએ મરજી.” પ્રધાને કહ્યું.

“પિતાજીના ગુસ્સાનો વિચાર મેં તો કોઈ બાબતમાં પ્રાધાન્યપણે વિસાતમાં લેખ્યોજ નથી. એ તો સદાય ધુધવાયલાજ રહેવાના; આપણા હેતુ એ છે કે આપણું કામ થાય ને ખરાખર સચવાય એજ આવી બાબતોમાં ખાસ તપાસવાનું છે. પિતાજી વિરૂધ્ધ આપણે કાંઈ પ્રંપચ કર્યો નથી; તેમની સલામતી વના આપણે ખીજું કશું ચાહ્યું નથી. આપણાં હૃદય જો સાફ હોય, આપણે તેમના હિત માટેજ, અને તેમની કીર્તિ માટેજ, અને તેમના સુખ માટેજ આ કાર્ય કરાવા મથતાં હોઈએ, તો એ આપણા માટે ગુસ્સે રહ્યા કરે તેમાં આપણે શું કરીએ ?

તેમની દરકારજ ના કરવી અને આપણું ધાયું સિધ્ધ કરવું. આવી બાળતોમાં હું ખાસ તે કર્તાવ્યનું ગણું છું. આથી પ્રધાનજી, જે તમે મૃગેન્દ્ર અને શૈલને છોડાવી શકો તેમ નહો તો હું તમને ખબર આપું છું કે—અત્યારથી ચોવીસ કલાકની અંદર હું તેમને કોઈને કોઈ રીતે તુરંગમાંથી નસાડી મુકીશ ”

“એથી તો અમને અમલદાર વર્ગને વધારે ગુસ્સાના ચક્રમાં મુકશો?” પ્રધાને કહ્યું

“અમલદાર વર્ગનું કે તમારું આહો તે થાય એમાં હું શું કરું? એક ક્ષત્રિય વીરની જે વખતે રણાંગણમાં ખરી જરૂર છે તે વખતે પિતાજી અવિચારીપણાથી કેદમાં ગાંધી રાખે એ શું વ્યાજબી છે?”

“શૈલે તે વખતે ચોખ્ખું કહ્યું કે—હું કોઈ કાવ. તરામાં કે તમારો વિરૂધ્ધતા ભરેલું કંઈજ કામ કરવામાં સામેલ નથી” તેણીએ જરા રોષમાંજ આગળ ચલાવ્યું. કે બસ તેનો એટલો ખુલાસો પિતાજીએ માન્ય કરવો જોઈતો હતો. અરિકન્દ નરેશને તેમણે પહેલાંથીજ અન્યાય કર્યો છે. ક્ષત્રિય વીરનું તેમણે અપમાન કરેલું છે. તેઓ તેમની મદદ માટે લાયક પણ નથી, છતાં પણ તેમને મદદ કરવા પ્રવૃત થઈ ચૂકેલા છે. મને ખાતરી છે કે તે જરૂર વીજ્ય મેળવશે ને તે પછીજ

હું પીતાજીને મલી બધી બાબતનો ખુલાસો કરીશ પણ હમણાં તો હું ગુપ્ત રીતેજ બધાં યંત્રો ગોઠવતી રહીશ.” પત્તા કુમારીએ કહ્યું.

“તમે ઘણાંજ જબરાં સૂત્રધાર છો. તમારા શુભ હેતુઓ જોઈને હું તમારા કામમાં મદદ કરવા પ્રયત્ન કરીશ.” પ્રધાનજીએ કહ્યું.

“ના એવું અધું વચન મારે ન જોઈએ, તમે સ્પષ્ટ રીતે ચોખ્ખું કહો કે તેમને છુટાં કરીશજ, એ વચન નહીં આપો ત્યાં સુધી હું મારી સર્વ રીતે ગોઠવણો પડતી મૂકીશ નહીં. હું તો ખાત્રીથી કહું છું. કે પિતાને ખરી વાત કહ્યા શિવાય હું એ બંનેને નસાડી મૂકીશ.” તેમ પત્તાએ ઘૃષ્ટતાથી કહ્યું.

“તમે બહુજ હઠીલાં છો હો ? વાડું તમારો જ્યારે આમ ઘણોજ આગ્રહ છે ત્યારે હું તમને વચન આપું છું કે—તેમને આજ પ્રાતઃકાળમાં છ વાગ્યે હું જરૂર છુટાં કરાવીશ.”

“તમે કેવી રીતે છુટાં કરાવશો ?”

પ્રધાને થોડોક વખત વિચાર કરીને કહ્યું કે પિતાજીના મનમાં હું એમ ઠસાવીશ કે—આ લોકોને હૃદયાર કરી દેવાં અને ચેતવણી આપવી કે—પુનઃ તેઓ નજરે પડે નહીં.

“એથી તો શૈલને પણ હૃદયાર થવું પડશે”
પન્નાએ કહ્યું.

પ્રધાન—“હા, પિતાજીને હાલ ખરી હકીકત ના કહેતાં એ લોકોને છોડાવવાનો માર્ગ આ એકલોજ છે. ગુસ્સે થયેલા પિતાજી તેઓને હૃદયાર કરવા કબુલજ થશે. હવે પછી તેઓ અરિકન્દ તો જવાનાં છેજ.”
આ છેલ્લું વાક્ય કહેતાં પ્રધાને મંદ મંદ હાસ્ય કર્યું.

પન્ના પ્રધાનના વાક્યનો ઉદ્દેશ સમજી પણ તે વાક્ય એમને એમ પસાર થઈ જવા દીધું નહીં. તે વિચારી ને બોલી, “એમ આપ શા ઉપરથી કહો છો?”

“પિતાજી તે વખતે ક્રોધિત હતા. પણ મારાથી ક્રોધ ક્યેં પાલવે નહીં. મારી આખો મેં ઘરાણે મુકી ન હતી. મૃગેન્દ્રસિંહે પોતાની ઓળખાણ કેમ ન આપી એથી હું આશ્ચર્ય અકિત થયેલો શૈલવતી તરફ બાડી નજરે બેઠો રહ્યો હતો. મેં તે વખત અવલોકન કર્યું હતું કે—શૈલ તેને વારંવાર નાક પર આંગળી અરકાડી છાનામાના ચુપ રહેવા સમજાવતાં હતાં. તેમ કરતી વખતે તેમની આંખોમાંનો મિકઠો મધુરો સ્નેહ બહાર છલકાઈ આવેલો તે મારી અનુભવી આંખ કાંઈ પારખ્યા વિના રહે ખરી કે? વળી તે ઉપરાંત તુરંગમાં જતી વખતે શૈલ હાસ્ય કરી રહી હતી ને એજ હસિત મુદ્રાથી મૃગેન્દ્ર તરફ

વારંવાર જોતાં હતાં; એથી આ આ તમારો તાબેદાર ઘોળાં વાળવાળો બુઢઢો સેવક તરતજ પારખી ગયો હતો કે—એ જો એકમેક ક્યારનાંયે થઈ ગયાં છે. એ વાત પણ ઘણીજ આનંદની છે. અને પ્રભુ કરશે તો એ જો હૃદયપાર થનારાંઓને આપણે થોડા વખતમાં પાછાં તુર્ત ઓલાવી શકીશું.”

પન્નાએ હસીને પ્રધાનની વાતનો સ્વિકાર કર્યો અને કહ્યું: “પ્રધાનજી? પૃથ્વીના પડમાંથી સાચા મંત્રીઓ નિર્મૂળ થવાની મેં જે વાત કહી હતી તે તમે ખોટી પાડી છે. હું તમારી જીભવટ, તથા બુદ્ધિથી પ્રસન્ન થઈને આ એક નજીવી બક્ષિસ આપું છું તેનો સ્વીકાર કરી આભારી કરશો.”

પન્નાએ પોતાના કંઠમાંથી એક મોતીનો હાર કાઢીને પ્રધાનના હાથમાં મૂક્યો. શિરસ્તા મુજબ તે લેવામાં કશી અડચણ ન હોવાથી પ્રધાને લેવા માટે આનાકાની કરી નહી. તેણે કહ્યું. “મેં મારી ફરજ બજાવી છે એ શિવાય બીજું કંઈજ કયું” નથી. પ્રધાનોએ તો પ્રત્યેક બાબતમાં મગજ ઢેકાણે રાખી નેજ કાર્ય કરવાનું હોય છે. મગજ ગુમાવી બેસવું એ પ્રધાનોને પાલવેજ નહી. હું એજ ઈચ્છું છું. અને પ્રભુ પાસે માગું છું કે—હે પિતા એવો શુભ અવસર તરતજ લાવો કે જ્યારે અરિન્દ્ર અને નાગૌર એ

બન્ને રાજ્યો એકજ બને.” કેટલોક વાર્તાલાપ થવા બાદ પ્રધાન તે મહેલમાંથી વિદાય થયો.

પ્રાતઃકાળમાં છ વાગ્યા પછી તરતજ પન્નાકુમારી ઉપર પ્રધાન તરફથી એક ચીઠ્ઠી આવી તેમાં ફક્ત એટલાજ શબ્દો લખ્યા હતા કે “પશ્ચિમો પિંજરમાંથી મુક્ત થયાં છે.”

પન્નાકુમારી તુરત સમજી ગઈ કે—પ્રધાને કહ્યા પ્રમાણે તે બન્નેને છુટાં કરાવ્યાં છે, અને તેઓ બન્ને તેથી ખુશી થયાં છે, પન્ના પણ આથી મનમાં ઘણોજ આનંદ પામી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

—:૦:—

મુલેહનું કહેણ !

પ્રાતઃકાળના છ વાગે મૃગેન્દ્રસિંહ શૈલબાળા અને પેલા મોગલ જોસૂસને નાગૌર શહેરના મુખ્ય દરવાજા બહાર કાઢવામાં આવ્યાં. તે પછી થોડેક દુર જતાં ધીરેથી મૃગેન્દ્રસિંહે પેલા જોસૂસનું કાંડું જોરથી પકડ્યું. અને જોરજોર થથરાવી નાખનારા અવાજથી પુછ્યું. “ફુટ ? બોલ, તું કેાણ છું ? અને શા કારણે તેં અમને બદનામ કર્યા ! હુરામખોર ! અમારી સાથે તું આવ્યો ન હતો છતાં શા માટે અમારું નામ દીધું. ?”

“મારો જીવ જાચાવવા ખાતરજ મહેં આપનું નામ દીધું હતું. જો હું તેમ ન કહેત તો તંઓ જરૂર મને ત્યાંજ ઠાર કરી નાંખત.” જાસુસે જવાબ આપ્યો.

“તું મોગલ છાવણીમાંથી આવ્યો હને કેમ?”

“હા? હા? તેમાં શું છે?”

“કેમ મૂર્ખ પાંશરો જવાબ આપ ? તું જાસુસ છે કે નહિ?”

“હા.”

“મને મોગલ લશ્કરની સંપુર્ણ રીતે માહિતી પૂરી પાડ; ફિરોઝશાહનું લશ્કર હાલમાં કેટલું છે? સૈનિકો કેવા છે?” તેણે થોડોવાર રહીને પુછ્યું.

“દાર્ગોળાનું સાધન કેલું છે?”

“હું તો હમણા આઠેક દિવસથી મોગલ સૈન્યમાં દાખલ થયો છું. એટલે મને પુરેપુરી ચોકસ રીતે માહિતી નથી.”

“શું એમ ? અધર જવાબ દે છે?”

એટલું કહીને મૃગેન્દ્રસિંહે તેનો હાથ એવા નેરથી અમળાવ્યો કે જાસુસ “ઓહ? ઓહ? અરેરે? એવી અનેક રીતે જુમો મારી આડો ફરી ગયો. “ખોલ હુટ ખોલ નહીંતર હવડે ઠાર થઈ જઈશ ને જમીન

લેજો કરી દઢશ. માહિતી જરાબર આપવી છે કે નહીં ?” તેમ મૃગેન્દ્રસિંહે પુછ્યું.

“ જવાબ જરાબર આપું છું. આપ મહેરબાન સાહેબને કહું છું. શાંત થાઓ. તેમ પોકાર કરવા લાગ્યો. એટલું જોલી કહેવા લાગ્યો કે લગભગ ૨૫૦૦૦ હજાર માણસોનું હમારું મોટું સૈન્ય છે. ઘોડેસ્વારો, લાલેદારો, બંદુકદારો, પાયદળ અને કેટલાક ઉંટ ઉપર સ્વારી કરનારાઓ એવા પાંચ મુખ્ય વિભાગો છે. બધાઓના કરતાં ઘોડેસ્વારો ઉંચી પ્રતીના સૈનિકો છે. દાડગોળો હાલમાં તો પુરતો છે. પણ ગુજરાતમાંથી અમારું મોટું તોપખાનું મંગાવ્યું છે તે હવે થોડાક દિવસમાં આવી પહોંચશે. મોગલ સૈન્યને તમારા રજપુતોનાં નાનાં બધાં રાજ્યોનાં લશ્કરો એકઠાં થશે તોએ હંફાવી સકશે નહીં.”

“ જાસુસ ? જોરાકનો જથ્થો પુષ્કળ છે કે ?”

“ હા સાહેબ ગુજરાતની રાજધાનીમાંથી જોરાકના તો ગાડે ગાડાં ભરીને મંગાવવામાં આવે છે.”

“ કયા રસ્તા મારફતે મંગાવાય છે ?”

“ એની મને જરાબર જાણ નથી.”

“ વળી પાછો ચસકયો કેમ ખરૂંને ?” મૃગેન્દ્રસિંહે એમ કહીને જો ચાર મુકકીઓ તેની કમ્બરપર લગાવી

દીધી. એટલે પાછો તે બોલ્યો, “ના-ના મારશો લાઇ સાહેબ કહું છું? અરેરે ઓ પ્રભુ!” થોડીવાર જરા શ્વાસ ખાઇ તે ધીરે ધીરે પાછો બોલ્યો. “ગુજરાતની રાજધાની અહમદાવાદથી નૈઋત્ય કોણને માર્ગે ખોરાકનાં ગાડાં લાવવામાં આવે છે.”

“ત્યારે એ રસ્તો કેવો છે? વચ્ચે ઝાડી ઝાંખરાં ને નેળ જેવા ભાગો આવે છે કે નહીં?”

“મેદાન જેવો રસ્તો કેટલો છે? સાચેસાચું કહી દેજ નહીંતર હવે તો ચોકકસ સ્વધામજ પહોંચાડી દઇશ. તારા મોતથી મને કાંઇ સ્નાનસુતક લાગવાનું નથી.”

“મહેરબાન સાહેબ સાચેસાચું કહું કે કાચેકાચું કહું સાબ? મેં તો સાચું બોલવાના સોગન ખાધા છે. સાચું કોણ બોલે?”

અરે પાછો ખસ્યો તેમ કરી તેને તમાચા ફડોફડ લગાવી દીધા.

સરદાર? હવે મરી ગયો? તમારા જુદામી ત્રાસથી તોખા તોખા પોકરાવો છો. હ્યો કહું છું સાચેસાચું ને બધી વાત કબુલ કરું છું.” તેણે આગળ ચલાવ્યું.

“અર્થો રસ્તો મેદાન જેવો આવે છે. પણ તે રેતીનાં રણ જેવું મેદાન નહીં. જંગલ જેવું મેદાન, જેમાં ઝાડો અને ઝાડીઓ પણ હોય. કયાંક નદીઓ પણ આવે, નેળ જેવા ભાગ પણ એક બે ઠેકાણે છે—

“વારૂ ? એ નેળમાંથી પસાર થાય ત્યારે અમારા જેવા શત્રુઓ તેના ઉપર હુલ્લા કરીને તે કબજે કરી શકે કે નહીં ?”

“ગાડાં સાથે સૈનિકો કેટલા રાખવામાં આવે છે. ફરીથી ચેતવણી આપું છું કે સાચે સાચુંજ મારી પાસે બોલવામાં સાર છે ?”

“અહિંથી થોડાક માઈલપર એક લાંબી નેળ આવે છે તે બહુ તો દસેક કુટ પહોળી હશે. એ ગાડાંનાં સમુહ સાથે આશરે ૧૦૦ કે ૧૫૦ સૈનિકો ઘણુંખરું રખાય છે. અને તે મોગલોમાં શુરવીર ગણાતા ઘોડે-સ્વારોજ હોય છે.”

“વારૂ ? ત્યારે હવે ફિરોઝશાહ વિષે મારે થોડી હકીકત જાણવી છે. તેનો તંબુ છાવણીની વચમાંજ હોય છે કે ?”

“ફિરોઝશાનો તંબુ સૌથી ઉંચો છે અને તેના ઉપર મોગલ વાવટો ફરકે છે.”

“આસપાસ અમલદારોના તંબુઓ છે કે ? સંત્રીઓના પહોરા કેટલા કેટલા કલાકે બદલાય છે ? અને ફિરોઝશાહના તંબુની આસપાસ કેટલા સંત્રીઓ હોય છે ?”

તે માણસ થોડીવાર આડું અવળું જોવા લાગ્યો એટલે મૃગેન્દ્રસિંહે કહ્યું “કેમ પાછું મેથીપાક ખાવાનું”

મન થઈ આવ્યું લાગે છે. જવાળ દે ! સિધ્ધો જવાળ દે નહીંતર હવે તો આ મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢીશ તેટલીજ વાર છે. તું ગમે તેટલી લુચ્ચાઈ કરશે પણ અમારા જેવાને બનાવી શકાશે નહિં.”

“ફિરોઝશાહના તંબુની આસપાસ સૈન્યની બુદ્ધી બુદ્ધી ટુકડીઓના મોટા અમલદારોના તથા મુખ્ય સેનાધિપતિના તંબુઓ છે. દરેક તંબુ આગળ છ છ સંત્રીઓ હોય છે. ખાસ ફિરોઝશાહના તંબુ આગળ વધારે પહેરો રાખવામાં આવે છે કારણકે તેના જાનની સલામતી ઉપર મોગલ સમ્રાટની જીતનો આધાર છે !”

“હવે તારા પોતાના વિષે બરાબર માહિતી આપ. તું કેવી જાતનો અને કોણ છે ?”

“સરદાર સાહેબ, હું જાતનો રજપુત છું.”

“શું એમ છતાં તું મોગલ સૈન્યમાં ?”

“તેનું કારણ એટલુંજ કે મોગલો તરફથી મને જેટલું ધન મળી શકે છે તેટલું રજપુતોમાંથી મળી શકતું નથી.”

“એમ તો ધિક્કાર છે તારી જીંદગીને કે તું કેવળ ધનની લાલચથી તારા જાતિ લાઘવોનાં ગલાં રેશવાનો ધધો લઈ બેઠો છે. મોગલ સૈન્યમાં જોડાયા પહેલાં તું શું કરતો હતો ?”

“મેવાડ નરેશને ત્યાં હોતો !” “શું આવા મહાન ક્ષત્રિય વિરની નોકરી તણ મોગલોમાં તું ગયો ? પણ મારે હવે તારી કથા સાંભળવાની રહી નથી. કારણ એ મને સાંભળવાથી ઘણુંજ પ્રાચિન્ન લાગે એમ હું સમજું છું. મારે તને હવે વિશેષ કહેવાનું રહ્યું નથી, હું હવે તને એટલીજ સદલાહ આપું છું કે તારે ચાહે તેવી શારિરીક બળની મદદ તું મોગલોને આપજે. પણ કદી તારા જાતિ ભાઈઓને કોઈ દિવસ ફસાવવાનો ધંધો ફરીથી કરીશ નહીં. તેં અકકલ હીણ બનીને અમારું નામ નાગૌર નરેશ આગળ દીધું ને એનાં પરિણામે અમને કેટલી ગુચવણીમાં નાંખ્યાં; અને અમે મુશ્કેલીઓમાં આવી પડ્યાં ? એ માટે ખરું જોતાં જો કોઈ અને ગુસ્સો કરીને મારે તારા પ્રાણનો નાશજ કરવો જોઈએ. પરંતુ તેમ ના કરતાં તું અહીંથી જા. રજપુતોના ધર્મ પ્રમાણે તને જીવતો છોડું છું ને તે સાથે એટલી ખાસ ચેતવણી આપું છું કે ફરીથી કોઈ વાર તું મારી નજરે પડીશ તો જરૂર હું તેજ વખતે તને ઉલો ને ઉલો ઠાર કરીશ.” હવે મૃગેન્દ્રસિંહે તેના હાથનું કાંડું પકડેલું તે મૂકી દીધું. એટલે તે જાસ્ત્રસ આડું અવળું જોયા વિના મોગલ છાવણી તરફ દોડી ગયો.

હવે આ બંને જણે ત્યાંથી જેમ બને તેમ

ઉતાવળે દુર જતાં રહેવું એવો નિશ્ચય કર્યો. તેમનો ઇરાદો અરિંકન્દના દળમાં જઈને ભળવાનો હતો પણ એ સૈન્ય હાલમાં ક્યાં હશે તેની મૃગેન્દ્રસિંહને જરા પણ ખબર નહોતી. પણ તેને તેટલામાંજ પાછું યાદ આવ્યું કે મહારા ભાઈ રૂદ્રસિંહે એક ખાસ સૈનિકને ત્યાં અરિંકન્દની સરહદ ઉપર પોતાને માટે રાહ જોતાં બેસાડવા માટે કહ્યું હતું. તેથી હવે સૈથી પહેલાં ત્યાંજ જવું એવો મન સાથે વિચાર કરીને બન્ને જણ અરિંકન્દની સરહદની વાટે જવા લાગ્યાં.

જે મોગલ જસુસ નાગૌરના કિલ્લામાં ચારી છુપીથી દાખલ થયો હતો તેણે મોગલ છાવણીમાં જઈને જખડુ ધાંધળ જગાડ્યું. પોતાની નોકરી તે નાણાંની ખાતરજ બજાવતો હતો; આ જસુસ ધનનો ઘણોજ લોભી હતો ને તેના મનને રાત દિવસ ધન મેળવવાના વિચારો મનમાં રમી રહ્યા હતા. પૈસાને ખાતર તે પોતાના દેશને, પોતાની સ્વતંત્રતાને પર-દેશીઓની શુલાભીમાં મુકતો હતો. પોતાના જાત ભાઈ-ઓને તેણે એ દુષ્ટ પૈસાની ખાતરજ મોગલ સૈનીકોના પ્રચંડ યજ્ઞીમાં હોમવા તત્પર થયો હતો.

જે સમયે આ જસુસ ફિરોઝશાહના તંબુમાં પહોંચ્યો તે સમયે ફિરોઝશાહ પાસે અમલદાર વર્ગે ચારે બાજુ વેરાઈને ઘણા મોટા મોટા વિચારોમાં

ગરકાવ થઈ બેઠા હતા તેને તેજ વખતે એવી અપાર નિરાશાના સમાચાર મળ્યા હતા કે જે પછી શું કરવું તેની મોટી વિમાસણ થઈ પડી હતી.

વાંચકવૃંદને એ ખબર છે કે ફિરોઝશાહના તોપખાનાના અરિકન્દના મહારાણા રૂદ્રસિંહે ચુરેચુરા ને બેદાન મેદાન કરી નાંખીને જંગલમાં ક્યાં પધરાવી દીધું હતું તેમજ તે તોપખાનાના રક્ષણાર્થે જે સૈનિકો હતા તેઓમાંના ઘણાક જણને ઠાર કરીને કંટલાકને તેણે કેદ કર્યા હતા.

આથી ફિરોઝશાહે તોપખાનું લેવા બસુસને મોકલ્યો હતો પણ તેને ગયે ઘણોજ વખત થઈ ગયો હતો, ફિરોઝશાહ વિચારમાં તલ્લીન બની ગયો હતો.

પણ તે બસુસ તો ક્યારનોએ દેહ મૂકત થઈ ગયો હતો એની એ મૂર્ખને ક્યાં ખબર હતી ?

વિચાર કરતાં કરતાં બે ચાર દિવસ થઈ ગયા. સુબાને વહેમ પડ્યો કે કદાચ રસ્તામાં રજપૂતો એ હલ્લો કરી તે તાબે તો નહિં કર્યું હોય ! પોતાનો વહેમ બરાબર છે કે નહિં તેની તપાસ કરવા તેણે એક ખીબા બસુસને તરતજ રવાના કરી દીધો.

પરંતુ બસુસ તો ગુજરાત ગયો તેવોજ તે પોતે ગુજરાત પાછો આવ્યો. બસુસ જ્યારે ગયો ત્યારે

તેના મ્હેં ઉપર જે લાલાશ અને આનંદ દેખાતાં હતાં, તેને બદલે તે પાછો આવ્યો ત્યારે ફિકકાશ અને નિરાશા દેખાવા લાગ્યાં.

તેણે તરતજ તોપખાનાના નાશ થયાની હકીકત કહ્યાં. ફિરોઝશાહ ઘણેજ ક્રોધી હતો. તેણે અમલદાર વર્ગ સહિત તોપખાના ઉપર મોટો આધાર ખાંધ્યો હતો કે શત્રુની દિવાલની એકેએક કાંકરી તોપખાનામાંની તોપોના ઘડાકા અને ભડાકાથી તોડી પાડવાનો મનસુખો કરી રાખ્યો હતો.

પરંતુ જ્યાં તોપખાનું તોડી ફેડી ને તળાવમાં નાંખી દેવામાં આવ્યું તે વાત સાંભળી ત્યારે સર્વે ઠંડાગાર બની ગયા.

આ સમયે આપણે પરિચીત જસુસ ફિરોઝશાહના તંબુમાં દાખલ થયો અને દાખલ થતાં વેંતજ તેણે આશાનાં કિર્ણુ જેમ પહેલાં પડે છે તેમ જ્યાં ફિરોઝશાહ અને તેના પરીજન મંડલના મનમાં આશાની ચિણુગારીઓ થવા માંડી અને તે પછી તે જસુસ બોલ્યો. “નામદાર સુખા સાહેબનો જય થાઓ ! નાગૈરના કીલ્લામાં આપનો આ ગરીબ તાબેદાર જસુસ અંદર જઈને, આવ્યો છે અને મારા અવલોકન પછી હું આપને ખાત્રી આપું છું કે એક ચુકિત કરશે તો જરૂર એ કિલ્લો સોચે સો ટકા સાથે સંપુર્ણ રીતે હાથ કરી શકશે.”

ફિરોઝશાહ, “યુક્તિ મારે નથી જોઈતી એની વાત પછીથી બધી થઈ પડશે. પણ જાસુસ પહેલાં એ તો કહે કે તે કિલ્લાની અંદર જઈ પરિક્ષા કેવી રીતે કરી ને અંદર શું શું જોયું?”

જાસુસ, “આપને ટુંકાંમાં ટુંકું એકજ વાક્ય કહું છું કે રજપુતોના કિલ્લામાં સાવજ પોલમ પોલ છે.”

ફિરોઝશાહ “કેવી રીતે?”

જાસુસ, “ત્યારે સાંભળો, નામદાર સુખાસાહેબ? મેં અંદર ફરીને જોયું છે કે કિલ્લામાં એક મોટો ભવ્ય છુપો દરવાજો છે. એ દરવાજો અમુકજ કંઈક નિસાનીઓ કરવાથી તરતજ ઉગડે છે. ત્યાર પછી મેં જોયું કે કિલ્લો ધંટો અને યુનાનોજ બનાવેલો છે. શહેરના દરેક દરવાજા આગળ રાતની વખતેજ દશ-બાર પહેરગીરો રાખવામાં આવે છે. પણ દિવસે તો એકથી વધુ પહેરગીર જોવામાં આવતોજ નથી. આપ નામદાર એક યુક્તિ કરો તો જરૂર કિલ્લો મેળવવામાં ફતેહ મલશે પરંતુ એક બાબત આપને કહેવાની ખાસ રહી ગઈ. દિલીપસિંહ કેવળ તદ્દન કાચાકાનનોજ મુખે રાજા છે. નાની નાની બાબતોમાં પણ એકદમ મગજ ગુમાવી બેસે છે. શાન્તિને અને તેને હજારો ગાઉનું છેટું છે. આવા

રાજાને વશ કરવા માટે આ સેવક પાસે એક ચુકિત છે.”

દ્વિરોઝશાહ કાંઈ ન બોલતાં પોતાના અમલદારો સામું બેવા લાગ્યો. અને અમલદારો તેના સામે વિચારો કરતા બેઠી રહ્યા. પરંતુ તેમાંથી એક જણે પુછ્યું: “જસુસ, બરાબર ચોકસ કહે તો ખરો કે તારી પાસે કંઈ ચુકિત છે?”

જસુસે આમ તેમ આડું અવળું બેઠાને તથા કેાઈ શત્રુ પક્ષનું સાંભળનાર અહીં હાજર છે કે નહિ તે ચારે તરફ બેઠાને મનને ખાત્રી કરી લઈ કહેવા માંડ્યું; “આપણે દિલીપસિંહને એક ઘડીના છઠા ભાગમાં ઉંદરની માફક આમ ચપટીમાં સપડાવી શકીએ તેમ છીએ, પણ મુજ ગરીબનું કહેવું એવું છે કે આપણે તેને એમ કહેવડાવવું કે હવે અમે સુલેહ કરવા તૈયાર છીએ. તેની આગળ ખોટે ખોટું દિંગ મારવું કે અમે તમારા મિત્ર છીએ ને વળી રનેહી હિતેચ્છું પણ છીએ; આતો જરાક મજાક કરતા હતા. હવે અમે સૈન્ય સાથે અમારા દેશમાં પાછા જવાનો નીશ્ચય કર્યો છે. આ તદ્દન બનાવટી ખોટી વાત છે. જેમ ગળગોળા પવનના આવે છે તેમ આ વાત પણ પાયા વગરની તદ્દન ખોટી છે. તો પણ આપણે તેને એમ કહેવરાવવું.” “એમાં તે શું વળ્યું?” વચમાં એક જણે ડાહપણ ડાહ્યું—

“સાંભળો તો ખરા ? માફ કરેલું બરાબર પુરે-પુરું સાંભલી લ્યો. પછી તમારે જેને જે કહેવું હોય તે કહેજો; યુક્તિ આપાદ છે, વાફ પછી આપણે તેને પાછા જવાનું કહાવીએ તે સાથે એવી યુક્તિથી એક શરત કરવી કે, અમે તમને ભેટીને એક બીજાના મિત્રો તરીકે હાથ મેળાપ કરીને છુટા પડવા માગીએ છીએ માટે દસ માણસો સાથે અમારા સુખાસાહેબને મારા શહેરમાં આવવાની પરવાનગી આપવી—”

“અરે ? જા, જા, એવો તે શું દિલીપસિંહ મુખ છે કે તે પરવાનગી આપે ?” સેનાપતિએ પુછ્યું.

જાસૂસ “એવી પરવાનગી ન આપે તો આપણે એક બીજી શરત રજૂ કરવી કે તમે જો અમને તમારા શહેરમાં આવવા ન દ્યો તો તમારાં દસ માણસો સાથે તમે અમારી છાવણીમાં આવો; છાવણીમાં પણ નજ આવવું હોય તો કોઈ એવી અલગ જગ્યાએ મળવાનું ઠરાવો કે જ્યાં તમારી સલામતી છે એમ લાગે. તમને જે જગ્યા પસંદ હોય તે ઠેકાણે રાખો હમારે તો માત્ર તમને મિત્ર ભાવે મળવુંજ છે. અમારા તરફથી સુલેહની ખાત્રી આપવી છે. અને અમારામાં તમારે માટે બિલકુલ વેર નથી એમ પણ બરાબર તેના મનમાં ઉતરે તેમ જાહેર કરવું. તે સાથે અમારા તરફનું હમારી યથા શક્તી નજરાણું તમારા ચરણ પક્ષ આગળ મુકીને

બન્ને હશી ખુશી ને મિત્રો તરીકે હવે છુંટા પડીશું. આવી રીતે બરાબર ચોક્કસ આપણે તેને કહા-વીશું તો તે કિલ્લો છોડીને કોઇ અલગ જગ્યાએ આવવા તૈયાર થશે ને કદાચ કિલ્લો નહીં છોડે અને આપણનેજ શહેરમાં દાખલ થવા દેશે તો આપણાં જે દસ માણસોમાંનાં બાહુબળ વાળાં હોંશીયાર હોય તેમાંનાં બે ત્રણ માણસોએ શહેરમાં દાખલ થઈને તરતજ જે પહેલું કામ કરવાનું તે જ્યાં ફાવે ત્યાં પહેલી આગ લગાડવી; ખાસ ધ્યાન દરવાજાઓ બાળી નાંખવા તરફ વિશેષ આપવાનું છે કારણ કે આમ કરવાથી શહેરમાં અંધા ધુધી ફેલાશે અને એકલો કિલ્લોજ હાથ કરી લેવા ઉપર ચોક્કસ રીતે ધ્યાન આપવાનું રહેશે. જો દિલીપસીંહ કિલ્લા બહાર આવશે તો પછી એને કેદ કરી લેતાં જરાપણુ વીલબ લાગશે નહીં, આ વીચારો મારા મનમાં આવ્યા છે તે જણાવ્યા છે હવે આપ સર્વેને વ્યાજબી લાગે તે બંડ.”

પરંતુ થોડીવાર સુધી સર્વેજણે ચુપકીદી પકડી ને પ્રીરોજશાહ આ બસુસની કહેલી ચુકિત મનન કરવા લાગ્યો. અંતે તે થોડીવાર વીચાર કરી બોલ્યો કે ચુકિત તો આબાદ છે. બસ હવે સફેદ વાવટા સાથે આપણા એક અમલદારને રજપુત રાજા તરફ સત્વર મોકલી આપો. તે કઇ સરત મંજુર રાખે છે તે જણાયા પછી શું કરવું તેનો વીચાર થશે !”

તરતજ પ્રીરોઝશાહની ઇચ્છાને માન આપવામાં આવ્યું. એક અમલદાર જવા માટે તૈયાર થયો અને તે “અલ્લાહો અકબર”ના ધ્વની સહીત સફેદ વાવટો હાથમાં લઈને નાગૌરના કિલ્લા તરફ જવા લાગ્યો. આ અમલદારની શી સ્થિતી થઈ, તે હવે આપણે ખરાબર રીતે તપાસીએ. સફેદ વાવટા સાથે તેને આવતો જોઈને એક પહેરગીરે રાત્રને તુરતજ ખબર આપ્યા. રાત્ર પોતે કિલ્લા ઉપર આવ્યો અને તેણે તે સૈનિકને સફેદ વાવટા સાથે આવતો જોઈને પોતાનાં માણસોને જલદી હુકમ આપ્યો કે દરવાજાની એક ખારી તેને માટે ખુલ્લી કરો અને તેનાં શસ્ત્ર દુર રખાવી ને તેને વાવટા સાથે અંદર આવવા દો.”

તે પોતાના વીચાર ભુવનમાં ગયો, અને પ્રધાન તથા સેનાપતિને તેણે મસલત માટે બોલાવ્યા; તેની સૂચના મુજબ દ્વારપાળોએ વાવટાવાલા મોગલ સૈનિકને શસ્ત્રો વીના અંદર દાખલ કર્યા. તેઓએ તેને સીધો વીચાર ભુવનમાં આણ્યો.

પ્રધાને તેને પુછ્યું “કેમ તારે શા કારણથી અત્રે આવવું થયું છે.”

ફત “જનાબને રોશન થાય કે હું ગુજરાતના બહાદુર સુબા સાહેબ તરફથી સમાધાની કરવાનો સંદેશો લઈને આપની પાસે આવ્યો છું.”

પ્રધાન, “તમારા સુખાસાહેબને કહેજો કે એ સંદેશો હમને બહુજ માંડો મલ્યો છે તેથી હવે હમે લાચાર છીએ.”

હત—“અમારા સુખા સાહેબે કહેવડાવ્યું છે કે અમે અત્યાર સુધી તમારી કસોટી કરતા હતા. અમારો હેતુ પહેલેથીજ પવિત્ર હતો. અમને તમારા તરફ કોઈ પણ જાતનું અંગત વેર નથી, અમે માત્ર અમારી મિત્ર ભાવના તમોને જાહેર કરીને પાછા ફરવા માગીએ છીએ.”

પ્રધાન—“ઘણી સારી વાત છે કે તમે પાછા જવાને તૈયાર છો કેમકે એ બાબતોનો રસ્તો તમારે માટે હમેશાં ખુલ્લોજ છે માટે તમે સત્વર સિધાવો. જાલો હવે કંઈ પુછવું છે.”

હત—“પ્રધાનજી આપ હજી હમારો શો હેતુ છે તે સમજ્યા પણ નથી. સુખાસાહેબે ઘણાજ રનેહ સાથે કહેવરાવ્યું છે કે અમે તમારા મિત્રો છીએ. અને અમારી મિત્રતા સાચા ખરા હૃદયની ને અંતઃકરણની છે એમ આપને પુરાવા સહીત જાહેર કરવાની અમને આપે આ વખતે તક આપવી જોઈએ. મહારાજશ્રીને એ વાત જાહેર થઈ ચુકી છે.”

મહારાજાએ કહ્યું, “અને અમો પણ અત્રે જાહેર કરીએ છીએ કે અમે તમને મિત્રો તરીકે કબુલ રાખીએ છીએ. તમે હવે જરા તલમાત્ર મનમાં અંદેશો લાવ્યા વિના અહીંથી પાછા ફરી શકશો.”

હૃત—“નામવર મહારાજાને રોશન થાય કે હવે હમારે અંદેશાનું કંઈ કારણુ તો રહેલું નથી. અમારું સૈન્ય નિઃશ્વંતપણે પાછું ફરતું હોય તે વેળા તમારા માણસો કિલ્લામાંથી અમારા ઉપર ગોળીઓનો વર્ષાદ વરસાવે અથવા તો અમારો પીછો પકડે એવો હુમલો સંભવ હોવાથી અમારા સુબાસાહેબ ઇચ્છે છે કે,—ખન્ને વચ્ચે સુલેહની શરતો નક્કી થવી જોઈએ, અને એ શરતો નક્કી કરવા માટે સુબાસાહેબ પોતે આપ નામવર મહારાજાની હજુરમાં દસ માણસોના રિશાલા સાથે આવવા આપની રજા માગે છે. જે આપ મહારાજા પરવાનગી આપો તેમજ કેઈ પણ રીતનો દગો ન થાય એવી મને ખાત્રી આપની જખાનથા આપો તો આપ નક્કી કરો તે વખતે હમારા સુબાસાહેબ અહીં આવવા ખુશીથી નીકળશે.”

પ્રધાન “આ વાત તમે કંઈક વિચારવા જેવી કહી ખરી પણ અમારા મહારાજા સાહેબ તમને અત્યાચાર જ ખાત્રી આપશે કે અમારા તરફથી તમને કંઈ પણ રીતનો દગો દેવામાં આવશે નહીં. અમે પણ

સાચા ક્ષત્રિયો છીએ. અને સાચા ક્ષત્રિયો કદી યુદ્ધમાં પ્રપંચ કરતા નથી.”

હત-“પ્રધાન સાહેબનો આભારી છું. પણ હું એક સાધારણ હુત તે આપને શી ગણતરીમાં? આપને આપના મહારાજ સાહેબ મારા જેવા સાધારણ માણસને આવી મોટી જોખમદારીવાળી વાત કહે તેમાં મારા ઉપર અમારા સુખા સાહેબ આધાર રાખે ખરા કે? બન્ને મોટા માણસો પોત પોતાના મોભા મૂજબ એક બીજાને અકેક શબ્દ મિત્રતાનો કહે તેનું જે વજન પડે તે મારા જેવા એક ગરીબ નોકરના કદાચી પડે ખરું કે? આથીજ એ જોડેનો મેળાપ થઈને આ મહાન બાબતનો ફડચો તેઓ બન્ને સલાહસંપથી રૂબરૂમાં કરી લે તે સંભાવના કરતાં ઠીક થઈ પડશે.”

સેનાપતિએ અત્રે કહ્યું “પણ તમારા સુખા સાહેબને હશ માણસો સાથે તો આ શહેરમાં આવવા દેવાય નહીં.”

દિલ્લિપસિંહ-“હા, તેમને એકલાને અત્રે પધારવું હોય તો ભલે ખુશીથી પધારે. હું મારા બાપ દાદાની કીર્તીના સોગન લઈને કહું છું કે તેમના પ્રત્યે બિલકુલ દગો અમારા તરફથી રમાશે નહીં.”

હત-“નામદાર મહારાજને મારી અરજ છે કે અમારા સુખા સાહેબે આવી શરત કબુલ કરવાની મને સ્પષ્ટ રીતે ના પાડીનેજ મોકલ્યો છે. તે નામદાર

એમ કહેવડાવ્યું છે કે, જો અમને થોડા માણસો સહિત આપ શહેરમાં આવવા નજ દો તો આપ મહેરબાન ખુશીથી થોડા માણસો સહિત અમારી છાવણીમાં આવો.”

અત્રે આ વાક્ય સાંભળી સર્વે જણા હસી પડ્યા. એટલે સેનાપતિએ કહ્યું. “કાકા મટીને ભત્રીજા થવાનું કેાણુ કબુલ કરે. મોગલ હુત, તારી એ આશા તો કદાપી કાળે સફળ થવા પામશે નહીં.”

હુત, “હવે એક ત્રીજી શરત વીધે કહેવાનું મને સોંપવામાં પણ આવેલું છે. નામદાર સુબા સાહેબે કહેવડાવ્યું છે કે તમે નામદાર મહારાજા સાહેબ નકકી કરો તે એકાંત જગ્યાએ અમે આવીએ. અને તેજ સ્થળે દસ માણસો સહિત આપ પધારો; તે સ્થળે આપણે વેર ભાવ વિના મળીને એક બીજાને મિત્રતાની ખાત્રી આપી ને કોઈના તરફથી હવે પછી દગો નહીં થાય તેનાં એક બીજાને વચનથી બાંધીને વીખુટાં પડીએ. મહારાજા સુબાસાહેબે કહેલું છે કે બંધુ તરીકે વચનથી બંધાઈશું ને પછી વીખુટા પડીશું.”

રાજા “અલ્યા હુત, એકાંત જગ્યા એટલે તમે શું કહેવા માગો છો! કંઈ પ્રપંચ કરવા ધારો છો?”

હુત “ના ના મહારાજા પ્રપંચ? એ આપ શું બોલ્યા! પ્રપંચ નહીં પણ આપના તાબાની સરહદમાં

કોઈ પણ જગ્યાએ અથવા તો આપના કોઈ મિત્ર રાજ્યની હદમાં આપ જ્યાં મળવાનું કરાવે ત્યાં હમે દસ માણસો સહીત આવીએ એમ અમારા સુખાસાહેબે કહેવડાવ્યું છે.”

રાજા “વારૂ આ શીવાય હવે તમારે કંઈપણ કહેવાનું બાકી રહ્યું છે.”

હત “ના નામદાર ?

રાજા “તો તમે આશરે અરધા કલાક મહારા મહેલમાં મારા માણસો લઈ જાય તે જગ્યાએ જઈને તમે બેસો અને તે દરમીયાન હું મારા મંત્રી વીગેરે સાથે વાતચીત ચલાવીને તમને યોગ્ય રીતે જવાબ આપીશ. તમે ત્યાંજ બેસસો તે દરમીયાન તમારી હરેક પ્રકારની માનસરી આગતા સ્વાગતા કરવાનું હું મારાં માણસોને ફરમાવું છું.”

હત “જેવી આપ મહારાજા સાહેબની ઈચ્છા.” એમ કહીને તે જવા તૈયાર થયો. દિલીપસિંહે સેનાપતિના કાનમાં કાંઈક કહ્યું. એટલે તે ઉઠીને તુરત હત સાથે ગયો. અને તેનેવીચાર ભુવનથી ઘણું દુર એક મહેલમાં જ્યાં અતિથીઓનો સત્કાર કરવામાં આવતો તે તરફના અતિથી સત્કાર ભુવન નામના મહેલમાં લઈ ગયો. તેની તહેનાતમાં પોતાના તાબાના એક ચાલાક સૈનિકના હાથ નીચે બે ચાર માણસો

રાખીને તેમને જે પ્રકારની તાકીદ કરી. એ મોગલ દુત જે ખોરાકની જે કાંઈ ચીજ માગે તે તેને આપવી એ શિવાય બીજાં કાંઈ પણ સાધનથી તે કોઈ પ્રકારનો પ્રાપ્ત કરે નહીં. અથવા તો કિલ્લો બંધી બાબુ તપાસવા કે લશ્કરની સ્થિતિ કંઈપણ રીતે જાણવા માટે તે કિલ્લામાં જઈ ચઢે નહીં.”

આ ઉપરથી જણાશે કે રજપુતો કેવા હયાશોલ ધર્મશીલ ને આતીથ્ય સત્કારની ભાવનાવાળા હતા. તેઓનો નાશ ફક્ત એક કુસંપથી જ થયો હતો. મોગલ સુબાને યુક્તિ બતાવનાર કોણ હતો ? એક લુણુ હરામી રજપુત ! જે એવા કુલાંગારો રજપુતાનામાં ના પાક્યા હોત તો અત્યારે ઇતિહાસ જુદું જ રૂપ લેત !

પ્રકરણ ૧૬ મું.

દૂતના સંદેશા વિષે મરાઠત

સેનાપતિ મોગલ દુતને અતિથી સત્કાર ભુવનમાં બેસાડી મહારાજા કિલીપસિંહ પાસે તેમના વિચાર ભુવનમાં આવી પહોંચ્યો. એ પછી તે તથા પ્રધાન અને મહારાજા એમ ત્રણ જણ મળીને જણાવેલી બાબતો ઉપર વીચાર કરવામાં ગુથાયા.

મોગલ દુત રાજાજી પાસે આવ્યો છે, એ વાત જામમાં બધે પ્રસરી ગઈ; લોકોએ એકથી બીજાને અને બીજાથી ત્રીજાને કાને એ વાત વધારીને ગમે તેમ અફવાઓ પવનના વેગની માફક ગપગોળા ઉડે તેમ વાતો ઉડવા લાગી ને વધારેને વધારે જાહેર કરી કોઈક કહે, રાજાજી તો હવે ડરી ગયા છે અને હવે મોગલો સાથે સુલેહ કરનાર છે. પાછા કોઈક કહે કે રાજા તે શેના ડરે? મોગલોજ થાકી ગયા છે. મોગલોનું તો પ. ખાનું વિદીર્ણુ અવસ્થામાં મુકાયું એ વાત સર્વ લોકો જાણતા હતા. તેથી મોગલો ગભરાઈ ગયા છે, એમ પણ ચોકસ માન્યું. કોઈ કહે કે વળી તેઓનો આમાં કાંઈક જાતનો પ્રપંચ હશે, એમ પણ માન્યું. આમ જેમ જેમ ફાવે તેમ તેમ તેણે વાતો ચલાવી ને માન્યતા કરી. લોકોમાં તેની ઉઢાપોહ માફક વાતો ચાલુ રહી. નવમાં પ્રકરણમાં આપણે એ રઘુવીરસિંહને ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે હજી નાગૌરમાંજ હતો. તેના જાણવામાં આ ઉડતી ઉડતી વાત આવી. મોગલ દુત, ચાહે તે કારણથી આવ્યો હોય પરંતુ જો રાજા દિલ્લિ-પસિંહ હિમ્મત હારી જશે અથવા તો મોગલોના કોઈ જાતના પ્રપંચથી રજપુતોનું નાક જશે એમ સ્પષ્ટ રીતે રઘુવીરસિંહને લાગ્યું તેથી તેણે તરતજ પોતે જાતે રાજા પાસે જવાનો ચોકકસ નિશ્ચય કર્યો. તે અત્યારે સાદા રજપુત પોષાકમાંજ હતો. રાજમહેલ

પાસે જઇને તેણે તરતજ પહેરેગીર મારફતે રાજાને કહેડાવ્યું કે દરબારમાં ફિરોઝશાહના મોતની પ્રતિજ્ઞા લેનાર રજપુત આપને અગત્યના કારણોસર હાલતુરત મલવા માંગે છે.

રાજાદુતે દિલિપસિંહનો સંદેશો પહોંચાડતાં તરતજ રઘુવીરસિંહજીને અંદર વિચારભુવનમાં આવવાની પરવાનગી આપી. યોગ્ય અદબથી રાજાને નમન કર્યા બાદ રઘુવીરસિંહ બોલ્યો:—

“શ્રીમાન મહારાજા ! હું મારી પ્રથમ બાજીમાં નિષ્ફળ નીવડ્યો છું. પણ મને મોગલ સૈન્યનું નિરક્ષણ કરવાની તક મળી છે. એ ઉપરથી મેં એવો સાર દોર્યો છે કે, મોગલો આપણી સાથે સુલેહ કરવા કદાપી તૈયાર થાય તેમ નથી !”

દિલિપસિંહ—“યુવક ? તમે દોરેલો સાર તદ્દન ખોટો લાગે છે. તેઓએ તો સુલેહનું કહેણ કહાવ્યું છે; અને અમે અત્યારે એજ સંબંધે વિચાર કરીએ છીએ. વખત ટુંકો હોવાથી હું હાલ તુર્ત તમારી સાથે વધુ વાતચિત કરી શકું તેમ નથી. પણ તમે ક્રિયાં અગત્યનાં કારણોસર મને અત્યારે મલવા આવ્યા છો તે મને ટુંકમાંજ જણાવી દો.”

રઘુવીરસિંહ—“સાંભળો નામદાર, હું આપને એ કહેવા આવ્યો છું કે, જો મોગલો સુલેહનો સંદેશો

આપને મોકલે તો તમે નક્કી માનજો કે તેમની તે પ્રપંચ જાળ છે એમ ચોક્કસથીજ માની લેશો. બીજું એ કે કિલ્લો છોડીને આપણું લશ્કર એક ક્ષણ પણ બહાર જાય નહીં. જો જશે તો જરૂર મોગલો તેને હંકાવશે—કેદ કરી લેશે, રજપુતો કરતાં તેમનું સૈન્ય ચાર પાંચઘણું વધારે છે. એક વિશેષ ખખર એ કહેવાની કે, આપણા રાજકુટુંબના સન્નારી મંડળના ખાસ રક્ષણાર્થે તત્પર રહેવાની જરૂર છે. તેમની ઈજ્જત આખરે મોગલો ખાસ ગંભીર લેખતા નથી.”

પ્રધાને રઘુવીરસિંહના કહેવામાં ખુલ્લું સત્ય વાક્ય જોયું. તે સદ્ગુણી યુવક છે, તેમાં સંશય રાખવાનું કારણ નથી. વિશેષ એમ પણ તેને લાગ્યું કે જેથી તેની મુચનાની વાત હસી કાઢવી નહીં તેમ ચપટીમાં ઉડાવવી નહીં. એમ મન સાથે વિચાર કરીને સ્પષ્ટ રીતે તે બોલ્યો—“શૂરવીર યુવક, તમારું કહેવા સાથે સત્ય શબ્દ ખરો છે. એ બાબતોની હમે વધારે લક્ષ રાખીને સંભાળ રાખીશું. બોલો ? હવે તમારે વધારે કાંઈ વિશેષ કહેવાનું છે ?”

રઘુવીરસિંહ—“હાજી. મેં શહેરમાંથી સાંભળ્યું છે કે—મોગલોએ આપણા શહેરમાં આવવા માટે પરવાનગી માગી છે, પણ હું આપને વિનંતીથી કરગરી કહું છું કે આપ નામવર ભૂલેચુકે પરવાનગી ના આપશો. પરંતુ જો તેમના પ્રપંચ સામે એકાદ બને

તો પ્રપંચ આપણે કરવો હોય તો તે પ્રપંચમાં સામેલ થવા અને જે પહેલાં મેં રાજદરબારમાં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તે પુરી કરવા હું હજી અત્યારે પણ તૈયાર છું એમ આપને હું ખાસ બહેર કહે છું.”

દિલિપસિંહ—“મારા તરફથી કોઇપણ જાતનો પ્રપંચ કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. પ્રપંચ કરવા કરતાં તો બહેતર એ છે કે મોગલ સરદારને મારે કહેવડાવી દેવું કે, તમારી માગણી હું કબુલ રાખતો નથી. તમારે પાછા ફરવું કે નહીં એ વિચારવાનું કામ તમારું છે. ખરો ક્ષત્રિય વીર કોઇપણ દિવસ પ્રપંચ કરતોજ નથી. મહારામાં તાકાત હશે ત્યાં સુધી હું લડીશ પણ અધર્મનો આશરો હું કદાપી ગ્રહણ કરનાર નથી.

ગમે તેવો છું છતાં ક્ષત્રીયતાથી સંતાન છું, પ્રપંચ કરશું ના કદાપી જીવનના લોગે વળી. શીર સાટે શીર લેશું પણ યજ્ઞમાં શમશેરથી, અધર્મ્ય કેરા આશરાથી જીત તે નહિ જીત છે.

રઘુવીરસિંહ—“હું પણ એ માર્ગ વ્યાજબી તો લેખું છું પણ એમાં તો સ્થિતિ જ્યાં છે ત્યાંની ત્યાંજ રહેશે. જ્યાં સુધી આપનું લશ્કર કિલ્લામાં હશે, ત્યાં લગી તો મોગલોનાથી કાંઇપણ કરી શકાશે નહીં. પણ હું એવા અભિપ્રાયનો છું કે મોગલોને રણગણમાં

હાથ બતાવવા જેવી ખુલ્લી પદ્ધતિ આપણા તરફથી અહુણ કરી શકાય તેમ નથી. આપણે તો તેઓને પ્રપંચ કરીને આપણું બુદ્ધિબળ બતાવવું. હું જે પ્રપંચની વાત કરું છું, તેનાં આપ નામદારને પોતાનેજ સામેલ થવાનું નથી. હું મારી પોતાની તરફથી તેની સર્વ વાતની જોખમદારી લઇશ. માત્ર આપની સંમતિ અને આપના થોડાક શુરવીર સૈનિકોની મદદ મને આપશે. એટલે ચાલશે.”

પ્રધાનને આ યુવકની હિમ્મત માટે અગાઉથીજ સારો અભિપ્રાય તો હતો કે તે કાંઈક યુક્તિ એવી તો કરશે કે જેથી મોગલો કિલ્લા આગળથી ઉઠાંગરી કરી જાય. યુવકે પ્રપંચની જોખમદારી પોતાને શીરે લીધી તે ઉપરથી પ્રધાને કહ્યું—“તમે કેવી જાતનો પ્રપંચ કરવાનો ઇરાદો રાખો છો ?”

રઘુવીરસિંહે કહ્યું—મેં તો સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે જો મોગલ સરદારે એમ કહેવડાવ્યું હોય કે અમને તમારા શહેરમાં આવવા દો તો મહારાજશ્રીએ તેને એટલુંજ કહાવવાનું રહે છે કે—અત્રે તમને આંખે પાટા બાંધીને આ શહેરમાં હમો દાખલ કરીએ. તેઓ પ્રપંચી હોવાથી એ વાત પણ જો કબુલ રાખે તો અહીંથી તેમને પાછા જવા ન દેવા; પરંતુ જો આંખે પાટા બાંધીને આવવાની ના કહે તો પછી મહા-

રાજાશ્રીએ એમ કહેવડાવવું કે હું મહારા અંગત રિસાલા સાથે તમારી છાવણીમાં આવું છું. મારી વાત તમે બધી પુરેપુરી સાંભલી લેશેજી. પછી આપને જે કહેવું હોય તે સુખેથી કહેજો. મહારાજા મોગલોની છાવણીમાં જવાનું કહેવડાવશે; એટલે તે મોગલો તરત હા પાડશે અને તેજ વખતે મહારાજા તરીકે હું તે નામદારનો ખોટો સ્વાંગ લઈને જઈશ. એ પછી જો તેઓ મને મહારાજાશ્રી ધારી કેદ કરશે તો તે વખતે હું જાહેર થઈશ. અને હું કેદ પકડાવાથી જો પાછો ન આવું તો આપ નામદારે ચોકસ રીતે જાણી લેવું કે મોગલોએ નક્કી દગો કર્યો છે.”

દિલીપસિંહે પુછ્યું “પણ આમ કરવાથી આપણને શો લાભ ?

રઘુવીરસિંહ “લાભ એક નથો પણ અનેક રીતનો છે. મોગલોની દુષ્ટ દાનતનો આપ નામદારને પુરાવો મલશે. અને હું કેદ પકડાઈને કાંઈ ત્યાં જંપીને બેસીસ નહી. કોઈને કોઈ પ્રકારે ધાંધલ મચાવી ને કેદમાંથી છૂટો થઈશ. અને મારું જે વૃત્ત મેં લીધું છે તે પુરું કરીશ. જો એ વૃત્ત પુરું થશે તો આપને લાભ એ થશે કે મોગલો અહીંથી ઘેરો ઉઠાવશે.”

પ્રધાન અને સેનાપતિએ માંહેં માંહે વિચારો ચલાવી જોઈને એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, આ યુવક જેમ કહે છે તેમ કરવામાં આપણને કોઈ પણ

જાતની હાની નથી. મોગલો કિલ્લાને ઘેરો નાંખીને પડ્યા છે, તેથી નથી તેઓ પોતે કાવતા કે નથી આપણે કાવતા; લડાઈ વિના બન્ને પક્ષ જ્યાં ને ત્યાં પડ્યા રહ્યા છે. આપણા કિલ્લામાં જ્યાં સુધી અનાજ વિગેરે સાધન હશે ત્યાં સુધી આપણને વાંધો નડશે નહીં. પણ તે સાધન ખુટતાં, હેરાન હેરાન થતાં ત્રાહ ત્રાહ વીતશે, મારે હવે તો આ યુવક જે કહે છે તેમ ભલે તેની પોતાની જોખમદારીથી તે પ્રંપચ ઉઠાવે. એકાંત વિસ્તારમાં મળવાનું મોગલ હુતે કહ્યું છે તેમ મલવાથી બધો ભેદ ખુલ્લો થઈ જશે.”

આખરે દિલીપસિંહે નમતું મૂચ્યું, અને રઘુવીર-સિંહને જણાવવામાં આવ્યું કે—“એકાદ એકાંત જગ્યા એવી જોઈએ કે દસ-દસ માણસો સાથે બન્ને પક્ષને મળવું એમ મોગલ સુખાએ કહેવડાવ્યું છે, તો એવી આપણી સરહદમાં કોઈ એકાંત જગ્યા છે કે જ્યાં તમે કોઈ યુક્તિથી મોગલ સરદારની કદાચ ખરાબ દાનત થાય ને અગાઉથી સમજી શકો તો તે વખતે બધા નાસી જઈ શકો ?”

રઘુવીરસિંહે કહ્યું: “હા નામદાર ? અહીંથી થોડેક દુર જે મંદિર આવેલું છે ત્યાં આગલ મલવાનું જો ઠરાવવામાં આવશે તો એ જગ્યા મારી સર્વ રીતની જાણીતી હોવાથી હું ગમે તેમ કરીને એ મોગલ ટુકડીને મારા હાથ બતાવી શકીશ.”

સેનાપતિ “ત્યારે એ જગ્યા આપણે બધાએ પસંદ કરવી જોઈએ.”

દિલીપસિંહ “એ જગ્યા જોવા માટે હું ખાસ તમને ત્યાં જવા મંજૂરી આપું છું.”

“સેનાપતિજી ! તમે મોગલ દુતને ખબર આપો કે આવતી કાલે ખાર વાગ્યાના સુમારે અમે એ જગ્યાએ દસ માણસો સહિતજ આવીશું. અને મોગલ સુબાએ પણ દસ માણસો સહિત ત્યાં આગળ આવવું.”

સેનાપતિ “જોવો આપનો હુકમ”

રઘુવીરસિંહે અત્રે જણાવ્યું કે, “સમય તો યોગ્ય ઠરાવ્યો છે. પણ તે પહેલાં એટલે કે આજ રાત્રે મને એ મંદિરે જવાની આપે પરવાનગી આપવી જોઈએ. જો સેનાપતિજીની ઇચ્છા હોય તો તેઓ ભલે મારી સાથે ત્યાં આવે ; ત્યાં મારી એક બહેન છે. તેને હું આ શહેરમાં તેના ગૃહમાં લાવવા માગું છું.”

“તમારી બહેન ? અને તેનું ગૃહ આ શહેરમાં ?” પ્રધાને આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પશ્ચ કયો.

રઘુવીરસિંહે અત્રે પોતાનો ઇતિહાસ કહ્યો કે જેનાથી વાંચકવૃંદ આઠમા પ્રકરણથી વાકેફ થયેલા છે. તેણે સ્વર્ગસ્થ મદનનિશ સેનાપતિ સાથે પોતાની બહેનના થયેલા લગ્નની હકિકત પણ કહી. અને સાંભળ્યા બાદ સર્વને હર્ષમિશ્રીત શોકની લાગણી પણ થઈ.

હર્ષ એટલાજ માટે કે રઘુવીરસિંહ એક ખાનદાન ઠાકોરનો પુત્ર હતો. અને શોક એટલાજ માટે કે મરહુમ મહદનિશ સેનાપતિની વિધવાની મહારાજાએ આજ સુધી કાંઈ પણ રીતની દરકાર કરી ન હતી. પશ્ચા-તાપ ભરેલા ખેદ સહિત મહારાજાએ રઘુવીરસિંહની ગોલ ગોલ શબ્દોમાં માણી ચાહી અને તેની બહેન રમાને તેડી લાવવાની પરવાનગી ઘણીજ ખુશીથી આપી.

દિલીપસિંહે સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થાનું કાર્ય આ ત્રણેને સાંપી ને વીચાર ભુવનમાંથી વિદાય લીધી. તેના મનમાં એકંદરે અત્યારે સંતોષની લાગણી થઈ હતી કે રઘુવીરસિંહ પોતાની ચાલાકી અને હિમ્મતથી કદાચ સઘળી બાજી પલટાવી નાંખશે; અને નાગૌર રાજ્ય ઉપરથી મોગલોનો ઘેરો હુકાવવામાં ફળી ભુત નીવડશે.

~~~~~

પ્રકરણ ૧૭ સું.

—:૦:—

પ્રપંચ સામે પ્રપંચ

આગલા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મોગલ દુત સાથે ફિરોઝશાહને મંદિર પાસે મળવાના સમાચાર કહેવડાવ્યામાં આવ્યા બાદ રાત્રે રઘુવીરસિંહ એકલો

કિલ્લા બહાર નીકળી પડ્યો અને મંદિરમાં પહોંચ્યો. એ મંદિરમાં તે વખતે પોતાની બહેન શિવાય બીજી એ વ્યક્તિઓ પણ હતી. એ વ્યક્તિઓ અન્ય કોઈજ નહીં પણ અરિકન્દ જવા નિકળેલા મૃગેન્દ્રસિંહ અને શૈલબાળા હતાં. રઘુવીરસિંહ આવતા પહેલાં રમા સાથે તેઓને પરસ્પર ઓળખાણ થઇ ચુક્યું હતું; કારણ કે શૈલબાળાને રમા સારી પેઠે ઓળખતી હતી.

રઘુવીરસિંહે આવતાં વેંત પ્રથમ તો નાગૌરના મદનપાળ શેઠ સ્વધામ પહોંચ્યાના સમાચાર બહેન રમાને આપ્યા. અને તે સાથે તેનું પોતાનું લહેણું વ્યાજ સાથે પતી ગયાના સમાચાર પણ કહ્યા. એ પછી તે રાજ્યને લગતી પોતાની હકીકત કહેતાં ખમચાચો. પરંતુ રમાએ તરતજ શૈલબાળાને પરીચય તેને કરાવ્યો. અને તેને કેમ દેશવટો લેવો પડ્યો તેની હકીકત કહી એટલે રઘુવીરસિંહે લગાર પણ આનાકાની વિના પોતે જે સાહસ ખેડનાર હતો તેની વાત કહી સંભળાવી. મૃગેન્દ્ર, શૈલ અને રમા ત્રણેએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો, એ સમય એવો હતો કે જ્યારે આજ કાર્ય માટે પ્રાણની આहुતિ અપાય એવા સાહસમાં પ્રવૃત્ત થવામાં એક જાતનું અપુર્વ ગૌરવ ગણાતું હતું. પોતાના રાજાને મદદ આપવાનો ક્ષત્રિય વટ જાળવવા માટે જ્યારે એક ક્ષત્રિય પ્રાણની પરવા રાખતો નહીં ત્યારે તેમનાં સગાં સહોદર તેને આજકાલના

સમયની માફક ઠપકો આપતાં નહિ; રમાને રઘુવીરના સાહસની વાત જાણીને આનંદ થવાથી તેણે તેને ખુબ ધન્યવાદ આપ્યો. અને ખરા હૃદયથી આશિષ દીધી કે “તારો વિજય થાઓ”

મૃગેન્દ્રસિંહ અને શૈલબાળાએ રઘુવીરસિંહના કાર્યમાં પોતાના હિત સાધનની કુચી જોઈ. મૃગેન્દ્રસિંહને વિચાર આવ્યો કે રૂદ્રસિંહ હવેજ અહીં આવી પહોંચીને મોગલોને દંડ દે એવો આ સમય છે. શૈલવતી ને એવો વીચાર આવ્યો કે મૃગેન્દ્રસિંહ ને રઘુવીરસિંહની સાથે સામેલ કર્યો હોય અને તે દીલીપસિંહ તરફથી મોગલો સામે લડે તો તેમાં તેના ઉપરનો દિલીપસિંહનો વહેમ દૂર થાય. અને રઘુવીરસિંહને એક ખીજ તેના પોતાનાજ જેવા શૂરવીરની સહાય મળે.

બન્નેએ માંહોમાંહે મસલત ચલાવી જોઈ અને આખરે એમ ઠયુ” કે શૈલવતીએ પુરૂષવેશ ધારણ કરીને મૃગેન્દ્રસિંહની વીંટી તથા રૂકકો લઈને અરિકંદની સરહદમાં જવું—ત્યાં વાટ જોઈ રહેલા સૈનિકને મલીને રૂદ્રસિંહ પાસે જવું. અને રૂદ્રસિંહ ને હવે વેળાસર આ તરફ આવી પહોંચવા જણાવવું. આ પ્રમાણે શૈલવતીને તત્કાળ તેજ સમયે રવાને કરવામાં આવી. અને રમા સહીત રઘુવીરસિંહ મંદીરમાંથી

નીકલ્યો ને નાગૌરના કીલ્લા તરફ ગયો; મૃગેન્દ્રસીંહ સાથેની મસલત પ્રમાણે તે રાજા તરીકે નવ માણસો સહીત ખીજે દીને અહીં આવનાર હતો. દશમા માણસ તરીકે મૃગેન્દ્રસીંહને ગોઠવવાનો હતો. રઘુવીરસીંહ અને રમાને મંદીર બહાર વળાવીને મૃગેન્દ્રસીંહ જેવો મંદીરમાં પાછો ફરતો હતો તેવોજ એક આકૃતીને થોડ દુર એક ઝાડીમાં પેસી જતી જોઇને ચમક્યો. જાણે તેણે તે તરફ લક્ષ ન આપ્યું હોય તેમ તે મંદીરની અંદર જઈને દરવાજાની બારી ઉઘાડી રાખીને તેની બાજુ બેસી ગયો. તેનું ધારવું હતું કે એ આકૃતી કોઈ મોગલ જાસુસનીજ હોવી જોઈએ અને તે જરૂર મંદીર આગલ થઈને પાછો જશે અથવાતો મંદીર તરફ કાંઈ વીશેષ બાતમી માટે આવશે. થોડીવાર થઈ એટલે તેને કાને કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભલાયો તેનું ધારવું ખરૂં પડ્યું. તે આકૃતી મંદીર આગલ થઈને પસાર થતી હતી. બારીની ફાડમાંથી તેણે જોયું તો બારીમાં ડાકીઉં કરીને અંધારૂં જોઈને તે આકૃતી પાછી જવા લાગી. તેની પૂંઠ પોતાના તરફ હતી. એમ જોઈને તરતજ મૃગેન્દ્રસીંહ બારીમાંથી બહાર નીકલ્યો અને તે માણસ ઉપર પાછળથી તુટી પડીને મુકકાના મારથી તેને એકદમ અકબાલી નાંખીને જમીન ઉપર પાડી નાંખ્યો. એ બાદ પોતાની પાસે એક જાતની ભુકી હતી તે ભુકી તેના નાક આગલ

ધરીને તે માણસને તેણે ઝેશુધ્ધ કરી નાંખ્યો. તેના શરીર ઉપર મોગલાઈ સૈનિકનો પોષાક હતો. આ પોષાક મૃગેન્દ્રસિંહે ઉતારી લીધો. અને પોતાની સાથે લઈને તે માણસને ત્યાંજ ઝેશુદ્ધ હાલતમાં પડતો મુકીને તે મંદીરમાં જતો રહ્યો. બીજે દીવસે સહવારના પહોરથી મંદીર આગલ એક વિશાળ તંબુ બાંધવાની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. ફિરોઝશાહે આ તંબુ દિલીપસિંહ સાથે મેળાપ કરવા માટે બાંધાવવા માંડ્યો હતો.

એકાદ કલાકના અરસામાં તંબુ ઠોકાઈ રહ્યા પછી એક બે મોગલ જસુસો મંદિર આગળ આવીને તેમાં કોણ કોણ છે તેની તપાસ કરી ગયા. પણ મૃગેન્દ્રસિંહે પ્રથમથીજ મંદીરના રક્ષકને ચેતાવી મુક્યો હતો કે મોગલોને અંદર પોતે છે એવી વાત કહેવી નહી તેમજ કોઈને અંદર દાખલ કરવા નહીં; હિંદુ મંદીર છે અને તેમાં માત્ર રક્ષક શિવાય બીજું કોઈ નથી એમ મોગલ જસુસોને જણાવવામાં આવ્યા પછી તેઓએ તેમાં પ્રવેશ કરવા કે બીજું કાંઈ વધારે જણવા તજવીજ કરી નહીં.

બરોબર બાર વાગ્યાનો સમય થતાં બંને પક્ષનાં માણસો તંબુમાં આવી પહોંચ્યાં. મૃગેન્દ્રસિંહ અગાઉથી રજપુતોની રાહ જોતો એક સ્થલે ઉભો રહ્યો હતો. તે આવેલા રજપુત વીરો સાથે ભલી ગયો. એ

વખતે સહસ્રાજ તેની અને રઘુવીરસીંહની આંખોનું તારા મૈત્રક રચાઈ ગયું. મૃગેન્દ્રસિંહે જોયું કે રઘુવીરસિંહ મહારાજનો વેશ બહુજ ફતેહમંદ રીતે ભજવે છે. મ્હોં ઉપર અત્યંત ગંભીરતા અને ગતીમાં પણ રાજને છાજતો રૂવાળ રાખીને તે ફિરોઝશાહ સાથે તાંબુમાં દાખલ થયો.

એક બીજાના કુશળ સમાચાર પ્રારંભમાં પુછાયા પછી ફિરોઝશાહે હસીને દિલીપસીંહને પુછ્યું—“રાજ તમને સુલેહ કરવી પસંદ છે તો એકજ શરતથી તમે તે અમારી સાથે કેમ કરતા નથી?”

વેશ ધારી દિલીપસિંહે પુછ્યું “આપણા વચ્ચે તો સુલેહ થઈજ ગઈ ને? હવે ક્યાં શરતો ગોઠવવાની છે? તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું તમને મલ્યો. હવે તમે આનંદથી તમારા રાજ્યમાં સિધાવો.” ફિરોઝશાહ—“નહીંજ તમારી ગેર સમજ થઈ છે. મેં તો તમને અહીં શરતો નક્કી કરવા માટેજ જોલાવ્યા છે.”

દિલીપસિંહ—“એમ? મારી સમજ ફેર થઈ હશે. કહો, તમે શી શરતોએ સુલેહ ઇચ્છો છો?” દિલીપસિંહે એજ વેળા પોતાના રિસાલા તરફ નજર ફેરવી; અને જાણે સૌ સાવધાન છે, એમ બતાવવા મૃગેન્દ્રસિંહે ખુંખારો કરીને ઉધરસ ખાધી. મૃગેન્દ્રસિંહ રઘુવીરસીંહથી થોડેજ દુર બેઠો હતો અને અપણ

નયનથી ફિરોઝશાહ તથા તેનાં માણસોની હિલચાલ તપાસી રહ્યો હતો.

ફીરોઝશાહે કહ્યું “ તો સાંભળો મહારાજ ! પ્રથમ શરત એ કે અકબરને જેમ રાજ માનસિંહ અને બીજા રાજાઓએ પોતાની પુત્રીઓ આપી છે તેમ તમારી પુત્રી પન્ના—બસ આ વાક્ય તે પુરું કરવા પામ્યો નહીં. એકદમ રઘુવીરસીંહ પોતાના આસન ઉપરથી છલંગ મારીને ઉભો થયો. તેણે મ્યાન-નમાંથી એક હાથે તરવાર બહાર કાઢી અને બોલ્યો. પાછો મોગલો એક ક્ષત્રિયનું આવું અપમાન કરવાનો બદલો તરવારથીજ તને મલવો જોઈએ. તેણે તરવારનો ધા ફીરોઝશાહ ઉપર કરવા માટે જ્યાં હાથ ઉગામ્યો કે તે નીચે સરકી ગયો અને તેથી તે ધા અક્ષળ ગયો. પણ બન્ને પક્ષની તે વખતે ઝપાઝપી માટે આ પુરતી ચેતવણી હતી. મૃગેન્દ્રસીંહ અને બીજા રજપુતોએ મોગલો સાથે ઝપાઝપી શરૂ કરી દીધી. અને તરવારોના ખણખણાટ તથા ઊમ બરાડાથી તે તાંબુ ગાળી રહ્યો. રઘુવીરનું ધ્યાન ફિરોઝશાહ તરફ જ હતું. તેણે પ્રથમ ધા અપ્રજ્ઞ થયેલો જોયો તેથી ઘણાજ ક્રોધ કરીને તત્કાળ ફિરોઝશાહ કે જે જમીન ઉપર સરકી ગયો હતો તેને બીજો ધા લગાવ્યો. ફીરોઝશાહે પોતાની તરવાર તેની આડે ધરી પણ તેની તરવારના ટુકડા થઈ ગયા. પણ રઘુવીરનો

આ ઘા અફળ ગયો નહી. અને ફિરોઝશાહના ખલામાં ઇબ્ન થઈ; સૈનિકોની ઝપાઝપી પણ ખુબ વેગથી ચાલવા માંડી. મૃગેન્દ્ર સીંહ રઘુવીરસીંહની મદદે ગયો અને બન્ને જણ ફિરોઝશાહ સામે થયા પણ ફિરોઝશાહના અંગ રક્ષકો તેની મદદે હતા જેથી આ ઉભય રજપુતોને તેને એકલાની સાથેજ લડવાનું નહતું. બે ત્રણ મોગલો ફિરોઝશાહ આગલ આવીને આ બે રજપુતો સામે થયા, અને એટલામાં બહારથી રણશિંગડું કુકાતું રજપુતોએ સાંભળ્યું. મૃગેન્દ્રસીંહની નજર રઘુવીરની નજર સાથે એક થઈ અને બન્નેએ એક બીજાને કાંઈક ઇશારા કર્યા કે તરતજ મૃગેન્દ્રસિંહે પોતાની કમ્મરેથી એક શંખ બહાર કાઢીને કુંકયો. અને તે કુંકી રહ્યા બાદ તે તાંબુના દરવાજા તડકે દોડ્યો અને પાંચ છ રજપુત સૈનિકોએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું. મૃગેન્દ્રસિંહે બહાર નીકળીને સૌથી પહેલું તો એ કાર્ય કર્યું કે જે મોગલ સૈનિકો તાંબુમાંથી પલાયન કરી જઈને બહાર રણશિંગડું કુંકી રહ્યો હતો તેના માથામાં તરવારનો એક પ્રચંડ વેગ ભર્યો ઝાટકો મારીને ઘાયલ કર્યો. તેણે તે માણસને પાડી નાંખીને તેણે મંદિરના દરવાજા તરફનો રસ્તો લીધો.

મંદિરના દરવાજા અત્યારે એકદમ ઉંઘાડી નાંખવામાં આવ્યા હતા. કારણ કે મૃગેન્દ્રસિંહે અગાઉથી

રક્ષકની સાથે સંતલસ કરી મુકી હતી કે—પ્રસંગ આવે શંખ ફુકવામાં આવે કે—રજપુતોને આશ્રય આપવા માટે મંદિરના દરવાજા રક્ષકે તરતજ ઉઘાડી નાંખવા. મૃગેન્દ્રસિંહ મંદિરમાં પેઠો અને તેની પાછળ રઘુવીર-સિંહ તથા નવ રજપુતોમાંથી પાછળ દોડી આવેલા પાંચ જણ પણ અંદર પેઠા. તેઓની પાછળ મોગલો હતો. પણ તેમને અંદર પેસવાની તક અપાઈજ નહીં. જેઓ બળાત્કારે પેસવા ગયા તેમને તરવારના બલિદાન બનાવી દેવામાં આવ્યા. અને મંદિરના દરવાજા એકદમ બંધ કરી દીધા.

દ્વિરોજશાહ આથી ઘણાજ નિરાશ થયો. તેના સૈનિકે રણશિંગડું ફુક્યું હતું એટલે તેની છાવણીમાંથી સૌ સૈનિકોની એક ટુકડી તરતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યા પણ દ્વિરોજશાહ પોત ધવાયો હતો અને તેના ખસા ઉપરના જખમમાંથી પુષ્કળ લોહી વહેતું હતું એટલે તે અત્યારે કંઈ પણ જાતના હુકમ આપવાની હાલતમાં નહોતો. અમલદારોએ તેને પુછ્યું કે—મંદિર ઉપર હુમલો કરીએ ? પણ તે કંઈ જવાબ દઈ શક્યો નહીં અને તેથી આસપાસના માણસોને તેની સારવાર તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર પડી. આ બાબુ રઘુવીરસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહ મંદિરની અગાસી ઉપર જઈને લિલા રહ્યા. તેમની સાથે પાંચ સૈનિકો હતા. રઘુવીરસિંહે

મંદિરમાં તીર કામટાંનો પુષ્કળ સંગ્રહ પોતાની સાથે રાખ્યો હતો. આ તીર કામટાં અત્યારે રજપુતોને ઘણાંજ ઉપયોગમાં આવ્યાં; તેઓએ મંદિરની અગા- સ્ત્રીમાંથી તીરોનો વરસાદ મોગલો સૈનિકો ઉપર વર- સાવવા માંડ્યો. મોગલો આ વેળા ફિરોઝશાહ તરફનો કાંઈ હુકમ ન મળવાથી ગુંચવાયા. પણ જ્યારે બાણોનો માર ન સહી શકાય એવો ઘણાંજ વેગથી ચાલુ રહ્યો ત્યારે તેમણે હુકમની રાહ નહીં જોતાં પોતાની ખંડુકોનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. મોગલોની ગોળીઓ ઉંચે હવામાં અદ્ધરજ જવા લાગી જ્યારે રજપુતોનાં બાણુ તો તાકીને તેઓ ઉપરજ છોડવામાં આવતાં હતાં. આનું પરીણામ સ્વભાવિક રીતે મોગલોને હતાશ કર- નાઈ નીવડ્યું. તેઓએ હવે નાસી પાસ થવા માંડ્યું. કોઈક રણમાં રોળાયા, કોઈક ઘવાયા, અને કોઈક આધું પાછું જોયા વિના નાઠા તે નાઠાજ, અર્ધાં કલાકના અરસામાં છાવણીમાંથી આવેલી ટુકડીમાંથી રજપુતો સામે લડનાર કોઈજ ત્યાં ઉલો નહતો. માત્ર નીચેના તંબુમાં ઘવાયલો ફિરોઝશાહ અને તેની સારવાર માટે રોકાયેલા પાંચ છ માણસોજ હતા.

આમ ફિરોઝશાહને તેણે પોતે રચેલા પ્રપંચનાજ ભોગ થવું પડ્યું અને રઘુવીરસિંહ તથા મૃગેન્દ્રસિંહ ના મોંઠાં આ નાની ઝપાઝપીમાં વીજ્યને લીધે મલકાઈ

રહ્યાં હતાં. પોતાની સ્ત્રીઓમાં પાતિવ્રત્ય લ'ગ ના થાય તેને ખાતર ફક્ત થોડાજ રજપુત સૈનિકોએ પગારની લાલચથી કામ કરતા મોગલ સૈનિકોને જરાક વારમાંજ કચડી નાખ્યા.

અકરણુ ૧૮ સુ.

અરિકંદના સૈન્યનાં પરાક્રમ.

નાગૌરના કિલ્લાના બચાવ માટે નીકળેલા અરિકંદની સેના અત્યાર સુધી ક્યાં હતી? તે શું કરતી હતી? અરિકંદના શૂરવીર અને બાહોશ નૃપાળ રૂદ્રસિંહે પોતાના યોદ્ધાઓ સાથે મસલત ચલાવીને 'ગુજરાતની રાજધાની અહમ્મદાવાદના માર્ગમાં છાવણી નાંખી હતી. આનું કારણ દોઢ હજારની મોગલ સેનાને ભુખે મારવાનું હતું. ગુજરાતમાંથી સુબા ફિરોઝશાહ પોતાના સૈન્ય માટે અનાજ મંગાવતો હતો. એ અનાજ લાવનાર સૈનિકો થોડાજ હોવા બેઠાં અને તેથી તેઓને મોગલ તોપખાનાની માફક મ્હાત કરી શકાશે એમ ધારીને રૂદ્રસિંહે આ યુક્તિ કરી હતી. કહ્યું છે કે— બલીઆ સાથે બાથ લીડવાનું સાહસ કરનાર મુખ્બજ ગણાય છે. પરંતુ જો બળીઆને હંફાવવો હોય તો

કળથી કામ લેતાં તે જરૂર મહાત થાય છે. મહાન ગજરાજને એક નાનું શું મગતરૂં માત્ર તેના કાનમાં ચટકા ભરીને તેને હેરાન પરેશાન કરી શકે છે. રજપુત સેનાએ આવી રીતેજ મોટી મોગલ સેના સામે યુક્તિથી કામ લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. તેઓની આ યુક્તિ સદ્ગુણ નીવડી. આશરે સો-બસો સેનાનીઓથી રક્ષાયલાં અનાજનાં ગાડાં, રજપુતોની છાવણીના માર્ગમાંથી પસાર થયાં ત્યારે તે સેનાનીઓ ઉપર રજપુત સેના તુટી પડી; અને તેટલા કેદ કર્યા નમાલા હતા તે માર્યા ગયા. કોઇક ઘાયલ થયા. અને એ રીતે આ બસો માણસોને હરાવીને અનાજનો જથ્થો સહીં સલામતીથી પાછો ગુજરાતમાં રવાને કરી દેવામાં આવ્યો કે જેથી ગુજરાતની પ્રજાને ધાન્ય માટે દુઃખ વેઠવું પડે નહી. આશરે પાંચસો માણસોની સેના આ માર્ગમાં રાખીને રૂદ્રસીંહ નાગૌર કીલ્લાની પાસે કોઈ અબાણી જગ્યાએ પોતાનું બાકીનું સૈન્ય લઈ જવાનો મનસુબો કરતો હતો. તેવામાં શૈલસુદરી પુરૂષવેશે તેની સમીપ આવીને હાજર થઈ. ગુજરાતના મોગલ સુબાના પ્રપંચની વાર્તા તેણે કહી સંભળાવી અને એવી દહેશત જણાવી કે કદાચ મૃગેન્દ્રસીંહ તથા રઘુવીરસીંહને મોગલોના હાથમાં સપડાવાનો વખત આવશે માટે જેમ અને તેમ વેળાસર તેમની કુમકે જવું જોઈએ. રૂદ્રસીંહ હવે આડો અવળો વીચાર

કરવા રહ્યો નહીં. શૈલસુંદરીએ તેને ધોરી માર્ગે નહીં પરંતુ આડા અવળા માર્ગેએ થઈને મંદીર પાસે પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું એટલે તેનો નિશ્ચય દ્રઢ થયો. તરતજ તેની સેનાનો બાકીનો બધોયે ભાગ લઈને તે નાગૌરના માર્ગે જવા ઉપડ્યો.

મંદીર પાસે એક વીશાળ મેદાનમાં અરિકંદના સૈન્યની છાવણી નાંખવામાં આવી. સુભાગ્યે એ મેદાનની એક બાજુએ માટીના મોટા ટેકરાઓને ઓથે રહીને મોગલ સેના સાથે લઠી શકાશે એમ અરીકંદ વાસી સૈનીકેએ નક્કી કર્યું. જ્યાં એ ટેકરાઓનો વીસ્તાર વધારે ન હતો ત્યાં જમીન અંદર લાંબી અને ઉંડી ખાઈઓ ખોદવામાં આવી કે જે ખાઈની અંદર ભરાઈ રહીને સેનાનીઓ ઘણીજ આસાનીથી શત્રુદળ ઉપર પોતાનાં તીરો ફેંકી શકે. રૂદ્રસીંહે મંદીરમાં તથા આસપાસતપાસ કરાવી તો મૃગેન્દ્રસિંહ કે રઘુવીરસિંહ-બન્નેમાંથી કોઈપણ મંદિરમાં નહતું; માત્ર મંદિરનો રક્ષક હતો. તેણે ફિરોઝશાહ ઘવાયો તેના સમાચાર આપ્યા, “પરંતુ “ફિરોઝશાહ તે પછી તરતજ સાળે થઈને પાછો પોતાની છાવણીમાં ગયો છે અને જે જે શૂરા રજપુતોએ તેની સામે ટકકર ઝીલી હતી, તેઓ કાંઈપણ ખબર આપ્યા વિના અહીંથી ગયા છે. કોઈવાર અચાનક પાછા આવી ચઢે પણ ખરા અને કદાચ નપણ આવે તેનું કાંઈ ઠેકાણું નહીં.”

આમ તે રક્ષકે જણાવ્યાથી રૂદ્રસિંહની નિરાશાનો પાર રહ્યો નહીં. પોતાનો ભાઈ મોગલોની છાવણીમાં કેદ હશે કે નાગૌરના કિલ્લામાં ગયો હશે એની ચિંતા તેને થવા લાગી. શૈલસુન્દરીએ જણાવ્યું કે “એવી ચિંતા કરવી આપને પાલવશે નહીં. આપે તો હવે શત્રુસંહાર તરફ ધ્યાન આપવું એજ બેહતર છે.”

આથી રૂદ્રસિંહે અરિકંદની સેનાના આગમનની બહેરાત આપવા સારું પોતાની છાવણીમાંથી ડંકા, નાદ, અને હરહર મહાદેવના પ્રચંડ ધ્વનિઓ કરાવ્યા; માત્ર મોગલ સૈન્યનેજ નહીં પણ નાગૌરના મહારાજને પણ ખબર પડે તેથી લગ લગ અરધા કલાક સુધી એ ધ્વનિઓ ચાલુ રખાવ્યા તેમજ પોતાનો તંબુ જ્યાં દાટવામાં આવ્યો હતો ત્યાંથી મોટા અને ઉંચા વાંસડાઓ ઉપર અરિકંદનો ઝુંડો ફરકાવ્યો. અરિકંદની સેનાના સેનાપતિ વિજયસિંહે પોતાની છાવણીમાંથી જે વખતે ધ્વનિઓ થતા હતા તે વખતને માગલીક ચોઘડીઉં લેખીને સો સૂરવીર યોદ્ધાઓ સાથે મોગલ સેનાની એક બાજુએ હલ્લો કર્યો; આમ કરવામાં તેનો હેતુ એ હતો કે મોગલોના બસુસો પોતાની સેનાનું માપ કાઢવા આવી પહોંચે તે પહેલાંજ તેમને ગભરાવી—હજકાવીને પોતાની ધાક બેસાડી દેવી. તેનું આ માનવું ખરું પડ્યું. “પહેલો

ધારણાનો” એ કહેવત આપણામાં પ્રચલિત છે. આ કહેવતનું તાત્પર્ય એજ છે કે શત્રુને પહેલો ધા કરનાર જરૂર પોતાના હેતુની સિધ્ધી આબાદ રીતે સાધી શકે છે, વિજયસિંહે હલ્લો કરવામાં એક સાવધાની રાખી હતી તે એકે જો જરૂર પડે તો તરતજ આશરો લઈ શકાય તે સારું જ્યાંથી પોતાની છાવણીની ખાઈ-ઓનો માર્ગ સરળ અને સુલભ હતો તેવા સ્થળેથી તેણે મોગલ સેનાની એક પાંખ ઉપર હુમલો કર્યો હતો. આ હુમલા દ્વારા શત્રુનાં પચાસ પોણાસો માણસોને ઘાયલ કર્યા બાદ વિજયસિંહ પુનઃ એકદમ પોતાની છાવણીમાં પાછો ફર્યો. જેમ આપણા દેશમાં નુતન સંવત્સરને દીવસે શ્રીલાલ તરીકે વેપારીઓ થોડોક વેપાર કરે છે, દાતાઓ દાન દે છે; કારીગર વર્ગ પોતાની કારીગરીની કોઈ વસ્તુનો આરંભ કરે છે અને એવીજ રીતે ખીજાઓ એ દીવસને મંગલમય દીવસ લેખીને પોતાના કોઈપણ ધંધાની શુભ શરૂઆત કરી દે છે, તેમજ અરિકંદની સેના તરફથી પોતાના પડાવને દીવસેજ આ પ્રમાણે એક અણચીંતવ્યો હલ્લો મોગલ સેના ઉપર કરવામાં આવ્યો અને તેના સૈનિકોને ઘાયલ કરીને તેમના ઉપર તેણે ધાક બેસાડ્યો.

પ્રીરોઝશાહે આ હલ્લાની ખબર બાણી ; ઘંટા-ડંકા-શંખનાદો સાંભળ્યાં; અને હલ્લો કરનાર

સેનાની છાવણીમાંની ધ્વજમાં અરિકંદતું નીશાન જોયું ત્યારે તેની ગુંચવણ વધી; હમણાંજ તેણે બે શુરવીર યોદ્ધાઓના હાથની પ્રસાદી ચાખી હતી અને તેથી રજપુતો ખરેખર મરણીઆ થાય ત્યારે કેવા લડે છે એ તેણે જાણ્યું હતું. હવે આ બીજી પાસ પણ તેવાજ કોઈક રજપુતો આવ્યા હોય એમ ધાર્યું. પોતે કેવી રીતે કામ લેવું તેના વિચારમાં તે ગુંચાયો. કેટલીકવાર સુધી વિચાર કરતાં તેને પોતાની સેનાની વિપુલ સંખ્યાનો ગર્વ ઉપજ્યો.

“એ રજપુતો પાસે તે કેટલાં માણસો હશે ? બહુજ તો પાંચ—રે ?—સાત હજાર. એક બાજુ સાત હજાર અને બીજી બાજુ નાગૌરવાળા બહુ તો ત્રણ હજાર આમ એ બે વિખરાયલાં ૧૦૦૦૦ માણસો સામે શું હું લડી શકું તેમ નથી ? બસ એ લોકો ઉપર હલ્લો કરીને મારી હઠાવવામાંજ સાર છે.”

આમ વિચાર કરીને તેણે પોતાના સેનાધિપતિને બોલાવીને આરિકંદવાળી સેના ઉપર આક્રમણ કરવાનો હુકમ આપ્યો; એટલે સેનાધિપતિએ હાથ જોડીને કહ્યું : “જનાબ, બધું ખરૂં પણ પેટનો ખાડો પુર્યા વિના માણસો શી રીતે લડી શકશે ?”

“એટલે ? તું શું કહેવા માગે છે ?” ફીરોઝશાહે આશ્ચર્ય ચકિત થતાં કહ્યું.

“હુજુર! જે સેનાએ આપણા ઉપર હુલ્લો કર્યો છે. તેણે આપણને એક મોટું નુકસાન કર્યા પછીજ હુલ્લો કર્યો છે. તેણે ગુજરાતમાંથી આવતું આપણું અનાજ લુટી લીધું છે અને તેના બચાવ માટેના બધા સિપાઇઓમાંથી કેટલાકને મારી પણ નાંખ્યા છે કેટલાકને ઘાયલ કર્યા છે, અને કેટલાકને કેદ કર્યા છે——”

“હેં ? શું આવો તરખાટ તેણે મચાવ્યો છે ?”

“જનાબ ? આ સમાચાર મને ત્યાંથી નાસી છુટેલા એક સીપાઇએ કહ્યા છે. તેણે ખબર આપી છે કે આશરે પાંચસો રજપુતોની છાવણી એ જગ્યાએ રાખવામાં આવી છે. અને બાકીના રજપુતો આ તરફ આવ્યા છે એ સીપાઇની ગણતરી મુજબ રજપુતોની કુલ સંખ્યા ચાર હજારથી વધારે નથી.”

“બસ તો હવે શું જોયા કરો છો ? હિંમતે મરદા તો મરદે ખુદા જાઓ. સીપાઇઓને શૂર ચઢાવો અને આ બધા રજપુતોની કતલ કરી નાંખો. જો અનાજ માટે વિપત્તી પડતી હોય તો બે હજાર આદમીઓને ગુજરાતમાં મોકલીને અને જો તેટલાં પણ ઓછાં લાગતાં હોય તો ત્રણ હજાર માણસો મોકલીને પણ અનાજ મંગાવી દ્યો. આમ ગુચવાયે-ગભરાયે શું શું વળનાર છે ?”

“જેવો હુકમ”

એમ કહીને સેનાપતિએ આક્રમણ કરવાનું કરીને ત્યાંથી વીઢાય લીધી.

વીજયસિંહે રજપુત સૈન્યની છાવણીમાં પાછા ફર્યા પછી એક અગમચેતી વાપરી હતી.

તે બહુતો હતો કે પોતે હલ્લો કર્યો પછી પાછો હઠશે, તે બાદ જરૂર મુસલમાન સૈન્ય તેની પાછળ હલ્લો લાવશે, આથી રૂદ્રસિંહ સાથે મસલત કરીને તેણે સૈન્યના ચાર વીભાગ પાડી નાંખ્યા હતા.

રૂદ્રસિંહે એક વીભાગની સરદારી લીધી, બીજાની સરદારી વીજયસિંહે, અને ત્રીજા ચોથા વીભાગની સરદારી બે બાહેશ રજપુત યુવકોને આપવામાં આવી આ પછી પ્રત્યેક વીભાગો કેવી રીતે કળાર્થી મહાત કરવા એનો બેત રચી રાખ્યો. મુસલમાન સૈન્ય આવે ત્યાં લગી રાહ બેઠીને બેસી રહેવા કરતાં ચાલાકીથી વીખુટાં પડી જવું. અને પોતે પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત થવાની પેરવીઓ કરવી એજ લાભ કારક ગણીને ચારે સરદારો પરસ્પર શૈર્ય સંપ અને સત્યનિષ્ઠાની પ્રતિજ્ઞા લઈને વીખુટા પડ્યા.

તેઓને છુટા પડ્યાને બહુ વખત પસાર થયો નહીં એટલામાં મોગલ સૈન્ય આવે છે એવી ખબર મંદિર પાસે છાવણી નાખીને પડેલા રજપુત સૈન્યને થઈ. એ ટુકડીનો સરદાર વિજયસિંહ હતો અને તે

તો અગાઉથીજ તૈયાર હતો. એટલે જ્યાં આશરે હાઝરેક કદમ એ સેના દુર રહી ત્યાં તેણે પોતાનાં માણસોને ખાઇઓની અંદર છુપાઇ જવાની તથા ટેકરીઓની પાછળ ભરાઇ રહેવાની નિશાની કરી. તરતજ ઉઘાચત પામેલા એ બધા શુરવીરો ચુપકીદીથી સંતાઇ રહ્યા. અને મોગલ સેના બસો કદમ જેટલે દુર રહી કે તરતજ તેના ઉપર અચાનક તીરોનો વરસાદ વરસાવવો શરૂ કર્યો. બેફામ મોગલો પ્રથમ તો એમ સમજ્યા હતા કે રજપુતો મોગલોની પારાવાર સેના જોઇને નાસી છુટયા હશે પણ તીરોના વરસાદથી તેમનાં માણસો ભરાવા લાગ્યાં ત્યારે તેમણે ઉંચે કે નીચે જોયા વિના પોતાની બંદુકોમાંથી ગોળીઓ છોડવા માંડી. પણ રજપુતોએ કરેલા બેત મુજબ મોગલ સૈન્યની ખીજ બે પાંખો ઉપર પણ તેજ વેળા હલ્લો થયો; અને મોગલ સેનાપતિને એક જાસુસે વળી એવી ખબર આપી કે રજપુતોનું એક ટોળું નાગૌરના કિલ્લા તરફ જવા લાગ્યું છે; આ બધા પ્રસંગો એક સાથે બનવા લાગ્યા. અને સેનાપતિ પોતે કોઇ જાતની યોજના રચે તે પહેલાં તો તેનાં માણસોના શિશ રણમાં રગદોળાવા લાગ્યાં. આથી તેની ગુંચવણ વધી. રજપુતોએ વિશાળ મુસલમાન સંન્યને વચમાં ઘેરીને ત્રણ પાસેથી તેના ઉપર બાણોનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. એમાં રજપુતોને પોતાને કાંઇ નુકશાન થયું

નહીં એમ કહી શકાય નહીં. રજપુતોમાંનાએ ખત્રાશ લક્ષણાઓ આ યુધ્ધમાં પડવા લાગ્યા. તોપણ રજપુતોમાં આ વખતે હિંમત હતી કળા હતી. અને પ્રથમથી ધારી મુકેલી યોજના હતી, જ્યારે મોગલો અણચીતવ્યા ત્રણે પાસના હુમલાથી મુંઝાયલા અને કોઈ પણ જાતની યોજના વીનાના હતા, આ વખતે જે બનાવો એક સામટા એવા બન્યા કે જેને પરીણામે મુસલમાન સૈન્યને આખરે યુદ્ધ પડતું મુકીને ગુજરાતમાં પાછા ફરવું પડ્યું. એ જે બનાવો શા હતા તે હવે પછીના પ્રકરણમાં આપણે જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

અરિંકદના સૈન્યના પરાક્રમ (ચાલુ)

રૂદ્રસીંહ, પંદરસો ઘોડેસ્વારોની એક ટુકડી સાથે નાગૌરના કીલ્લાના સીંહદ્વારા આગળ જતો હતો, એ આપણે અઢારમાં પ્રકરણમાં વર્ણવ્યું છે. એના ગમનની ખબર મોગલ સેનાપતીને પડી તેજ વખતે શ્રીરાજશાહને પણ પડી. આ વખતે શ્રીરાજશાહ પોતાના તંત્રીમાં હતો. તેના શરીરમાં રઘુવીરસીંહે જે ઘા દિલીપ-સીંહના વેશમાં મંદીર પાસેના શમિયાનામાં કર્યો હતો, તેની થોડીક વેદના હજી પણ ચાલુ હતી; તેના બાહેશ

યુનાની હુકિમના ઔષધથી તેનો ઘા ચોવીસ કલાકના અરસામાં લગભગ રૂઝાઈ ગયા જેવો થયો હતો; તો પણ ઘા તે તો આખરે ઘા હોય છે. અને તે રૂઝાયા પછી પણ તેની વેદનાતું એકદમ શમી જવું પણ મુશ્કેલ હોય છે.

શ્રીરોઝશાહને જ્યારે રજપુત સૈનીકોતું ટોળું કીલ્લા તરફ જતું માલુમ પડ્યું ત્યારે તેણે પાસેના તંબુમાંના એક અમલદારને બોલાવીને તે સૈન્ય સાથે લડવાનો તથા તેને મારી હઠાવવાનો હુકમ કર્યો. શ્રીરોઝશાહના આ હુકમથી મોગલ સૈન્યને તૈયાર થવા માટે રણુશીંગાં વગાડવામાં આવ્યાં; જેનો અવાજ સાંભળીને મોગલ સેનાનો જે ભાગ શ્રીરોઝશાહની સાથે રહ્યો હતો તે બધોએ તૈયાર થવા લાગ્યો. એ વીભાગમાં આશરે ત્રણ હજાર માણસો બાકી રહ્યા હતાં જેમાં અર્ધા ઘોડેસ્વારો અને અર્ધા પાયદળના માણસો હતા. રણુશીંગાં ઉપરા ઉપરી વાગવા માંડ્યાથી નાગૌરના કિલ્લામાંના રજપુતો કાંઈક વીચારમાં પડ્યા. દિલીપ-સિંહ જાતે પોતાના પ્રધાન અને પોતાની પુત્રી પન્ના સહિત કિલ્લા ઉપર આવી લાગ્યો; અને શો પ્રકાર છે તે નીહાળવા લાગ્યો. કિલ્લાના મીનારા ઉપરથી આસપાસ નજર કરતાં એ સૌના જોવામાં આવ્યું કે કોઈ રજપુત સેના કીલ્લા તરફ આવે છે. તેણે

વધારે બારીકાઈથી નજર કરી તો જણાયું કે તે સેનાની મધ્યમાં અરિકંદનો વાવટો ફરકી રહ્યો છે. તે એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો અને પ્રધાન ને કહેવા લાગ્યો. “શું? અરિકંદના રૂદ્રસિંહની આ નફ્ટાઈ નથી? બુનુવેર જાગ્રત કરીને તે કેવો મોગલ સૈન્ય સાથે મળી જઈને આપણા કિલ્લા તરફ ધસી આવે છે? અરેરે? આપણા રજપુતોએ આમને આમ કુસંપથી આપણું નજીબોદ વાલ્યું છે?”

પન્નાને આ વખતે થયું કે પીતાજી કેવું ખોટું ધારે છે? રૂદ્રસિંહ કદીપણ મોગલ સૈન્ય સાથે ભલી જઈને નાગૌર ઉપર આક્રમણ લાવે નહીં. પરંતું અત્યારે તેનો હેતુ આ તરફ આમ ખુલ્લી રીતે આવવામાં કેઈ બીજો જોડાવો જોઈએ. કદાચ મોગલ સૈન્ય ને પોતાના અપુર્વ પરાક્રમનો પડછે બતાવવાની તેની ઇચ્છા હોય અથવા તો મોગલોને કાંઈક પ્રપંચની જાળમાં તે સપડાવવા માંગતો હોય; ગમે તે હોય પણ તે મોગલો સાથે ભળી જઈને આ તરફ આવતો નથી. એમ તેનું મન ચોકસ પછે કહ્યા કરતું હતું. તે પોતાના મનની વાત પ્રકટ કરવા જતો હતી તેવામાં પાછળથી રઘુવીરસીંહ આવીને ત્યાં આગળ હાજર થયો; તેને જોઈને તે અટકી ગઈ.

રઘુવીરસીંહે આવીને ફીરોઝશાહને પોતે કેવી

હાર આપી હતી તેની વાત કહી અને તે પછી જાહેર ક્યું કે એક રજપુત યુવકે મને ઘણીજ મદદ કરી હતી. એ યુવક હાલ તુર્ત મારી સાથે આવ્યો નથી પણ તેણે મને ખબર આપ્યા છે કે—અરિકંદનો નૃપતિ રૂદ્રસિંહ નાગૌર ઉપર મોગલોનું આક્રમણ થયાની વાત સાંભળીને એકદમ નાગૌરની મદદે આવવા પાંચ હજાર સૈનિકો સાથે ઉપડેલો છે.

પ્રધાને અત્રે કહ્યું—“ત્યારે સામે જુઓ ? જે સેના આ કિલ્લા તરફ આવતી જણાય છે તે આરિકંદના જુંડાવાળી હોય એમ તમને નથી લાગતું ?” રઘુવીરસિંહે તે સેના તરફ જોયું અને એ તેજ સેના છે એમ તેને ખાત્રી થવાથી તે બોલ્યો.

“ખરેખર મારી સાથેના યુવકનું સાચું પડ્યું. તેણે એક યુવતીને પુરૂષનો વેશ પહેરાવીને રૂદ્રસિંહની સેના તરફ મોકલી હતી અને ઝટ આ તરફ આવવા કહેવડાવ્યું હતું. એ પ્રમાણે તે આવી પહોંચી છે. હવે મહારાજશ્રી આપને મારી વિનંતી છે કે, કિલ્લાની અડોઅડ જે મોગલ સૈન્ય પડ્યું છે તેની સાથે અરિકંદનું સૈન્ય લડે તે વેળા મોગલ સૈન્ય ઉપર કિલ્લાની અંદરના આપણા સૈન્યદ્વારા બાણોનો વરસાદ વરસાવવો જોઈએ; આમ કરવાનું બીજું કારણ એક એ છે કે, અરિકંદની સેનાને તેની પાછળ પેલા

તૈયાર થઇને ઉભેલા મોગલ સૈન્યના ઘસારા સામે ટકકર
ઝીલવી પડશે. જો તેને એ સૈન્ય સાથે ટકકર ઝીલતાં
કિલ્લાની અડોઅડનું મોગલ સૈન્ય પાછળથી હેરાન કરે,
તો તેનો જરૂર પરાજય થાય આથી એ નજદીકના
સૈન્યનો તો કિલ્લામાંહેલા સૈન્યદ્વારા સંહાર કરી દેવો
જોઇએ.”

પ્રધાન-“તમારી સુચના યોગ્ય છે, જુઓ, મોગલ
સૈન્યે હવે કુચ કરવી શરૂ કરી. એ સૈન્ય રજપુત
સૈન્ય કરતાં બમણું જણાય છે. અરે! આમ દેખીતા
પરાભવ પામવાના સંયોગોમાં રજપુત સૈન્યે આંધળીઆં
કેમ કર્યાં હશે ?”

હરમ્યાન પન્ના બોલી. “અરે, જુઓ પુર્વ
દિશા તરફ! એ દિશામાંથી કોઇ સૈન્ય દોડતું દોડતું
આવે છે. પિતાજી? પિતાજી? હવે આપણે બીજા
કશાની રાહ જોયા વિના કિલ્લા પાસેના લશ્કર ઉપર
કિલ્લામાંથી તોપોનો મારો શરૂ કરી દેવો જોઇએ.”

રઘુવીરસિંહ-“અને હું? હું આ આખુંએ યુદ્ધ
એકદમ સમાપ્ત થાય એવું એક પગલું ભરવા જાઉં
છું. મારી યુક્તિ જ્યાં સુધી સંધાશે નહીં, ત્યાં સુધી
કશુંએ ઠેકાણું પડવાનું નથી.” “આમ કહીને રઘુવીર-
સિંહ ત્યાંથી વિદાય થયો. રઘુવીરસિંહના જવા બાદ

દિલિપસિંહે કહ્યું-“પ્રધાનજી? આરિકંદનો રૂદ્રસિંહ જી ખરેખર ક્ષાત્ર ધર્મથી પ્રેરાઈને આવ્યો હશે?”

“રઘુવીરસિંહના કહેવા ઉપરથી તો તેમજ જણાય છે.”

પ્રધાને પન્નાકુમારી તરફ જાડી નજર કરીને તે બાદ દિલિપસિંહને કહ્યું-“અને ખીજી જે યુવક તથા એક યુવતી વિષે રઘુવીરસિંહે વાત કરી તે ઉપરથી હું અનુમાન કરું છું કે એ યુવક તે રૂદ્રસિંહનો ભાઈ હોવો જોઈએ અને યુવતી તે આપણી શૈલબાળા હોવી જોઈએ તેઓને લગતા પ્રસંગોની ગુંચવણો બાદ કરીએ તો મને લાગે છે કે કાંઈક આપણા હિત ખાતરજ તેઓ મથતાં હશે.”

દિલિપસિંહ-“પણ રજપુત સેના કિલ્લા તરફ કેમ આવતી હશે તેની મને સમજ પડતી નથી.”

પ્રધાન-“મને તો એમ લાગે છે કે રજપુત સૈન્યે પોતાના વિભાગ પાડી નાંખ્યા હશે. પાછળના વિભાગો લડવામાં રોકાયેલા હશે તે વખતે મુસલમાનોને મુઠાવવા માટે રજપુત સેનાનો આ એક વિભાગ કિલ્લામાં ખુલ્લી રીતે વિજય સાધીને આવવા પ્રયત્ન કરી રહેલા લાગે છે. જુઓ, પાછળથી જે સૈન્ય આવ્યું તે રજપુતોનું છે. મોગલોને વચમાં રાખીને બંને

ખાનુઓથી લડવામાં રોકવા એ રજપુતોનો હેતુ જણાય છે. નાના પણ શુરવીર સેનાનીઓ હમેશાં આવી યુક્તિ પ્રયુક્તિથીજ કામ લેતા જણાય છે. આપણી ફરજ હવે ખુલ્લી છે. રઘુવીરસિંહના કહેવા પ્રમાણે તોપોના ગોળા છોડવા નહીં પણ ધનુષ્યમાંથી તાંકીને ખાણોનો વરસાદ વરસાવવો તેમાંજ આપણને લાભ છે.

દિલિપસિંહ—“તો જાઓ પ્રધાનજી ? તે પ્રમાણે આજ્ઞા આપો અને વ્યવસ્થા કર્યા પછી પુનઃ અહીં આવો. અમે અહીંજ બેઠાં છીએ.”

પ્રધાન કિલ્લામાંના સૈન્યને હુકમ કહેવા ગયો. અને દિલિપસિંહ તથા પન્ના ત્યાંજ તે મિનારા ઉપર બેઠાં બેઠાં રણરંગ નિહાળવા લાગ્યાં.

આ વખતે પન્નાના હૃદયમાં શું થતું હતું ! તે હૃદયમાં પ્રેમના ઉલરા ઉલરાઈ જતા હતા. પોતાના કહેણથી આવેલા પોતાના હૃદયેશ્વરને પોતાનો કીલ્લો બચાવવા આવતા જોઈ તે ક્ષાત્ર રમણી હૃષ્ટી ઘેલી બની ગઈ. તેણીને ખાતરી હતી કે પોતાનોજ હૃદયેશ્વર તેણીને આવીને બચાવશે ! તેણીએ તેની જીત માટે માતા ભવાની આગળ પ્રાર્થના કરી !

દરમ્યાન મોગલ સેનામાં શું થયું તે હવે તપાસીએ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

—:૦:—

રઘુવીરસિંહનું જખરું સાહસ.

મોગલ સૈન્ય જે વખતે બે સ્થળોએ લડવામાં રોકાયેલાં હતાં. એટલે કે મંદિર પાસેના જંગલ પટમાં એક વિભાગ અને નાગૌરના કિલ્લા પાસે બીજો વિભાગ તે વખતે મૃગેન્દ્રસિંહ ક્યાં હતો? કિલ્લાના મિનારા ઉપરથી પન્નાએ દુરથી આવતી જે ફોજ જોઈ હતી તેની સરદારી આ મૃગેન્દ્રસિંહે લીધી હતી. એ કઈ ફોજ? શું એ તેજ ટુકડી હતી કે, જે ગુજરાતના માર્ગમાં મોગલોનું આવતું અનાજ રોકવા માટે ઉભી રખાયેલી હતી? ના. એ ટુકડીમાં અરિકંદનું નવ યુવાન લોહી હતું. મૃગેન્દ્રસિંહ રઘુવીરસિંહને મંદિરની ઝપા-ઝપીમાં મદદ આપી રહ્યા પછી તેની વિદાય લઈને એકદમ અરિકંદના ખાતે પાછો ગયો હતો. અને ત્યાં તેણે રાજકૃત મારકૃત પડા વજડાવીને ૧૮ થી ૨૫ વર્ષના લડવા લાયક ઉપરના યુવકોને એકત્ર કર્યા હતા. તેણે તે યુધ્ધમાં કદાપી તમારા પ્રાણ પછા પડે એ વખતે તમે રાજાને શિરે દોષ દો; તમારાં કુટુંબીઓ રાજાને શ્રાપ દે; એવી સ્થિતિ ન થવી જોઈએ, માતૃ-ભૂમી ખાતર ૫૦૦ યુવકો મારે જોઈએ છીએ! કહો તેટલા યુવકો આવવા તૈયાર છે! સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા

પછીજ મને હા કે ના પાડશે અને જેમની હા હોય તેઓ મારી જમણી બાબુએ હારદોર ઉભા રહેશે.”

મૃગેન્દ્રસિંહના મોઢામાંથી આ બોલ નિકળ્યો ત્યાંતો ચપોચપ બહાદુર સરદારોની એક હાર મૃગેન્દ્રસિંહની જમણી બાબુએ થઈ ગઈ અને તે એટલે સુધી કે ત્યાં આવેલા યુવકોમાંથી એકપણ યુવક દુર અલગ ઉભો રહ્યો નહીં. મૃગેન્દ્રસિંહને આ જોઈને ઘણોજ આનંદ થયો પણ તે બધાઓને લઈ જવા માંગતો ન હતો. તેથી બોલ્યો-ધન્ય છે, આરિકંદના ક્ષાત્ર સંતાનો, તમને ધન્ય છે. પરંતુ મારે માત્ર પાંચસોનેજ લઈ જવાના છે જેથી હજી પણ માંહેમાંહે મસલત ચલાવી જોઈને બરોબર તેટલીજ સંખ્યાના વીરો મારી સાથે ચાલો. જે થોડાક માંદા હોય, જેમને ઘેર કુટુંબીઓ પાસે રહેવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય, જેમનો કાંઈ જરૂરી કામ પડતાં મુકવાં પડ્યાં હોય તેવાઓ હાલ તુરત નહીં આવે તો નહીં શકશે. જો જરૂર હશે તો બીજા હફતાથી હું ફરીથી બાકી રહેલાઓને રણાંગણમાં લઈ જઈશ. અત્યારે વિશેષની જરૂર નથી.”

આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યાથી તેઓએ માંહો-માંહે મસલત ચલાવી જોઈ અને આખરે બરોબર પાંચસો સૈનિકો મૃગેન્દ્રસિંહ સાથે જવા તૈયાર થયા. લડવાનાં સર્વ સાધન તમને પુરાં પાડીને મૃગેન્દ્રસિંહ

તેઓને પોતાની સાથે લઈને મોગલ સૈન્ય ઉપર ચઢી આવ્યો હતો. તેણે રઘુવીરસિંહ સાથે એક બેઠ કરી રાખ્યો હતો તે એ કે જે સૈન્ય લઈને તે પોતે આવે તે સીધું દિરોઝશાહના તંબુ આગળજ લઈ જવું. આમ કરવામાં રઘુવીરસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહનો એક હેતુ હતો, તે હેતુ શો હતો, એ નીચેની વિગતથી જણાશે.

નાગૌરના મિનારા ઉપર જે વખતે રઘુવીરસિંહ પત્તા વગેરે સાથે વાતચીત કરતો હતો તે વખતે પુર્વ દિશા તરફથી આવતા સૈન્યનું સુચન પત્તાએ કર્યું. ત્યારે રઘુવીરસિંહે, આખું યુધ્ધ એકદમ પુરું થાય એવું એક પગલું ભરવાનું જણાવીને તેમની પાસેથી રબ લીધી હતી.

તેણે આવું પગલું શું ભર્યું? પુર્વ તરફથી જે સૈન્ય આવ્યું તે મૃગેન્દ્રસિંહનુંજ હતું એની રઘુવીરસિંહને ખાતરી હતી. તેણે આ વખતે પોતાની ચુકિત અજમાવી.

નાગૌર કિલ્લાની બહાર છુપા દરવાજાદ્વારા નીકળીને તેણે એક મોગલ સિપાઈનો પોષાક પહેરી લીધો. આ તેજ પોષાક હતો કે જે પોષાક મૃગેન્દ્રસિંહે મંદીર પાસેથી એક મોગલ ભ્રમુસના શરીર ઉપરથી ઉતારી લીધો હતો. રઘુવીરસિંહ, આમ એક મોગલ સિપાઈ

ખનીને ફાંફલો ફાંફલો જાણે મોગલ સુખાને માટે ખાસ કોઈ જરૂરી સંદેશો લાવ્યો હોય તેમ ચેનચાળા કરતો તે મોગલ છાવણીની અંદર ઘુસ્યો. મોગલ છાવણીનાં અત્યારે મોટે ભાગે નોકરો અને ખુદહાઓજ હતા. જે કોઈ લડી શકે એવા હતા તે સર્વ અમલદારો અને સૈનિકો—ખન્ને દીશામાંથી એકાદ દીશાએ લડવા ગયા હતા. ચોપાસ ચીસાચીસ અને અનેક તરેહના વીચીત્ર પોકારો સંભળાતા હતા. મોગલ છાવણીમાં જાણે હવે પ્રવેશવાની કોઇને કુરસદજ નહી હોવાથી કોઈનું ધ્યાન પણ તે તરફ જશે નહીં એમ ધારીને બેફામ પણે છાવણીના રક્ષણાર્થ માણસો રાખવામાં આવ્યા ન હતા. રઘુવીરસિંહને મોગલ સેનાની આ નખળી હાલત જોઈને હસવું આવ્યું. મૃગેન્દ્રસિંહે અને તેણે અગાઉથી આવીજ કદપના કરી રાખી હતી. અને તેમાં પણ રજપુતોની છુટી છુટી ટુકડીઓમાં લડવાની પદ્ધતિથી કાવતું થઈ પડ્યું હતું. રઘુવીરસિંહ મુછમાં હસ્તો મલકાતો ઠેઠ શીરાજશાહના તાંબુ નજીક જઈ પહોંચ્યો. તો તેણે ત્યાં શું જોયું !

મોગલ સુખાના તાંબુ આગળ એક સંત્રી પહેરો લરતો હતો. માત્ર આ એકજ સંત્રીની પરવા રઘુવીરસિંહે ન રાખી, કારણ એકકી સાથે પાંચ સંત્રીઓ સામે પોતાને લઢવું પડે તોયે તે પહોંચી વળે અને

તેમને લોંચ લેગા કરી દે, એવી હિમ્મત અને એવું
 બળ તેનામાં હતું. તેનો ધરાદો તંબુની અંદર જવાનો
 હતો. પણ તંબુમાં શ્રીરામશાહની પાસે કોણ કોણ છે,
 એ બહુયા શીવાય એકદમ તેમાં પેસવાનું સાહસ તેણે
 કર્યું નહીં. સંત્રીને તંબુની આસપાસ ફરવાનું હતું.
 એટલે તંબુના દરવાજા આગલ થઈને તે તેની આસ-
 પાસ ફરવા માટે બીજી બાબુએ બચ, તે અરસામાં
 તંબુમાં ડોકચું કરીને તેણે અંદરની સ્થિતિથી વાકેફ
 થવાનો ઠરાવ કર્યો. એ મુજબ સંત્રીની પુઠ દેખાઈ કે
 તરતજ રઘુવીરસિંહે અંદર ડોકચું કર્યું. અહાહા!
 કેવો સુંદર સંજોગ? મોગલ મુઝા પલંગ ઉપર પડ્યો
 પડ્યો હોકકો ગગડાવતો હતો. તેનું માથું તંબુમાં
 પ્રવેશવાના દરવાજા તરફ હતું. એટલે જે વખતે
 રઘુવીરસિંહે અંદર ડોકચું કર્યું તે વખતે તેનું ધ્યાન
 તેના તરફ સ્વભાવિક રીતે ગયું નહીં. હવે ઢીલ શી ?
 રઘુવીરસિંહે અપજતાથી પણ ધીમા પગલાંથી જરાકે
 અવાજ કર્યો એટલામાં બહાર દરવાજા આગળ પાછાં
 સંત્રીનાં પગલાં સંભળાયાં પણ તે સંત્રીને કંઈ શક
 પડેલો ન હોવાથી તેણે પોતાના કમ મુજબ ફરવાનું
 ચાલુજ રાખ્યું, ફરેક તંબુના દરવાજા ઉપર લુગડાનાં
 પડદા હોય છે. રઘુવીરસિંહને અત્યારે આ તંબુનો
 પડદો ઘણોજ સાનુકુળ થઈ પડ્યો. તે જમીન ઉપર

સુધ્ધ ગયો. કેડેથી એક કટાર કાઢીને પોતાના મ્હોંમાં રાખી. વિપરાંત પોતાની કેડમાંથી એક કાગલીકું અને એક રૂમાલ કાઢ્યાં. કાગળીકું તેણે કટારની સાથે મોંઢામાં રાખ્યું અને રૂમાલ હાથમાં રાખ્યો. સુતાં સુતાં તેણે તાંબુમાં આસપાસ નજર કરી જોઈ. તેને જણાવ્યું કે જે એક નાનું ત્રણ પાયાનું રુદુલ પાસે પડેલું હતું તેના ઉપર શ્રીરાજશાહે હોકકો રાખેલો હતો. તેની પાસેની એક ખીજી બાબુ પણ નાનું ગોળ ટેબલ હતું, તેના ઉપર ખડીઓ, કલમ અને કાગળો પણ પડેલાં હતાં, તે સિવાય એક નાની ડબી પણ હતી. આ ડબીમાં શાહી સીકકો હોવો જોઈએ. એવું તેણે અનુમાન કર્યું. આ બધાં સાધન તેને પોતાના કાર્ય માટે જરૂરી હતાં, અને તે શ્રીરાજશાહની છેક નજદીકજ પડેલાં હતાં, એ ઘણું જ ઠીક હતું. એમ તેને લાગ્યું.

હવે તે જમીન ઉપર ફસડાઇને ધીમે ધીમે શ્રીરાજશાહના પલંગ તરફ જવા લાગ્યો. બહુજ સાવધાનીથી તથા લગાર પણ અવાજ ન થાય એવી રીતે ધીરેથી તેણે સરકવાનું ચાલુ રાખ્યું. આ દરમ્યાન જો કોઈ અંદર આવી પહોંચે તો જરૂર પોતાના બાર વાગે એવી તેને હુદેશત તો હતીજ પણ તેણે પોતાના પ્રાણની દરકાર અત્યારે રાખીજ ન હતી. કાર્ય કરવું

અથવા તો દેહ પાડવો એજ તેના મનની એક અનેરી ભાવના અત્યારે હતી. પલંગની નીચે તે સરકતો જઈ પહોંચ્યો. અને તે બાદ ધીરે રહીને તે ડાબી બાજુ તરફથી બહાર નીકળવા તૈયાર થઈ ગયો. પોતાના પગનું સોડીઉં વાલ્યું. પલંગ નીચે તે ઝેઠો થઈ ગયો. સારે નસીબે પલંગના પાયા એટલા ઉંચા હતા કે જેની નીચે એક માણસ બહુ સહેલાઈથી બેસી શકે. પલંગ નીચેથી બહાર નીકળવા માટે પુરેપુરી તૈયારી કરીને મનમાં શ્રી મહાદેવજીનું સ્મરણ કરીને તરતજ તે સફાળો નીકળ્યો. અને શ્રીરાજશાહ—કેા.....”એવો શબ્દ બોલી હોકકાને દુર ગબડાવી પાડ્યો. રઘુવીર-સીંહે તેના મોંમાં રૂમાલનો ડુચો દઈ દીધો અને પલકારામાં તેની છાતી ઉપર ચઢી બેસીને તેના બન્ને હાથ પોતાના હાથમાં જોર સમેત પકડી લીધા ? તેને લગાર પણ ચસકવા દેવાની કે ખુમ મારવાની અથવા તો ધમ પછાડા કરવાની તક આપ્યા વીના તેણે સાથી પહેલું કામ એ કયું કે તેણે શ્રીરાજ-શાહના જે હાથ પોતાના હાથમાં પકડી રાખ્યા હતા તે સીધા કરીને તેનીજ કેડ આગળ પોતાના બન્ને પગની વચ્ચે દબાવી દીધા. આમ તેણે પોતાના હાથ તદ્દન છુટા કરી દીધા તે પછી મોઢાંમાથી કટાર કાઢીને પોતાના એક હાથમાં રાખી તેના ગળા સામે ધરી

અને બીજા હાથમાં પેટું કાગળીઉં રાખીને તે ધીમે અવાજે બોલ્યો. “સુખાસાહેબ, તમારું કશું બળ હવે ચાલી શકશે નહીં. તમે નાગૌરના એક રક્ષકના હાથમાં સપડાઇ ચુક્યા છો. તમારા બધા સૈનિકો અત્યારે લડવામાં રોકાયા છે એટલે ભાગ્યેજ કોઇ અહીં આવી શકશે. અને કોઇ આવી ચઢે તોયે શું? વીના કારણે જમીનની ભુખ રાખીને નાગૌર ઉપર હલ્લો લાવનાર સુખાસાહેબ, આ કાગળ ઉપર સહી કરી આપો. સહી લીધા વીના હું અહીંથી પાછો ફરનાર નથી.” ફિરોઝશાહે ઉંચા નીચા થવાનો યત્ન કરવા માંડ્યો. રઘુવીરસિંહે પુછ્યું. “કેમ સહી કરી આપવી છે કે પછી આ કટાર તમારા કંઠમાં હોમાવી દઉં?”

ફિરોઝશાહે પોતાનું માથું હલાવીને હા કહી એટલે રઘુવીરસિંહે કહ્યું. “બુઝો સાંભળો! તેમાં નીચે પ્રમાણે શરતો છે.

૧—તમારે ૪ કલાકની અંદર તમારી છાવણી ઉપાડીને અહીંથી પાછા જવું.

૨—ભવીખ્યમાં કદીપણ નાગૌર ઉપર હલ્લો લાવવો નહીં અને—

૩—તમારી રાજધાનીમાં ગયા પછી રજપુતોને તમે કરેલાં નુકશાન બદલ તમારે ફાવે તે રકમ મોકલી આપવી. આ શરતો મેં જાણી જોઇને નરમ રાખી છે.

તેનું કારણ એટલુંજ છે કે અમારે તમારા ઉપર કશું વેર નથી. તમે અહીંથી પાછા ચાલ્યા જાઓ અને કદી અમને ત્રાસ આપો નહીં એટલુંજ અમે જોવા માંગીએ છીએ.”

આ પછી તેણે પાસે નાનું ટેબલ જે હતું તેના ઉપરથી કલમ લઈને ખડીઆમાં બોળી તથા ફિરોઝ-શાહનો જમણો હાથ છુટો કરીને તેમાં આપી. તેણે કહ્યું. “ચાહ રાખજો સુખાસાહેબ કે હવે આનાકાની કરશો તો ખીલકુલ દયા રાખીશ નહીં. ચલાવો, સહી કરી નાંખો.”

પંદરહજાર સૈનીકો લઈને નાગૌર ઉપર ચઢી આવેલો આ સુખો અત્યારે લાચાર સ્થિતિમાંજ હતો. તેને અહીં સહી કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું. તેણે લાચારીથી કાગળ ઉપર સહી કરી; રઘુવીરસીંહ કાગળીઉં પોતાની કેડના પટામાં ખોસવા લાગ્યો. તે વખતે ફિરોઝશાહે પોતાના મ્હોંમાંનેાં ડુચો કાઢી નાંખવા માટે પોતાનો હાથ મ્હોં તરફ વાળ્યો. પણ રઘુવીરસીંહ બેકામ ન હતો. કાગળીઉં પટામાં ખોમી દઈને એકદમ તે હાથ ઉપર તેણે પોતાની કટારની આણી મારીને તેને ઘાયલ કર્યો તેણે કહ્યું. “હજી કયાં મેં ડુચો કાઢવા કહ્યું છે? ઉતાવળ તો મારે છે. તમારે શી ઉતાવળ છે. સુખાસાહેબ?”—

પણ તે આમ બોલી રહ્યો એટલામાં તેણે જોયું કે—તંબુના દરવાજાનો પડદો ખુલ્યો અને એક આકૃતિ પડદામાંથી તંબુમાં નજર નાંખતી જણાઈ.

“યા અલ્લાહ?”

એમ બોલીને તેણે ત્યાંજ અદ્દકડા બેસીને પોતાના હાથમાંથી બંદુક રઘુવીરસિંહ તરફ ટાંકી; રઘુવીરસિંહ ગુંચાયો જો આ સંત્રી બરોબર તાકીને ગોળી બાર કરશે તો જરૂર પોતાનું આવી બન્યું એમ ધારીને તે એકદમ નીચો નમી ગયો અને ફિરોઝશાહના શરીર ઉપર સુઈ ગયો. સંત્રીની બંદુકમાંથી ગોળી છુટી પણ તે નકકામી હતી. ગોળી સનનન કરતી તેના ઉપરથી એકાદ કુટ ઉંચી પસાર થઈ ગઈ. સંત્રીએ જોયું કે બાર ખાલી ગયો. બંદુકની સંગીન હાથમાં લેધને તે ફિરોઝશાહ ઉપર રઘુવીરસિંહ સુતો તે દરમ્યાન ફિરોઝશાહના હાથ છુટા થઈ ગયા. રઘુવીરસિંહ સંત્રીના હાથમાં બંદુકની સંગીન લેધને તે અચાનક મારે નહીં, તે માટે તેના તરફ જોતાં રહ્યો ત્યાં પોતાના મોંમાંથી ડુચો કાઢીને ફિરોઝશાહ ધીમે રહીને સરકવા લાગ્યો. સંત્રી આવી પહોંચ્યો, અને રઘુવીરસિંહ તેની સાથે બથંબથા કરવામાં રોકાયો ફિરોઝશાહ સચેત થયો, અને પલંગમાંથી ઉઠીને તંબુના દરવાજા તરફ કોઈ બીજા સીપાઈઓને બહારથી બોલાવવા માટે ગયો, પણ તેજ વખતે તેને તંબુની અંદર

પાછા આવવાની ફરજ પડી; કારણ કે રજપુતોનું એક ટોળું જોરમાં દોડતું તેના તંબુ તરફ આવતું તેના જોવામાં આવ્યું. તંબુમાં પેસીને ફીરોઝશાહે સૌથી પહેલું કામ એ કર્યું કે, સંત્રીએ જમીન ઉપર નાંખી દીધેલી બંદુક ઉઠાવી અને પછી તંબુની અંદર જોરમાં લડી રહેલાઓમાંથી રઘુવીરસીંહ તરફ તાકીને ગોળી બહાર કર્યો.

“ઓહ પ્રભુ ?”

એ ઉચ્ચાર સહોત આ બાબુ રઘુવીરસીંહનું પડવું અને બીજી બાબુ તંબુની અંદર રજપુતોનું પ્રવેશવું એ બન્ને એકજ સાથે બન્યાં. ફીરોઝશાહના મોં ઉપર વિક્રાળ અટટહાસ્ય છવાઈ રહ્યું, તે મોટેથી બોલ્યો—“હુમારા જાન લેનેવાલા તો સારે જહાંમે કાંઈ આદમી જીતા નહીં રેહ શકતા ?” પણ એને વધારે બોલવાનો અવકાશ ન મળ્યો. રજપુતોએ તેને તેમજ સંત્રીને કેઢી કરી લીધા અને તેમનો આગેવાન નીચે પડેલા મોગલ વેશના માણસ તરફ નીચો વળીને તે જોવા લાગ્યો. રઘુવીરસિંહે એ નીચે વળનારને ઓળખ્યો અને કહ્યું “મૃગેન્દ્ર ? મીત્ર માંડો આવ્યો.... લે, આ કરારપક્ષ ! શ્રી—સાંબ—શ્રી—સાં—બ—જ્ય—હા—શ્રી—” આમ કહીને તેણે પોતાની કેડમાંથી કાગળીઉ કાઢી આપ્યું.

મૃગેન્દ્રસીંહે તે હાથમાં લીધું—વાંચ્યું—ફીરોઝ-શાહની સહી જોઈ “અહા” તે બોલ્યો. “પ્રિય રઘુવીર તમે જબર સાહસ કર્યું છે. પણ આખરે તમેજ નાગૌરના ખરા રક્ષક નીવડ્યા છો. એમાં જરૂર શંકા નથી. પણ હા ? આખરે તમે આ દશામાં ? પણ ફીકર નહી.” તેણે પોતાના સૈનિકો તરફ જોઈને કહ્યું “જાઓ એકદમ ધવાયલાંઓની સારવાર કરનારી સ્વયં-સેવિકાઓની જે ટોળીને આપણે માર્ગમાં જોઈ તેને બોલાવી લાવો.” બે ત્રણ સૈનિકો તરતજ તંબુમાંથી બહાર દોડ્યા. મૃગેન્દ્રસીંહે ફીરોઝશાહ તરફ જોઈને કહ્યું “સુખા, અમારા એક સીંહનો પ્રાણ લેવા તમે યત્ન કર્યો છે. પણ આ નાગૌરનો કીલ્લો તો પંદર હજાર માણસોથીએ લેવા શકતીમાન થયા નથી એ તમે બુલી જશો નહીં. તમારું સૈન્ય હાલહવાલ થઈ ગયું છે. અને હવે આ કરારપત્ર પ્રમાણે તમારે ચાર કલાકમાં પાછાં જવુંજ પડશે.”

ફીરોઝશાહે કહ્યું—“કિલ્લો તો મારાં માણસોએ સર કર્યો હશેજ. બંદુકોના બાર અને “અલ્લાહો અકબર”ની બુમો શું તમે સાંભળતા નથી ? એ અમારા વીજ્યનાંજ ધ્વની છે. અને આ લખાણને લીધે તો હું પાછો ફરનારજ નથી. કેમકે એ લખાણ જખર-

જસ્તીથી લખાયલું છે. “તમે વીના કારણે નાગૌર ઉપર ચઢી આવ્યા છો તમારી ચઢાઈમાં જખરજસ્તી શીવાય બીજું છે શું ? જેવી તમારી રીત તેવીજ અમારી; વળી તમે લડાઈ ના નીચમે પ્રમાણે કંઈ બાબતમાં વર્ત્યા છો ? નીર્બળ ને સખળ દાટી દે, તેવી રીતે તમે બીચારા નાગૌર રાજ્યનાં ચાર પાંચ હજાર સૈન્ય ઉપર ત્રણ ગણું લશ્કર લઈ ચઢી આવ્યા એમાં જરાકે શરમ આવી નહીં—એમાં તમને કાંઈ જખરજસ્તી લાગી નહીં—અને આ એક લખાણ માટે જખરજસ્તી લાગી. પણ તેમ છતાં એ હવે તો તમે કેદ પકડાયા છો એટલે પાછા જવા શીવાય છુટકોજ નથી. હું તમને આ કેદી અવસ્થામાં નાગૌરના કિલ્લામાં લઈ જઈશ. અને તમારું લશ્કર જ્યારે અહીંથી જશે ત્યાર પછીજ છુટા કરીશ. તે શીવાય હવે છુટા થવાની આશા રાખશો નહીં”

મૃગેન્દ્રસીંહ આમ બોલી રહ્યો એટલામાં તંબુ બહાર કાંઈક ધાંધલ થયેલી જણાઈ તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે, જે સંત્રીને બે રજપુત સીપાઈઓએ પકડી રાખ્યો હતો, તે તેમના હાથમાંથી છટકી ગયો છે. અને તેના પકડવા જવા માટે તેની પાછળ સૈનીકો દોડયાથી ધાંધલ થઈ રહી છે. મોગલ સુબા ઉપર આથી વધારે સાવધાનીથી દેખરેખ રાખવાની મૃગેન્દ્રસીંહે જરૂર જોઈ, તેને દોરડાંના બંધથી બરોબર રીતે જકડી લેવામાં આવ્યો.

અને તે બાદ બીજું કાંઈ પણ સંભાષણ તેની સાથે નહીં કરતાં તેને કીલ્લા તરફ લઈ જવાનો મૃગેન્દ્રસીંહે હુકમ આપ્યો એટલામાં સારવાર કરનારી સ્વયંસેવીકાઓનું મંડલ આવી પહોંચ્યું. આમાં મૃગેન્દ્રસીંહની બે પરીચીત વ્યક્તિઓ હતી એક રમા અને બીજી શૈલબાળા; તેણે અન્નચખી બતાવી કે, “તમે અહીં ક્યાંથી?”

રમાએ કહ્યું “એ બધું પછીથી કહીશું પણ ધાયલ થયેલાઓ ક્યાં છે?”

મૃગેન્દ્રસીંહે કહ્યું “બહેન? હિમ્મત રાખજો ધાયલ થયેલા તમારા પોતાનાજ માડીજયા વીર રઘુ-વીરસીંહ છે. તેમની બરોબર સારવાર કરજો. અને ધીમે રહીને કિલ્લામાં લાવજો, ઠરમ્યાન હું મારા આ મહાન કેદીને લઈને કિલ્લામાંજ જાઉં છું.”

રમા “કાંઈ વાંધો નહીં. પરમાત્મા એ જે ધાયું હશે તેમ થસે પણ કિલ્લામાં જવાનો રસ્તો હવે સહેલો થઈ ગયો છે.”

મૃગેન્દ્ર-“શી રીતે?”

રમા “મહારાજ રૂદ્રસિંહજીએ કિલ્લા પાસેની મુસલમાન ફાજને સખ્ત હાર આપીને ત્યાંથી નસાડી મુકી છે. અને જુઓ, પેલા મોગલોનાં ટોળે ટોળાં નાસતાં નાસતાં દુર જવા લાગ્યાં છે.”

મૃગેન્દ્ર-“વિજય! વિજય બોલો સૈનિકો શ્રી હર હર મહાદેવ,”

રજપુત સેનાએ “હર હર મહાદેવ”નો ગગન
ભેદી સ્વર કરી મુક્યો અને આગળ પ્રયાણ કર્યું.
તથા રમા અને તેની સાથેની સ્ત્રીઓ સુખાના તંબુમાં
રઘુવીરસીંહની સારવાર માટે દોડી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

—:૦:—

નાગૌરનો ખયાલ.

રમાએ મૃગેન્દ્રસીંહને આપેલા સમાચાર ખરા
હતા. રૂદ્રસીંહ પોતાની સાથેના સૈનિકોને મરણીઆ
થઈનેજ લડવાનો હુકમ આપી દીધો હતો. અને તે
પોતે પોતાના ચપળ અશ્વને અહીં તહીં ધુમાવતો
ચારે પાસ ઝડુમીને પોતાના સૈનિકોને હિમ્મત
આપતો હતો.

દિલીપસીંહ પોતાના કિલ્લામાંના સૈન્યને આપી
દીધેલી આજ્ઞાથી મોગલ સૈનિકો ઉપર મોટામોટા પથરા,
ખાણ અને ખરછીઓનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો હતો,
તેથી પણ રૂદ્રસિંહના લશ્કરને લડવાનું ઠીક કાવી ગયું.
પાછળ આવેલા મોગલ સૈન્યની ટુકડીની ખળર પણ
રૂદ્રસિંહના સૈન્યે લેવા માંડી હતી. જેને પરીણામે
સખ્ત ઝપાઝપી અને મારામારીને અંતે મોગલ સૈન્યે
નાસવા માંડ્યું હતું.

રજપુત સૈન્યની ચાર ટુકડીઓમાંની વિજયસિંહ વાળી ટુકડીનું પરાક્રમ પણ જેવું તેવું નહતું. મંદિર આગળથી તેણે પોતાની સામેના મોગલોને પરાજીત કર્યા અને તે બાદ તે ટુકડી આગળ વધી. બીજી બે ટુકડી ઓછે પણ પોતાનાં તીર કામઠાંનો સારો પ્રયોગ કર્યો. અને છેવટે લડતાં લડતાં ત્રણે ટુકડીઓ ભેગી મળી ગઈ.

મોગલ સેનાપતિએ જ્યારે પોતાનાં માણસોને એમને એમ નાસતાં જોયાં ત્યારે વિચાર કર્યો કે- “અર્ધા નાસે અને અર્ધા જ્યાંને ત્યાં ઉભે ઉભે કપાઈ મરે તેના કરતાં આખા લશ્કરને નાસવાનો હુકમ આપી દેવો સારો છે.”

આમ વિચારીને તેણે સૈન્યને પાછા ફરવા માટેનાં રણશિગાં કુકાવ્યાં.

મોગલ સૈન્યે હવે અવ્યવસ્થિત રીતે નાસવાને બદલે હારદોર ટુકડીઓમાં વ્યવસ્થિત રીતે નાસવા માંડ્યું. આ જોઈને કિલ્લા ઉપરથી વિજય ડુંડુભિ વગાડવામાં આવ્યાં; શંખોના ધ્વનિથી દિશાઓ ગાળ રહી અને “હરહર મહાદેવ”ના પોકારો ચોપાસ થવા લાગ્યા.

એજ વખતે નાગૌરના કિલ્લાના મોટા દરવાજા ઉંઘાડી નાખવામાં આવ્યા. અને રૂદ્રસિંહ પોતાના સૈનિકો સાથે તેની અંદર દાખલ થયો. એ દાખલ થવું

એક શુરવીરને છાજતું હતું. લોકો તેના વિજયની અને પ્રાક્રમની વાત સાંભળીને રસ્તાઓમાં થોકે થોકે ઉભરાઈ ગયા. અને નાગૌરના સરદારોએ, સૈનિકોએ વગેરેએ તેનો આદર સત્કાર કર્યો; લોકોએ પુષ્પવૃષ્ટીથી તેને વધાવી લીધો; કેટલાક તો તેને વંદન કરવા લાગ્યા. અને આનંદના પોકારોથી નાગૌરમાં સર્વત્ર મોટો કોલાહલ મચી રહ્યો.

પણ એટલામાં વાત પ્રસરી ગઈ, “મોગલ સુબાને કેદ કરવામાં આવ્યો છે. તેમ તેને કેદી અવસ્થામાં લાવવામાં આવે છે.” આ સાંભળીને લોકોનાં ટોળે ટોળાં રસ્તામાં ઉભાંજ રહ્યાં. ડ્રસિંહની વિજય સ્વારી પસાર થઈ ગયાને આશરે અર્ધો કલાક થયો હશે. ત્યાં મૃગેન્દ્રસિંહે ફિરોઝશાહને લઈને પોતાના યુવાન સૈનિકો સાથે નાગૌરના દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો. સૈનિકોની ટુકડીને મોખરે એક અશ્વ ઉપર ફિરોઝશાહને બેસાડવામાં આવ્યો હતો. તેનો મોલો બળવવા અને તેને ઘટતું માન આપવા માટે તેને કોઈ જાતના દોરડાના બંધ બાંધેલા ન હતા. ફિરોઝશાહના ઘોડાથી થોડેકજ દુર તરતજ પાછળ અને લગભગ મૃગેન્દ્રસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહે પોતાના હાથ નીચે આ ટુકડીનો સરદાર બનાવેલો ચંદ્રસિંહ નામનો યુવાન સરદાર ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી રહ્યા હતા. અને તેમની પાછળ ચાર ચારની હારમાં બીજા સૈનિકો હતા.

આ સરઘસ જ્યાં પસાર થતું હતું. ત્યારે તેને ખુબ સારી રીતે આવકાર સાથે માન મળ્યું. કિલ્લાના મોટા દરવાજા ઉપરના ઝરૂખા ઉપર પન્ના ખાસ પોતાની સાહેલીઓ સાથે બેઠી હતી. તેણે રૂદ્રસિંહ ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટી કરી હતી. આ સરઘસ પણ તેણે જોયું અને મૃગેન્દ્રસિંહ ઉપર પણ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી.

દિલિપસિંહે, એ પછી રજપુત સૈન્યને યોગ્ય રીતે સારો ઉતારો આપ્યો તેમજ રૂદ્રસિંહ તથા મૃગેન્દ્રસિંહને પણ પોતાના મહેલમાં સારી જગ્યાઓએ વાસ આપ્યો; અને ફિરોઝશાહને પણ તેનાં માન મરતબા પ્રમાણે એક સ્થળે રાખ્યો. પણ તેના ઉપર દેખરેખ માટે ખાસ સજ્જત પહેરો રાખવાનું તે ચુક્યો નહીં.

રૂદ્રસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહ એક બીજાને જોતાંજ બંને પરસ્પર ભેટી પડ્યા. રૂદ્રસિંહે, મૃગેન્દ્રસિંહનાં પ્રાક્રમને બહાદુરી જાણી તેનાં ઘણાંજ વખાણ કર્યાં. એ વખતે દિલિપસિંહના પ્રધાને ત્યાં આગળ આવીને નમન કરીને ખબર આપ્યા કે “મહારાજશ્રીએ વિજયનો દરબાર સાંજના ચાર વાગે ભરવાનો રાખ્યો છે તેમાં તમે બંને પધારશો ?”

“રૂદ્રસિંહે તે વખતે પુછ્યું.—“વિજયના દરબારમાં શું શું થવાનું છે ?”

પ્રધાન—“મહારાજાએ ખાસ કાંઈ કાર્યક્રમ મને કહ્યો નથી. પણ મારી ધારણા પ્રમાણે હું તેઓ

મહારાજશ્રીને નીચે પ્રમાણે કાર્યો કરવા વિનંતી કરનાર છું. પ્રથમ તો સુખા સાહેબ પાસેથી કરાર લખાવીને લવિષ્યમાં તે કદી અહીં ચઢી આવે નહીં તેવી રીતે ચોક્કસાઈ કરી લેવી. એ બાદ આપને તેમજ મૃગેન્દ્રસિંહને અભિનંદન; ને આપને વિશેષમાં માંગલિક શુભ આશીર્વાદમાં પત્તાકુમારી; અને મૃગેન્દ્રસિંહજીને શૈલબાળાના હસ્ત સોંપવાની ક્રિયા. એજ સહિત માહારાજશ્રીએ આપેલા વચન પ્રમાણે અર્ધુ રાજ્ય નાગૌરના બચાવનારને એટલે કે આપને આપવાની ક્રિયા-આટલાં કાર્યો આજના દરબારમાં કરવાની હુમારી ઇચ્છા છે.”

રૂદ્રસિંહે કહ્યું—“અસ્તુ; અમે ઠરાવેલે વખતે ત્યાં હાજર થઈશું”

પ્રધાનના જવા પછી રૂદ્રસિંહે ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરીને ગંભીર અવાજથી મૃગેન્દ્રસિંહને કહ્યું.

“મૃગેન્દ્ર, પ્રધાનતું કહેવું તે બરાબર સાંભળ્યું? હવે મારું કહેવું તું સાંભળ.”

જે ચોકીશ નહીં-ચમકીશ નહીં-સંપુર્ણ વિચાર પછી મેં એવો ઠરાવ કર્યો છે કે-પત્તા કુમારીનાં મારી સાથેનાં લગનની દરખાસ્ત હું મંજૂર કરી ચકીશ નહીં.” મૃગેન્દ્રસિંહ ખરેખર આ વાક્ય સાંભળીને ચમચો અને અચાનક બોલી ગયો. હે! વડીલ ભાઈ! આ શું કહો છો?”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

—:૦:—

હર્ષવેલી પન્ના.

“કાતિલ તમારા કામણે બાળા દીવાની થઈ!”

રૂદ્રસિંહે આંખો મીચીને ઉઠાડી અને પુનઃ એજ પ્રમાણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું. “સાંભળ ! હું શા કારણેથી ના પાડનાર છું તે ધ્યાન દઇને સાંભળ.”

રૂદ્રસિંહે ધીમે સ્વરે તેને પોતાનાં કારણો કહેવા લાગ્યો. મૃગેન્દ્રસિંહ ઉત્સુકતાથી સાંભળી રહ્યો અને રૂદ્રસિંહનાં કારણો સાંભળ્યા બાદ તે વિચારમાં ને વિચારમાં શું મુંઠ મુંઠ જેવો બેસી રહ્યો.

રૂદ્રસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહ જે વખતે વાત ચિતમાં રોકાયા હતા. તે વખતે બીજી બાજુ નાગૌરના રાજમહેલમાં નાગૌર નરેશની પુત્રી પત્તા કુમારી ઘણીજ હર્ષવેલી બની હતી. શો હર્ષ ! તેના મનમાં અત્યારે સમાયો જતો ન હતો ! રૂદ્રસિંહને જ્યારથી તેણે જોયો હતો ત્યારથી તે તેના ઉપર પ્રેમવશ થઈ ગઈ હતી. તેની દશા એક વખત રૂદ્રસિંહ વિના એવી વિહવલ બની ગઈ હતી કે જેવી એક માછલીની દશા પાણી વિના થાય છે. પતિ હો તો તેજ અને બીજા બધા જગતમાં તેને મનથી તુચ્છ હતા. તે વારંવાર મનમાં વિચારો કર્યા કરતી. ને મન સાથે

નિશ્ચય કર્યો હતો. આ નિશ્ચય સાથે સાફ સંયોગ બળ અત્યારે ઉમેરાયું હતું. રૂદ્રસિંહે પોતાના પિતાની આબરૂ બચાવી હતી એટલુંજ નહીં પણ પોતાની આબરૂનું પણ સંરક્ષણ સારી રીતે કર્યું હતું. જો યવન ફિરોજશાહ વિજયી નીવડ્યો હોત તો તે જરૂર પત્તાને પોતાના જનાનામાં બળાત્કારે લઈ જાત પણ ઇશ્વર કૃપાથી એ સ્થિતિ હવે દુર થવા પામી હતી. અને તે રૂદ્રસિંહને આભારી હોવાથી પોતાનું તન તેને આપવું, એટલુંજ નહીં પણ પોતાનું તન-મન-ધન પણ તેનાપર આભારી દેવું; એ પણ એક ઓછો બદલો હતો. તેનું મન અત્યારે રૂદ્રસિંહના વિચારોમાં મસ્ત હતું ! તે બહાદુર સરદારની બહાદુરી જોઈ તે તદ્દન પ્રેમઘેલીજ બની ગઈ હતી. તેને મલવા તેનું હૃદય બહુજ ઉતાવળ કરી રહ્યું હતું. નવયૌવના નારીને તનમનાટ તેના રોમેરોમમાં વ્યાપી રહ્યો હતો. શું તેનું સ્વરૂપ ! શું તેની વિરતા ! આખો વખત તેનું ધ્યાન કરતી પત્તા બેઠી હતી.

“અહા ! હવે કેવો આનંદ અને કેવી શાંતી મને મલશે ? મારા મનની સર્વ આશાઓ હવે પ્રભુએ પુરી પાડી છે. પ્રભુની પણ મારાપર અપાર દયા છે. હે પ્રભુ હું તારો ઉપકાર માનું છું કે ત્હેં સર્વ રીતે રૂદ્રસિંહને દરેક કાર્યોમાં સહાય કરી. તને નમસ્કાર ! પ્રભુ ! પ્રભુ ! હવે આ માંગલિક દિવસ મને સત્વર

દેખાડ !” તે પોતાના મનમાં તો રૂદ્રસિંહની અર્ધાંગના બનીને એક રાણી તરીકેના ઉચ્ચાસને વિરાજશે અને એ આસનેથી પ્રજનનું સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ સાંધી શકશે, એવા અનેક જાતના વિચારોથી પ્રકુલ બની પોતાનો મન ગમતો નાથ મળવાથી હર્ષવેલી પત્ના કુમારી પ્રેમના વિચારોમાં તલ્લીન બની ગઈ હતી. તેવામાં તેની જે ત્રણ સખીઓ ત્યાં આગળ આવી અને કહેવા લાગી—“ કેમ બહેન ? બાપુજીનો કિલ્લો સુરક્ષિત રહ્યો. તેમાં આટલાં બધાં વિચારશીળ બની જવાની શી જરૂર ?”

બીજી સખીએ વચમાંજ ટાપસી પુરી—“ અરે ગાંડી, ખબર નથી કે બાપુજીનો એકલાનોજ કિલ્લો આ લડાઈમાં સુરક્ષિત રહ્યો એમ નથી ? બહેનના મનરૂપ કિલ્લામાંથી એકકે કાંકરી ખરવા પામી છે ? એટલુંજ નહીં પણ એ કિલ્લામાં તેમણે એક મહા-વીરને બંદીવાન કર્યો છે. એ તું ભૂલી જાય છે કે શું ?

પહેલી સખી—“ હા. હા. બંદીવાન પુર્યો છે તેથી તેઓ આનંદના તરંગમાં મસ્ત થઈ ગયાં હોય તેમ લાગે છે.”

એક ત્રીજી સખીએ તાળી પાડીને કહ્યું—“ ના. ના. એ બંદીવાન કિલ્લામાં સ્થિર રહેતો નથી. તેથી બહેન ખુબ મુંઝાઈ રહ્યાં હોય એમ લાગે છે ?” સર્વ જણીઓ આ હાસ્યજનક વાર્તાલાપ અને મરકરીથી

હસી પડી એટલે પન્નાએ કહ્યું. “જહેનો, મારે શું કરવા ખોટું બોલવું જોઈએ? આપણે જે દેવની પુજા નિરંતર કરી હોય તે દેવ જ્યારે આપણી સમીપ પ્રગટ થાય ત્યારે કેમ આનંદ થાય નહીં? આજ મારો એવો આનંદનો દહાડો છે. મારે સખીઓને બોલાવી લાવો. આપણે હાંસથી મંગલ ગીતો અને ગરબીઓ ગાઈએ. અને તે પછી તમને સર્વને હું આજના મારા આનંદની યાદગીરીમાં અકેક સુંદર વસ્તુ ભેટ આપીશ.”

એક સખીએ કહ્યું—અહો! આજ તો આપણે કોઈ સારા માણસનું સહવારના પહોરમાં મેં જોયું લાગે છે.

બીજીએ કહ્યું—“જહેન આપણે એકલાંએજ નહીં પણ આખા નાગૌર રાજ્યને આજ સવારે કાંઈ સારા શુકન થયેલા છે.”

એ પછી એક સ્ત્રીએ જઈને પન્નાની દશ બાર બીજી સાહેલીઓ કે જે હંમેશાં તેને ત્યાં આવતી તેમને મહેલમાં બોલાવી આણી અને સર્વેએ કુંડાળામાં ગોઠવાઈને નીચેનો ગરબો ગાવો શરૂ કર્યો.

ગરબો.

જન્મ ભુમી પુજવાને જમ્યો રે, ઓ ખેડેનીઓ ?

જન્મભુલી પુજવાને જમ્યો.

સ્વર્ગથીય મોંઘી આ અમોલી હિન્દ મૈયા.

તન મન ધન અર્પી “ધન્ય થય્યો રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૧.

ગાજી મંગલા અનેરી માજી મન્દિરે આ.

આરતીની જ્યોત લલિત લમ્યો રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૨.

સત્ય, પ્રેમ, ધર્મ, નીતીને પવિત્રતાનાં.

પત્ર—પુષ્પ—ધુપ—ધરી રહ્યો રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૩.

ચાચરમાં રમે સાધુ બાલ, વીરબાલા,

માનીએ પ્રસાદી વસો હૈયે રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૪.

ભકિતનો સુવાસ, ત્યાગની મીઠાસ, શીળાં,

આત્મદાન માતૃપદે ગૃહીએ રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૫.

અરણ્યરંગ તેજ મધુર, માજી સુગટ સ્હોયાં.

ગગનપાર હૃદયગાન વહીએ રે;

ઓ ખેડેનીઓ ૬.

ધંટારવ, શંખનાદ, ઉધ્ધવાધ વાગ્યાં,
ભગૃતીનો સાદ બધે ફર્યો રે;
ઓ ખેડનીઓ ૭.

આવો ! માણ મંડપમાં બાલ વહાલ વેલાં ?
જીવન સકળ સેવનમાં વહીયો રે;
ઓ ખેડનીઓ ૮

(રા. રામમોહનરાય જસવંતરાય કૃત
તરંગાવલીમાથી પૃ-૩૧)

આ ગરબો જ્યાં પુરો થવા આવ્યો ત્યાં મહે-
લની નીચેથી “હર હર મહાદેવ”નો સ્વર સાંભળાયો.

એ સ્વર પુરૂષ કંઠનો નહતો પરંતુ સ્ત્રીઓના
કોમળ કંઠનો હતો. પન્ના એ સ્વર સાંભળીને આશ્ચર્ય
ચકિત થઈ અને સખીઓ સાથે દોડી જઈને તે મહે-
લના રૂઝખામાં આવીને ઉભી રહી. તેણે જે દેખાવ
જોયો તેથી તેનો પોતાનો આનંદ ઉડી ગયો અને
શોકની છાયા તેના વદન ઉપર છવાઈ રહી એટલુંજ
નહોં પણ તેનું હૃદય ખિન્નતાથી ભરપુર બની ગયું.
એ દેખાવ શો હતો ?

પ્રકરણ ૨૩ મું.

—:૦:—

રધુવીરનું મરણ.

“છે જીંદગી દીન ચારની.”

નાગૌરમાં વિજયનો દરબાર ભરવાને આશરે બે કલાકની વાર હતી. તે વખતે મૃગેન્દ્રસીંહ શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો. શહેરના લોકો અહીં તહીં ટોળે મળીને યુધ્ધને લગતીજ વાતો કરતા બેવામાં આવતા હતા. ક્યાંક ક્યાંક એક બે રજપુત સૈનિકો યુદ્ધની હકીકત કહી સાંભળાવતા અને લોકો તે રસ પુર્વક સાંભળતા, ક્યાંક તો એકાદ સૈનિક ટુકડીને હારતુરા પહેરાવીને લોકો તરફથી માન આપવામાં આવતું ક્યાંક “શ્રી નાગૌર નરેશનો જય” “શ્રી અરિકંઠ નરેશનો જય” એવા એવા પોકારો પડી રહેતા. અને ક્યાંક મૃગેન્દ્ર-સીંહને ઓળખીને લોકો, “હર હર મહાદેવ”ની બુમો પાડીને તેને માન પુર્વક વંદન કરતા.

આ બધી સ્થિતિ નીહાળતો નીહાળતો મૃગેન્દ્ર-સીંહ શહેરના દરવાજા આગળ જઈ પહોંચ્યો. પણ જ્યાં તે દરવાજામાંથી બહાર નીકળ્યો કે, સાંમેથી સ્ત્રીઓનું એક શોકથી છવાયલાં મ્હોં ભર્યું ટોળું તેના તરફ આવતું દેખાયું; એ સ્ત્રીઓ હારદોર ચાલતી હતી. અને તેમાંની કેટલીકના ખભા ઉપર ધવાયલા સૈનિકોની ખાટલીઓ હતી.

મૃગેન્દ્રસીંહને તરતજ રઘુવીરસીંહ સાંભર્યો. તેનું શું થયું હશે ? તે જીવતા હશે કે નહીં ? એવા મનમાં તરંગોના પ્રશ્નો તેના મનમાં ઉઠી રહ્યા ! સ્ત્રીઓનું ટોળું દરવાજા પાસે આવ્યું ત્યાં સુધી તે ત્યાંજ થોભી રહ્યો; ટોળાને મોખરે રમા હતી. તેની આંખો અત્રુ ભરેલી હતી. મ્હાં શોકથી ખિન્ન થયેલું હતું. મૃગેન્દ્રસીંહને દરવાજામાં એક બાબુ ઉભેલો જોતાજ રમા રડી પડી. તેનાથી બોલી પણ શકાયું નહીં. તરત મૃગેન્દ્રસિંહે જોયું કે, રમાની સાથે શૈલબાળા પણ હતી. તેનું વદન પણ ગંભીર અને શોક પુર્ણ હતું.

મૃગેન્દ્રસીંહ તુર્ત સમજી ગયો કે રઘુવીરસીંહ જરૂર દેહત્યાગ કર્યો છે. તે બોલ્યો “રમા જાહેન, તમારા જેવાં સમજી સન્નારી જો સહન નહીં કરે તો કેાણુ સહન કરશે ? “રહાવું અને રહેવું” એ પરમ ધર્મ આર્ય દેશની મહિલાઓએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. નામ તેનો નાશ જગતમાં છેજ, પણ આત્મા અમર છે ! ગીતાજીમાં કહેલું છે કે “નાશ તો વિધ્યતે ભાવોના ભાવો વિધ્યતે સત્” માટે જાહેન, સત્ વસ્તુનો નાશ નથી. એવા અનેક જન્મમાં આપણુને તેની કાંઈ જુદી સગપણથી તેમજ સંબંધથી મુલાકાત થઈ ગયેલી ને થશે, તેમાં શોચ કરવો તે ફેાકટ છે.

પ્રભુની ઇચ્છા આગળ માનવી માત્રેના પ્રયત્નો શા કામમાં આવી શકે તેમ છે. શાંત થાઓ અને ધીરજ રાખી તમારું કર્તવ્ય બજાવો.”

રમા ડુસકાં ભરતી ભરતી બોલી “વીર ગયો, મિત્ર ગયો, સાચો સંબંધી ગયો, હવે મારે જીવીને શું કરવાનું છે? જગત ક્ષણ બંધુર માનવીને મરણ જ્યારે ને ત્યારે આવેજ છે. તે પછી વહેલાં કે મોડાં હમણાંજ શા માટે મરી ન જવું?

મૃગેન્દ્રસીંહે કહ્યું “ખૂંદેન, જે આર્ય મહીલાએ સ્વભુમીને માટે રણક્ષેત્રમાં ઘવાયલાં દર્દીઓની અહો રાત્ર સારવાર કર્યા વિના કેવળ દુઃખિતનાં દુઃખ દુર કરવા કાળે—પરને કાળે—સતત શ્રમ કર્યો. તેમના મુખ કમલમાંથી આવા લીડ શબ્દ સાંભળીને મને શોક થાય છે. તમે જાણો છો? વીર રઘુવીરના અવસાનથી તમને જે શોક થાય તેના કરતાં મને ઓછો શોક નથી. પણ શું મરેલાંની પાછળ પ્રાણ આપવાથી તે પુનઃ જીવીત થશે? જો એમ હોય તો લાવો, હું પણ તેની પાછળ પ્રાણત્યાગ કરવા તૈયાર છું. જ્યારે ખરી રીતે મરણ પામેલા જીવ આપણા શોકથી કે રૂદ્ધનથી પાછો આવી શકે તેમ નથી ત્યારે આપણું કર્તવ્ય શું છે? તેનાં કામોની યાદગીરી રાખવી. તેના જેવા ઉજવળ જીવનનાં ગુણગાન ગાવાં.” અને સમસ્ત

દેશ તેના જેવો થાય તેમાંજ તેનું જીવેલું જીવન સાર્થક મનાવવું; ચાલો, આ સમય રડવાનો નથી. આ સમય તમારાં પોતાનાં અશ્રુઓ માટેનો નથી. આ સમયે સેવા ધર્મથી પ્રેરાઓ તમારું કે મારું અંગત દુઃખ આપણે બંને ભુલી જઈશું અને પારકાઓની સેવા માટે પ્રવૃત થઈને આર્ય ભુમીની મહત્તા સ્થાપીશું. જોલો “આર્ય ભુમીનો જય,” “આર્ય મહીલાઓનો જય”

શૈલભાળાએ આ સ્વર ઉચ્ચકી લીધો. તેણે એ શબ્દોનો ફરીથી ઘોષ કર્યો અને તેનો પડઘો અન્ય રાજપુત મહિલાઓએ પાડ્યો. મૃગેન્દ્રસિંહ આગલ ચાલ્યો અને શૈલભાળા તેની પાછળ ચાલી એટલે રમા પણ ચંત્રવત તેઓની પાછળ પાછળ ચાલી.

માર્ગમાં “આર્ય ભુમીનો જય” “વીર જનનો જય” “નાગૌર રાજ્યનો જય” વિગેરે ધ્વનીઓ ચાલુ રહ્યા. લોકોનાં ટોળે ટોળાં તે જોવા એકઠાં થવા લાગ્યાં અને તે દરમિયાન મૃગેન્દ્રસિંહે રમાના મ્હોડેથી રઘુવીરસિંહને લગતી હકિકત સાંભળી લીધી. જે સમયે રમાને ઘવાયલો રઘુવીરસિંહ સોંપીને મૃગેન્દ્રસિંહ ફિરોઝશાહના તંબુ આગળથી નાગૌર દુર્ગ તરફ જવા લાગ્યો હતો. તે સમયે રઘુવીરસિંહની સ્થિતિ ભયંકર હતી. રમા તેની પાસે ગઈ તે પછી તેના

ધાને ધોધને તેણે મલમ પટટો લગાડીને પાટો બાંધ્યો. પણ તેની વેદના તેથી જરાક કમી થઈ નહીં. લોહીનું વહેવું ચાલુ જ રહ્યું. રઘુવીરસીંહે રમાને ઓળખી પણ તેનાથી કાંઈ ખોલી શકાયું નહીં; ફક્ત ઓળખી સામું જોયું. તેણે હાથ લાંબાવી ને રમાને આશિષ દીધી. અને તે પછી “જય રામ” એ શબ્દો સહિત તેણે પોતાનો દેહ તજ્યો! રમાએ એ વખતે ત્યાં ઘણું જ કદપાંત કરી મુક્યું. ત્યારે શૈલબાળાએ તેને ઘણી સારા રીતે આશ્વાસન આપીને દેશ પ્રત્યેની તેની ફરજોનું સ્મરણ કરાવ્યું. અને તેને ઉત્સાહ આપીને રઘુવીરના મૃત્યુ દેહને લઈને તથા બીજા ધવાય-લાઓને લઈને તેઓ શહેરમાં આવ્યાં. રમાએ આ બધી હકિકત મૃગેન્દ્રસીંહને કહ્યા બાદ મૃગેન્દ્રસીંહે તેને આશ્વાસન આપ્યું. તેઓ આ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં પન્નાના મહેલ નીચે આવી પોહ્યા. “હર હર મહાદેવ” એવો ગગનભેદી સ્વર સૌ નારીઓએ કાઢ-યાર્થી પન્નાનું ધ્યાન તેઓના તરફ દોરાયું અને તે ઝરૂખામાં આવી. તેણે સ્ત્રીમંડલને જોયું. એટલે તર-તજ ઝરૂખામાંથી પાછી તુર્ત નીચે આવી. શૈલબાળાએ તેને ટુંકમાં બધી વાત સમજાવી. એટલે પન્નાએ ધવાયલા સૈનિકોને દવાખાનામાં મુકી આવવા જણાવ્યું અને રમાને કહ્યું. “બહેન, તમારી હકિકત જાણીને મને

બહુજ ખેદ થયો છે. નાગૌરને ખાતર તેમણે જે જે સહન કર્યું છે તે ચિરસ્મણીયજ રહેશે. પ્રભુ તેના આત્માને મોક્ષ આપો.” આમ કહ્યા બાદ તે તેની સાથે ચાલવા લાગી. અહીંથી સ્ત્રીમંડળના વીભાગ પડી ગયા. શૈલગાળા તથા બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ ધવાયલાંઓને લઈને રાજ્યના સાર્વજનીક દવાખાના તરફ ગયાં. અને રમા, પત્તા અને મૃગેન્દ્રસીંહ રઘુવીરસીંહના મૃતદેહને લઈને રમાને ઘેર ગયાં. થોડાકજ વખતમાં રઘુવીરસીંહના પરાક્રમની જાણ આખા શહેરમાં થઈ ગઈ. જેથી લોકોનાં ટોળે ટોળાં રમાના ઘેર આવ્યાં રૂદ્રસીંહ પણ ત્યાં આવ્યો. અને રાજ્ય દરબાર તરફથી પ્રધાન, તેમજ સેનાપતી પણ લશ્કરના કેટલાક બીજા અમલદારો સહીત આવી પહોંચ્યા અહીંથી આ વીરના દેહની સ્મશાન યાત્રા કાઢવામાં આવી. અસંખ્ય માણસોના એક સરઘસ સાથે રઘુવીરસીંહના મૃતદેવને અગ્નીસંસ્કાર કરવા માટે શહેરના જાહેર રસ્તાઓનાં થઈને લઈ જવામાં આવ્યો. એક કવીએ કહ્યું છે કે, “જે સર્વની ખાતર મહેનત કરીને મરે છે તેનું મરણ સાર્થક છે. જ્યારે બાર રૂપ થઈને જે જીવે છે તેનું જીવ્યું નિર્થક છે.”

એક બીજા કવિએ કહ્યું છે કે, “જ્યારે જગતમા તમારો જન્મ થાય છે ત્યારે તમે રડો છો. તે વખતે

ખીજાઓ હસે છે. પણ તમે એવી કરણી કરો—એવાં ઉત્તમ કામ કરો કે જ્યારે તમે મરણ પામો ત્યારે આખું જગત તમારે માટે રહે.” નાગૌરના રહીશોનાં ખેદ ભરેલાં મોં એવાં રડવાનીજ સાબિતી આપતાં હતાં. અને તેથીજ કહી શકાશે કે, રઘુવીરનું જીવ્યું સાર્થક હતું.

સરઘસ સ્મશાનમાં પહોંચ્યા પછી રાજ્ય તરફથી પ્રધાને બહોર કર્યું કે, “મહારાજા દિલિપસિંહે આ મરનારને નાગૌરના “વીર કેસરી”નો ખેતાબ આપ્યો છે, અને તેમના સ્મારક રૂપે શહેરમાં એક સૈનિકશાળા ઉઘાડીને “વીર કેસરી રઘુવીર સૈનિકશાળા” એવું નામ તેને આપવાનું ઠરાવ્યું છે.”

પ્રધાનના કથનથી ત્યાં આવેલાઓને હર્ષ થયો. અને એ પછી મૃગેન્દ્રસિંહતેમજ સેનાપતિએ પ્રસંગોચિત સંભાષણો કરીને આ વીર મરનારની યોગ્ય પ્રસંસા કરી.

આશરે અર્ધા કલાકના અવધિ પછી રઘુવીરના દેહને અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને “માટીની કાયા માટીમાંજ આખરે,” મૈળવી દેવાઈ. ગ્લાનિભરેલાં વહન સહિત લોકો વિખરાયા. પણ સ્મશાનમાંનું ચિત્ર ઘડીભર તેઓ વિસરી શક્યા નહીં. માનવી માત્રને આખરે આ

સ્થિતિનેજ પ્રાપ્ત થવું પડે છે. ચાહે તો રંક હો
 યા રાય પણ એક દીન તેને જરૂર કુર કાળના પાશમાં
 જકડાવું પડે છે. સાથે કેવળ પુન્યનાં સારાં કામોજ
 આવે છે. અહંકાર, અભિમાન, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ,
 મુર્ખતા, એ કંઈજ સાથે આવતું નથી. સ્વાર્થની
 ખાતર માનવીઓ મારાં તારાં કરી જીહ્વું-સાચું કરી
 અર્ધા શેર અનાજથી પેટ ભરવા ખાતર ગમે તેવાં કૃત્યો
 કરે છે પણ છેવટે મરણ વખતે કંઈજ કામનું હોતું
 નથી; સર્વ સમજી જનો હોય છતાં સ્વાર્થની ખાતર
 પાપનાં પોટલાં બાંધે છે પરંતુ એટલું વાંચકવંદ,
 નકકી સમજે છો ને સમજશે કે આખરે પુન્યઃ દાન
 તેમાં અન્નનું દાન પહેલે નંબરે ને વસ્ત્ર પછી જે
 યથા શક્તિ પ્રમાણે ગૌશાળા વગેરે ધર્મશાળા
 શાળાઓ; ગમે તે રસ્તે ધન સારે માર્ગે વાપરવું તો
 આખરે તેમાંથી પણ કંઈક પ્રભુના દરબારમાં જયવારો
 છે. પુર્વના બાવીથી જન્મ લીધા પછી સુખદુઃખ ભોગ-
 વવા પડે પણ તેમાં કરેલું કંઈજ જતું નથી. આવો
 વિષાદપુર્ણ અને શોક સૌના હૃદયપટપરથી ત
 દિવસે તો ભૂંસાયો નહીં. આતો સર્વ સામાન્ય શાહ
 હતો પણ મૃત દેહીના સંબંધમાં સૌનાં મનપર જે
 છાપ પડી રહી હતી એજ એક ભતની હતી કે,
 જે જીવત જીવવું તો આ વીરનરના જેવુંજ યશસ્વી
 જીવવું જોઈએ.” રઘુવીરનું સ્મારક એજ હતું.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

—:૦:—

વિજય દરબાર.

પાછલા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે રાજ્યના અમલદારોએ સ્મશાન યાત્રામાં ભાગ લીધેલો હોવાથી વિજયનો જે દરબાર સાયંકાળે પાંચ વાગે ભરવાનો હતો તેને એક કલાક મોડું થયું.

મહારાજ દિલ્લિપસિંહ આગળ તે દરમ્યાન પન્ના કુમારી જઈ પહોંચી અને બોલી—“પિતાજી, આજ તો તમે વિજયના આનંદમાં છો, એટલે એ આનંદમાં રાજ્યની પ્રજાના અપરાધો માફ કરનાર હશો. કેદખાનામાંના કેદીઓને પણ છોડી મુકવાનો હુકમ આપનાર હશો. અને ગામમાં બાળકોને મિઠાઈ તથા ગરીબોને અન્નદાન અને વસ્ત્રદાન પણ આપનાર હશો.”

દિલ્લિપસિંહ—“હા બેટા, તારું કહેવું ખરું છે. પણ મને પેલા રૂદ્રસિંહની બાબતમાં સમજ પડતી નથી. પ્રધાનજી અત્યારે પેલા વીર કેશરી રઘુવીરની સ્મશાન યાત્રામાં ગયા છે. તેઓ મને કહેતા ગયા છે કે, “આપણા રાજ્યના હિતાર્થેજ બધું થયું છે. અને એ સંબંધમાં બધો મન માનતો ખુલાસો દરબારમાં થશે. ત્યારે પત્તાને ધન્યવાદ આપ્યા વિના તમે રહી

સકશો નહીં. પ્રધાનનું આ કહેવું હું ક્યારનો સમજી શક્યો નથી. આ બધું છે શું ? એમાં શો મોટો ભેદ છે ? એ રૂદ્રસિંહને ખેટા તેં બોલાવ્યો હતો ?”

પત્તા—“ પિતાજી, અપરાધીઓના અપરાધ આપે માફ કર્યા છે એમ મને કહો તે પછીજ હું તમને બધું કહીશ.”

દિલીપસિંહ—“વારૂં, તારી મરજી તેમ છે તો તેમ ! તારી ઈચ્છામાં આવે તે અપરાધીઓના અધરાધ આજથી મેં માફ કર્યા છે.”

આ ઉપરથી પન્નાકુમારીએ રૂદ્રસિંહ ઉપર પોતે જે કંકણુ શૈલબાળા સાથે મોકલ્યું હતું તેને લગતી બધી વાત કહી. તેમજ શૈલબાળાએ અને મૃગેન્દ્રસિંહે પાછા કર્યા પછી ખુલાસો કર્યો ન હતો તેનું કારણ એજ કે, વખતે આ ભેદ તે સમયે ખુલ્લો થાય તો પીતાજી ગુસ્સે થાય, એમ ધારીનેજ ભેદ ખુલ્લો કર્યો ન હતો. આ બધું કહ્યાથી દીલીપસિંહ શાંત થયો.

રૂદ્રસિંહ જીત મેળવીને આવ્યો હતો, એજ દીલીપસિંહની પ્રસન્નતાનું મુખ્ય કારણ થઈ પડેલું હોવાથી તે પાછલું વેર ભુલી ગયો. તેણે શૈલબાળા અને મૃગેન્દ્રસિંહને માફ કર્યું, અને પન્નાને માટે મનમાં એવો વીચાર કર્યો કે તે કુમારી રૂદ્રસિંહનેજ યોગ્યજ છે. વીજયના દરબારમાં રૂદ્રસિંહને અભિનંદન

આપવા સાથે પન્નાકુમારી પણ આપવી. એવો ઠરાવ તેણે પોતાના મનમાં કર્યો, બાદ પન્નાને કહ્યું. “જા બેટા, હું તારું કલ્યાણ ઇચ્છું છું. તારું મન રાજી રહે તેમ યોગ્ય રાજવીરને તું વરે તેમ મારા મનમાં છે.”

પન્ના આ આર્શીવચનનો અર્થ સમજી ગઈ અને હવે ક્યારે દરબાર ભરાય તેની રાહ જોવા લાગી.

રાજ્ય દરબાર ભરાતા પહેલાં રાજ્યના પ્રધાનને દીલીપસિંહે શ્રીરાજશાહ પાસે મોકલીને પુછાવ્યું હતું કે તમે દરબારમાં આવવા ઇચ્છો છો કે કેમ? તેમજ હવે તમે કરાર પત્રમાં સહી કરવા ઇચ્છો છો કેમ? પ્રધાન એ આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીરાજશાહ પાસે ગયો હતો.

શ્રીરાજશાહ અત્યારે પિંજરામાં પુરાયલા અને થાકી ગયલા સિંહ જેવો બની ગયો હતો. તે પોતાની સ્થિતિ સમજી ગયો હતો. નાગૌરના કીલ્લા નજદીક અત્યારે એકપણ મોગલ સીપાઈ હતો નહીં. મોગલ સૈન્યના સેનાપતીએ જ્યારે પોતાના સૈન્યને વ્યવસ્થીત રીતે પાછા ફરવાનું જણાવ્યું ત્યારે તેણે શ્રીરાજશાહ વીષે તપાસ કરાવી હતી. પણ મૃગેન્દ્રસિંહ તંને કેદ કરીને લઈ ગયલો હોવાથી મોગલ સેનાપતીના પોતાના ઉપરીનો પતો લાગ્યો નહીં, તે પોતે અકળાયલી હાલ-તમાં હોવાથી તેણે આખરે પાછા ફરવામાંજ પોતાનું હિત સમાયલું જોયું. અને તેથી તે પણ સૈન્યની સાથે પાછો રવાના થયો.

ફીરોઝશાહનું શું થયું; એના સંબંધમાં તેની મુંઝવણ અપાર હતી. પણ વીજયેન્દ્રમતી રજપુત સૈન્યમાંથી અત્યારે તેની બાળ મળી શકશે નહીં એમ ધારીને ફીરોઝશાહ પર બધો આધાર છોડીને તે પાછો ફર્યો હતો.

પ્રધાન ફીરોઝશાહ પાસે ગયો ત્યારે તે માથે હાથ દબાવે વીચારમાં લીન થઈ બેઠેલો હતો. પ્રધાન પોતાની સાથે સેનાપતીને લઈને ગયો હતો. પણ સેનાપતીને તેણે બહારજ ઉભો રાખ્યો હતો. તે પોતે એકલો ફીરોઝશાહ પાસે ગયો હતો. ફીરોઝશાહે તેને બેઠાને પુછ્યું. “હવે તમે મારું શું કરવા માગો છો ? મને નાહક અહીં શા માટે રોકી રાખ્યો છે ?”

પ્રધાને કહ્યું “હજુર ! આપના પ્રત્યે સંપૂર્ણ અંગતમાન સહિત હું જણાવીશ કે અહીં રહેવું વા નહીં તે આપના પોતાના ઉપરજ આધાર રાખે છે. આપ ચાહો તો હમણાંજ જઈ શકો માત્ર તેમાં શરત એટલી છે કે આપે અમારા કરારપત્ર ઉપર સહી કરવી.”

ફીરોઝશાહ—“સહી કેટલીક વખત કરવી ? પેલો તમારો એક મગજનો ફાટેલો રજપુત લુચ્ચાઈથી મારી પાસેથી સહી તો મેળવી ગયો છે.”

પ્રધાન—“હજુર, એ સહી આપને લુચ્ચાઇલરેલી લાગી તો હવે બીજા કરારપત્ર ઉપર સહી કરો.

ફિરોઝશાહ—“વારં. તેમાં તમારી શરતો કઈ છે?”

પ્રધાન—“જે શરતો પ્રથમ કરારપત્રમાં હતી તેની તેજ.”

ફિરોઝશાહે ગુસ્સે થતાં કહ્યું—“યા અદલાહ? તમે કેવી રકઝક કરનારા માણસો છો? જે તેજ શરતો હોય તો પછી બીજી શા માટે?”

પ્રધાન—“નામદાર સુબા સાહેબ? હું તેજ કહું છું ને? તમે એમ કબુલ કરો કે, એ સહી મેં રાજી ખુશીથી કરી છે. અને એ કરારપત્ર પ્રમાણે વર્તવા હું ખુશી છું એટલે બસ.”

ફિરોઝશાહે અકળાઈને કહ્યું “તોબાહ? તોબાહ? તમારાથી તો હું બહુજ થાક્યો જાઓ, મને કબુલ છે કે, હવેથી તમારા પ્રાંતમાં કદી પણ ચઢાઈ કરવાનો નથી. હવે મને છુટો કરશો?”

પ્રધાને હસીને કહ્યું, “પ્રભુ તમને સર્વ પ્રકારે સુખી રાખે. તમે આ પ્રમાણે અમારા પ્રત્યે જે સરળ ભાવ રાખ્યો છે તે માટે હું મારા મહારાજાશ્રી તરફથી આપનો આભાર માનું છું. હું પાછલા પ્રસંગો ની યાદ આપીશ નહીં. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે, જે આપ નામદારે અમારે ત્યાં હત મોકલ્યો તે વખ-

તેજ આવા કરાર પત્ર પર સહી કરીનેજ મોકલ્યો હોત તો અમારે પાછળથી લડાઈ કરવી પડી તે કરવાની રહેત નહીં. હવે જે બની ગયું છે તે ટળનાર નથી.

ફિરોઝશાહ—“પ્રધાનજી, હવે મારે આવાં ટાહલાં સાંભળવાં નથી. મને જવા દે.”

પ્રધાન—“આપ નામદાર હમારા મહારાજના દરબારમાં દસેક મીનીટ હાજરી આપી જશો તો અમે આભારી થઈશું.”

ફિરોઝશાહ—“મારે તો ક્યાંયે નથી આવવું મને હવે ગુજરાતમાં પાછો ફરવા દો.

પ્રધાન—“જેવી આપ નામદારની મરજી; હું મહારાજને આ વાત કહી આવીને તરતજ ખબર આપું છું.”

આમ કહીને તે જતો હતો. એટલે ફિરોઝશાહે કહ્યું. “હજી તારા મહારાજને પુછવાનું છે?”

આમ કહીને મ્હોડામાંથી સિત્કાર નાંખતો તે પોતાની જગ્યાએ પાછો પડ્યો. પ્રધાને તેને કાંઈ જવાબ વાળ્યો નહી. અને મહારાજ દિલ્લિપસિંહને ફિરોઝશાહના નિર્ણયની ખબર આપી. મહારાજએ રૂદ્રસિંહની સલાહ લીધી. અને આખરે એમ ઠર્યું કે “ફિરોઝશાહને વિજેતાના દરબારમાં આવતાં માન હોતો જેવું લાગે અને શોભા (દુઃખ) થાય એ સ્વભાવિક

હોવાથી અને તે કરારપત્રની સહી રાજપુત્રીથી કરેલી જણાવતો હોવાથી હવે તેને માનભેર જવા દેવો એમાં આપણને કાંઈ નુકશાન નથી.”

આ નિર્ણય પ્રમાણે ફિરોઝશાહને તરતજ એક સુંદર ઘોડો આપીને નાગૌરમાંથી વિદાય કરવામાં આવ્યો.

પંદર હજારની સેના સાથે ચઢાઈ લઇને તે જે વખતે આવ્યો હતો તે વખતે તેના મ્હોં ઉપર વિજયના ગર્વની લાગણી હતી. અત્યારે તે એકલો અહીંથી વિદાય થતો હતો—તે પરાજીત થયેલો હતો. અને તેથી આ વખતે તેના મુખમંડલ ઉપર ફિક્કાસ ચોખ્ખી જણાતી હતી. ક્યાં પંદર હજારની સેનામાં શોભતો ફિરોઝશાહ ! કોઈ ચિત્રકાર અહીં હાજર હોત તો જરૂર તેના ભાવ તે બહુ સારી રીતે ચીત્રી બતાવત !

તે ગયો ત્યારે લોકો તેની સામે આંગળી ચીંદતા હતા “ઓ જય પેલો મોગલ જેણે આપણને હિરાન હિરાન ને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકરાવ્યો હતો તે પેલો મોગલ તેમ થોડા ઘણા કહેતા તો કોઈ આમ કહેતું તો કે વળી ફિરોઝશાહ રાજમહેલ છોડી ગયો તે પછી ઘોડે-સ્વારોની એક નાની ટુકડી ખાસ તેના સંરક્ષણ માટે તેની પાછળ ગઈ. અને તેને દરવાજા બહાર સહી સલામતિથી વિદાય કરીને તે ટુકડી પાછી ફરી. શહેરના લોકોથી ફિરોઝશાહને કોઈ રીતે સતાવી શકાયો

નહી. કારણકે તેના એકલા અટુલા ઘોડાથી દસેક ફીટને અંતરે રજપુત ઘોડેસ્વારોની ટુકડી હતી. અને તે લોકોને ખાસ રોકીને શાંત રહેવા જણાવતી હતી. જો એ ટુકડી હોત નહી તો બનવાજોગ છે કે, લોકોએ દ્વેશ ભાવથી કાંઈજ કરવાનું કંઈ કંઈ કરી મુક્યું હોત પણ રૂદ્રસિંહની દીર્ઘદ્રષ્ટિનુંજ એ પરિણામ હતું કે જેથી રજપુત સૈનિકોની ટુકડી શ્રીરામશાહની પાછળ મોકલવામાં આવી હતી.

ગુજરાતનો ગર્વિષ્ટ મોગલ સુબો આમ હતાશ થઈને આખરે વિઠાય થયો; એ રજપુતોને માટે અભિનંદન લેવા જોગ અને અભિમાન ધરાવવા જોગ બનાવજ હતો.

સાયંકાળના છ વાગે રાજ્ય દરબાર આગળ મોટી ધામધુમ થઈ રહી. દરબારી મહેલને ધ્વજ પતાકા અને તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. મહેલની બહાર સૈન્યની ટુકડીઓ હારદોર ઉભી રહી હતી. ઘોડેસ્વાર, ભાલેદારો પાયદલ, ઉંટના સ્વારો વગેરેની ટુકડીઓ ઉપરાંત રાજ્યના હાથીઓને શણગારીને ઉભા રાખવામાં આવ્યા હતા. અને મહેલની અંદર રાજ્ય દરબારીઓ માટે યોગ્ય આસનો ગોઠવ્યાં બાદ એક બાબુ પ્રજાજનને માટે જગ્યા રાખવામાં આવી હતી. આ જગ્યામાં જેઓ પહેલેથી આવે તેઓને જગ્યા મળ

નાર હતી. અમુક સંખ્યામાં માણસોનો ત્યાં સમાવેશ થયા બાદ બીજાઓને ત્યાં સ્થાન મળનાર ન હતું. આ માટે મહેલનો ડાળી બાબુનો એક દરવાજો ખાસ ખુલ્લો રાખ્યો હતો. લોકો ધકકા મુકકી કરતા એ દરવાજા માંથી આવતા હતા. લગભગ પાંચશોથી એક હજાર માણસો ત્યાં બેસી શકે તેમ હતું. એટલાં માણસો સમાઈ ગયા પછી દરવાજો બંધ કરવામાં આવ્યો અને લોકો બહારના ભાગમાં જ્યાં લશ્કર ઉભું હતું ત્યાં ઉભા રહેવા લાગ્યા.

જ્યાં બરાબર છ વાગ્યાનો શુભાર થયો ત્યાંજ મહારાજાશ્રી દિલિપસિંહ પોતાના જરિયાનના કીમતી પોષાકમાં સજ થઈને દરબારમાં આવી પહોંચ્યો; એના આવ્યા પહેલાં બીજા બધાઓ આવીને પોતપોતાની જગ્યાએ વિરાજી ગયા હતા. રૂદ્રસિંહ તથા મૃગેન્દ્રસિંહને માટે રાજ્યાસનની સાથેજ ડાળી અને જમણી બાબુએ બે ખાસ આસનો ગોઠવેલાં હતાં. દિલિપસિંહ આ બંને ભાઈઓને પોતાની સાથે લઈને તેજ દરબારમાં આવ્યો જે વખતે આખો દરબાર ઉભો થયો અને તે ત્રણે જણના માનમાં રાજમહેલ બહારનાં દરબારી વાજાંત્ર વાગ્યાં! જ્યાં વાજાં વાગતાં હતાં તે દરમિયાન રાજ્ય સિંહાસનની પાછળ એક ચક્ર નાંખીને જરાક ઉંચે પત્તાકુમારી વગેરે સ્ત્રીમંડલને બેસવાની ગોઠવણ કરેલી હતી ત્યા તેઓએ આવીને જગ્યા લીધી.

વાળાં જ્યાં વાગી રહ્યાં અને હવે શું થાય છે તે જોવા માટે સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરી રહી. ત્યાં રાજ્યનો ચારણ ઉર્ફે ભાટ ઉભો થયો અને તેણે નીચે પ્રમાણે દિક્ષિપ-સિંહની સ્તુતિ કરી.

(કવીત.).

દસોં દસ માંહી જિન સરસ સુગંધિ નિજ
પરમ પસારી કિયા વાસિત એકાસ હેં
તેરી સદા સુદર સલોને ગુણ રાસી લખી
પુરંદર લોક વાસી પાવન હુંલાસ હેં
એસે અતિ વૃક્ષ પરતચ્છ સ્વચ્છ કીરતસોં
હેંમ ગિરિ માંહિ દેત વિવિધ વિલાસ હેં
તદપી દિખાત યહ અપૂરવ બાત એક
દેવ ગન મન પારિજાત કેા નિવાસ હે.

આ સ્તુતિનો ભાવાર્થ એ હતો કે—રાજાને પારિ-
જાતના વૃક્ષની ઉપમા આપીને ચારણે ઉર્ફે (ભાટે)
તેનાં ઘણાં સારાં વખાણ કર્યાં કે—હે પારિજાત વૃક્ષ !
તારી સુગંધી દશે દિશામાં છાંય રહી છે. આકાશ પણ
તેં સુગંધીમય કરી મુકયું છે. સદાય તારા ગુણોના
રમણીય સમુદને જોઈને ઇંદ્રલોક વાસીઓ આનંદ
પામે છે એવા અત્યંત સ્વચ્છ કીર્તિવાલા ઘણા ઘણા
વૃક્ષો મેરૂ પર્વતમાં પ્રકુલિત થઈ રહ્યા છે. તો પણ

અપૂર્વ વાત એ દેખાય છે કે, એ સઘળાં વૃક્ષોમાં હે પારિભતક તુંજ સર્વ દેવતાઓના મનમાં વિશેષ ઠરી રહ્યો છે.

ચારણે (ભાટે) આ મુજબ સ્તુતિ કર્યા પછી પ્રસન્ન થઇને રાજાએ તેને એક શાલ તથા થોડીક સોના મહોરો આપવાને માટે પ્રધાનને તરત હુકમ કર્યો. એ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી રાજાએ ઉભા થઇને નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

“અરિકંઠના શૂરવીર નરેન્દ્ર રૂદ્રસિંહજી! વીર સરદાર મુગેન્દ્રસિંહજી! મારા વહાલા દરબારીજનો! અને નાગૌરના મારા પ્રિય પ્રજાજનો! આજનો દિવસ નાગૌરના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે લખાઇ રહેશે આપણા આનંદની આજે સિમા નથી. તેણે ત્યાં ખેડેલા સર્વ ક્ષત્રિય વીરો તરફ નજર કરીને તેઓનાં ક્ષાત્ર તેજથી ઝળહળતાં મુખાવીંદ જોઇ હૃષ્માં આવી પાછું ચલાવ્યું.

રાહુથી ઘેરાયલા સૂર્યનું ગૃહણ મુકત થતાં જોવો આનંદ પૃથ્વીના લોકને થાય છે તેવોજ આજે, નગર જનો! તમને અને દરબારીજનો સહિત મને પણ થયો છે. ગુજરાતનો મોગલ સુખો પોતાના બહોળા લશ્કર સાથે પરાજિત થઇને અહીંથી ગયો છે. તેણે આપણી સાથે શરત કરી છે કે, હવેથી લવિખ્યમાં

કદી પણ તે આ રાજ્ય સામું જોશે નહીં. આ શર-
તથી માત્ર આપણા રાજ્યનેજ નહીં પણ બીજાં નાનાં
નાનાં ક્ષત્રિય રાજ્યોને પણ આનંદ થશે, કારણ કે
સુખો હવે ફરીથી વગર વિચારે કોઈ પણ રજપૂત
રાજ્ય ઉપર હુમલો કરી શકશે નહીં.

દરબારીઓ અને નગરજનો! આ આનંદમાં
આપણે કેનો આભાર માનવાનો છે? રામ લક્ષમણ
સમા જે બે ક્ષત્રિયો આજ મારી બંને બાબુઓ બેઠા
છે તેમનોજ મારે અને તમારે આભાર માનવાનો છે.
એક ત્રીજી વ્યક્તિને હું અત્યારે યાદ લાગ્યા શિવાય
રહી શકતો નથી તે આપણા રાજ્યના મહુર્મ મહદ-
નિશ સેનાપતિજીનાં વિધવા રમાબહેનના વીર બંધુ
રઘુવીરસિંહજી. એ યુવક દુર્ભાગ્યે આપણા વચ્ચે આજે
નથી પણ સ્વર્ગમાંથી પણ તે આજ હર્ષનાં આંસુ
પાડતોજ હશે; કેમકે તેની એક અભિલાષા સિદ્ધ થઇ
છે. એ વીર યુવકને હું બહુ સારી રીતે ઓળખતો
હતો. આપણા રાજ્યના એક આશ્રિત જાગીરદાર મહુર્મ
ગજસિંહજીનો તે એકનો એક પુત્ર હતો. તેણે મોગલ
સુબાને હંકારવા માટે બખ્ષેવાર પ્રયત્નો કર્યા હતા.
તેનું બાહુબળ ઘણા ક્ષત્રિયોને લજાવે એવું હતું. જો
તે આજ તમારી અને મારી સમક્ષ ઉપસ્થિત હોત તો
જરૂર આપણે સૌ તેને અત્યંત માનથી વધાવી લેત.

હતલાગ્યે તેણે એને માટે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ તેણે યુદ્ધભૂમીમાં દેહ પાડીને સ્વર્ગ મેળવ્યું છે અને એના જેવા બહાદુર યુવક માટે આપણે શું કરી શકીએ? મેં તેનું ચિરસ્મરણીય સ્મારક રાખવા ખાતર એક સૈનિકશાળા તેના નામ સાથે ઉઘાડવાનો ઠરાવ કર્યો છે, અને તેના નામની આગળ “વીરકેસરી” નું પદ મુકવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એક પામર માનવી જે કંઈ કરી શકે તે બધું આપણે કરીએ છીએ. ઈશ્વરની અકળ કળાને આપણે પહોંચી શકીએ તેમ નથી. આપણે ચાહીએ કે, એક આપણો સંખ'ધી સદા આપણી પાસે રહે, પણ તેમ આપણું ધાર્યું સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. તેથી પ્રભુ ચાહે તેમ અનુસરવું એ આપણો પરમ ધર્મ છે. આ બનાવની ખેદની લાગણી શિવાય આપણે આ યુદ્ધમાં ખપી ગયેલા બીજા વીરોની યાદ પણ ભુલવી જોઈએ નહીં. સેનાપતીજી મને આ બાબતમાં મદદ કરનાર છે. રાજ્ય તરફ જોએ આ યુદ્ધ વખતે લડ્યા અને યુદ્ધમાં કમનસીબે ખપી ગયા છે તેઓની નામાવલી સેનાપતીજી તૈયાર કરીને મને આપશે એટલે તરતજ હું તે સર્વ સેનાનીઓનાં સ્મારક ખુદલાં મુકીશ. અને આ રાજ્યમાં એક દિવસને “વીરોની યાદનો દિવસ” તરીકે ઠરાવીને તે દિવસે પ્રજાજનોએ પોતાના ખાતર દેહ પાડનાર એ

વીરોની આદ કેવી રીતે બળવવી તેનો એક કાર્યક્રમ નક્કી કરીને બહાર પાડીશ.

આ આપણા કર્તવ્ય પછી એકવાર ફરીથી હું અરિકંદના નરેશ રૂદ્રસિંહનું તથા તેમના બંધુ જેમને બંનેને મેં રામ લક્ષ્મણની જોડી રૂપે કહ્યા છે તેમનો આ સ્થળે બહાર રીતે આભાર માનું છું. આ યુધ્ધ શરૂ થતા પહેલાં મેં જણાવ્યું હતું કે જે આ યુધ્ધનો વીજેતા થશે તેને હું મારી પુત્રી પરણાવીશ. હું એવો ઇરાદો રાખું છું કે, મારી પુત્રી પન્નાકુમારીને રૂદ્રસિંહજીની સાથે પરણાવવી ને માફ અર્ધું રાજ્ય તેઓ લોગવે! એમ પણ મારી ઇચ્છા છે. અને તેજ સાથે એક બીજી બાબત બહાર કરતાં મને આનંદ થાય છે કે, મારી ભત્રીજી શૈલબાબાનો હાથ હું અરિકંદ નરેશના લઘુબંધુ મૃગેન્દ્રસિંહને સોંપુ છું. પરમાત્મા તેમને સર્વ રીતે સુખી રાખે અને દિને દિને તેમને હાથે સુયશનાં કાર્યો કરાવે.”

મહારાજ પોતાનું ભાષણ કરીને બેસી ગયા પછી અરિકંદના નરેશ રૂદ્રસિંહજી ઉભા થયા. તેની ભવ્ય આકૃતિ અત્યારે સૌનું ધ્યાન ખેંચી રહી હતી. તેનું સુખ મંડલ, મહારાજના ભાષણ પછી ગંભીર થયું હતું. તે જ્યારે ઉભા થયા ત્યારે સર્વ સેનિકોએ તેમની જય પોકારી. ક્ષણભર તેણે શાંતિથી તે

સાંભળ્યા બાદ જ્યારે સર્વત્ર શુન્યકાર ફેલાયો અને એક ટાંકણી પણ પડે તો તેનો અવાજ સંભળાય, એવી સ્થિતિ બની ત્યારે તેણે ગંભીર અને ઘેરા અવાજથી પોતાનું બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“શ્રીમાન નાગૌર રાજ ંહાલો ક્ષત્રિયવીરો અને નાગૌરના નગરજનો; હું અત્યારે એવી સુન્ય મનસ્ક લાગણી વાળી હાલતમાં ઉભો થયો છું કે જેમા કાંઈ બોલી શકું તેમ નથી. માત્ર અત્યારે હું એટલુંજ કહીશ કે, મારા વિષે શ્રીમાન નાગૌર રાજે જે કાંઈ કહ્યું છે તેને હું બિલકુલ લાયક નથી. એક ક્ષત્રિયની જે પ્રજા હોવી જોઈએ તે ફરજ મેં બજાવી છે. આપણા પુરાણા ક્ષત્રિય રિવાજ મુજબ જ્યારે આ રાજ્ય તરફથી મારા ઉપર કંકણ મોકલવામાં આવ્યું ત્યારે મેં તેનો સ્વીકાર કર્યો. અને આ રાજ્યની મદદે આવ્યો. પણ એ મદદ પછી કોઈ પણ જાતનો બદલો લેવાની ઇચ્છા નથી. મારે કાંઈ બદલો જોઈતો પણ નથી. હું જેવો છું તેવો રહીશ. જેથી શ્રીમાન નાગૌર રાજ્યને હું વિનંતી કરું છું કે, મને બદલો આપવાના જે વિચાર તેઓશ્રીએ કર્યા છે, તે બંધ રાખવા !

પરમાત્મા આ રાજ્યની હંમેશાં દિનપ્રતીદિન ચઢતી કળા કરો. એમજ ઇચ્છીશ. મેં પહેલેથીજ કહ્યું છે તેમ મારા મનની સ્થિતિ અત્યારે ઠીક ન

હોવાથી હું કાંઈ વધુ ન કહેતાં મારે બદલે મારા ભાઈ મૃગેન્દ્રસિંહને બોલવા જણાવું છું. આમ કહીને રૂદ્ર-સિંહજી પોતાની જગ્યાએ બેસી ગયો.

સૌ કોઈ આ સાંભળીને વિસ્મિત થયા. રૂદ્રસિંહે કોઈ પણ જાતનો બદલો લેવા ના પાડી એનો અર્થ એ કે, તેનો ઇરાદો પન્નાકુમારીને પરણવાનો નથી. તેમજ તે દિલિપસિંહનું અર્ધું રાજ્ય ભોગવવા ઇચ્છતો નથી. આમ તેણે શા માટે કહ્યું હશે એ દરબારમાં આવેલાઓ સમજી શક્યા નહીં. દિલિપસિંહ પણ આશ્ચર્યચકિત થયો. સૌ કોઈ નિરાશા અને આશ્ચર્યની લાગણીમાં હતાં તે વખતે મૃગેન્દ્રસિંહ ઉભો થયો.

તેણે કહ્યું “આજનો દરબાર જોઈને મને ઘણાજ આનંદ થાય છે. મારા વડીલ બંધુના કૃત્યને મહારાજા શ્રીએ બહુ મોટી ઉપમા આપી અને અમને બેને રામ લક્ષ્મણ સાથે સરખાવ્યા તે માનને અમે ખિલકુલ લાયક નથી. મારા વડીલ ભાઈનો મારા પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ છે એજ અર્થમાં કદાચ રામ લક્ષ્મણની ઉપમા અમને ઘટે પણ એમ તો જગતમાંના સર્વ પ્રેમી ભાઈઓની જોડીને કહેવું જોઈએ. અમે ક્ષુદ્ર માનવીઓ છીએ. સેવા, એ અમારો ઉદ્દેશ છે. અને ક્ષાત્રધર્મની સાચવટ એ અમારું સિદ્ધિસૂત્ર છે. મહારાજાશ્રીએ મારા વડીલ બંધુને જે બદલા આપવા ધાર્યા

છે એ સંબંધમાં હું ધારું છું કે, અત્યારે કાંઈ ચર્ચા કરવી ઠીક નથી. કેમકે, મારા વડીલ પ્રિય ભાઈનું મન શાંત હાલતમાં નથી. સમય આવે એ બાબતમાં ચર્ચા કરી શકાશે. અને તે પછી જે નિર્ણય થાય તે ખરો. મારા પોતાના સંબંધમાં હું કહીશ કે, મહારાજશ્રીએ મારા ઉપર જે મહેરબાની બતાવવા ધારી છે, તે માટે હું તેમનો ખરેખર ઋણી થયો છું. તેમના તરફના એવા કૃપાદાનની મને આશા ન હતી. મેં કેવળ એક સિપાઈની માફક કામ કર્યું છે. શત્રુને બની શકતા ચત્રનથી હઠાવવો એજ મારી એક ભાવના હતી. અને એ ભાવનાથી દોરાઈને મેં જે કાંઈ કર્યું તેમાં દેવતાઓની મારા ઉપર કૃપા હોવી જોઈએ એમ મને લાગે છે. હું ઇચ્છું છું કે ભવિષ્યમાં અમારા રાજ્ય સાથે આ રાજ્યનો સંબંધ એવો દ્રઢ થાય કે જેથી બંને રાજ્યો એક બીજાનું શ્રેય સાધી શકે !”

મૃગેન્દ્રસિંહ ભાવણ કરતો હતો, તે દરમિયાન પ્રધાને રૂદ્રસિંહ પાસે જઈને તેણે આ બહલો કેમ ન સ્વિકાર્યો તે માટે પ્રશ્ન પુછી જોયા અને તેની પાસેથી કાંઈક વધુ ખુલાસો મેળવ્યો.

તે પોતે આશ્ચર્યચકિત થયો પણ તેણે એ બાબતમાં વધુ વિચાર થઈ શકશે એમ ધારીને હાલ તૂર્ત આ દરબાર આનંદની લાગણીમાંજ વિખેરવો એમ

ધારીને મહારાજની પરવાનગીથી એક ભાષણ કર્યું. પ્રધાને જણાવ્યું કે:—

“મહારાજશ્રી, રાજવી, અતિથિઓ, અને નગરજનો! આપણી સમક્ષ ત્રણ ભાષણો થયાં છે. જાહેર પ્રજાને તથા દરબારીજનોને એ ત્રણ ભાષણો- માંથી માત્ર એટલું તાત્પર્ય જણવાનું મળે છે કે, નાગૌર રાજ્ય આજે ઉગર્યું છે, તે આ બે ભાષણોને લીધેજ. બંને ભાષણોએ અને ખાસ કરીને અરિકંદ નરેશે, નાગૌર રાજ્ય સાથેના સ્નેહ સંબંધમાં પોતાની આ મદદથી એવો વધારો કર્યો છે અને આ રાજ્યને તેમણે પોતાના પ્રત્યે એવું આભારી બનાવ્યું છે કે, જે નાગૌરના રાજા તેમજ પ્રજા કદી વિસરી જશે નહીં.

હવે એ કાર્ય બદલ કાંઈ બદલો ઘટે કે નહીં એ વિચારવાનું છે. બદલો તો ઘટે. આમાં નિઃસ્વાર્થી મહા પુરૂષો બદલાની ના પાડે એ સ્વાભાવિક છે. પણ નાગૌરની દ્રષ્ટીથી તો બદલો અપાવેજ જોઈએ. એ બદલો કેવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ, એ સંબંધમાં મત ભેદ હોવાથી તેનો નિર્ણય કેટલીક ખાનગી ચર્ચાને અંતે કરવાનું મહારાજશ્રીએ ઠરાવ્યું છે અને એ બાબત હવે યહી ઘટતે વખતે જાહેર પ્રજાને જણાવવામાં આવશે. દરમ્યાન હું એટલુંજ અત્રે સૂચવું છું કે, અત્રે મળેલા સર્વેએ એકવાર ઉઠીને “નાગૌર-

અરિકંદનો જય” એવી ગગનલેદી ગર્જના કરીને આજનો દરબાર ભરવા માટેનો આનંદનો ઉદ્દેશ બાહર પાડવો. બોલો “નાગૌર-અરિકંદનો જય”, “વીર ભૂમીનો જય.”

આ પ્રમાણે પ્રધાને વિજયસૂચક ધ્વનિઓથી દરબાર મંડપ ગજવી મુક્યો! અને તેના કહેવા પ્રમાણે સર્વેએ તે ગર્જના મોટા સ્વરથી ઝીલી લીધી. થોડી વાર પછી સૌ શાન્ત થયા પછી પ્રધાને કહ્યું—

“મહારાજશ્રીએ ઠરાવ્યું છે કે, આ આનંદની ખુશાલીમાં આવતી કાલે નગરનાં ગરીબ જનોને અન્નદાન અને વસ્ત્રદાન દેવામાં આવશે. રાત્રે આતશબાજી થશે અને આખા શહેરમાં રોશની થશે. આ શિવાય અમુક પ્રકારના અપરાધીઓને કેદમાંથી છુટા કરવામાં આવશે. બાળક-બાળકીઓની શાળાઓમાં મીઠાઈ વહેંચાશે. પ્રજાએ આવતી કાલના દિવસને આનંદના દિવસ તરીકે માનવાનો છે. દરબાર અત્રે બરખાસ્ત થાય છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યા બાદ સહુ કોઈ દરબાર ગૃહમાંથી વિખરાયા અને દરબાર પુરો થયો.

પ્રકરણ ૨૫ સું.

—:૦:—

અરિકંદની મહારાણી !

દરબાર પુરો થયો તે પછી રૂદ્રસિંહ અને મૃગેન્દ્રસિંહના મનમાં જે જે વિચારો ધોળાયા હતા તે એકજ પ્રકારનાં નહોતા. જે કન્યાએ એક વખત તેને રક્ષાબંધન મોકલ્યું તેને પોતાની પત્ની તરીકે કેમ સ્વીકારી શકાય? તે એમ માનતો હતો કે, રક્ષાબંધન જાહેન તરફથીજ યાય. એટલે તેના મનનો ભાવ એવો હતો કે પન્નાને તેનાથી પત્ની તરીકે સ્વીકારી શકાશે નહીં.

મૃગેન્દ્રસિંહનું ધારવું જીદાજ પ્રકારનું હતું. તે એમ કહેતો હતો કે, રજપુતોમાં ચાલતો આ પ્રકાર બળેવના રક્ષાબંધન જેવો નથી. રજપુતાનામાં એવા ઘણા દાખલાઓ મળી આવશે કે જેમાં કંકણબંધન કરવામાં આવ્યા પછી તેજ કંકણબંધન કરનારી વીરાંગનાઓ, તે વીરની સાથે પરણી હોય. એક વીરાને નહીં પણ એક વીરને આ બંધન મોકલાય છે. અને તેને રક્ષાબંધન નામ આપવા કરતાં કંકણબંધન નામજ આપવું કે જેથી તેમાંથી ભાઈ તરીકેનો સંબંધ જણાય નહીં.

મૃગેન્દ્રસિંહે પોતાનો આ વિચાર રૂદ્રસિંહજીને

જણાવ્યો હતો, અને તેને ફરીથી વિચાર કરી જોવા વિનંતી કરી હતી.

રૂઢિસિંહે આ બાબતમાં ફરીથી વિચાર કરવાનું વચન આપેલું હોવાથીજ તેણે દરબારમાં એકદમ કહી દીધું ન હતું કે—પત્તાને હું મારી બેઠેન ગણું છું; તેને નહીંજ પરણું. તેણે માત્ર બદલો નથી જોઈતો એવી નમ્ર પ્રકારની અને અનર્થ થઈને વિખવાદ ઉપજવા પામે નહીં એવી વાત બહોર કરી હતી. પ્રધાને જ્યારે દરબારમાં તેની સાથે વાત કરી ત્યારે પણ તેણે પ્રધાનને એમજ કહ્યું હતું કે, “મારે આવા પ્રકારના બદલાની જરા પણ જરૂર નથી. મને ફરજિયાત આવે બદલોજ શા સારૂ આપો છો? હજી મેં એ બાબતમાં વિશેષ વિચારનો અવકાશ ધારી લઈને દરબારને ગ્લાનિ ભરેલું રૂપ આપવાને બદલે આનંદના રૂપમાં ફેરવી વાળ્યો હતો. પ્રધાનનો વિચાર દરબાર મળ્યા બાદ રૂઢિસિંહ સાથે વાતચીત કરવાનો હતો.

દરબારમાં રૂઢિસિંહે પન્નાના સ્વીકારવાની એકદમ હા પાડી નહીં તેથી પન્નાને જરાક આઘાત થયો હતો. તેની સમિપમાંજ શૈલબાળા અને રમા બેઠાં હતાં. ઉભયે તેને આશ્વાસન આપ્યું હતું, અને રૂઢિસિંહને સમજાવી શકાશે એમ પણ કહ્યું હતું.

દરબાર વિખરાયો એટલે પહેલી તકેજ શૈલબાળા

એ એક દાસીને મૃગેન્દ્રસિંહ પાસે મોકલી ને તેને પત્તાના મહેલમાં આવવા કહેવડાવ્યું. મૃગેન્દ્રસિંહ, રૂદ્રસિંહનાથી વિખુટો પડીને શૈલબાળા પાસે ગયો. પત્તા, રમા અને શૈલ બેઠેલાં હતાં ત્યાં તે આવ્યો એટલે રમાએ પુછ્યું, “વીર નર! મારી ગ્લાનિ દૂર કરીને મેં દરબારમાં લાગ લીધો, પણ શું મારે હજી બીજી ગ્લાનિમાં પડવાનું બાકી રહ્યું છે?”

મૃગેન્દ્રસિંહે કહ્યું “શા ઉપરથી એમ કહો છો? મેં મહારાજાશ્રીની લેટ સ્વીકારી લીધી છે. હું તો એ લેટ પ્રેમપુર્વક લઇનેજ અહીંથી ખસીશ! તે શિવાય હું જનારજ નથી!” આમ કહીને તેણે શૈલ તરફ વક્ર દ્રષ્ટિથી જોયું.

શૈલે શરમથી અધોવદન રાખીને કહ્યું, “પણ એવા સ્વાર્થીપણાની આ રાજ્યમાં મનાઈ છે. જો શ્રેય કરવું હોય તો બધાનું શ્રેય કરો, નહીંતર બધાંઓને દુઃખમાં રાખો.”

રમાએ કહ્યું, “મહારાજા અરિકંઠનરેશ રૂદ્રસિંહે શા માટે બદલાની ના પાડી?”

પત્તાએ કહ્યું, “શું હજી મારા પિતાજી ઉપર તેમને તેમના પહેલાંના અપમાન બદલ ગુસ્સો ઉપજેલો રહ્યો છે?”

મૃગેન્દ્રે કહ્યું, “ત્રણેના પ્રશ્નનો હું સામટો ઉત્તર આપું છું. મેં સ્વાર્થીપણું કર્યું નથી. ભાઈના અમુક જાતના મંતવ્યને લીધે આ જાળતમાં આવી જાતનો અભિપ્રાય તેમણે દર્શાવ્યો છે. મહારાજા દ્વિલિપસિંહ ઉપર તેમને પાછલું વેર નથીજ એની હું ખાત્રી આપું છું. એ વેર તો જ્યારે અમે મદદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો ત્યારેજ વિચારે પાડવામાં આવ્યું છે.”

રમા—“તો પછી આ લગ્નમાં આડળીલીરૂપ શું છે ? શું તમારા ભાઈને મહારી પત્તાખેનના પ્રેમની ખાત્રી થતી નથી ? જો એ ખાત્રી થતી ન હોય તો તેની પરીક્ષા લેવા હું વિનંતિ કરી આવું.”

મૃગેન્દ્રસિંહે કહ્યું, “એ જાળતમાં મારી તો ખાત્રી છે કે તેમને કોઈ જાતની પરીક્ષા લેવી પડે તેમ નથી.”

રમા—“ત્યારે તો તે નક્કામા માન માંગતા હોય એમજ લાગે છે. હું તેમને હાલને હાલ મળવા માગું છું. જોઈ છું કે તેઓ શા માટે આનાકાની કરે છે. મને તમે તેમની પાસે લઈ જશો ?”

મૃગેન્દ્રસિંહ—“ઘણી ખુશીથી. ચાલો, હમણાંજ આવો છો ?”

રમા—“હા હમણાંજ.”

આમ કહીને તેં રૂદ્રસિંહ પાસે જવા તૈયાર થઈ.

મૃગેન્દ્રસિંહને રમાદ્વારા કાંઈક સમાધાન થવાની આશા લાગી. તે રમા જેવી સહૃદયી જાળાદ્વારા આ અર્થાનું ખર્ચું સ્વરૂપ જણાઇ આવે, એમ ઇચ્છતો હતો અને તેથી તરતજ રમાને રૂદ્રસિંહજી પાસે લઈ ગયો.

રૂદ્રસિંહજી પોતાને ઉતારા માટે અપાયલા આવાસમાં વિચારતંદ્રામાં આમતેમ ફરતો હતો.

મૃગેન્દ્રસિંહે જઈને તેને કહ્યું, “રઘુવીરસિંહ જેમના વિષે મહારાણાએ દરબારમાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેમનાં બહેન રમાદેવી તમને અત્યારે મળવા માગે છે.”

“મને ? શા માટે ?”

“એ તો તેઓ જાણે.”

“ભલે. ક્યાં છે તે ?”

“બહાર ઉભાં છે.”

રૂદ્રસિંહ હવે તેના આગમનનું કારણ સમજ્યો. તેણે કહ્યું, “વિરાળે આ સામા આસન ઉપર. મૃગેન્દ્ર, તું પણ અહીંજ રહે. અમારી વાતચીત દરમ્યાન તને જે કાંઈ યોગ્ય લાગે તે બેલાશક કહેજે. બહેન ! તમે એક દયાની દેવી છો, એ હું જાણું છું. રણક્ષેત્રમાં સેંકડો ધવાયલાં તમે સુંદર રીતે સારવાર કરી છે. હવે યુદ્ધ પતી ગયું એટલે હું ધારું છું કે બીજાં જે કોઈ વિવિધ જાતનાં ધવાયલાં હોય તેમની સારવારનું

કામ તમે માથે ઉઠાવ્યું લાગે છે? તમારો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે. વાડ, હવે તમે કરેલા પ્રશ્નોના સીદ્ધા જવાબ ન આપતાં હું તમને એક પ્રશ્ન કરું છું તેનો જવાબ આપશો. રજપુતાનામાં કંકણબંધનની જે પ્રથા છે તે સંબંધમાં તમે શું ધારો છો?”

રમાએ થોડોક વખત વિચાર કરીને કહ્યું, “તમારો પ્રશ્ન બહુ વિશાળ છે. એ રિવાજ વિષે હું શું ધારું છું એનો જવાબ તેના લાભાલાભ તપાસવાનો હોઈ શકે. પણ જે પ્રથા ચાલુ છે અને જેના લાભ દેખીતાજ છે, તેમાં શું વધારે કહેવાતું હોય? એ રિવાજ ઉત્તમ છે. એ રિવાજથી શત્રુઓ મિત્રો બને છે કે જેમ આપ અને અરિકંદનરેશ બન્યા છો. એ રિવાજથી રજપુતો તેમના સામાન્ય શત્રુનો નાશ કરી શકે છે અથવા તો તેમનો પરાજય કરી શકે છે કે જેમ ગુજરાતના સુબાનો પરાજય આપે કર્યો છે. એ રિવાજથી નિર્બળને સબળ સહાય કરી શકે છે, કે જેમ આપે કર્યું છે. એ રિવાજ રજપુત રમણીઓને વિર નરોની પ્રતીતિ કરાવે છે કે જેમ શૈલબાળા ને મૃગેન્દ્રસિંહની અને પન્નાકુમારી ને આપ જેવા સમર્થ વીરની પ્રતીતિ થઈ છે. એ રિવાજ રજપુત રમણીઓને યોગ્ય પતિની પસંદગીની અને પન્નાકુમારીને આપની પસંદગીની તક મળી છે.” આ આપના પ્રશ્નોનો ઉત્તર છે.

રૂદ્રસિંહ—“શૈલબાળાએ મૃગેન્દ્રને કંકણ મોકલ્યું ન હતું. હવે મને પન્નાકુમારીએ કંકણ મોકલ્યું હતું, એ કંકણ મોકલવામાં તેમનો ભાવ શો હતો ?”

રમા—“એમાં બીજો શો ભાવ હોઈ શકે ? તમે તેના પિતાના રાજ્યની મદદે આવો અને નાગૌર રાજ્યનો દિગ્વિજય કરો એજ ઉદ્દેશ અને એજ ભાવ.”

રૂદ્રસિંહ—“કંકણબંધન એ શું રક્ષાબંધન નથી ? એક લાઈને એક ખેન જેવી રીતે રક્ષા મોકલે છે અને તેની મદદ માંગે છે તેમ આ કંકણબંધનમાં શું લેખવાનું નથી ?”

રમા હવે સમજી કે, રૂદ્રસિંહ શા કારણે પન્નાને પરણવાની ના પાડે છે. તેને લાગ્યું કે, પન્નાએ તેનું રક્ષાબંધન કર્યું તેથી તે એમ માને છે કે, એક ખેનની માફક તે રક્ષાબંધન હતું. રમાએ થોડોક વખત વિચાર માટે લીધો, અને પછી કહ્યું—

“રક્ષાબંધન અને કંકણબંધન જુદાંજ છે. કંકણ બંધન હરકોઈ સમયે હરકોઈ વીરાંગના હરકોઈ પુરૂષ ઉપર મોકલે છે. રજપૂતાનામાં આ કાંઈ નવી પ્રથા નથી. કંકણબંધનથી માત્ર એક વીર પુરૂષની સહાય માગવામાં આવે છે. સંરક્ષણનો જયારે કોઈ માર્ગ રહેતો નથી ત્યારે આ પ્રથા ચાલુ કરવામાં આવે છે. રજપૂત રમણીઓએ મુસલમાનોને પણ કંકણ મોકલી

આપ્યાના ઉઠાહરણે રજપૂતાનામાં છે. કંકણ મોકલવામાં એ વીર નરને કુમકે આવવાનુંજ આવાહન હોય છે.”

મૃગેન્દ્રસિંહે અત્રે કહ્યું—“રમાખેન, કંકણ ગ્રેહણ કરનાર પુરૂષ કંકણ મોકલનારનો ભાઇજ ગણાય અને તે તેને પરણી શકે નહીં, એવો કોઇ બાધ તમારા જાણવામાં છે ?”

રમા—“આ સવાલજ અને તો ગાંડો લાગે છે ! કંકણ મોકલનારે જ્યાં એમ સ્પષ્ટ કહ્યું હોય કે “હું એક ખેન તરીકે આ કંકણ મોકલું છું” ત્યાંજ તે બન્ને ભાઈ ખેન ગણાય છે. પણ માત્ર મદદનું કહેણ મોકલવામાં તાકીદનું સૂચન કરનાર અને જેને મોકલાયું હોય તે જો પ્રતિષ્ઠિત કુળવાન, ખાનદાન અને ખરેખરે વીર હોય તો તેણે લગારે આનાકાની નહીં કરવાનું સૂચન કરનાર એ કંકણ તેના મોકલનારને શી રીતે ખેન ઠરાવે, એ જરા કહેશે ?”

મૃગેન્દ્રસિંહે આવા સ્પષ્ટીકરણને ખાતરજ એ પ્રશ્ન પુછ્યો હતો અને તેનો રમાએ યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો તેથી તે પ્રસન્ન થયો. તેણે એક વધુ પ્રશ્ન પુછ્યો કે, “રેશમી અથવા કિનખાખની બનારસી સાડી સામી મોકલવાનો શો ઉદ્દેશ હશે ?”

રમા—“એના ઉદ્દેશની મને કાંઈ ખાસ ખબર નથી. પણ એક સ્ત્રી તરીકે માફ એવું અનુમાન થાય

છે કે, એ જાતની પ્રથા એમ સૂચિત કરે છે કે, હે વીરાંગના! હું તારું અંગ ઢાંકીશ. હવે એ ઉપરથી વિચાર કરો કે એમ જણાવવામાં માત્ર મદદનોજ ઉદ્દેશ છે. એમાં ણીને ત્રીને કોઇ લાવ નથી. સામી સ્ત્રી જ્યારે કોઇ વીરને અત્યંત પ્રેમથી ચહાતી હોય અને તે જેમ પન્નાખેને કયું છે તેમજ પોતાના પિતાની મરજીથી વિરુદ્ધ અથવા તો છાની રીતે, માત્ર સુચના થઈ પડે એવી રીતે, પોતાના પ્રેમી ઉપર કંકણ મોકલે એનો ઉદ્દેશજ એ કે, “ઠહાલમજી! વેલેરા વળજે.” રૂકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખીને જેમ બોલાવ્યા, તેમજ આ દાખલામાં કંકણને પત્ર લેખવાનો છે. મારી તો આવી ચોખ્ખી માન્યતા છે કે, કંકણખંધન એટલે કાંઈ રક્ષાખંધન નથી માટે રૂદ્રસિંહજી આપ કૃપા કરીને ણીજ કાંઈ લાવ ઉત્પન્ન કરશે નહીં. હું આજ આપને અહીંથી પન્નાખેનના મહેલમાં લીધા શીવાય જઇશ નહીં. એની સાથે આજેને આજે આપનું ગાંધર્વ લગ્ન થવુંજ જોઇએ ?”

રૂદ્રસિંહ આનો જવાબ આપવા જતો હતો એટલામાંજ એક સૈનિકે આવીને ખબર આપી કે પ્રધાનજી આપને મળવા માંગે છે.

રમાએ અત્રે પુછ્યું, “મને પહેલાં જવાબ આપો. બિચારી કન્યા ત્યાં મુઝાઈ રહી છે.”

રૂદ્રસિંહ મંદમંદ સ્મિત કરી રહ્યો. સૈનિકને રૂદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો ન હતો તેથી ઢીલ થઈ એટલે પ્રધાન પોતેજ જવાબની રાહ જોયા વિના ત્યાં આવી લાગ્યો.

રમાએ સમયસૂચકતા વાપરીને એક અર્થસૂચક પ્રશ્ન પ્રધાનને કર્યો, “પ્રધાનજી! ઇતિહાસમાં એવા કોઈ દાખલા છે કે, કંકણબદ્ધ થયેલા વીર નરો કંકણ મોકલનાર વીરાંગના સાથેજ પરણ્યા હોય?”

પ્રધાને કહ્યું, “મોટે ભાગે રજપુતાનામાં તેમજ થતું આબ્યું છે કે, કંકણ મોકલનાર સ્ત્રી હમેશાં પોતાના પ્રેમીનેજ એવા દાખલામાં પસંદ કરે છે. જો પ્રેમી ખાયલો હોય છે તો મદદ નથી કરતો અને તેથી તે બન્ને વચ્ચેનો સંબંધ તૂટે છે. અને જો પ્રેમી એક વીર નર હોય છે કે જેવા વીર નર આ શ્રીમાન અરિકંદ નરેશ છે, તો તે તરતજ લગારે આનાકાની વિના મદદે આવે છે.”

“એમ છે તો પ્રધાનજી, હું આપને એક વધામણી આપું છું. જો, જો, અત્યારે એ વાત નગરના લોકોમાં જાહેર કરી દેતાં નહીં. શ્રીમાન અરિકંદ નરેશને કંકણ મોકલનારાં મારાં સલુણી સખી પત્તા-કુમારીએ તેમને પ્રેમી તરીકેજ તે કંકણ મોકલેલું હોવાથી હવે તે બન્ને પ્રેમીઓના ગાંધર્વ લગ્ન આજ રાતના પત્તાજ્હેનની સખી શૈલબાળા કરાવનાર છે!

પ્રધાન—“શું કહો છો જહેન? રૂંદ્રસિંહની તેમાં સંમતિ છે?”

રમા—“તે તો જીજ્ઞાસે તેઓશ્રીનું સ્મિત કરતુંજ મ્હેંજ કહી આપે છે.”

પ્રધાન—ખરેખર જે પ્રેમીઓ વચ્ચેની સાંકળ જોડી આપવામાં સ્ત્રીઓ એટલી બધી સફળ નીવડે છે, તેટલા પુરૂષો નીવડતા નથી. મહારાજાશ્રી જે બાબતમાં ન કાવ્યા તેમાં રમાજહેન તમે સારી રીતે કાવ્યાં છો. અસ્તુ! અમારી સર્વની આશીષ છે કે, જોડું કુશળ રહો. જહેન! હું હવે જઇશ. હું તો અમસ્થોજ અહીં આવ્યો હતો.

તેના જવા પછી રમાએ કહ્યું—“લોખા અને વીરહદયી નરેન્દ્ર! જીજ્ઞાસે, પ્રધાનજીને પણ કશી ખટક આપનાં બેનાં લગ્નમાં લાગી? તેઓ કંકણની વાતથી જાણીતા છે. જો તેમાં ધર્મનો બાધ આવતો હોત તો તેઓ પોતેજ દાણો ચાંપ્યા વિના રહેત કે?”

રૂંદ્રસિંહ કાંઈ બોલ્યો નહીં. થોડીવાર પછી શૈલ-બાળા ત્યાં આવી અને તેણે રમાના કાનમાં કાંઈક વાત કરી. બન્નેની વાતચિત પછી મૃગેન્દ્રસિંહ ત્યાંથી જતો રહ્યો. શૈલબાળા પણ પછી ગઇ.

રમાએ રૂંદ્રસિંહને પુછ્યું, “હવે આપનો કાંઈ અભિપ્રાય જણાવશો તો આભારી થઇશ.”

રૂદ્રસિંહ—“સન્નારી ! દયાનાં દેવી તરીકે તમે આજે સારી રીતે કામ બજાવ્યું છે. મારી સર્વ શંકાઓ દૂર થઈ છે અને.....એટલામાં પન્નાકુમારીએ તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યાથી રૂદ્રસિંહે અચાનક વાક્ય પુરૂં કર્યું” અને “જ્ય હો અરિકંદનાં મહારાણી શ્રીમતી પન્નાદેવીનો !”

રમા એ ઓરડામાંથી વિદાય થઇ એ કહેવું હવે નિર્રર્થક છે કે રૂદ્રસિંહે, પન્નાનો પત્ની તરીકે સ્વીકાર કર્યો !

ત્યાર બાદ ગાંધર્વ લગ્ન પન્નાના ઓરડામાં થયાં ! એટલે પતિ-પત્ની બન્ને વાદવિવાદપરથી સંવાદ પર કહેવા લાગ્યાં કે—

(લગ્ન પ્રતિજ્ઞા.)

રૂદ્ર-સહચારિણી તુંજ છો, સુખ દુઃખનો સંસાર;
જતન કરી હું જાળવીશ, ગુણીયલ ઓ મહનાર.
પત્ના-મુજ જીવનની ઘેલી છું, ભવસાગરના નાવ;
સ્નેહ થકી હું સાચવી, લઇશ અનુપમ દહાવ.
રૂદ્ર-કુટુંબ પોષક માતૃની, ગૃહણી સુશિલ નાર;
ઉત્તમ મિત્ર ગણી તને, ઉતરીશ હું ભવ પાર.
પત્ના-પૃથ્વી પરના મુજ પ્રભુ, સ્વામિ સાચા દેવ;
શાન્તિ સ્નેહ સુમન ધરી, કરીશ નિત્યે સેવ.

રૂઢ-વફાદારી ને સત્યનો, પઢીશ નિત્યે પાઠ;
 પત્નીવૃત્ત પાળી રહું, જન્મ મરણની સાથ.
 પત્તા-પતિવૃતાના ધર્મનો, સજી સહુ શણગાર;
 સદગુણ આભૂષણ ધરી, ચાલીશ હું સંસાર.
 રૂઢ-લગ્ન તણા શુભ હેતુનું, ધરી હમેશાં ધ્યાન;
 પ્રસન્ન રાખીને સર્વદા, દઇશ સ્નેહ સન્માન.
 પત્તા-વેલ સમી વળગી રહી, નાથ વૃક્ષની સાથ;
 સુખ દુઃખમાં સંતોષથી, ધરી નાથ સંગાથ.
 રૂઢ-કલેશ સદા કડવો કરી, ભુલ્લી સઘળા વાંઠ;
 સંપ ધરીને ચાલશું, શીખી શાંતિ આંક.
 પત્તા-નોકર ચાકર સર્વથી, વર્તત ઉત્તમ સાર;
 પતિ કૃપાથી પામીશું, શિક્ષણ સહુ સંસાર.
 રૂઢ-ક્ષમા દયા ને પ્રેમનો, જાપ જપી દીન રાત;
 સુન્દરી સ્નેહી ચાલશું, એકમેકની સાથ.
 પત્તા-હૃદય મંદિરે સર્વદા, ધરી નાથનું ધ્યાન,
 મન વચન ને કર્મથી બનીશ હું નિષ્કામ.
 રૂઢ-એક બીજાની ન્યૂનતા, પુર્ણ કરીશું સાથ;
 વિકાસ ક્રમના માર્ગમાં, પતિ પત્ની સંગાથ.
 પત્તા-બે પાંખોથી ઉડશું, વિશ્વ વ્યોમ મોઝાર;
 જન્મે જન્મ મળો મને, આપ પતિ ભરથાર.
 આ પ્રમાણે રૂઢસિંહે અને પન્નાકુમારીએ ગાંધર્વ
 રીતે લગ્ન કર્યા ને ત્યાર બાદ ઉપરનો સંવાદ પરસ્પર

કર્યે ને બંનેનાં મન શાન્ત થયાં ને આખરે એકમેક પતિ પત્નીના સંબંધમાં જોડાશે ને રાજપુતાને પોતાના સ્વાર્થ ત્યાગથી તે બહાદુરીથી દુશ્મનોના હાથમાંથી બચાવશે અને સ્વાતંત્ર્ય માટે પોતાના દેહનું પણ બલીદાન આનંદથી આપશે.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

—:૦:—

રઘુવીર આશ્રમ.

બીજા દિવસનો પ્રાતઃકાલ થતાં મહારાજા દિલિપ-સિંહને પ્રધાને બબર આપી કે, રૂદ્રસિંહજીએ પન્ના-કુમારી સાથે લગ્ન કરવાનું કબુલ કર્યું છે. મહારાજાને આથી અત્યંત આનંદ થયો. રાજ્યના જોષીને તત્કાળ બોલાવવામાં આવ્યો અને લગ્નનું મુહુર્ત શોધી આપવાનું તેને ફરમાન થયું. રાજ્યજોષી પણ સમયસાધક હતો. તેણે ત્રીજા દિવસનુંજ મુહુર્ત આપ્યું !

રાજ્યમાં ચોપાસ લગ્નની તૈયારીઓ થઈ રહી. રાજ્યમહેલમાંના વિશાળ ચોગાનમાં લગ્નમંડપ બાંધવાનું કામકાજ શરૂ થઈ ગયું. આસપાસના બીજા ક્ષત્રિય રાજાઓને લગ્ન સમયે પધારવા માટે નિમંત્રણ કરવાની કંકેત્રીઓ સાથે રાજ્યદુતો મોકલવામાં આવ્યા.

અને જ્યાં ત્યાં આનંદ અને આનંદનોજ લાસ થવા લાગ્યો. ત્રણ દિન તો સહેજમાં પસાર થઈ ગયા અને લગ્નના શુભ દિવસે અને જોષીએ આપેલા શુભ મુહુર્તે એક પાસ પન્ના અને રૂદ્રસિંહના તથા બીજી પાસ શૈલબાળા અને મૃગેન્દ્રસિંહના લગ્ન થયાવિધી તેમજ રજપુત રિવાજ મુજબ થઈ ગયાં.

જોષીએ પન્ના અને રૂદ્રસિંહને તથા શૈલ અને મૃગેન્દ્રસિંહને રીવાજ મુજબ આશીરવાદના બે બોલ નીચે પ્રમાણે કહ્યા:—

આશીષ વચન.

સાધ્વી શીયલ સુવતિ, પન્નયને દાક્ષિણ્ય લજ્જાવતી;
તન્વી પાપથી દૂર રહી, અહર્નિશે મુગ્ધા પ્રિયા લાગતી.
અહલ્યા તારા દ્રૌપદી, ગુણવતી સાવિત્રી મંદોદરી;
હોજો મંગલ કારીણી, જગતની પાંચે રૂડી મહા સતી.
શ્રી મહિસાસુર મર્દીની, જગતમાં આસ્તુર્ય સંહારીણી;
મૂર્તી મંગલના તણી, વિમળ ને કલ્યાણની દાયની.
દેવોના શુભ કાર્યમાં, પ્રકટતી આદી જગત્પ્રકૃતિ;
દેજો આશીષ હૃદયની, શુભ મતી શ્રીઅંબીકા ભગવતી.

આ પ્રમાણે રાજ્યમંડપમાં બન્નેના લગ્નમાં શુભ આશીશ વચનો જોશી મહારાજે આપ્યાં. વાજીંત્ર વાગી રહ્યાં હતાં ને આનંદ આનંદના ધ્વનિઓ છવાઈ રહ્યા

હતા. સર્વ પ્રજાને મહારાજા દિલિપસિંહે તે દિને ઉત્તમ લોજન રાજ્યને ખર્ચે આપ્યું. શહેરમાં આનંદ અને હર્ષનાંજ દર્શન સીવાય બીજા કશાનો ભાસ તે દિને થયો નહીં !

લગ્ન પછી તરતજ આ ઉભય બંધુઓ પોતાની નવવધુઓ સાથે અરિકંદ જનાર હતા, પરંતુ રમાના ખાસ ઘણાજ આગ્રહથી તેઓ રોકાઈ ગયા. રમાએ તેમને રોકવાનો ખાસ આગ્રહ કર્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે તેણે પોતાના સદ્ગત બંધુના સ્મારકરૂપે સ્ત્રીઓના હિતાર્થે એક આશ્રમ ખુલ્લુ મુકવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. એ આશ્રમ તેના પોતાનાજ મકાનમાં ખોલવાનું હતું. તેનું મકાન ઘણુંજ વિશાળ હતું અને જેમાં આશરે ૧૦૦ સ્ત્રીઓ સાથે બેસીને શિક્ષણ લઈ શકે તેમ હતું. રમાનો આશય શુભ હોવાથી, પત્નાએ તેના કાર્યને ઉદાર આશ્રય આપવાના હેતુથી દિલિપ-સિંહદ્વારા આશ્રમ ખુલ્લુ મુકાવવાનો અને રાજ્ય તરફથી પણ તે આશ્રમને નાણાંની સારી મદદ અપાવવાનો પ્રબંધ કરાવી આપ્યો હતો.

ચોગ્ય અને અનુકુળ દિવસે આ આશ્રમ ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું. એક મોટો મેલાવડો તે વખતે ભરવામાં આવ્યો અને રઘુવીરની એક મોટી તસ્વીર ખુદ્દી મુકીને તે સાથે આશ્રમને પણ ખુલ્લુ મુકાયલું જાહેર કરવામાં આવ્યું.

આ આશ્રમ ખુલ્લુ મુકાયું તે વખતે નાગૌર રાજ્યમાં એક સન્યાસી મહારાજ બહુ જ્ઞાની અને પરમ ભક્તિવાન હતા. રમાએ એમને ખાસ નિમંત્રણ આપીને તેમની પાસેથી એક ધર્મચુકત ભાષણ અપાવ્યું. સન્યાસી મહારાજે પોતાના ભાષણમાં જે ધર્મબોધ આપ્યો તે ઘણોજ મનનીય હતો. તેમણે ભાષણ કરતાં જણાવ્યું કે—

“જહેનો અને ભાઈઓ! જગત્માં સદા સર્વદા સર્વ જાતનાં મનુષ્ય માત્રને માથે પરમાત્માએ ધર્મરૂપ એવી એક ફરજ નાખી છે કે જે ફરજ બજાવનારને હમેશાં સદાકાળ સુખ મળે છે. ધર્મ વિના કોઈનું કદાપી શ્રેય થતું નથી. પુરૂષ, સ્ત્રી કે બાળક જે ધર્મની દોરી ઝીલતું નથી તો તેને આ ભવાટવીમાં અપાર દુઃખ પડે છે. ધર્મ શબ્દથી ઘણાઓ ગભરાય છે. ધર્મ એટલે ઘણાક એમ માને છે કે, જે દેવને આપણે પુજીએ તેની આરાધના. પણ એ તો પુજા છે અને ધર્મની વિશાળ વ્યાખ્યાનું તે એક અંગ છે. ધર્મને કોઈ સામાન્ય નીતિ નિયમો કહે છે, કોઈ શાસ્ત્રની આજ્ઞા કહે છે અને કોઈ હૃદયની પ્રતીતિ કહે છે પણ હું એ સર્વના દોહનરૂપ અને સર્વને માટે શ્રેયસ્કર વ્યાખ્યા એ આપું છું કે, જેનાથી પરમ સુખ મળે તેજ ધર્મ; આ જગત્ના વ્યવહારમાં સમાધાન અને

સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં જે સત્ય આપણને જણાય છે, તેને અનુભવવાના યત્નને સામાન્ય ધર્મ કહી શકાય. આ સામાન્ય ધર્મ જગત્માં સુખી થવા માટે જ્યારે ઉત્તમ નિત્યસુખની ભાવના એટલે કે મોક્ષની જે ઇચ્છા તેને પરમ ધર્મ કહી શકાય. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે, જે માણસ જગત્માં પ્રાણી માત્રને પોતાના આત્મા સમાન ગણે છે તે ખરે ધર્મિષ્ઠ છે એમ કહી શકાય. જેણે ભેદ માન્યો તેને દુઃખ પડે છે અર્થાત્ જે ધર્મ તજે છે તે ઘણાજ દુઃખી દુઃખી થાય છે. દુનિયામાં મોટાં મોટાં રાજ્યોના ઝઘડા, સગાં સંબંધીઓમાં કલેશ વિખવાદ એ બધું થવાનું કારણ ભેદભાવનો વિચાર છે. “આ માફ” અને “એ તો હું કોઈને લેવા દઈશ નહીં” આવી અહંવૃત્તિ એટલે કે સ્વાર્થવૃત્તિથી માણસ ધર્મ વિસરે છે; સામાને આત્મવત્ લેખતો નથી અને તેથી ઝઘડાઓ ઘણા ઘણા થાય છે. પોતાનું અને પારકું એ ગણના તો હલકા મનવાળા ભેદ માત્રને માનનારના વિચારની સર્વ દુઃખના મૂળરૂપ ગણના છે. અર્થાત્ “જ્યાં સન્માન પામે સુન્દરી, વસે છે દેવતા ત્યહાં.” આ મનુસ્મૃતિનું વાક્ય જો પ્રત્યેક સ્ત્રી પોતાના ધ્યાનમાં રાખશે તો તેને સમજાશે કે, કોઈને વિના કારણે દુઃખ કે કલેશ આપવું જોઈતું નથી. હું દરેકને પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે જ્યાં વર્તવા

દેવામાં આવે છે ત્યાં નિષ્કંટક સુખ મળે છે. ગૃહમાં સ્ત્રીઓને હમેશાં જે કામ કરવાનું હોય છે તેમાં સંપત્તી હળીમળીને વિભાગ પાડી દેવામાં આવે, સર્વ સ્ત્રીઓ સરખા હિસ્સાથી જે તે કામો કરે તો કંકાસ થવાનો કયાં સંભવ હોય છે ?

હિંદુ સંસારમાં કંકાસનું મૂળ એજ હોય છે કે, પ્રત્યેક સ્ત્રી પોતાનું કર્તવ્યભાન ભુલી જાય છે. તે ઉપરાંત પ્રત્યેક સ્ત્રી પોતાની સ્થિતિ ભુલી જાય છે. આ બે કારણોથીજ હમેશાં ગૃહરાજ્ય નઠારું બને છે. એક સાસુ જ્યારે ગૃહવધુને સંતાપે છે ત્યારે તે ભુલી જાય છે કે એક વખત પોતે પણ ગૃહવધુ હતી. નણુંદ પણ એવીજ રીતે પોતાની સ્થિતિ ભુલી જાય છે કે બીજા કુટુંબમાં તે ગૃહવધુ છે. પોતાની સ્થિતિ ન વિસરવી એજ આનું તાત્પર્ય છે. અને પોતાનાં કર્તવ્યભાન વિષે કહી શકાશે કે ગૃહ સારી રીતે ચાલે, એવી ભાવના જે દરેક કુટુંબની દરેક સ્ત્રીમાં હોય તો તેઓ કદી પણ કર્તવ્યભાન ભુલશે નહીં. સંસારમાં વિટંબનાઓ અપાર છે. પણ પહેલાંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એ વિટંબનાઓ નિવારવાના જે કોઈ પ્રયાસ કરે છે તે સદા સુખી બને છે. ગરીબ કે ધનવાન ચાહે તે સ્થિતિમાં સુખી બનવું એ આપણા પોતાના ઉપર આધાર છે. પોતાનાં ધર્મકર્મ જે વિસરતાં નથી તેઓ કદી પણ કોઈ સ્થિતિમાં જરા પણ દુઃખી થતાં નથી.

હિંદુ સંસારમાં એક દુઃખી પ્રાણીરૂપ દશા એક વિધવાની હોય છે. કમનસીબે શીક્ષિત જનસમાજ ન હોવાથી વિધવાઓ ઉપર જે કષ્ટ હિંદુ સમાજમાં પડે છે તે કષ્ટથી ઘણીવાર જીવનની કિલ્લિષ્ટતા અને અસાર-તાના વિચારો આવ્યા વિના રહેતા નથી.

આ આશ્રમમાં જે એક મુખ્ય બાબત ઉપર આ આશ્રમનાં સ્થાપક ધ્યાન આપનાર છે તે વિધવાઓના કલ્યાણ માર્ગ કેમ સંધાય તેજ બાબત છે એમ મને જણાવવામાં આવ્યું છે. આ બાબતને હું મહત્વની સમજું છું. મનુષ્ય માત્રે હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, કોઈ પણ સમાજનું એક પણ સમભૂત દુઃખી હાલતમાં રહેવું જોઈએ નહીં. જો આ સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રખાશે તો જે સમાજમાં વિધવાઓ પર સિતમ ગુજરે છે તે સમાજને જરૂર પશ્ચાત્તાપ થશે. વિધવાઓના પરમ કલ્યાણરૂપ માર્ગ ભક્તિયુક્ત વર્ગ છે. એ ધર્મમાં જનસેવા, પ્રભુભક્તિ અને જાતિયુક્ત અખંડ પ્રહ્લ્લચર્ય નો સમાવેશ થાય છે. જો વિધવાઓના આ ધર્મ ધ્યાનમાં રાખીએ તો પછી તેમના તે ધર્મ બજાવવામાં શા માટે કોઈએ નસયરૂપ થવું જોઈએ ?

આ આશ્રમનાં સ્થાપક રમાજીદેન તરફ ધ્યાન આપવા હું તમને વિનતી કરું છું. તેમણે છેલ્લા યુદ્ધમાં જનસેવાનું એક અનુપમ કાર્ય કર્યું છે. ઘવાચલાંઓની

સારવાર માટે તેઓએ અન્ય સન્નારીઓની મદદથી બાણો અને બંદુકની ગોળીઓની જરાકે દરકાર ક્યાં વિના રણક્ષેત્રમાં ફરીને ઘવાયલાંઓની સારવાર કરી છે; તાપ તડકે કે ભૂખના દુઃખની પરવા રાખ્યા વિના રણક્ષેત્રમાં ફરીને ઘવાયલાંઓની ખંતથી બરદાશ ઉઠાવી છે. નહીં રાત, નહીં દીવસ, ભુખ, ઉંઘ, તથા દુઃખની લેશ માત્ર પરવા રાખ્યા વિના દુઃખીઓને રાહત આપવા તેઓ મથ્યાં છે. આ કાંઈ તેમનું જેવું તેવું તપ ન હતું!

તમારા સમાજની આવી જનહિતકારિણી વિધવાઓને તમે નીચી પદવી આપી છે તે માટે તમારે શરમાવું જોઈએ. આવી સ્ત્રીઓ જ્યારે તમારા હિત માટે વધે છે ત્યારે તમોએતેમના હિત માટે શું કર્યું?

તમારો ધર્મ છે કે તેમનો ઉદ્ધાર કરો. જે સુખ તમને જનસેવામાંથી મળે તે સુખ જે સુખ પ્રભુ ભક્તિથી તમને મળે તે સુખ નીતીયુક્ત અખંડ પ્રજ્ઞચર્યાના બળથી સદાચે તેઓ પાળી શકે, એમ તેમને વર્તવા દો. રમાજીનના આ આશ્રમમાં વિધવાઓને નિરંતર ધર્મોપાસના અને ધર્મ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવનાર છે. તદુપરાંત તેઓને માંદાંની માવજત, સ્ત્રીઓના રોગ દુર કરવા પુરતું વૈદકીય જ્ઞાન અને ગરીબોનાં દુઃખ દુર કરવા માટે સમાજ

સેવાના સિધ્ધાન્તોનું જ્ઞાન આપવામાં આવનાર છે. કુટુંબોમાં તેમને માટે આવા જ્ઞાનની ખાસ ગોઠવણો કરવામાં આવતી નથી તેથી આવાં આશ્રમો તેમને માટે ઘણાંજ ઉપયોગી આશ્રમો થઇ પડશે.

જગતમાં સર્વ જનોના ધર્મ ઉપર અત્રે મેં તમને ટુંકમાં બની શક્યો તેટલો ઉપદેશ દીધો છે.

પરમાત્મા તમને સર્વને તમારાં ધર્મકર્મનું યોગ્ય જ્ઞાન કરાવે, એવી તે પરમ કૃપાળુ તાતને પ્રાર્થના કરીને હું અત્રે વિરમું છું.

પ્રભુની ભક્તિ.

(દોહરા.)

કાયા પરનો મેલ જ્યમ, સાબુથી ધોવાય;
તેમ પ્રભુભક્તિ થકી, મનમદ મંજન થાય.
દૂધમાં ખટાશ ભેળવ્યે, ખાટું દહીં બંધાય;
તેમ મિષ્ટ કાયા કહું, ગફલતથી ગંધાય.
જેમ નગ્ન આ દેહ તે, વસ્ત્ર થકી ઢંકાય;
તેમ હૃદયનું તેજ તે, વિદ્યાથી શોભાય.
જેમ સિંહ ઓથે રહી, ઓચિંતો દેખાય;
તેમ મોત પુછ્યા વિના, પાછળ ખાવા ધાય.
જેમ કરોડો સીપમાં, મોતી જૂજ બંધાય;
તેમ સુભાગી વીરલા, કોકજ સ્વર્ગે જાય.

માટે માનવ ! ચેતજે, માયાના શા ઠંગ;
 ભકિત સંગ નવ છોડતો, ફરી ફરી નથી પ્રસંગ.
 ભુંડા ! તું ભુમી વિષે, જો ભુલશે ભગવંત;
 અમર તત્વ આત્મા તદા, રહે ક્યાં પાછળ અંત ?
 વિચાર કર તું મન વિષે, આત્મઘાતથી બ્રાત;
 પાપ અમાપ ખરીદજે, વળી અનુદિય ઉત્પાત.
 જ્ઞાન થકી વિધાન થઈ, પ્રભુનું ધરને ધ્યાન;
 માન વધે માનવ વિષે, સ્વર્ગે રહે કરી ગાન.
 જો સુઝે સઘળી મતિ, મક્ત શીખ આ માન;
 યાદ કરીશ તું રામને, પાછળ નહિ તોફાન.

(નીતીવિનોદ.)

છેવટે પણ બધાંને બનતી રીતે ધર્મ ઉપર બની
 શકે તેટલું વ્યાખ્યાન કરીને પ્રભુભકિત માટે પણ બે
 શબ્દો કહ્યા ! સંન્યાસી મહારાજ સચ્ચિદાનંદજીનું આ
 વ્યાખ્યાન સર્વ કોઈને રૂચિકર થઈ પડ્યું. એ વ્યાખ્યાન
 પુરું થયા બાદ મહારાજ દિલ્લિપસિંહે તથા રૂદ્રસિંહે
 તેમનો યોગ્ય શબ્દોમાં ઘણો સારો આભાર માન્યો.
 એ પછી આશ્રમ ખુલ્લું મુકવાનો મેળાવડો વિસર્જન
 થયો.

*

*

*

આ કથામાં હવે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી.

મહારાજા રૂદ્રસિંહ તથા મહારાણી પન્નાદેવીને તેમના બંધુ અને શૈલબાળા સહિત ઘણી સારી રીતે ધામધુમ સાથે નાગૌર રાજ્યમાંથી વિદાય કરવામાં આવ્યાં.

દિલિપસિંહે રૂદ્રસિંહને પોતાનું અર્ધું રાજ્ય આપવાની જે સુચના કરી હતી તેને તેણે સંમતિ આપી નહીં. તેને ઘણાજ સમજાવ્યો પણ તે એકનો બે થયો નહીં એટલે દિલિપસિંહે તે વિષે વધારે આગ્રહ કર્યો નહિં.

દિલિપસિંહે દરબારમાં કહ્યું હતું તેમ ધવાયલાં અને મરેલા સેનાનીઓના કુટુંબીઓની એક યાદી તેના સેનાપતિએ તૈયાર કરી આપી એટલે તેણે તે દરેક કુટુંબોના નિર્વાહ જોગ વર્ષાસન બાંધી આપી એજ કુટુંબોમાંથી તેમજ બીજા જેઓની ઈચ્છા હોય તેમનાં કુટુંબોમાંથી યુવાન છોકરાંઓને માટે “વીરકેસરી રઘુ-વીર સૈનિકશાળા” મહારાજાએ સ્થાપી, જેમાં ક્ષત્રિયોને રણાંગણમાં કેમ લડવું તેને લગતું શિક્ષણ આપવાનો પ્રબંધ કર્યો. એક દિવસે રાજ્યના તમામ પ્રજાજનોને માટે “વીરોની યાદનો દિવસ” પણ ઠરાવવામાં આવ્યો અને તેમાં સૌએ નકકી કરેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે ભાગ લઈને પોતાની ફરજ અદા કરી.

*

*

*

*

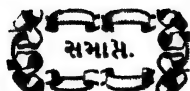
નાગૌર રાજ્યમાંથી ઘણી સારી રીતે અરિકંદનરેશ

નવવધુ સહિત ત્યાં જઈ બન્ને લાઈઓ સદા આનંદથી રહેવા લાગ્યા.

વાંચકવૃંદ ! આમ દંપતિઓ સુખમાં દિવસો પસાર કરવા લાગ્યા. વર્ષ એકના અવધિ પછી નાગૌર રાજ્યની પ્રજા એ વાત જાણીને હર્ષિત થઈ કે, અરિકંદ રાજ્યને ગાદીવારસ યુવરાજ મળ્યો છે. સુખ, આનંદ, પ્રેમ અને શાન્તિના કાળમાં આવા સમાચાર કેને હર્ષ-હાયક થઈ પડે નહીં ?

દિલિપસિંહે ખુશીની વાત જાણી એટલે સર્વ રાજ્યદરબારીઓમા વાજાંત્ર વગડાવ્યાં ને વળી સાકર પણ ઉછાળી ! અને પ્રપૌત્રના સુખથી પોતાનું જીવન તેણે ધન્યરૂપ માન્યું.

સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ ખોરાક માટે તથા
નાની બાળાઓએ તેમજ દરેક સ્ત્રીએ અભ્યાસ કરવા લાયક
બાબતો:—

ઘર ઉપયોગી રસોઈ કળા; પાક સંસ્કાર (રસોઈ તૈયાર
થયા પછી પાક સંસ્કાર કરવો જ જોઈએ);

ઘર ઉપયોગી પદાર્થની પરિક્ષા તથા ખોરાકની સુચના.
માટે વાંચો !!

પાકશાસ્ત્ર

અથવા

પકવાન પોથી.

લેખક તથા પ્રસિદ્ધ કર્તા,

ગં. સ્વ. લલિતગૌરી સામરાવ, તથા

ગં. સ્વ. વિમલાગૌરી મનનલાલ.

કુલ પાનાં ૩૧૨.

પાકુ પુઠું.....કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

સોનેરી ગીલીટનું પુઠું.....   ,,   રૂ. ૩-૮-૦

અભિપ્રાયો.

સાહિત્ય, મે, ૧૯૨૩.—

“ગુજરાતિ ભાષામાં પાકશાસ્ત્રને લગતાં ઘણાં થોડાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે એ નવાઈ જેવું લાગે છે. ગુજરાતમાં રસોઈની કળા ઘણી આગળ વધી છે એટલુંજ નહીં, પણ ઘણી સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવવાનું માન ગુજરાતની સ્ત્રીઓને મળી શકે. અત્યાર લગીમાં જે ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં હતાં. . . . . શરૂઆતમાં ઘર ઉપ-યોગી રસોઈ કળા, પાક સંસ્કાર, અને ઘર ઉપયોગી પદ્ધતિની પરીક્ષા તથા ખોરાકની સૂચના આ ચાર ઉપયોગી નિબંધ આપ્યા પછી જૂદી જૂદી વાનીઓ કેમ બનાવવી તેની સૂચનાઓ છે. ભાત, ચટણી, રાયતાં, શાક, મિષ્ટાન, અથાણું વગેરે વાનીઓ જૂદી જૂદી જાતની અને જૂદી જૂદી રીતે કેમ બને તે અંદર જોઈતી ચિત્રોના પ્રમાણે સાથે સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યું છે. વાનીઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે, એ આ પાકશાસ્ત્રની ખરી ખુબી છે. . . . ઘણી બહેનોને રસોઈ વિષે ઘણું ઓછું જ્ઞાન હોય છે; અને રસોઈ એ હિંદુઓના ઘરની વિદ્યા અને કળા બને છે, એ લક્ષમાં રાખીએ તો ‘પાકશાસ્ત્ર’ જેવો ગ્રંથ ગુજરાત સમક્ષ મૂકનાર બહેનોએ રોજને રોજની ચાલુ સેવા આપ-ણુંને અર્પી છે, એમ કહેવું એ અતિશયોકિત નથી.”

સાંજ વર્તમાન, તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૯૨૩.—

“આ પકવાન પોથીમાં ખાસી ૩૦૦ જુદી જુદી વાણીઓ તે પકાવવાની સમજ સાથે આપેલી છે. લખનાર બેહેનોએ બહાર પાડેલું પુસ્તક એ બેહેનોની કોમની બેહેનપણીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે ખરું. જુદી જુદી વાણીઓ પકાવવાની સમજ ઉપરાંત ઘર ઉપયોગી જુદી જુદી વસ્તુઓની પરિક્ષા કેમ કરવી તેને લગતી સમજણ પણ આપેલી છે. એટલે હિંદુ બેહેનોને રસોઈ બનાવવામાં એ પુસ્તક ઠીક ઉપયોગી થઈ પડશે. ખોરાક સંબંધી તેમાં આપવામાં આવેલી સુચનાઓ તથા જુદા જુદા પદાર્થો કયા કયા વર્ગને ઉપયોગી છે તે સંબંધી હકીકત પણ અચ્છી મદદગાર થઈ પડશે,

ખીજ કોમોના વેજીટેરિયનોને તેમજ પારકી કોમની વાણીઓના શોખીન ખીજ પારસીઓ તથા મુસલમાનોને પણ એ હિંદુ પકવાન પોથી સારી ઉપયોગી થઈ પડશે. મારો હુમદીન બેહેનોને પોતાનો ઘર સંસાર ચલાવતાં આ “પાકશાસ્ત્ર” ની ચોપડી ઉપર પણ વખતો વખત નજર દોડાવવાની હું મજબુત સીફારસ કરોશ. તેમાંથી તેઓને ઘણી નવી વાણીઓ જાણવાની, તે પકાવતાં શીખવાની અને તેનો સ્વાદ પોતે આખવા ઉપરાંત પોતાનાં કુટુંબીઓને સરખવસરે ચખાડવાની ઘણી અચ્છી તક મળશે. તેથી વળી ખોરાકી પકાવવાનાં તેઓનાં જ્ઞાનમાં ધરખમ વધારો થવા પામશે. રાંધણ કળાના હુન્નરની આ ચોપડી હિંદુઓ ઉપરાંત ખીજ કોમો તરફનાં ઉત્તેજનને પણ એક સરખી લાચક છે.”

ત્રીરત્ન ગીતા

અને

સર્વ પુજનવિધિ.

(ગુજરાતી લીપીમાં.)

આ પુસ્તક મહાભારતમાંના ત્રણ રત્ન છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, વિષ્ણુસહસ્રનામ, અનુસ્મૃતિ એ ત્રણે રત્નરૂપ હોવાથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

આપણા હિન્દુ ધર્મના અનેક સંપ્રદાયો વિવિધ પ્રકારના આચાર વિચારમાં ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે પ્રવર્તે છે, છતાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા માટે સર્વ સંપ્રદાયો એકીસ્વરે પ્રશંસા કરે છે અને અન્ય મતાંતરે તથા દર આ સર્વ સામાન્ય ધર્મપુસ્તકને નમન કરે છે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા	૧-૯૨
શ્રી વિષ્ણુ સહસ્ર નામ	૯૩-૧૦૮
અનુસ્મૃતિ	૧૦૯-૧૨૩
પૂજનવિધિ	૧૨૪-૧૩૦
ભોજનવિધિ, આરતી	૧૩૦
ગાયત્રી સ્તોત્ર	૧૩૧-૧૩૪
ગુલસી સ્તોત્ર	૧૩૪-૧૩૫
અકુરુ સ્તુતિ	૧૩૬-૧૪૦
સ્તુતિઓ	૧૪૧-૧૫૨
મનુષ્યનાં નિત્ય નિયમ	૧૫૩-૧૫૮
સ્તુતિ ..., ...	૧૫૮-૧૬૪
શ્રી રામરક્ષા	૧૬૫-૧૭૫

મલવાનું ઠેકાણું:—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાદિવી રોડ, મુંબઈ.

